

ÉJSZAK-AMERIKA

1876-BAN

KECSKEMÉTIY AURÉL.

BUDAPEST, 1877.
KIADJ A R Á T H M Ó R.
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

TARTALOM.

I. RÉSZ.

1. Kaland az Óceánon.

II. RÉSZ.

Lap.

Körút Ejszak-Amerikában. Személyes benyomások és úti képek.

1. New-York. Első benyomások. Tények kritika nélkül.37
2. Philadelphia május végén.49
3. Kirándulás Philadelphiából a Susquehanna hidjáig. Baltimoreba. Washington60
4. Washington síremléke Mount-Vernonban. Út Gincinqatya. Cincinnati városa. Átmenet ó Amerikából az újba70
5. Saint-Louis. A város, az élet. Az óriás-híd. Óriási hajó az óriási Mississippin. Vidéki város. Amerikai életmód.....79
6. Amerikai vasutak. Waggonok. Pullman Sleeping-Car. Demokrata egyenlőség. Kényelem és kényelmetlenség a Sleeping-Carban. Porterek és conductorok. Vasutak egyszerű organisatiója. A málha. Életveszély a vasutakon89
7. Út a távol nyugatra. Geographiai tájékozás; A Missouri völgye. Amerika éléskamarája. A cultura pusztításai s alkotásai. Városok keletkezése. Átmenet a nagy amerikai pusztaságra, s a Pacific-vasútra..... 100
8. Denver. A szélsőségek érintkezése. — Amerika általános jellege. Hogyan keletkeznek nyugati Amerika városai?108
9. Denverből Cheyennebe. Folytatása a pusztának. Rémképek. A személy- és vagyonbiztonság a far westen. A puszták állatvilága. Buffalo és a vadászat..... 118
10. A Pacific-vasút keletkezése, financirozása, s építészete. Az út és vidék nevezetességei Omahától végig125
11. California, az aranyország.141
12. Az aranyváros (San-Francisco).156

IV

13. Kirándulás a vulkánok közé, a Geyszers-forrásokhoz. Hogy érti az amerikai a természet élvezetét? Erdei posta. Telepek az őserdőben. White Sulphur Spring.....	176
14. A Mormonok közt I. Salt-Lake City, amormon vallás.....	183
15. A Mormonok közt. II. A Mormon társadalmi szervezet, a mormonizmus jövője.....	203
16. Omahától Chicagóig. Chicago városa, fekvése, közigazgatása, pénzügyi állapotai. Niagara zuhatagához. Innen Philadelphiáig a világ legmíveltebb vidékei egyikén át.....	214
17. Philadelphia július közepén.....	224
18. New-York augusztus 1-én.....	230
19. Kirándulás az elegans fürdőhelyekre, New-Portba, Saratogába.....	236

III. rész

Közigazászati, politikai és társadalmi állapotok

I. Fejezet: A philadelphiai világtárlat, s a közigazdasági viszonyok.....	253
II. Fejezet: Az alkotmány, az államszervezet; az államok és a szövetség törényhozása, végrehajtó hatalma, az elnök, a törvénykezés.....	286
III. Fejezet: A presidens választása. Az általános szavazat működése.	304
IV. Fejezet: Ccaruptio Amerikában. Gazdagok monopóliuma anyagi téren. A »mob« hatalma politikai téren.....	321
V. Fejezet: Állam és egyház, iskola; házasság; secták.....	354
VI. Fejezet: A nőkről.....	365
VII. Fejezet: Nevelés, társas műveltség, egyenlőség, a művészetek.....	376
VIII. Fejezet: Amerikai életmód, háztartás, cselédek, temperance.....	386
IX. Fejezet: Az indián, a néger és a chinai kérdés.....	394
X. Fejezet: Bezáró elmélkedés.....	411
Irodalom.....	419

I. RÉSZ.

KALAND AZ ÓCEÁNON

A.

Írtam a „Goethe“ csavargőzösön vitorlázva ápril végén 1876.

Minden tapasztalt utas ember Amerikába áthajózásul a sokféle német, francia, angol gőzhajó-társulatok közül legmelegebben, s. mint legbiztosabbat a hajóit Liverpoolból indító Cunardlinet ajánlotta; de úgy jártak velem (azaz én jártam meg), mint Heine mondotta volt, tudniillik, hogy minden nehéz alkalommal okos embertől kell kérni tanácsot, és mindig ellenkezőjét kell tenni annak, a mit tanácsolt. Én is, hallván egy sokszoros óceán-jártas barátomtól, hogy a Hamburg-Amerikanische Packetfahrt Actien-Gesellschaft hajói mily kényelmesek, elegansok és »sebesen járók«; e társulatnak ápril 12-én Hamburgból, 15-én Havreből induló hajóján rendeltem jó eleve helyet (első osztályú cabinért fizetve 480 markot, vagyis papírban vagy 270 frt o. ért.). Elhatározásomra egy kicsinyes kényelmi szempont is volt befolyással; minthogy a legegyszerűbb út Párison át Havrebe rándulni, s ott véglegesen elhelyezkedni a hajón.

Szándékom volt mindenesetre a New-Yorkig teendő tengeri út leírásával kezdeni meg amerikai közleményeim; tapasztalván, hogy szárazföldi »földieinknek«, kiknek — főleg pedig a nőknek, kik nagy számmal irigyen esengtek Amerikába utazhatni (a mi nem nagy

bók férfiainkra), kilencz-tized része csak azért nem vállalkozott, mert féltek a tengeri úttól.

Tudod-e öcsém, hogyan definiálta egy angol a tengeri utazást: »Börtön, súlyosbítva a vízbefúlás veszélyével«, úgymond egy tisztas öreg barátom az ország főbírái közül. »Hátha valami Thomas légbe röpíti a hajót? Hány hajó veszett el újabb időben is a nélkül, hogy tudomásra is jött volna: hol, mi okból, miképen veszték el? Az egyik elégett, a másik talán a tavaszi meleggel meginduló jéghegyek közé került s elmerült? vagy gőzkatlana a légbe röpítette? hány szenved hajótörést a partokon, mint a Schiller, midőn már a kikötő szeme előtt van? és vájjon Thomas pokolgépével nem temetett-e már el több hajót, miről a világ soha sem fog megtudni semmit? És a legjobb esetben az a tengeri betegség valami iszonyatos lehet.«

Ilyen continentalis közérzetlet azon föltevésre jogosít, hogy magának a tengeri útnak egyszerű leírása érdekes olvasmányt képezhet, ha az a legrendesebb körülmények közt szerencsésen sikerült is, a mi azonban véletlenül nem úgy történt. De ne előzzük meg az események fonalát.

Párisban tudtam meg a Hamburg-Amerikanische P.-A.-G. ágensétől, hogy a Klopstock, melyen indulandó voltam Amerikába, időközben eladatott és helyette a »Goethe« fog menni, mely azonban szint oly jó és szép hajó.

Ápril 14-én hagytam el Párist, hol tegnap oly hideg és hózivatar volt, hogy Havreig csaknem félbeszakadás nélkül, egy lábnyi hó borította el az egész vidéket, s a mindenfelé virágzó gyümölcsfákon lógott a zuzmaráz. Havrebe érve a vasútról közvetlenül a már

a kikötőben horgonyzó »Goethe«-re szálltam fiatal barátommal, Frohner János cs. k. lovassági hadnagygyal, ki amerikai útjára négy havi szabadságot kapott. Miután bejártuk a nem érdektelen várost, s a postáról néhány kedves búcsúlevelet hoztunk magunkkal, a hajón ebédeltünk; aztán szemlét tartánk fölötte; mely, a mi a hajó nagyságát, szépségét, kényelmes berendezését illeti, első tekintetre elég kedvezően ütött ki. Kettőnknek külön cabine-ünk van, egymásfölötti két ágygyal s divánnal, mely esetleg ágynak is használható.

Útitárs kevés volt látható; a kik Hamburgból jöttek, mohón siettek a száraz földet élvezni s künn is háltak hotelekben. Mondák, hogy az éjszaki tengeren s a csatornán át viharos újtök volt; meg is látszott egy-két pincéren, kik oly halványan és kimerülten néztek ki, mintha vesztőhelyről hozták volna vissza.

15-én (szombaton) déltájban az áradattal élénkül a kikötő. Az óceánra készülő óriás hajók behúztatják köteleiket, föl horgonyaikat, leeresztik hídjaikat. A szelentyúk füttye, mint oroszánok bödülése tölti be a léget. Előttünk kezd indulni egy francia hajó, a szintén New-Yorkba készülő »Péire«, a »Goethe« azonban megelőzi, s kiérve a kikötőből el is hagyja, úgy látszik, némi gyorsasági verseny forog fenn köztük; de mi arra nem ügyelünk. Szemünknek szórakozást nyújt, a mint a kikötőből kiérünk, az emelkedett part, erődítési műveivel, szép kertjeivel, villáival s világító tornyokkal.

Az elindulás, kivált ily nagy tengeri útra, mindig lélekre ható pillanat; az egyéniségtől függ, kire miként hat? Útitársaink egy része, a másod osztályból, mint sejtem, német kereskedők, nők, férfiak, hangos jókedvvel táncolnak a födélen; magam elmerengek az általunk

gyorsan megkerült francia partnak festői képein; amott fekszik Cherbourg, azután Brest, majd a végpontok, a napnyugot felé élesen körvonalzott phantasticus alakú sziklaszigetek, Des de St. Pierre, stb. A hátsó fődélről szent ének hangzik át. Egy csapat kivándorló svájci, a berni Oberlandból; egy erőteljes aggastyán, egészséges, bár kissé megviselt, de erős férfiak, nők, lányok, gyermekek, vagy hatvan személy; nem érteni őket, de nem nehéz eltalálni, hogy Jézus föltámadását ünneplik ájtatos énekükkel, melyet el-elkapkod a viharos szél. Ők emlékeztetnek, hogy húsvét előestéje van.

Vitorláink kifeszítvék, a szél kedvező, gépünk jól működik; vígan haladnánk előre, csak az a hintázás, volna valamivel szelídebb. Így azonban kellemetlen nyomást gyakorol a gyomorra; a belekben olyasmit érezni, a mit állítólag bártortalan emberek szoktak érezni, ha veszély fenyegeti; a fő kezd elfogulni. Lefekszel a felső cabine-ben, s egyet szundikálsz; álmodban érzed a hintázást, fölébredsz, s kivágyódsz a szabad légre. — Kimégy, sétálsz, leülsz: de soká sehol sem találsz helyedet. Alkonyodik; csöngetnek ebédre; lemégy, s azt látod, hogy három annyira van terítve, mint a hányan megjelentek. Senki se kérdezősködik; mindenki tudja, miért nem jelentek meg amazok is. És te — értsd alatta e sorok íróját is — a tengerészi büszke öntudat némi érzetével ülsz le az ebédhez, gondolván, hogy szokni lehet mindenhez, csak egy kis lélekerő kell hozzá.

Ez a lélekerő tart másnap délutánig, midőn vagy harminc mértföldnyi távolban megkerüljük az angol partot, a veszélyes Scilly Islands ellenében, melynek Scilláin már sok hajó veszett el. Addig e sorok íróján is befejezte művét a tenger hullámzása.

Egy ideig a hajó fedelén küzdött az a híres »lélek-erő« a természet rút törvényével; azután lebotorkáltam a cabine-be, a stewart által rendbe hoztattam a helyzet igényelte előkészületeket, hogy — ha nem is mint Julius Caesar, méltósággal — de lehető aesthetikailag essem át a tragikomikai sorson, mely ellen nem segít emberi tudomány, sem evés, sem koplalás, sem józanság, sem erős ivás, sem coculus, sem »Gombos essentiája«, melyből két üveget útitáskámba dugott csaknem erőszakosan egy jóakaró barátnóm, nem egyéb haszonnal, mint az, hogy az egyik üveg útközben eltörött, s egészen átáztatta térképeimet és egy rakás finom szivaromat; másikat pedig, miután egy kritikus percben vele szájam ízét elrontám, a tengerbe dobtam.

Nos aztán, milyen hát az a tengeri betegség? kérdi olvasóm.

Röviden szólva: sok sanyarúságát élveztem az életnek, de ilyen húsvéti ünnepeket még nem éltem meg! A tengeri betegségbe még bele nem halt senki, kivéve, ha csak különben is már csak hálni járt belé a lélek; hanem annak is fokozatai vannak, s úgy tapasztalom, nem tartozom azok közé, kiken teljesen kifogna.

Mindazonáltal állapotom negyvennyolc óráig nem volt egyéb, mint kínos gondolatok s félálom közti tehetetlen heverés a cabine keskeny ágyán, közben hányással, mindaddig, míg egy csöp találkozik a gyomorban; azután pedig csak émelygés és ökröndözés. Az egész még csak elviselhető azon tudatban, hogy nemsokára partot érünk, de azon kilátás, hogy ezen állapot eltarthat nyolc—tíz napig, egyáltalán nem lélekemelő; a mint kínlódásom közben voltak is perceim, midőn meglehető

tiszteletlenséggel leckéztem meg magamat, hogy — mi szükség volt nekem ide jönnöm?

Kedden, 18-án délben, összeszedtem teljes akarat-erőmet, kimásztam az ágyból, fölöltöztem, a mi az erős hintázás közben nem csekélység az ember kimerült állapotában; s a nyílt felső salonban csináltam magamnak fekhelyet, hol a tenger üdítő légét élvezettel szívtam be, s egész nap egy kis theán s levesen kívül mit sem véve be, hevertem. Másnap reá már talpon, harmadnap vigan valék, s ezóta máig a legdühösebb hullámozás, a hajónak legszeszéyesebb tánca sem tön legcsekélyebb hatást is reám. És — kevés gyenge egyén kivételével — többi utitársaink is, a nőket sem véve ki, hasonló módon estek át a bajon. Tehát nyájas olvasóm, ha van kedved Amerikába menni : a tengeri betegségtől való félelem ne tartson vissza! Csúf dolog, míg benne van az ember : de semmi, ha túlesett rajta.

Most már hajónk előhaladása is kezdett érdekelni. Erős éjszak-nyugoti szél akadályozott ugyan, de dacára annak 270—305 tengeri mértföldet tettünk naponkint; reméltük, hogy april 25—26-ikán New-Yorkba érünk, s annál türelmetlenebbül számítottuk az órákat, mértföldeket, s tanulmányoztuk a térképeket, minél unalmasabbnak találtuk a hajón egybegyült társaságot. Itt is az ideje, hogy a t. olvasót ezzel és a hajóval megismer-tessem.

Félelmünk, hogy a hajó túlnépes lesz, fölösleges vala. Első helyen mindössze vagy tizenhatan vagyunk; elférne ötven-hatvan. Csaknem mindenikünk külön cabine-ben telepedett le, választása szerint. Egy-két fiatalabb ember, kereskedők, gyárosok Német- s Csehországból, egyikök hazánkból; három orosz úr, kiknek

egyike kormányküldötte a kiállításra, másik kettő, úgy látszik, gépész- és mérnökszakférfiak s kiállítási biztosok, mindannyian művelt emberek; egy idős, csendes, művelt német asszony; egy amerikai tizenöt-tizenhat éves fiú, ki francia s német nyelvet tanulni járt Európában; végre the last but not the least, egy amerikai asszony férjével, vagy másfél éves bébijével egy svájci bonne kíséretében.

Mondhattam volna ugyan egyszerűbben is: »egy amerikai család, a férj, neje, stb.« De sokkal helyesebb volt az asszonyon kezdeni. Mert mindjárt ezen alkalommal amerikai családi képpel ismerkedünk meg, a menyenyiben a kissé beteges kinézésű férj az, ki a nap nagyobb részén a kis gyermeket hurcolja, ápolja, mulattatja; míg a folyvást betegen fekvő, különben csinos kis gömbölyű nő pár napig nem is láttatja, s végre igen bágyadtan egy fekhelyről a másokra vezetteti magát férje által, ki egyik karján őt, másik karján néhány vánkust, piáidét, köpenyeget cipel számára. Pár nap múlva azonban mylady az asztalnál is megjelent, s behunyt szemekkel jóízűn falatozott; végtére szemeit is megnyitotta, s a társalgásba is élénken belemerült.

A második osztályban többnyire német iparosok, egy berlini korcsmáros, ki Philadelphiában vendéglőt akar nyitni, nejével, sógornéjával, két csinos kisasszony, kik ha férjet keresnek Amerikában, könnyen találnak; valamennyi vig népség, kik egész nap esznek, isznak, énekelnek s bohóságokkal mulatnak; végre egy templomablak festő Tyrolból, a társaság főfő farceurje, egy kis zömök eleven ember, tele bohóckodással, ki ha nem is épen finom, de drasticus tréfáival a hajó legnépszerűbb embere. Mivelt tónus itt nem uralkodik; a német közép-

osztály ezzel nem dicsekhetik, s a szegény két kisasszony kénytelen oly élceket hallani, minőkről eddig fogalmuk nem volt.

A harmadik vagyis fődélközi osztályban (Zwischen-deck, steerage) vagy 300 kivándorló, svájciak, csehek, németek roppant gyermeksereggel. Ezek is elég jól elhelyezvék, nem úgy mint hajdan az egyedül kivándorlókra számított szennyes hajókon, melyekről oly sokat olvastunk hírlapokban s regényekben. E kivándorlók nem is olyan ágról szakadt szegények, hanem többnyire földművesek, kik a hazájokban eladott kis földbirtok árával zsebökben, ellátva elegendő házi eszközökkel, jó ruházattal, s több hónapra számított eleséggel mennek át az új világba, némelyik Visconsinba, mások Californiáig is, hol már szerződésileg vár rájuk az általok átveendő földbirtok. A hajóosztály, melyben elhelyezvék, egészen el van foglalva faládaik, zsákjaik, kosaraik által, melyek füstölt hússal, kolbászokkal, szalonnával, veteményekkel, bor- és pálinkaüvegekkel telvék. Deszka ágyaik egymás fölött telvék ágyiruhával; s habár elhelyezésük sem nagyon csinos, sem nem nagyon kényelmes, sem elég világos: azonban nem is sokkal rosszabb, mintsem hihetőleg otthonjok volt.

Ha néhány nap rősz idő áll be s ki nem jöhetnek szellőzhetlen odújokból, képzelhetni, mily mephisticus levegő fejlődik itt ki, s a hajó orvosának kötelessége egészségi rendszabályokról gondoskodni; a melyek röviden a helyiségnek chlőrmészszel és carbolsavval való kifüstöléséből állanak, melynek fullasztó hatása alatt valamennyien kifutnak a fedélzetre. Megtörténik ilyenkor az is, hogy valamely kis gyermeket alva ott feledtek az ágyban, s aztán megfulladva találták.

A második osztálybeli ebédlő s alvó-kamarák elég tiszták, s nagyrészt az utasoktól függ, hogy tiszták legyenek, habár nem is oly kényelmesek, mint az első osztályban. Itt többnyire csak két, kivételesen három személy jut egy-egy cabine-be, s a mennyre szűk helyen lehet — toilette kényelméről is lehetőleg gondoskodva van.

Egyébiránt ez a »Goethe« elég ügyetlenül berendezett. A hajó hátulsó végében, tehát nagy hintázásnak kitéve, fekszenek a cabinek; azután közbeesik a lépcsőzet, melynek felső részén ülőhely, alsó részén bemenet egy, a hajó egész szélét elfoglaló nagy salonba, vagy öt asztallal minden oldalán, közepén egy kényelmetlen ottománnal; egy szép és jó pianino, két oldalról könyvszekrény, átellenben fényes buffet, csillárok és tükrök; az egész fölöslegesen elegáns, de legkevésbé sem kényelmes; mert egy oldalról ajtai a gőzgép s egyéb illatos helyek felé, más oldalról a nyílt lépcsőzetre nyílván — állandó léghuzamnak van kitéve a nélkül, hogy szellőzve volna. A sálon két oldaláról corridorokba érni, hol a gépezethez, a kapitány s többi tisztség cabinjeihez, — s túloldalról a másodosztályú étterembe van a bejárás. Túl azon a konyhák, az éléstár, a jégverem stb. Átalán nem is képzelhetni, hogy ily nagy tengeri hajón mennyi helyiség van, mennyi ember, mennyi holmi fér el! Például a hajó hátulján cabinejeink alatt van a vízmedenceze, melyet az elindulás előtt a kikötőben ivóvízzel megtöltének, mely hat-hétszáz embernek két-három hétre elegendő kell hogy legyen italra, főzésre, mosakodásra.

Mint mondám, folyvást ellenünk volt a szél; de előhaladásunk rendesnek volt mondható. Szép idő, eső s vihar váltakozott. Szép időben a hajó összes lakos-

sága a fedélzeten van: társalog, olvas, hever; az első osztályban egy cricket forma játék folyik; a harmadikon a svájci gyerekek, mint fiatal medvék, birkóznak s vetik egymást a földre; a megnőtt ifjak, mint megannyi athleták, mindennemű viadalban gyakorolják magukat; például ketten egymással szemben leülnek a földre, talpaikkal egymásellen támaszkodnak, míg nyakukba erős kötelet vetnek, s most már ki bírja a másikat fölemelni. Este felé előhozzák a nagy kintornát, s szelmuzsika mellett foly a tánc.

Ez mind igen szép időtöltés; time-killing; de végre is unalmas, s mindenki legszívesebben beszél arról, mikor érünk New-Yorkba? kedden-e vagy szerdán?

Azonban csak péntek volt, april 21-ke; és elértük eddig az éjszakai szélesség 44., 48. s a nyugati hossz. 40., 59. fokát, — közeledvén a Newfoundland zátonyához, — épen az »ördög lyukán« voltunk, hol állítólag a tenger feneketlen. Reggel esett, délután a szél orkán-szerű lön; hajónk úgy hintázott, mint eddig soha, de nem tudtuk okát; s ha a hullámok átcsaptak hajónkon, a mi eleinte nagy mulatságot okozott, azt hittük, csak a vihar az oka.

Ebéd után nyolc óra lehetett; künn sötét volt, a vihar dühöngött; a hajó jobbra-balra gurult és ugrált; minden kifordult helyéből; a hullámok és a gép zaja közé a fedélzeten, mintha már az árbocok törének, olyan dörömbölés, s a szekrényekben lehulló edények csörömpölése vegyül; a corridorba szakad a víz valahonnan s nem győzik kihányni; mára salonba is behat; egy fekete macska miákolva fut be a salonba; a férfiak feszült, a nők ijedt arccal kísérik a helyzetet... Egyszer bejön a kapitány s komoly arccal ül le közénk, s az

amerikaihoz fordulva, jelenti, hogy »nagy bajban vagyunk... a csavar eltörött... nyugtassa meg myladyt, hogy veszély nincsen; »no danger at all«: csakhogy tovább nem mehetünk; vissza kell fordulnunk Európa felé, mert a szél ellenünk van; pedig hajónk megszűnt gőzhajó lenni s csak a vitorlákra vagyunk utalva!«

Emlékezetes éj várt reánk; és csak kevesen lehettek köztünk azon kellemes hiedelemben, hogy reá még soká fogunk emlékezni; vagy azt odahaza emlegetni: mely hiedelem magában nagyon vigasztaló volt volna.

Tehát a csavar letörött! A megdöbbenés általános, de az első zavarban senki se látja be az egyszerű situáció egész kétségbeejtő voltát; és ha az uralkodó vihar azon percben lecsendesült volna, mindenki könnyű lélekkel nyugodott volna belé.

Én igyekeztem lehetőleg összeszedni eszemet, s mint veterán vezérczikk-íróhoz illik: »constatálni a helyzetet.« Az az egy világos volt, hogy hajónk rögtön degradáltatott. Többé nem csavargőzös, semmiféle gőzös, hanem egyszerű vitorláhajó. Még pedig rossz vitorláhajó, mert nem annak építettet; alkotásában a súlypont nem a vitorlákra, hanem a gőzgépre van fektetve. Kérdés, vajjon kedvező szél mellett is lehet-e ezen hosszú colossussal előhaladni? kedvezőtlenben manoeuvrirozni? A míg kedvez a szél: talán bizton mehetünk vissza Anglia, illetőleg Irland partjai felé; és oda érhetünk két, három—négy hét alatt? Ha pedig a szél megszűnik: lavírozhatunk hetekig; vagy ha ellenszél jön: visszavisz a hol tíz nap előtt voltunk; mert az óceán oly szép nyílt, erre is út, arra is út: elvetődhetünk akár Grönlandba, akár Afrikába, míg véletlen segítség nem jő. És minő véletlen, minő óriás szerencse kell ahhoz, míg oly hajó-

val találkozánk, mely rajtunk segíthet is, mely átveheti az utasokat vagy elremorqueroz valami kikötőbe, — a mi szinte hihetetlen. Az alatt kifogyunk az eleségből, vagy megöl a bizonytalanság, a kedély hánykódása, az unalom.

Vagy végre partokhoz érünk, s idomtalan, nehezen forgatható hajónk zátonyra kerül vagy sziklákra dobatik a szél által; s akkor, mielőtt magunk is észrevennők: elvesztünk mindenestől, mint a »Goethénk« ikertestvére a »Schiller« és mint ezer más hajó.

Egyelőre azonban még ennyire sem vagyunk: mint-hogy a dühöngő viharban gőz nélkül vissza sem fordíthatni a hajót, mert ha a szél oldalt kapja, — ha föl nem billenti is, — de bizonyosan lefújja tetejét s mindent, a mi födelén van, az árbocokkal együtt, mint a kártyavárat.

Ez volt a mi állapotunk.

B.

Vitorlázásunk. Naplójegyzetek május 6-áig.

Mint mondtam, emlékezetes éjszaka várt reánk. A leghosszabb, melyet eddig megéltem.

Az órák egyformán haladnak.

A hajó, mint előbb, Amerika irányában fekszik, jobbra-balra hányatva, föl-alá löketve, mint dióhéj. A gőzgép iszonyú puffogásokkal működik tovább; nem láttuk be, hogy minek, miután csavar nélkül nem mozdíthatja előre a hajót; s mint valami óriási mozsár vagy pokolbeli pöröly olyanokat üt, azt hiszszük kiüti a hajó alját. A vihar nem hágy alább. Éjfél felé jár az idő; az első

helyen összedugjuk fejeinket, s csüggetegen cseréljük ki nézeteinket.

Az egyiknek most jutott eszébe, hogy a hajó már dél óta egészen szokatlan anormális módon hánykolódott s néhányszor mintha meglökték volna, olyanokat szökött. Nyilván már akkor tördeltek le a csavar egyes lapátjai; s csak az utolsó tört le este. A gőzgép pufogása sem este kezdődött; már előbb kellett bajának lennie; és orosz technikaink már előbb gyanakodtak, vajjon e géppel nem fogunk-e megakadni, mielőtt New-Yorkba érnénk, és szerintök így történt volna, ha a csavar nem törött volna is el.

Másikunk a Pereirevel való versenyzést okolta, e miatt erőltették meg ellenkező szélben a gépet, s ebbe tört bele a csavar. Ezen társulatnak vezér-elve — a gyors menetek, mert a gyorsaság hírt csinál s költségkíméléssel jár. A Hamburg-Amerikanische P. A. G. baja úgylis financiaális. Sok a hajója, nagy a concurrentia; a legtöbb átmenetre rá kell fizetni, tehát takarékoskodni kell. Takarékoságból történt, hogy — ami egy nagy óceáni út előtt menthetlen — Havreban meg sem vizsgálták sem a csavart, sem a gépezetet; pedig Hamburgból jövet is merültek föl aggodalmas jelenségek. Ez mind azonban igen magyarázható. A »Klopstock«-ot, melynek 12-, illetőleg 15-én kellett volna elindulni, az utolsó napokban eladták, és a »Goethé«-t hirtelen rántották elő helyébe. Ezt a »Goethé«-t is a megbukott »Adler« nevű társulattól, melylyel a Hamburg-Amerikanische fusionált, vették át, s hihetőleg akkor sem volt a legjobb állapotban. Szóval egyszerre — de kissé későn — kisült, hogy nagy járatlanság s könnyelműség volt tőlünk ezen társulat hajójára bízni sorsunkat.

Senkinek sem láthatni szívébe, s nem tudni, mennyire hatalmasodott el benne a veszély érzete. Azonban mindamellett, hogy mindenki valószínűbbnek tartá, hogy elveszünk, mint azt, hogy megmenekülünk, a »contenance«-t senki sem veszíté el, — még az öreg német asszonyság sem; ki csak lehajtá fejét karjaira, s mozdulatlanul hallgatta a nem vigasztaló társalgást. Mindannyinak eszébe jutott az »otthon«; s mennyire meg fognak rémülni szülei, rokonai, gyermekei, ha meghallják, hogy a Goethe nem jött meg New-Yorkba és nem tudni hova lett?

A rémes éjszakával, melyet álmatlanul s fölöltözve hevertünk át, megszűnt a vihar is; nem ugyan az erős szél, melynek iránya nem változott, és nagy szerencsének kelle tartanunk, s kapitányunk iránti bizalmunkat nem kevésbé emelé, hogy sikerült hajónkat szerencsésen megfordítani; s most már, april 22-én, kifeszített vitorlákkal haladunk vissza Európa felé, ki tudja meddig? Ameddig a szélnek tetszik.

Egyelőre gőzgépünk is működik, legalább mozog, s koronkint nagyokat puffog. Minek mozog? A kapitány állítja, hogy ámbár nincsen csavarja, kissé löki előre a hajót? Azt hiszem, csak a tudatlan utazó sereget áztatják, vagy önmaguk nem akarnak megválni a gondolattól, hogy »gőzhajó« az övéké.

Délután eső állt be, de a szélirány jó, s meglehetősen haladtunk előre, 4—6 mfldet óránkint. Senki se hitte volna, hogy a hajó vitorlával is vihető előbbre; Meyer kapitány maga sem sejtette, mert ő a Goethét most vette át, és első útját teszi vele. Ha már; e tény némi bizalmat költött a kedélyekben, fokozta azt, midőn híre ment, hogy Meyer a legjelesebb kapitányok egyike, ki

több hajót a legkedvezőtlenebb viszonyok közt — egyet pláne a kormányrúd elvesztése után — szerencsésen partra hozott, s a kormány által nagy éremmel tüntettetett ki.

A könnyebbült általános hangulat és csendesebb éj következtében üdítő álm ringatott be, melyre a nagy izgalom után szükség is volt.

Ápril 23-án vasárnap: meglehetősen szél és kedvező irányban.

Az étkezésbe némi takarékoság hozatott be, nem lehetvén tudni, a meglévő készletből meddig kellend e 4—500 embert eltartani. Az étkezés amerikai szokáshoz alkalmazott. Az első reggeli kezdődik beefsteakkal s borjúszelettel, tojás, burgonya s sajt kíséretében, utána thea vagy kávé. Azután déli 1 óra tájban a lunch; hideg húsok, füstöltek, pikansságok, melyek az éjszak-német ízlés szerint a heringek s heringsaladok s kartoffel saladokkal tarkázzák, egy nap mint más nap a megutálásig. Esti 6 után az ebéd, rász leves, halak, kétféle jó sült hús, marha, borjú, juh s szárnyas állatok, valami ragout, ritkán élvezhető zöldség, tészta, fagylalt, dessert. Kilenc és tíz közt még thea süteményekkel. Fölösleges sok, bátran reducálhatni, csak majd rosabb ne legyen.

Ebédnél pezsgőzés. Ebéd után fiataljaink népünnepet rendeztek, összekötvé versenyfutással, birkózással, melyben az összes népség gyereke s nagyja részt vön; s a svájciaké az oroszlánrész; a nyerők díjai több-kevesebb palack sör, mik háladatos jókedvvel fogadtattak. A nap gyorsan öletett meg.

Ma már a gép megszűnt működni. A hajó gépésze szerint helyre akarják igazítani menet közben, hogy ne kelljen majd a kikötőben időt vesztegetni vele. Orosz

technikusaink gyanakodnak, hogy nem tudják helyreigazítani; s folyvást keresgélnek, hol a baj; szétszedik, megösszerakják, kopognak és kocognak rajta, eredménytelenül. Este a szél alább hagyott; ellenben aggodalmaink fölébredtek, s nem engedtek aludni.

April 24. Az idő nagyon is szép, a szél gyenge, megyünk kelet helyett délnek, Anglia helyett Spanyolország felé. Nyomorult előhaladás; csüggedt hangulat.

A távolban egy gőzhajó merül föl. Hajónkon fölvonják a vész-zászlót, úgy látszik elkéstünk vele, s nem vettek észre; a hajó eltávolodik. Egy óra múlva a hajó ismét közeledni látszik, s mind határozottabban tartott felénk. Megértette, hogy itt baj van. Közeledtére hajónkon elkezdődött a jelekkel való táviratozás; föl-le húztak többféle zászlót, mialatt a gőzös egészen közel jött. »Amérique« nevű francia hajó, mely New-Yorkból jő.

A gőzös közeledtére leírhatlan mozgalom állt be hajónkon. Az egész utas sereg kifutott a fedélre, s az összes hajószemélyzetnek volt dolga. Néhány vitorla bevonatott, hogy csendesebb legyen hajónk állása; egy lifeboat (életmentő csónak) kibontatott kötelékeiből; hat markos evező s egy hajós tiszt ült bele, a kapitány kijött, egy csomagot adott át levelekkel, egyik az Amérique parancsnokához, másik távirat Hamburgba a társulathoz, stb. A csónak lebocsáttatott s szerencsésen átjutott; ott kötelén felhúzták a leveleket, a csónak visszajött. A hajók egymást üdvözölték s a gőzös elhagyott.

Egy kis ámulat és csudálkozás állt be. Oly közel állt hajónkhoz az Amérique, hogy jó szemmel az egyéneket is ki lehetett venni rajta. Irigyen néztek át a mieink, s különös érzéssel a boldogokra, kik biztosan hajtának Európa felé, s pár nap alatt ott lesznek; egynémelyek

szemeiben könnyek ültek. Volt, a ki azt hitte, hogy csak a kapitánynak kell szólni, s az azonnal átviteti a francia hajóra. Azonban kérdés, hogy ez befogadhatott volna-e valakit? és hány személyt? És ha például nem fogadhatná be az első osztályról valamennyit: hogyan döntsék el, ki menjen át? És aztán lehet-e várni idegen hajótól, mely utasokat szállít, hogy egy fél napot eltöltsön más hajó utasainak föl vételével, ha ezeket közvetlen életveszély nem fenyegeti? De végre a hullámszél és szél is oly erős volt, hogy nem lehetett volna életveszély nélkül annyi személyt átszállítani, kivált málhákkal!

Az egyetlen a mi boszánthatott, az volt, hogy nem küldtünk magunk is levelet át, mely rokonainkat néhány nap alatt elérte, és félig-meddig megnyugtatta volna hogylétünk iránt? De a hajó jötte-mente oly hirtelen volt; másrészt annyira nem tudtuk, miben álland a találkozás, vájjon nem fog-e signalok kicserélésére szorítkozni? — hogy levél küldésére nem is gondolt senki.

A hajó elmentét egy kis kiábrándulás kísérte. Pedig általa mégis két dolgot nyertünk: az egyik hogy néhány nap múlva az egész világon távírva leend a Goethének holléte; s rokonaink, barátaink legalább tudni fogják, hogy el nem vesztünk; a másik, hogy Hamburgból gőzöst küldhetnek segítségünkre. És így helyzetünk lényegesen javult.

A sors tréfái közé tartozik, hogy ugyanez az Amérique egy ízben a tenger közepén elhagyatott, mint sülyedő félben levő; s a rajta volt utasok egy véletlenül segítségkre jött más francia gőzösre tétettek át; — a franciák elhagyták a hajót, gondolván, hogy lyuk ütődött rajta, s el kell merülnie, mert a víz folyvást emelkedett benne, dacára a folytonos szivattyúzásnak. Azonban az elhagyott

hajó nem merült el, s másnap egy arra vetődött angol hajó elfoglalta, és azt — miután a vizet kiszivattyúzta — szerencsésen hazavitte; s később drága pénzen visszavették a franciák. A rejtély másképp nem volt magyarázható, mint akkép, hogy a franciák a confusióban a helyett, hogy a vizet kiszivattyúzták volna, inkább folyvást beszivattyúzták, míg azt hitték, hogy a hajó menthetetlen.

Ápril 25-kén erős, de nem egészen kedvező szél, mely oldalra fekteti teljesen fölvtorlázott hajónkat. Valaki azon félelmét nyilvánítja, hogy a nagy erőködésben eltörik a kormányrúd. Ez elég arra, hogy a többiek is aggodalomba merüljenek. Hiszen igaz, még ez kellene! De minő bolondság mindazon bajra gondolni, a mely helyzetünkben még érhet, ha nem tehetünk semmit annak megelőzésére!

Ápril 26—27-kén az idő változó; hol verőfény, hol eső, de a szél kedvező; 10—11 mfdet is teszünk óránként. Nappal olvasás, firkálás. Sokat olvasok Amerikáról, ámbár már kételkedöm, fogom-e látni? Ki tudja mikor? és milyen physikai s erkölcsi állapotban érünk, ha érünk partra; s lesz-e kedvem e rut óceánnak még egyszer neki menni? Délután shuffle board a hajótetőn; este a tyroli festő mulattatja a társaságot, hasból beszél, siró gyermekeket, tengeri betegségben veszködőt produkál; a publicum mulat, és sok sör fogy.

Ápril 28-án: Megyünk ugyan előre, de nem a kellő irányban; hanem a hogy a szél engedi. Legrövidebb vonal lett volna Quenstownba; eleinte erről is beszélt a kapitány. Ma kisült, hogy erről szó sincs és nem is volt; mert már az Amérique által elküldött sürgönyben is azt jelenté, hogy Plimouthnak tart; hol a társulatnak rendes kikötő helye van Amerikából jövet,

s hol a dockokban saját munkásait használhatja. Ez aztán kevesebbe is kerül, mint hogy ha más kikötőbe megy, mert a kikötés költségei másutt tetemesek. Végre ha Quenstownban köt ki, meg is szökhetnek utasai egy angol hajóval; hanem Plimouthból kénytelenek lesznek vele visszamenni Amerikába. Kezdjük sejteni, hogy különben jeles kapitányunk az üzlet embere is; miután minden kapitánynak tantiémeje van az utasok számától: szépen együtt akar tartani. Este a mi svájci emigránsaink karban énekeltek; egyszerű, mélabús, de tetszetős dallamokat. Az egyik különösen megható volt, melynek refrainje: »Schwer war es vöm Vaterland zu gehen; wenn die Hoffnung nid wár auf's Wiedersehn!«

A p r i l 29. Miladyt a lépcsőn levezettem a salonba ebédre. Igen nyájas volt; és tíz évvel fiatalabb, mint a mikor grimaceokat csinált. Azt hiszi, hogy nem jó ilyen sok férfinak egyedül lenni, t. i. nők nélkül. Mi is azt hiszszük. Hanem ő azon indokból hiszi, hogy ez nem jó, mert a vallást egészen elfeledik, már t. i. a férfiak. Az is nagy baj szerinte, hogy a német hajókon nincsen »pastor« jelen, mint minden angol hajón van. De már erre nézve azt hittem, hogy bizony ennél nagyobb bajunk is van.

Tegnaptól ma délig 117 mfdet haladtunk. Voltak napjaink, hol 116, sőt 240 mfdet haladtunk előre. Általán estig 1300 mértföldet tesz ki, a mit visszafelé tettünk. És elértük a 48.48 éjsz. és a 8.50 nyug. fokot.

April 30. Reggel keleti szél. Változásképen Franciaország felé tartunk.

A láthatáron fölmerül egy hajó. Állítólag francia hadihajó. Egy hajótiszt több útitársunknak társalgás

közben azt mondja, hogy ha e hajónak mi jelt adunk, az segítségünkre jönne; mert ez egy hadihajó, melynek ez a kötelessége és csakis ilyen célból cirkál. Ezeknek sem kellett több, s neki hevülve hozzám jöttek, hogy menjünk a kapitányhoz, s hívjuk föl, hogy adjon jelt; megfoghatatlan lévén, hogy ezt magától nem rendelé el.

Nehéz volt kihúznom magam a bizalmas fölhívás alól, s megyünk a kapitányhoz, ki éjjeli fáradalmaiktól aludta ki épen cabinejében s már magában nem jött kedvre hangoltatott a félbeszakítás miatt, de midőn hallotta, miről van szó: roppant tűzbe jött; azonnal előhívta az illető tisztet, ki egy ideig hímezett hámozott, s szerette volna hazugságban hagyni az illető urat, de sikertelenül; — a kapitány őt erre amúgy tengerészileg lehordta, s azután felénk fordulva mondá: »Uraim, ez a legnagyobb szamar a hajón, hogy adhatnak ennek hitelt! Ha az a hajó még német hadihajó volna! de francia, és nem is hadihajó, hanem vitorlás hajó, mely Nyugatindia-ba megyen! De ha hadihajó volna is, hogy képzelhetik, hogy az félbeszakítsa eléje szabott útját, és segítségére jöjjön hajónknak, mely épségben van vitorla alatt, s nincs imminens közvetlen veszedelemben?! Hát azt lehetők tartják önök, hogy innen vagy 4—500 mfdre a parttól remorquerozhatni egy kikötőbe?« Meg voltunk szégyenítve; azaz én csak nevettem magamban, Mephisto módjára. A scenát általános kibékülés, és champagne-c o c k-t a i l követte, mely fölséges italnak (amerikai társunk szerint: »hot town and jerry« a neve) készítése a következő: egy üveg pezsgő, vagy negyed meszely »Angostura-bitter« nevű liqueur; néhány szelet citrom, s kellő mennyiségű

jég, s azt jól össze kell rázni, míg egybeolvad. Az ember mindennap tanul valamit.

Egész nap azonban igen kellemetlen hatású apró hullámok, melyek a nagy hullámszáznál sokkal tűrhetlenebbek, hideg szél; az óceán ma fekete pocsolya. Az embernek sehol sincs maradása; lenn kellemetlen, fönn hideg; s ehhez a tudat, hogy nem haladunk előre! Sőt egy napi erős szél visszavethet ismét nyolc napra!

Május elseje. Az idő gyönyörű; s ha a szél kedvezne, 24 óra alatt Plimouthban lehetnénk. De a szél ellenkező, s jóformán veszteglünk 48.55 éjsz. sz., 6.36 ny. hosz. fokon. Tegnap déltől ma délig alig tettünk 80 mértföldet, azt sem egészen célunk felé.

Május 2. Az éjjel két gőzössel találkoztunk. Hajónk röppentyűkkel adott jelt magáról. Az egyik Nyugot-Indiákba indulván, nem szentelhetett annyi időt, hogy Plimouthba vigyen. A másiknak nem volt elegendő szene; s a kapitány nem is tudja, hova ment. Azonban azt rebesgetik, hogy elvitt volna magával, de 800 fontot kért; kapitányunk pedig csak 600 fontot volt hajlandó adni.

Napközben két kalauz hajó érintkezett velünk. Ezeknek üzlete cirkálni e tájon, s a veszélyes Scilly-Island kikerülésében és a plimouthi kikötő elérésében segédkezet nyújtani. A kapitány szerint ezen kalauzok nagy rablók; a mennyiben ha egy ily kalauzt fölvennénk hajónkra s az szerencsésen Plimouthba jut, az magának tulajdonítja az érdemet, s mértéktelen követelésekkel állna elő, miket az angol bíróság meg is ítél.

Tényleg mit segíthet a kalauz? Nekünk jó szélre, vagy erős gőzhajóra volna szükségünk, hogy odább jussunk. Azonban az egyik kalauz tíz forintért magára

vállalta, hogy a közel St.-Anna nevű világító toronyhoz megy, s onnan a kapitány táviratait Hamburgba, s Plimouthba föladja. A vérmesek azt remélik, hogy holnap reggel Plimouthból elének küldenek egy gőzöst, s az délig utolér, és este Plimouthban leszünk. Én nem hiszem.

A másik kalauzhajóról néhány font friss halat vettünk, estére meg is ettük; és e maqueraux-k, miknek fajtáját még 17 nap előtt silánynak találtuk, rendkívül jól ízlettek. Bizony meguntuk már a mindinkább vadszagú juhhúst és baromfit, és a surrogat leveseket, miket vörös bor, víz, liszthabarék és mazsola szőlőből készítenek, és a kiéhezett westphaliai s más éjszакnémet tartományokon kívül ember sehol meg nem enne! Hát még a sok hering és krumpli, és aztán változásképen heringsaláta és krumplisaláta! És a borjűfő ismét mazsolaszölővel és mandulával. Oh ez a német gyomor mit nem emészt meg!

Egyébiránt gyönyörű csendes idő volt, 10—12 fok meleggel. Este a Scilly Islands felől tisztán láttuk a világító tornyot. Ezt a pontot kellene megkerülni, hogy a csatornába jussunk. De nem bírjuk.

Május 3. Oh ez a tengeri utazás jó iskola. Kifejti az erélyt s resignatióra tanít. Ez látszólag paradox, de nem az. A lemondáshoz is erő kell, mert nehéz a legyőzése bár tehetetlen óhajoknak.

A tegnapi remények ma már illúzióknak bizonyultak. A kapitány ma oda nyilatkozott, hogy reggel a társulat ágense megkaphatja ugyan a telegrammot Plimouthban. s meg is alkudhatik egy gőzössel, mely utánunk jöjjön: de maga nem kötheti meg a szerződést, hanem előbb Hamburgból kell felhatalmazást kapnia. Mert nagy öszszegről van szó: nyolcszáz vagy ezer fontról.

A ki ismeri a részvénytársulatok kezelését, elképzelheti, hogyan fog összeülni az igazgatóság Hamburgban, s összehívni a Verwaltungsrathot; s ebben a majoritás miképen fogja sokallani a költséget, s bölcsen azt határozni, hogy legjobb lesz várni, majd megfordul a szél, s a Goethe magától is eljut Plimouthba, miután már oly közel van a csatornához.

Addig mi úszhatunk, ehetünk borlevest és heringsalátát, és Philadelphia — marad ott a hol van.

Orosz barátaink csendesesen dühösek. Nem csak számos és értékes orosz kiállítási tárgyak vannak a hajón, hanem az orosz tárlat fölállításához szükségelt szekrények is, úgy hogy ezeknek meg nem érkezésök miatt amazt be sem rendezhetni.

És az én elvesztegetett időmet ki fogja megfizetni!

Nemde tisztelt barátom! és nyájas olvasóm, ez a »Napló« rendkívül unalmas? Az bizony; de átélni unalmasabb, mint olvasni. Aztán legalább élethű mint napló.

Május 4. Gyönyörű meleg májusi nap. A tenger tükörsima, hajónk mozdulatlan fekszik. Sirályok serege szárnyalja körül, unalmas károgaással. Minden percben tíz—húsz hajót látni; de segítség nem jó. Szegény derék kapitányunk, ki az éjeket is hídján tölti, kivált most a csatorna és a Scilly Island közelében, már maga is ideges kezd lenni. Reggel egy pohár sherryhez mellém ült a salonban, s egészen őszintén elmondá, mily kevéssé valószínűnek tartja, hogy hamarjában vontató gőzös jöjjön elénk! Kérdés: akad-e Plimouthban, s nem formál-e teljesíthetlen követeléseket? Legfőlebb azt remélhetjük, hogy a szombaton Havreből jövő Frisia, vagy a vasárnap erre New-Yorkból visszajövő Pomerania átveend bennünket. Hogy nem lesz bajunk, az az ő gondja.

De fogytán vagyunk, az eleségnek nem annyira, mint a víznek.

Délután két hajós bárka ólálkodott körülöttünk. Hárman készek voltunk elmenni az angol partra, Pensancebe, hova este vagy holnap reggelre ígérkezett be szállítani. De lehet-e bennök bízni? nem ismervén a partokat, mit tudjuk hová visznek? A kapitánytól kértünk tanácsot. »Kinderchen« — úgymond — szokása szerint, én nem akarlak semmire rá beszélni, de nem tanácslom, hogy menjetek.

Fogadtuk tanácsát, bármi csábító volt a gondolat, holnap reggel az angol parton lenni, vasútállomáson: resignáltuk magunkat.

Alig múlt el félóra, mondják, amott jő egy gőzös s egyenesen nekünk tart. Némelyek már látni vélik, hogy vontató hajó. Reménytől elszokva, egykedvűen vettük s elkezdtünk shuffle board-t játszani, — mikor egyszerre csak közelünkben volt, zászlóján a társulat firmájával. Csakugyan vontató hajó, mely Plimouthból jött elénk, s már tegnapelőtt keresett.

Jó ideig tartott, míg lelkünkben gyökeret vert annak nyugodt öntudata, hogy — meg vagyunk mentve.

»Holnap reggel Plimouthban leszünk Kinderchen! Úgy-e bár, jó volt el nem menni a halászbárkával?« mondá gyunyorosán.

Május 5. Az éjjel egy második vontató gőzös csatlakozott hozzánk, mert az egyik nem bírta volna el.

Déltájban szerencsésen kikötöttünk Plimouthban, három heti kalandozás után. Kissé meguntam ugyan az óceánt, de néhány nap múlva visszaindulandok Amerika felé. Qui perdidit numerum, incipiat iterum.

C.

New-York, május 16.

Itt vagyok szárazon. A híres New-Yorkban, az éjszak-amerikai Unió nem declarált, de tetteges fővárosában, melyet a bombastot kedvelő amerikai »Imperial City«-nek nevez. De én nem hagyom el előbb szobámat, míg be nem fejeztem e leveletem, melyben röviden előadom, hogy miképen értem el az előbb eltévesztett célt.

Szombaton, május 6-án esti 9 óra tájban szállítottunk át, mi t. i. a szerencsétlen Goethe első osztályú utasai, a plimouthi gyönyörű kikötőben alig megérkezett »Frisi á ra«, mely azonnal a holdvilág fényénél, s öthat világító torony irányadása mellett tovább indult.

A »Frisiá«-nak Hamburgból s Havreből jött utasai nem a legjobb kedvvel várhattak reánk, mert elegendően lévén, attól tarthattak, hogy kevés kényelmökben is háborgatni fogjuk; mi pedig attól tartottunk, hogy mint a kikre nem számítottak, jól össze fogunk zsúfoltatni. Ez utóbbi meg is történt; hármásával szorítottatván be egy szűk cabinba. Mindazonáltal a sors kedvezményeként fogadtuk már azt is, hogy »gőzhajó« van ismét talpunk alatt; s most már minden kínos pillanattal legalább előbbre haladunk célunk felé.

A Frisián rokonszenves társaságot találtunk, többnyire Lajthán túli »hazánkfiait«, az osztrák kiállítási bizottság néhány tagját, kik jöttevő szívélyességgel fogadtak; közülök kiemelendők Kanitz Eduárd és Pontzen Ernő magyar hazánkfiai. Nagy érdekeltséggel tudakolták tőlünk argonauti kalandozásunk minden részleteit, s

mindannyian, de főleg a nők elismerték, sőt túlságosan magasztalták elhatározottságunkat, melylyel annyi baj után rögtön vissza indulánk az óceánra.

A nap hőseinek dicsőségében sütkéreztünk a »Goethe passagierjai«, s mint veterán tengerészekre, irigyen tekintettek reánk az újonc tengeri utasok, kik még néhány napig küzdöttek a tengeri betegséggel, míg mi vígan voltunk.

A »Frisia« igen jól menő hajó; naponkinti utunk 273-tól 323 mfldig terjedt. Az időjárás az előhaladásnak kedvezett, de rendkívül változó volt. Egy-kétnap 10—14 fok meleg, máskor leszált 2½ fokra; némely napon átéltünk világos verőfényt, esőt, sűrű ködöt, melyet ismét erős nyugati szél kergetett el. A tenger áramlatai szerint különbözik a víz és lég mérsékfoka is. A hideg lég és az öböl-áramlat (Golfstrom) melegebb vizének találkozása idézi elő a Newfoundlandbankon túl csaknem állandó ködöket; a légmérő gyors leszállása, s metsző szelek jelzik a jéghegyek közeledtét: a hajóknak ezen utón két legveszélyesebb ellenségét; míg az áramlatok találkozása okozza különféle üledékei által a newfoundlandi zátony alakulását

A Frisia útvonala nem egészen felelt meg a Goethe vonalának, inkább nyugatnak tartott. Plimouthból kiindultunk utáni ötödik napon értük el körülbelül a fatális »ördög lyukát«, hol a Goethe csavarja eltörött. Május 13-án kora reggel már halászbarkákat láttunk Newfoundlandból; 14-én 42.¹⁰ éjsz., 60.¹¹ ny. fokot érve el, már azon megnyugvásban lehetünk, ha most baj történik is a gőzgéppel, nem többé Európa, hanem Amerika valamely kikötőjébe vitorlázhatunk. Tettünk eddig 2343 mértföldet; és így csak vagy 640 mfl. volt még hátra.

Hétfőn 15-én délben az éjsz. sz. 40.⁵¹, s a ny. h. 66.³⁹ fokát értük el. Este 9-kor már a kalauzhajó jelent meg; szokás szerint hozván magával a legújabb amerikai hírlapokat, miknek mohón nekiestünk, remélve, hogy vén hazánkból néhány vézna táviratra találandunk; de bizony egy betűt sem találtunk.

Kedden 16-án reggel már Longlsland partjaival szemünk előtt, s azokkal párhuzamosan haladtunk elő.

Fölfedeztük Amerikát; kissé későn; de reánk nézve még mindig elég örvendetesen. Légy üdvözölve rég esengett partja az új világnak, melyre nem léphet az ó-világ fia, ki az óceán rémeivel megküzdeni nem mer.

Szenvedtünk érted; remélem, meg fogsz jutalmazni!

*
**

A lapokból látom, hogy három heti késedelmünk dacára a kiállításra elég korán érünk. Dacára az amerikai bombastnak, melylyel hirdették, hogy a »szabad emberek által« organisált világtárlat e részben is túl fog tenni a »monarchiák« és »despotiák« kiállításán, hogy a kellő időre kész lesz, még alig fele áll készen!

Azon közben, míg a kikötőbe (Hobokenba) érünk, minden mozgásban van a hajón, mindenki pakol, búcsúz, jegyeket vált. A fő stewart számadásait hozza; a derék ember — nem is törődött a szolgálat egyéb ágaival, hanem a mit valaki ivott, azért rögtön eléje tette a billt; most szépen összeszámította és ezért adunk neki borralót.

New-Yorktól körülbelül két órányi távolságban két oldalról közelednek a csak csekély emelkedésű partok, villákkal, kertekkel, világító tornyokkal. A jövő-menő vitorlás gőzhajók s komphajók (ferriboats) mind sűrűbben

környeznek. Hobokenbe érünk a kikötőbe. Podgyászunkat szigorúan megvizsgálják a vámon; azután átadjuk egy commissionernek, ki jegyet ad róla s semmi gondunk többé reá; magunk a ferriboaton átmegyünk a Hudsonon, s ki gyalog, ki kocsin hotelébe megy. New-Yorkban vagyunk.

Mindez nagyon egyszerű s könnyen olvasható. Ha az ember átélte az óceáni utat, alkalmasint kellemes emlék. De átélni, kivált kinek egy huzamban öt hetet kellett töltenie ezen sivár, hideg tengeren, nem nagy multság. Vannak az igaz a napnak kellemes pillanatai is; s rokonszenves lévén társaságunk — néhány óra hamar eltelik derült, vagy tanulságos társalgásban, evés-ivás között; de végre kártya mellett leggyorsabban múlik az idő. Igen, édes barátom! én, a kártya esküdt ellensége, a legügyetlenebb s a legszórakozottabb kártyás, kit két robber whist jobban kifáraszt, mint két vezércikk írása, — mindennap kártyáztam, és pedig bölcs és fogatosan végrehajtott hazai törvényeink megvetésével — hazardjátékokat is. Úgy makkaoztunk osztrákokkal, angol-, amerikaikkal, mintha csak a »Zrínyiben« lettünk volna. Megtanítottuk e nemes játékra a »Yankee«-t; — így vetvén el magvát a magyar civilisatiónak Amerikában.

És ezen nagyszerű fekete pocsolyának is, melynek neve óceán, hol Európa s Amerika közt 10 napig nem látni földet, vannak érdekes momentumai.

Például hozhatnám föl a napköltét; csakhogy azt sohasem látjuk; mert ha reggel nem esik, akkor az összes matrózsereg tisztogat s mosogat a hajó-födélen, s szó szerint elárasztja azt vízzel. Ilyenkor tehát nem élvezet a hajó-födélen járni. Egyébiránt is a szegény utazónak többnyire nyugtalanok éjei. Azt hiszi, az ágy keskeny

volta, a silány váncosok! Ez is tesz valamit; de nem a fődolog. Testi állapota nem normális; nem a szokott. Feje elfogult, mintha vértolulásai volnának. Azután a gőzgép folytonos zúgása, míg a hajó tetején állandó dörömbölés! S hol az árbocokon kell igazítani; hol a vitorlákat kifeszíteni, hol meg bevonni. Ilyenkor 30—40 matróz erős patkójú csizmájával fut föl-le, és ordít; — mert sajátságos dallamra megy minden munka; taktusra húzzák meg a köteleket; sat. Ha köd van, folyvást szól a messzeható rémesen hangzó kürt; és az elaludni nem tudó utas borzadályal gondol az összeütközés lehetőségére. És ha a tenger nyugodt is, a hajóba ütődő hullámok néha olyat szólnak, mint az ágyú; máskor olyan csörgéssel futnak végig a hajó alatt, mintha ez kavics zátonyra került volna. Az az átkozott csavar is folyvást zörög, és a kormányrúd is épen a cabine alatt megy el. Örökös dörgés, bögés, zörgés, puffogás. roppanás, zúgás, nyikorgás, jajgatás, üvöltés és süvöltés. A félénk százszor hal meg egy éjszaka. Az erős idegű is csak mikor kimerült, alszik el; s reggel merül el legmélyebb álmába és elaludnék délig, ha nyolckor reggel élénk csöngettyűvel nem vernék föl álmából, mely azt jelenti, hogy negyed óra múlva fölszolgálják a reggelit, — s a ki elmulasztja, annak koppan az álla.

Mindezeknél fogva a legfestőibb napkölte is látatlanban vész el; et caret vate sacro.

Az a mulatság, melyet az óceán napközben nyújt, föltéve még, hogy szép az idő, hamar kimeríthető. Nehány száz mfdre a partoktóra sirályok még elkísérnek, gágogva, károgova röpködven körül a hajót. Azután nem látni élő állatot, ha csak egy delphin, vagy disznóhal nem veti ki magát a habokból.

Newfoulandon túl az óriás cethalak hoznak egy kis életet a fölszínre. Soká kell lesni őket; de néha a hajóhoz elég közel ütik föl görbe hátukat a hullámokból. Gyakran kettesével; nyilván a házas élet örömeibe merülve; néha több tanú, sőt egész csapat kíséretében. Azután a vándormadarak — nem tudjuk kivenni mi fajtája — seregesen úsznak, a tenger tükrén hosszú fekete vonalat képezve; mely eleinte zátonynak látszik; némelyek vitatják, hogy hal-sereg; egyszerre fölkerelkednek, s mint fekete felhő a légbe emelkednek. Vitorlás és gőzhajókkal is találkozni, de ritkán; és akkor valamennyi látcsőnek van dolga.

Ez mind leírhatlan mulatság.

Azután jön a felhőket fantastikus tűzzel megvilágító naplemente. Ha genialis festő e pillanatot megragadni, s lángcsettelt híven, de híven visszaadni bírná a vásznon: azt mondaná műértő kritikus, hogy bolond; hogy ez a színvegyület és árnyalat lehetetlen ezért meg azért!

Míg a hajó elején lemegy a nap, hátulján fölkel a hold, e csodálatos mélabús varázsló, melynek kísérteti fél-világossága halotti lepelbe borítja azt, a mi él; és hidege fájdalomra gerjeszti a legmelegebb szerető szívet.

De a legszebb látvány éjeire marad. Midőn beáll a korom sötétség, akkor a felkorbácsolt hullámok tüzet szikráznak. Sokan tagadják a tenger phosphori szikrázását. Magam sem tartottam sokat róla, arról ítélve, a mint a fekete-, a márvány- és a közép-tengeren láttam. De nem is volt fogalmam azon szikrázásról, melyet az óceánon több ízben észleltünk. A széttörő habok nemcsak szikrákat adnak, hanem lángolnak és a hullámvonal, mely a hajó után képződik, kékes tűzfolyamot képez, mint ha kénkő volna, nem víz. Némelyek e jelenséget az

electricitásnak tulajdonítják, mely édes vízben nem létezik. Analóg valami, mint midőn a vegyész különféle savakon különféle légszeszt vezet át.

Mások azt mondják: infusoriumok, ázalékok, villany, melyet bizonyos bogarakon észlelünk. Az eredmény ugyanaz: hab, só, villany, parány —, minden »élet«. A tény annyira tény, hogy a hajókon levő vékony vízvezetékekben is szikráz a víz.

Ez mind igen szép. De azért véletlenül, egy »unself-controlled« pillanatban mélyen kimerülve érzed magadat. Fárasztó, untató, búsító, kétségbeejtő ez a tengeri út! — Semmi dolgod, még sincs nyugtod. Volna időd olvasni, írni, gondolkozni: de épen az a baj, hogy nem vagy képes gondolkozni, hát még írni! hanem csak tétlenkedni, tétlen testtel, mozdulatlan elfásult lélekkel bámulsz magad elé; és megutálsz mindent!

Ilyen ez a tengeri út!

Hát még aztán, ez a hamburg-amerikai konyha! Mert ne hidd, hogy az étel iránt is közönyös az ember. Sőt az »állat« rendkívül eleven. Semmi sem működik benne a mi szellemi; hanem gyomra hihetelen műtétekre képes! Hála az égnek, különben lehetetlen volna hetekig hamburgi füstölt húst, hájból vegytanilag igen ügyesen alkotott állítólagos vajat, mely pedig csak kenőcs; trichines kolbászokat; sarjadzó burgonyát; héringet; miknek színét, szagát is megunta, mindennap főlemésztenie. Milyen kár azért a mindennapi farkas étvágyért, hogy így kárba vész. Odahaza csodákat lehetne vele mívelni.

A Frisia alkata is különbözik a Goethe-étől. Salonja nem foglalja el a hajó egész szélét; hanem hosszú étterem, közepén a hatvan személyre számított asztallal;

két oldalán a cabinekbe nyílnak az ajtók; és ha nem tartozik az ebéd vagy lunch kellemeihez hallani, mint ökröndöznek és jajgatnak — férfiak és nők odabenn; úgy nem igen vonzó tartózkodási hely ez állítólagos sálon napközben sem; rossz időben nem szellőzhetni, jó időben léghuzam űz ki. Egyáltalán sok apró kényelmetlenség, mely csak ügyetlen berendezés következménye, hányszor mondatta el velünk: milyen majom az ember! ki e tengeri hajókat magasztalni akarja, rendesen csak azt emlegeti, hogy milyen pompásak, milyen finom fa, mennyi aranyozás, kép, tükör, zongora! stb. De azt senki sem kérdi, hogy van-e kényelem? lehet-e valamely zugba vonulni, csendesen maradni, vagy a zongorán lehet-e játszani? Fölösleges megjegyezni, hogy ez bizony soha sincs hangolva, s a Frisia salonja végében épen a csavar fölött, tehát oly ingó helyen áll, hol edzett tengerész legyen, a ki a hintázást fél óráig kitartja.

Hamburg-amerikai humbug!

Post scriptum: Ugyanazon Goethe hajó nem kerülhette ki sorsát; ugyanis 1876. deczember végén Monté-Video-ból jött táviratok szerint a Leboislandnál zátonyra kerülván, elveszett; de a rajta volt személyzet szerencsésen megmentetett. Ha kálvinista volnék, azt mondanám: praedestinatio.

II. RÉSZ.

KÖRÚT ÉJSAK-AMERIKÁBAN.

SZEMÉLYES BENYOMÁSOK ÉS ÚTIKÉPEK.

1.

New-York, Június közpén. — Első benyomások. — Tények kritika nélkül.

Vannak régi olvasóim között jóakaró barátaim, kik képesnek tartanak arra, és bizonynyal azt is várják tőlem, hogy szellemdús és csípős leveleket Írjak innen az új világból, melyet — eltérve e részben is a közönséges emberek jó sorsától — csak öt heti óceáni kalandozás után értem el.

Csalatkozni fognak. A szokatlan jelenségek, ismeretlen szokások, említésre méltó dolgok olyan özöne nyomja itt az európai embert azonnal, alig hogy lábát kitette a partra, miszerint hétköznapi okosság is kényszerít egyszerűn leírni a látottakat, minden bírálat nélkül, s kivált a mélyebb népismeai kritikát s a társadalmi viszonyokat boncoló szemlét fönntartani akkorra, mikor már elég tapasztalatot gyűjtöttem, és elegendő tényt észleltem meg, hogy mindennek fény- és árnyoldalait ellesni, valamint könyvekből merített nézeteimet autopsia utján vagy megerősíteni, vagy módosítani képes legyek. Addig leveleim csak igénytelen touristai csevegés jelle-mével bírhatnak.

Olaszóm azt hiendi ugyan, ha néhány sorral tovább olvassa leveletem, hogy az Amerika-bámulás fanatismusába estem, mint több hazánkfia, ki a hazulról ide hozott ó-világi nézleteket kritikailag nem bírván kiegyeztetni az itt uralkodó társadalmi s politikai eszmékkel, s mondhatni egészen különböző szellem-áramlattal: szószerint

megbolondultak. De ne higgyed, mert nem egyoldalú megbámulás mondatja velem, hogy itt minden, a mi történik, a mit látsz, nagyszabású, nagymérvű, nagyszerű. A jó és a rossz, a helyes és okatlan rendkívüli dimenziókat vesz, melyekhez képest az európai arányok törpék. Ilyen a természet, ilyenek az emberek és viszonyaik.

Amint az Európából jövő hajón annyira közeledünk a partokhoz, hogy New-York láthatóvá kezd lenni, már ezen benyomást teszi. Oly széles a Hudson-folyó kettős torkolata North és East-River, oly nagy a Hudson-öble, melyben száz meg száz nagy és apró hajó között lassan haladunk előre, midőn már a templomok, háztornyok, gyárkémenyek ezrei előttünk állanak, egy beláthatlan épülettömeggel, mely Hoboken, Brooklin, New-York, New-Jersey nevekkal, ámbár külön helyhatóságok alatt, még is csak egy compact várost képez, hol összesen két millió ember talál helyet, foglalkozást, kenyeret, sőt bámulatos gazdagság forrásait ... oly nagyszerű az óceán ezen bejárata, hogy láttára mindent megérteni!

Brooklinban vannak a hajók kiszálló helyei. Mielőtt a kikötőbe eresztenék a hajót, orvosi vizsgálat tartatik: ha ragályos betegségre lelnek, a betegek, vagy a hajó összes személyzete quarantainebe küldetnek. Míg az orvos vizsgát tart a hajón, azalatt a vámhivatalnokok jkőnyvbe veszik az utasok neveit és declaratiójukat, mely esküerővel bír s aláírandó. Azt hittem, hogy ez egyúttal némi becsületbeli nyilatkozatnak tekintetik, mely a podgyászvizsgálatot legalább is szelídíti. Szó sincs róla. Podgyászunkat, miután a dockba kirakatott, oly buzgón átkotorázták, s oly soká tartóztatták vissza, mint a védvám uralma alatt szokott történni — a csempészek nagy előnyére. Az írásbeli declaráció célja — úgy látszik —

nem egyéb, mint az, hogy az utast esetleg »esküszegés« végett annál jobban büntethessék.

Átesvén a vizsgán, málháinkat ott hagyjuk a rak-tárban; a felügyelő átveszi, jegyet ad, melyen hány darab átvételét följegyzi; megmondjuk neki, melyik, hotelba szállunk, s ott hagyjuk. Két óra múlva összes holmink szobánkban van a szállodában, s nem fizetünk érte többet mint 50 centet (100 cent = egy dollár = két forint aranyban).

Kétlovas bérkocsiba ülünk, mely mielőtt a kocsik rendetlen tömkelegéből kiszabadulna, néhányszor össze-ütközik, hogy szinte roppan bele, a lovak vadulnak, kiszállunk hirtelenében, nehogy nyakunkat törjük, végre kocsink is kibontakozik, fölülünk s pár perc múlva a North River partjára érünk; ott a gőzkompok egyike (ferryboat) néhány centért átvisz kocsistól-mindenestől a másik partra, a tulajdonképi New-York partjára, honnan még csaknem háromnegyedig tart, míg a régi cityn, s azután a világ leghosszabb utcáján, a híres Broadwayn át, a fifth Avenueben fekvő Windsor-hotelbe érünk.

Az utcák kocsi- és embertömegekkel, nagy forgalom, de kevés elegancia látszatával bírnak. — Többnyire vörös barnára mázolt téglaházak, mint Londonban; itt-ott öt-hat emeletes vas ház, mely oly ügyesen fehérre mázolt, hogy márvány-épületnek látszik; néha egy-egy igazi fehér márványpalota, oszlopokkal, és sokféle stylú számos templom. Néhány square, majd minden utcában lóvasut, számtalan omnibus, mind tele jövő-menőkkel.

A hotelben vagyunk. Itt minden másképen van, mint Európában. Földszint nagy s ízléses, sőt pompás és hűvös csarnokba lépünk be, oldalain kényelmes pamla-gok. Közepén egy oldalon az »Office«; ott udvarias

előzékenységgel fogadnak, kikérdeznak minő szobát akarunk; kulcsát átveszi a pincér és vezet az emelőgéphez (lift vagy elevator), mely egész nap és éjjel folytonosan működik, melyen néhány másodperc alatt bársonypamjagon ülve följutsz akár az ötödik emeletig. Ha nők is vannak a liftben, a férfiak levett kalappal vannak, dohányozni nem szabad rajta.

Itt vagyunk tehát a hotelben, azaz csak most mondhatjuk, hogy megérkeztünk. Mert nem tréfa dolog ám még annak is, ki mint magam a világ negyed részét bebarangoltam, ismeretlenül ide jöve, egyedül eligazodni. Hanem velünk utazott a Frisián az eleven úti gondviselés, Kánitz Eduárd úr alakjában. Ő mint az osztrák jury tagja, maga s kísérői lakásáról előre gondoskodott, s engem is ő vett szárnyai alá; a mint megérkeztünk, a kikötőben már Rosenthal úr new-yorki lakos várt reánk, s megbecsülhetlen szívességgel igazított el mindenben: a vámhivatalban, kocsí bérletnél, s el nem hagyott, míg a hotelbe ép kéz-lábbal meg nem szálltunk.

Most már nézzünk körül.

Útitársaim, kik kettesével szálltak egy nagy szobába, melyből a fürdőszoba nyílik, egyenkint öt és fél, én, ki külön szobát vettem, de melynek nincs fürdője, öt dollárt fizetünk lakásért s egész napi ellátásért, mely hogy miből áll, — azonnal elmondom. — A szobában elegendő ruhaszekrény, két zsölleszék; széles kitűnő tiszta ágy, márvány mozdóasztal, rajta finom szappan s két csap, melyen a mikor s a mennyi meleg és hideg vizet tetszik, — bocsáthatsz; míg az elhasznált víz lefut a vízvezetékbe, — gyertyát nem kapni, hanem minden szobába légszesz világítás vezetve be, elegáns bronz légszesz-lámpa alakjában, s ha tetszik, világíthatsz alko-

nyattól reggelig, ráfizetés nélkül. Fürdőt vehetsz, a mikor tetszik, minden hozzávalóval együtt, — szintén ráfizetés nélkül. Cselédet nem látsz, kivéve a folyosón sétáló szobaleányt. De nincs is szükséged senkire. Reggel csizmád tisztán áll ajtód előtt, még friss újság is van beledugva. Odalenn ruhádat is kitisztíttatod — testeden. Az olvasó teremben valamennyi újságot találsz, s leveleket írhatasz. Ha vendéged jó, a számos fogadóterem (parlour-room) egyikébe vezeted.

Az ételmezés röviden szólva mesés. Az amerikaiaké boa constrictori, vagy cethal gyomor lehet. Európai ember felét sem képes megenni, a mit itt föltesznek róla. Négyszer napjában jóllakhatni.

A reggeli — breakfast — 8 és 10 közt szolgáltatik föl, a mely percben kívánod, és a következő: elsőben is hoznak beefsteaket, mely kétszer oly nagy mint a milyen Európában szokásos, melléje néhány híg tojás, pohárkába öntve, hogy ne kelljen velök vesződnöd; melléje húsos füstölt szalonna sülvé, végre osztrigák kirántva; aztán burgonya sülvé, főve, szeletekben vagy kirántva, aztán juh vagy borjú cotlet, — miután mindez föltálatott, kérdi a pincér (minden 3—4 személyre esik egy pincér), kávé kell-e? vagy thea? Ihatol, a hány csésze tetszik, hozzá cukros sütemények. Kitűnő tej, cukor és vaj, s végre jeges vízzel telt poharak folyvást az asztalon vannak, gyönyörű fehér kenyérrel, minőnek párját a világon csak jó magyar házakban találni; nem a fölfújtt cipót értein, hanem compact, jól kisült hófehér házikenyeret. Ha a folyvást kínáló pincér végre meggyőződött, hogy már nem fér beléd semmi, akkor hozza a gyümölcsöt. Alma, narancs, eper, banáné, ananász szeletek, a mennyi tetszik.

Ilyen reggeli után nem kell csodálni, ha az amerikaiak ereje és kedve van egész nap járni-kelni, dolgozni és verekedni.

A második reggelit (lunch) 11 és 1 óra közt szolgálják föl. Ez igen gyors és rövid. Főtt osztrigák, egy csésze bouillon, hideg sült csirke, roastbeef, sonka, sütemények és ismét gyümölcs, a mennyi tetszik. Ehhez sem szokás egyebet inni, mint jeges vizet, de kaphatsz meleg vagy jégbe hűtött theát is.

Következik az ebéd öt és hét között; nem table d'hôte, ha csak egy társaság nem kívánja, hogy együtt szerviozzák: hanem külön hoznak mindenkinek mindent. Leves, osztriga, finom halak sült, főve, sült marhahús, két-három-féle főzeléssel, zöld borsó, spárga, mindig annyi, hogy lehetetlen fölemészteni; entremé-k, ragouk két-háromféle sült salátával, p. o. tejfölös uborka saláta közbe vegyítve nyers paradicsom almával (nem mertem megízlelni); aztán torták, krémek, poudinok, fagylaltok, gyümölcsök — mint fentebb. Ilyen ebéd Bécsben vagy Pesten legalább 5—6 frt, — és pedig szűkén kimérve.

Végre 9—11 közt a »souper« —thea, hideg sülttel, süteményekkel. És mindez kitűnő és oly pazar bőséggel, hogy az eledel maga megéri az öt dollárt annak, a ki győzi gyomorral. Az ital sem oly drága, mint ijesztgettek. Jó bordeaux nagy üvege két d.; — három dollárért már jó eredeti francia pezsgőt is kapni. Az sem áll, hogy Amerikában csak vizet isznak ebéd alatt; isznak bizon mindenfélét. A jégpazarlás azonban a legföltűnőbb. Minden pohár az asztalon jéggel tele. Minden gyümölcs, vaj, stb. jégdarabokkal fődve; a fagylalt soha sem fogy ki.

Megnéztük a hotel konyháit, éléstárait, borraktárát jégsekrényeit; és a többi; a mi mind érdekes. Az

amerikai hotelek szervezete az utasnak minden igényeire, szükségére kiterjed. A csarnokban van az Office, hol mindennemű útmutatást kapni mind a várost, mind a tovább utazást illetőleg. Van posta és távírdaközlekedés. Ha elutazol, — vasúti jegyedet megkapod a hotelben; málhádat kiviszik, s föladják a vasútra; semmi gondod semmire; csak rendelkezel. És mind e mellékszolgáltatért külön díj nem számíttatik. Szóval az egész kezelés nagyszabású. Csak a mosás méreg drága. Néhány darabért fizettünk négy és fél dollárt; a miért oda haza másfél forintot fizettünk volna.

Az ilyen »óriási« dinner után természetesen lehető hosszúra kell nyújtani az estét. Azonban — elvontan attól, hogy a new-yorkiak nem valami fanaticus színházkedvelők, s dráma és opera csak akkor költenek általános érdeket, ha valami nagyhírű vendék jó; idényök is elmúlt már, s a nagy színházak zárják. Van ellenben számtalan olyan a londoni Alhambra, vagy párisi Champs Elisei színházakhoz hasonló komédia, Globe-theatre, Olympique, St. Francisco minstrels, s a többi; melyeknél különbek az európaiak. Még jó »nigger«-eket sem láttunk. — Egy estét azonban kellemesen töltünk a Gilmore-Gardenben; mely hajdan lovarda, most téli kert szökőkutakkal, cascade-okkal, mágikus világítással, hol Offenbach igazgatott száz tagból álló jó zenekart, egy esti ezer dollár honoráriumért; s hol 15 ezer ember fér el; azonban alig volt 3—4 ezer jelen. — Ez is amerikai mérvű mulatóhely.

Abból a sok komolyabb érdekű dologból, a mi itt látható, csak keveset láttam eddig, de az mind ezen mondtam nagyszabású amerikai jeleggel bír.

Például Európában is ismeretes volt az itt híres Steward, ki néhány hét előtt halt meg. Kereskedő volt, ki vagy ötven év előtt kétezer dollárral kezdett nagy üzletet, és nyolcvan millió dollárt hagyott maga után. 80 millió dollár = 160 millió forint ércpénzben = 400 millió franc, özvegye maradt csak, gyermekei nem voltak. Vagyona nagy része, azt várta tőle a közönség, hogy majd jótékony s közcélokra jut. De biz ezeknek végrendeletében nem hagyott semmit. Életében azonban nagyszerű áldozatokat tón. Többi közt nagymérvű szegény leánynevelő intézetet épített, s alapított meg. Az épület nagy fehér márvány oszlopos palota. Persze, talán nem is volna szükséges vagy tán nem is célszerű szegény leányokat márványpalotában nevelni? Node kitelik ez az amerikaiaktól. De a mi engem érdekelt: üzletének organisatiója, hogy nézhette át 160 millió frtnyi vagyona kezelését? Mr. B . . . amerikai barátunk (a Goethe hajóról) elvezetett kereskedelmi raktárába, melyet Stewardstore név alatt minden gyermek ismer New-Yorkban. Ez egy vasból épült ötemeletes ház, mely fölülről üveggel födött egyetlen termet képez, öt emeletein galériákkal; gyönyörűn építve. Az egész ház alulról föl raktár; a vásárlók »liftten« emeltetnek föl. Minden képzelhető üzlet van itt egyesítve, de mindenik külön kezelés alatt. Például a szőnyegek és shawlok osztálya, melyről mellékesen jegyzem meg, hogy csak az indiai shawlok értéke másfél millió dollárt tesz ki; van köztük 3—5—10 ezer dolláros db. is, egy ilyen negyven évi munka eredménye. Külön osztályokat, külön könyvvezetéssel s igazgatással képeznek a férfi és női ruhák, vászon és gyapot szövetek; a finom belga csipkék; a bőrmunkák stb. Nagy vállalatait bank- s vasúti műveleteit maga vezette. Vannak New-

Yorkban egyes storek, egyes árucikkek raktárai, melyek túl tesznek Steward ebbeli készletén; de ily stupendosus raktár összeségében nincs a világon. Midőn Steward meghalt, leltára hivatalosan 105 millió dollárra becsültetett. — Grant pénzügyministerséggel kínálta meg, s ő el is fogadta volna; de nem tudni mi okból — a dolog abban maradt. No de utóvégre az egész csak nagyszerű szatócsbolt!

Nagyszerű épület és intézmény itt a posta is, melynek folyosójára nyíló szekrényében minden üzlet-embernek külön elzárt osztálya, s ahhoz kulcsa van, úgy hogy leveleit minden percben a hivatalnokok intervenciója nélkül is kiveheti. Ezzel is kevesebb hivatalnokra van szükség. A levelek »ajánlása« is (register) egyszerű; nem kell, mint nálunk, a hivatalnoknak firkálnia, és a földadók negyedóráig várni és tolakodni, egy hivatalszolga rajzonnal följegyzni a vevényre a földadvány számát és punctum. Egyébiránt így van ez Angliában is.

Ezután egy biztosító intézetbe vezetett Mr. B. . . , ki a mily hideg és szóttan volt a Goethén találkozásunk első napjaiban, oly kimeríthetlen szívességű barátunk lett azóta, s mint new-yorki lakos és nagy üzletek befolyásos részvényese, ismeretsége igen nagy előnyömré volt.

E biztosító intézet az »Equitable insurance company«, melynek 1875-ben bevett prémiumai nyolc millió dollárra mennek, de nagy műveleténél érdekesebb szervezete. Az egész intézet egyetlen, á palotának két emeletét elfoglaló teremben működik. Ott van minden üzlete egyesítve, a könyvvezetéssel, pénztárral s igazgatósággal együtt; a bankok is többnyire így rendezvék be, hogy az igazgatóknak folytonos átnézetök van a tisztviselők tevékenysége fölött és a felső és alsó tisztviselők egy-

más ellenőrsége alatt állanak. A harmadik emeleten levő termek és szobák bérbe adatnak, mint »officek« olyan gyárosoknak s üzereknek, kik kénytelenek a cityben külön irodát tartani. Az egész ház vasból épült s tűzmentes.

A »lift«-en fölemeltetjük magunkat a hatodik emeletre s onnan vas lépcsőn egy toronyba, erről ismét vaslépcsőn egy tetőre érünk, mely szédítő magasságban emelkedik ki a város tornyai fölött. Innen madártávlati kilátás nyílik New-York városára, kikötőjére, a Hudson folyamra, s messze ki a tengerre, mely a maga nemében legnagyobb szerű. Egyúttal meteorológiai vizsgálatokhoz kellő készülékek s világító-torony is van a tetején.

A földalatti pince-helyiségek nem kevésbé érdekesekek. Itt t. i. »Mercantile safe deposit vaults« név alatt egy roppant kincseket tartalmazó letéti raktár van, melynek kőfalait vastag vas burkolat fedi, s tűzmentes vasajtókkal zárható el. A vasfalak zárható szekrényeket képeznek, melyek kisebb-nagyobb fiókokra osztvák, mindenik külön kulccsal zárható el. Egy ilyen kisebb-nagyobb fiók évi 50—200 dollárért bérbe vehető; az ember bezárja értékpapírjait, s egyéb drágaságait s a kulcsát zsebre dugja. Egy tágas bolt telve van útításkákkal, nagy fa- és vasládákkal; ha valaki hosszabb időre elutazik, az alatt értékesebb holmijait itt szokta letenni. E letéti üzlet sokkal olcsóbb és egyszerűbb az európai bankokénál, s jobban is jövedelmez. New-Yorkban több is van ilyen, de az itt látott a legnagyobb szerű.

Láttam még néhány leánytanodát s más jótékony intézeteket, melyek ismét Amerika nagyszerű típusával bírnak; de ezekről majd csak akkor, ha St.-Franciscóból visszajövet még részletesebben széttekintendek.

A város egészben, mint mondám, nagyszerű benyomást tesz. A régi város — City — emlékeztet Londonra; itt is az aesthetikátlan, de hasznos üzlet honol, piszkos raktáraival, egyes gyáraival, szűk utcák labirinthjében. De az újabb városrész tervezete igen egyszerű, s abban az idegen könnyen tájékozza magát. A város hosszan terjed ki a Hudson és East River között; az utcák, melyek hosszában nyúlnak el és szélesek, fasoroknak, avenuenek (mond evnyu) neveztetnek s számozva vannak; a melyek az avenuet szélében metszik át, streets, szintén számozvák. Legelegánsabbak az 5-ik és 4-dik avenue; kivételt képez a Broadway, mely rézsút átszeli a várost a citytől a centralparkig; a világ leghosszabb s leggazdagabb utcája. A város széliében nem terjedhet, csak hosszában s így az avenuek mindig hosszabbodnak, a streetsek száma pedig folyvást szaporodik.

Ilyen roppant terjedelmű városban a lakhatást csak a modern közlekedési eszközök legmagasb fejlődöttsége teszi lehetővé. Alig is van itt avenue, sőt utcácska is, melyen legalább egy lóvasútvonal ne volna huzva; a szélesebb utcákban két-három sínvonal is van, a sínek még inkább kimagaslanak a kövezetből, mint Budapesten vagy Bécsben; a kocsik nagyokat zökkennek átmenve rajtuk; s folyvást összeütközés veszélyében vannak. Némely utcában, sőt ugyanazon vonalokon 3—4, sőt tíz társulat is közlekedik; t. i. a hatóság a szokásos és már hazánkban sem egészen ismeretlen »Betheiligung« csábja alatt, derüre borúra osztogatta a concessiókat; most már ők lássák, hogy boldogulnak. Amellett számtalan omnibus is jár; a tramway- és omnibus-kocsik mindig tele.

A legszűkebb utcákban is ha csak elfér két sín, jár a lóvasút, a city legnépesebb üzletű helyein is. Gyak-

ran történ, hogy a kereskedő boltja előtt épen rakodnak a társzekérre, mely keresztbe áll a síneken, s a waggonnak elzárja útját; ilyenkor — európai városokban a kocsisok, conductorok és a rakodók közt okvetlenül zajos civakodásra, sőt verekedésre kerülne a sor — itt abból semmi sincs. A tramway vonata csendesen megáll, és vár negyedóraig is; a ki megunja, az kiszállhat, s mehet odább gyalog — ott hagyva a fizetett öt centet.

Az omnibusok egyik sajátsága, hogy conducteurjük sincs, de a kocsisnak sem szabad pénzt elfogadnia; minden passenger tehát maga teszi be a boxba a vitelbért (öt—tíz cent.), ha valakinek aprópénze nincs, kiszól egy nyíláson a kocsisnak, ez aztán a már előre elkészített s levélborítékba bezárt váltottpénzt ugyané nyíláson benyújtja. Ha valaki belépte után néhány perc alatt talán feledékenységből nem fizet; mindig akad valaki, a ki emlékezteti. Tessék ilyesmit Bécsben vagy Pesten megpróbálni, három hónap alatt nem menne-e tönkre az illető vállalkozó?

Tramway- és omnibuskocsik tiszták, csinosak. Dohányozni egyikben sem szabad. (Mit szólsz ehhez te honhazai demokrata?) Hanem bagót rágni, illetőleg dohányt szopni (to chew) eleget látni; egyik pofájuk duzzadt, mintha meg volna dagadva; szája pedig némelyeknek úgy jár, mint a kérődző tehéné. De már e csúf szokás is kezd alább hagyni, legalább a tisztességes osztályokhoz tartozók kezdik rejtegetni, tehát szégyelni. Ez a javulás kezdete. Mindazonáltal nincs bútor Amerikában, melybe oly gyakran belebotlanék az ember, — és a minő ügyetlenül rejtegetik Európában, hogy meg sem találja, a kinek szüksége van reá, olyannyira szembetűnő

és mindenütt láb alatt van Amerikában, hotelben, boltban, lakásokban — a köpőláda.

Még a squarekról és a nagyszerű Centralparkról is kellene szólanom. De ezt is fõnn kell tartanom jövõre; mert úgy hiszem, olvasóim Philadelphiából, a kiállításról óhajtanának mielőbb valamit olvasni, a délutáni vonatok egyikével tehát indulok Philadelphiába.

2.

Philadelphia, május végén.

New-Yorkból ide a harmadfélórai út elég érdektelen. A vidék egyenes lapály; itt-ott süppedékes, turfás, különben, mint magától értetődik, minden arasznyi területén mívelt; szántóföld, kert, ház, gyarak egymást érik, s a várostól tíz mfdnyi távolságban már majd minden ház zászlókkal cifrázott — a »centeniál« tiszteletére.

Estefelé érkezve, be sem mentünk a városba, hanem az attól vagy félóránnyira fekvõ Germantownban (mondd Zsermentaun) szálltunk meg az ott előre megrendelt lakásban. Itt az »úti gondviselés« ismét más alakban nyilatkozott, Ostheimer volt a neve. Ostheimer testvérek egy nagy exportházat képeznek Philadelphiában, s nyaranta Germantownban laknak gyönyörű villájokban. Szeretetre méltó családjuk az anya, leánya, menyé s unokáik, illetõleg gyermekeik egészen elamerikaiasodott németek, vendégszeretõkkel központjává lön az egész osztrák-magyar kiállítási coloniának, mely csaknem kivétel nélkül Germantownban telepedett le; a szép nyári

estéket Osteimeréknál töltök, a veranda alatt élvezve az esti hűvös szellőt, vagy zene, tánc és szellemes társalgás közt feledve el, hogy nem vagyunk otthon; vagy cosmopolita tarokk partié, és sör mellett mulatva, mint otthon. A kiállítástól nem fekszik távolabb, mint maga a város, sőt közelebb. A nagy hőségtől, mely a városban s még inkább a világtárlat vas-, fa- és üvegépületeiben uralkodik — Philadelphia Nápolylyal ugyanazon széleségi fokon fekszik, — valódi élvezet itt az est és a regg balzsamos hűségben fölfrissülni.

Csakis az első nap reggelén fordultunk egyet a város néhány piszkos és roszul kövezett, de zászlókkal felcifrázott utcáiban, ki egyet, ki mást vásárolva; e sorok írója egy nyári kalappal egészíté ki dandységet igénylő, de kissé elkopott toilettejét, melynek ára négy dollár (9 frt) vala, s melynél különb Pesten öt forintért kapható.

Napjaimat eddig kizárólag a kiállításnak szentelém, kivéve a vasárnapot, mert e napon a világtárlat zárva marad.

Élénk ellenzék dacára ugyanis a philadelphiai Quakerek (mond Kvéker) methodista papok és egyéb szentek keresztül vitték a világtárlatot rendező állami bizottságban, hogy az vasárnap zárva maradjon. Az itt uralgó világnézetnek ez teljesen megfelel; ellenben a világtárlat pénzügyi vállalkozói más szempontból tekintik a dolgot. Vasárnap volna a legtöbb látogató, s a legnagyobb bevétel, melytől elesnek. Már pedig a kiállítási vállalat közel hét és fél millió dollárba kerül. Hogy ez összeg befolyjon, 15 millió embernek kell a kiállítás látogatni, hogy 50 cent (= 1 frt) bemeneti díj mellett ez összeg bejöjjön. Tart pedig a kiállítás május 10-kétől

november 10-kéig; vagyis leszámítva a vasárnapokat 158 napig: tehát 94,000 látogató kell naponként, hogy ez összeg bejöjjön. — Végre pedig mindez ideig napjára esik nem több, mint húszezer fizető látogató. Vagy nyolcezer ingyenes, kiállító, munkás, juritag, újságíró, hivatalnok. Az igaz, hogy a bérletek útján is tetemes pénz foly be; például csak azon társulat is, mely a catalogusok nyomtatására — kapott szabadalmat, fizet érte százezer dollárt; a szikvíz árulásért 52 ezer; dohány és szivarért 18,000 dollár stb.

Mindazonáltal a harc e kérdés körül még nagy szenvedéllyel foly. Meetingek tartanak pro et contra; és ezerek vesznek részt bennök. Az egyikek — a szabad-elvűek, a pénzügyi oldalon kívül kiemelik: »hogy e szerint a szegényebb osztályok soha sem fogják láthatni a kiállítást; s hogy a tárlat látogatása nem zárja ki a templomnak is meglátogatását; és bizony moralitásukra nem volna rosszabb hatással vasárnap valami hasznosat látni, s abból okulni, mint unalmukban a whisky-palackhoz folyamodni; — és ha meghívták az egész világot vendégekül: legyenek tekintettel a vendégekre; az egész világ nem áll olyan szentekből, minők a philadelphiaiak!«

Ellenben a másik párt szónokai úgy dühöngenek, mintha győzelmüket még nem tartanák biztosnak. Ők is a szegény munkás érdekeire hivatkoznak, kinek szent joga a hetedik napon kipihenni. De érveik súlyát az alkotmányos törvényekre fektetik, melyek a vasárnap tiszteletét elrendelték. Pennsylvania keresztény állam, úgy mondanak; s a kereszténységet minden egyéb tekintet fölött tiszteletben fogja tartani.« A hallgatók ezrei viharos tetszéssel kísérik e szent beszédeket. És e szent beszédeket nem csak papok tartják; hanem világiak, magas

állású hivatalnokok, sőt tábornokok. Ha nálunk valamely barát ilyen beszédekert tartana: a vidéki levelező beküldené valamely pesti lapnak mint curiosumot, mint botránny »a fölvilágosodott XIX. század végén!«

A vasárnapot tehát részint az íróasztalnál, részint Germantown parkjainak s kertjeinek árnyában sétálva töltök. Egyikünk útközben gyufát akart venni a helységben, másikunk pohár sört óhajtott volna; de nem lehetett ám kapni aranyért sem. Kocsma és bolt zárva van. Még kívánni sem mer az idevaló semmit, hogy meg ne szólják.

Hja furcsa ez az Amerika!

A többi napokat azonban a tárlatban töltém.

Nem szándékom a tulajdonképeni ipartárlatról most már részletesen írni. Erre is maholnap ráillik, mit Nagy Károly, a Daguerréotypek szerzője, a lóversenyről mondott:

»Lófuttatás = lófuttatás.«

Én tulajdonképi föladatombnak tekintem a világtárlatban is Amerikát tanulmányozni; vagyis mindazt, a mi specifice jellemzi Amerikát; a mi társadalmi, gazdasági s történelmi viszonyait érthetővé teszi; — és a mit ezeknek ismeretéből saját nemzetünkre nézve hasznosíthatni vélek.

Tehát egyelőre a tárlatról csak egész átalánosságban annyit jegyzek meg, hogy az ugyan egészében nem oly könnyen átnézhető, mint a bécsi volt; mert épületei nem oly összefüggők: dombok és völgyek választják el egymástól, s egy-két nap kellett, míg csak tájékozhattam magamat.

Mindazonáltal annyi áll, hogy a tulajdonképi ipartárlat Bécsben nagyobb is volt, és május 28-ka körül később

is volt, mint az itteni. Európa küldeményei sokkal csekélyebbek (Angliát talán kivéve); és a hosszú tengeri út ezt is, és a késedelmet is megmagyarázza.

A kiállítási épületek egészben nem teszik a nagy és szép azon hatását, mint Bécsben. A főépület (Main building) központja is távol áll a bécsi Rotonde nagyszerűségétől. De annyiban gyakorlatibb az épület, mert csak fából s vasból, s úgy van építve, hogy más célokra is haszonvehető. Meg is vették már nagyobb részét vasúti társulatok; míg a bécsiek máig sem tudják, mit csináljanak velök és belőlök, a miket még el nem bontottak.

A »művészet csarnoka« (Art building) nem is szép, nem is célszerű, s oly szűk, hogy nálánál nagyobb annexet kelle építeni hozzá. Várakozáson aluli, de azért elég imposans a gépek csarnoka; nagyszerű a gazdasági ipartárlat is, mind a kettő Amerika jelen és még jövő nagyságának hírnökei. Van azután több apróbb épület, speciális tárgyakat tartalmazók, mikről annak idején meg kell emlékezmem.

Mint mondtam, még igen sok részlet készületlen, sok kiegészítésre vár; még egészen új épületek is emelkednek. Arra tehát, hogy a kiállítást akárki is részletesen tanulmányozza: még korán van.

De az, a mi az európaiat leginkább kell hogy érdekelje és tisztán amerikai jellegű, az azon történelmi, népismereti és természettani kiállítás, mely a kormány, illetőleg a Smithsonian institution, és a hadügyminisztérium által rendeztetett, s a Government-buildingben készen áll; s Amerika tudományos ismertetésének hatályosabb eszköze, mint sem egy évi utazás fogna lenni.

Nem ország ez, nem egy állam, hanem egy egész világ. Egyesül itt az északi és déli vegetáció s állat-

ország. A jegesmedve s a parányi colibri; a havasok kúszó fenyvese, s a datolya, pálma; téli gyümölcs és ananász, a szárazföld, a tenger és folyók lakói. Egyesülnek nem egyes nemzetiségek, hanem külön emberfajok; a fehér és fekete faj s a rézbőrű. És mindezeket képviselve találjuk a Smithsonian institution gyűjteményében.

Kezdjük az állatokon. Itt vannak a vizek lakói. A halak, kagylók, békák, rákok, pókok, polypok, részint természetes bőrükben kitömve, részint mintákban, életnagyságban, részint színezett rajzokban.

Mellette azon eszközök, hálók s fegyverek gyűjteménye, melyekkel az ős lakóktól kezdve máig az indiánok, s a harmadfél század előtti európai jövevények ez állatok ellen az önfentartás és pusztítás művében éltek. A bárkák, hajók, csónakok, canoek természetben; — kezdve azon bőrből készült keskeny, két végén hegyes lélekvesztőn, közepén egy személy elhelyezkedésére főtartott lyukkal, melyben evezni s esetleg nyilakat lődözni, s az egyensúlyt főtartani nem csekély mesterség volt., melyhez az indiánus, de meg az esquimo is értett.

Azután jön az Egyesült-Államokban lelhető összes emlősök gyűjteménye, melyek közt igen sok specialitás, miként azt az állatkertek s ménageriák látogatói is tudják. Ennek kíséretében ismét az emberek lakohelyei — az ősi indiánnak falevelekből s héjából készült wigam-jától kezdve, a mai squatterer fakunyhójáig; az ősi lakók kő fegyvereitől a mai Colt-revolverig, abowi knifeig, melylyel a rowdy (a rowdy hazai nyelvünkön »amerikai betyár«) leszúrja azt, kivel összevesz, mert az orra neki nem tetszik; és a »scalp«-ig, melylyel az indiánus anatómiai szabályossággal le-

nyúzza fülétől kezdve koponyáját azon »fehér«-nek, a ki kezébe került.

Ezt követi a növények gyűjteménye, részint szárított alakban, részint színes rajzokban. Óhajtottam volna, hogy bár helyemben Haynald érsek állana, ő tudná ezt élvezni, mert csak kellő ismeret képesít élvezetre.

Azután jön a különféle fa-nemek összeállítása, a hasábokhoz mellékelve a fa leveleinek s gyümölcsének, vagy magjának példányai szárított alakban. Itt láttam először a Hickoryt, melyből a hintók kerekei készülnek, miknek finom vékony alakja, s könnyűsége már New-Yorkban föltűnt; eleinte azt hittük, vaslemezek. E kecses kerekek nagyon emelik a hintók eleganciáját. A Hickory csak a déliebb államokban nő, cserfához hasonlít, levelei borostyánhoz, magja pedig apró vadkörtehez; de tömörebb s egyúttal ruganyosabb fa. Ellenben az óriás Bigtreeket nem találtam képviselve. Ilyenek átmetszetét érdemes lett volna bemutatni.

Észak-Amerika roppant természeti gazdagságáról mindez kellő fogalmat ad; de legmeghatóbbat ásványgyűjteménye: kőszenei, márványai, nemes ékkövei; végre ércei, vasa, ezüstje s aranya.

Népismeai tanulmányokra bő anyagot nyújt a gyűjtemény másik osztálya. Itt találjuk Amerika sokféle különböző ős népeinek valamennyi fajait s az indiánok különböző törzseinek jellemző alakjait részint szobor alakban, részint színes rajzokban, részint fényképekben. Az alakok egyrésze üvegszekrényekben áll teljes öltözetben, a férfiak fegyverrel, vagy szerszámmal kezükben; a nők (squaws) s gyermekeik (papoose) kosárban

vagy garabóban hátukon, vagy mellök alatt függve. Öltözetük, — némelyike csak egy-egy rongy, növény-szálakból fonva, vagy levelekből fűzve — de másoké már tollakból, állatszőrőből, bundából vagy már kidolgozottabb bőrből; hasonló vagy faágakból s növényből készült köcsögalakú vagy tálforma fövegekkel.

Photographiáik közt a legújabb időbeliek európai ruhában is láthatók; volt főnökei egyes törzseknek, kik szerződéses útján birtokot vagy kisebb-nagyobb, néha tetemes pénzszeget kaptak az Unió kormányától; letették a fegyvert; de nem vonultak tovább az őserdőkbe, hanem letelepedtek, s keresztényekké lettek, s békésen élnek a fehérek közelében, . . . s lassankint kihalnak.

Kettő közülök, két értelmes képű fiatal ember, mint az aláírásból látjuk »reverend« (tiszteletes úr); az egyik, rvd Thomas Jackson, a theologia pastoralisnak, a másik, Benjámín Lee, az egyháztörténelem tanára a wilbelforce-i egyetemenél.

Kiegészíti népismeit s culturtörténelmi tanulmányainkat azon házi eszközök, kőből, fából, vasból készített, vagy földből égetett edények, tálak, korsók, stb. gyűjteménye, mely rendkívül érdekes világot vet ez ősnépek kezdetleges culturalis állapotaira.

Mint mondám — európai utas nem tehet a philadelphiai tárlatban hasznosabb s okosabb dolgot, mint hogy ha napokat szentel ezen gyűjtemény szemlélésének.

Vannak azonban ezen kívül egyéb helybeli színezetű s érdekes tárgyak is a government buildingben kiállítva.

Mindenek előtt a nagy férfiúnak — Washingtonnak úgynevezett reliquiái. Nem tartozom azok

közé, kiket több-kevesebb joggal úgynevezett nagy emberek elkopott kabátjai, keresztüllőtt kalapjai és rongyolt pantoflijai elérzékenyítenek. De az a két üveg-szekrény, melyekben Washington életnagyságban fölöltözve áll, s az általa viselt ruhák, kardok, pisztolyok, — az általa használt nyergek, bútorok; íróasztala, székei, ágya, — egészen a »Martha Washington által szőtt« ágytakaróig. (Bedcourains worked by Martha Washington); az utóbbinak Lafayette által ajándékozott sévrei porcellan asztali edényekig, szóval a legkisebb részletig — culturtörténeti érdekekkel is bírnak.

Mulatságosak az indiánok által készített fa- és kőszobor bálványok is. Egy ily élénken színezett óriás vagy négy öl magas, s egymás nyakára ülő rémképekből alkotott. Az alsó óriás fölfal egy tengeri szörnyet. Ez óriás tetején ül a másik, s ugyancsak tépázza üstökénél fogva; ennek tetejében a harmadik, ki fölfalni készül mind a hármat. A mellett azonban kőből faragott szent kígyóik valódi művészi munkák.

A hadügyministerium kiállításában, kinek ehhez kedve volna, tanulmányozhatná az amerikai hadsereg szervezetét, katonái egyenruháját, fegyvereit stb. a függetlenségi harctól fogva e mai napig. Míg tengerészi osztályában ismét a hadihajózás fejlődését ugyan e század alatt a torpedóig, bárki is érdekekkel kísérendi.

Érdekesek s tanulságosak továbbá a hajózás biztosítására irányzott intézkedések, a világítótornyok, az időjárás observatoriumai s azoknak az amerikai partokat átölelő egész rendszere, mely lehetővé teszi, hogy minden kikötőben minden percben tudja a hajós: a tengeren milyen távolban milyen idő uralkodik és várható legközelebb?

Ezer tárgy, de mind messze túlmegy komolyságával a felületes csevegés keretén.

A szakértőt napokig foglalkodtathatná, de a nem szakemberre nézve is sok érdekes újat s ismerettest nyújt azon, amerikaiak által fölfedezett vagy javított gépek mintáinak gyűjteménye, melyek szabadalmat nyertek, s a »patented« találmányok registerébe beiktatvák. E gyűjtemény természetesen csak csekély része azon teljesnek, mely Washingtonban a Smithsonian institutionban lelhető. É pátensek hivatalos gyűjteménye — mindenik az illető gép rajzával — egész nagy könyvtárt képez 1826 óta; és örök emléke egyúttal az amerikai nép műszaki műveltségének, s genialis leleményességének, mely az apró tűgyártó, vagy a korszakot alkotott varrógépen kezdve, föl az óriás gépekig csodákat teremtett és alkot egy napról a másokra.

Itt van a »Sabbath« nevű híres hajónak is, mely New-Yorktól Liverpoolig hat nap alatt tette meg az utat, »patented« mintája. Hanem hova lett az eredeti? Nagyon szívesen fognám igényije venni visszautaztamban; azonban hogy létezik-e és hol? nem bírtam kitudni.

Nagyérdekű, sőt meglepő továbbá az amerikai kéz- és gyárműipar, a gyapot-, gyapjú-, sőt selyemszövetek, bőr, kaucsuk s egyéb mutatványai: de ezekről később fogok szólni.

Volna itt még ezer egyéb látni való is; de délutáni órákban már olyan hőség fejlődik ki a fa- és üvegházak alatt, hogy a ki szerét teheti, menekül a Fairmount-parkba.

Folyvást emlegetik az európaiak, mily szerencsétlen gondolat volt a világtárlatot ezen roppant meleg és

határtalan terjedelmű, piszkos utcájú, rász kövezetű, sötét-vörös téglaszínű házikóival, és csendes házias szenteskedő lakosaival — komor és unalmas Philadelphiában rendezni! Azonban minden panasz feledve van: ha kilépünk a tárlat kerítéséből s átmegyünk a Skuilkil (Szkulkil) folyón s bemélyedünk a világnak ezen legterjedelmesebb parkjába és hegyen-völgyön, föl-le, mindennütt terebélyes fa árnyait s eleven-zöld sűrű pázsitját, majd a Skuilkilt minden irányban átszelő apró, de kétemeletes gőzöseit, — azután a jobbra-balra, hol alattunk a völgyben, hol fölöttünk festői alakú merész hidakon átfutó vasúti vonatokat szemléljük! A minő szép a kép, oly üdítő a fris szellő fuvalma, kivált kényelmes kocsin, melynek csak azon egyetlen árnyoldala van, hogy óránként 2 dollár, csaknem öt firt papírpénzben.

Általán a szent philadelphiaiak jól értik, hogy kell az idegeneket nyúzni. A hotelben vagy boardingban napi díj 5 dollár, ezért járna reggeli, lunche ebéd, esteli. De a kiállítás területéről a városba egy óra járás, következésképp ott künn lunchezünk; gyakran ebédelünk is, a mi mindenkorra két-két dollár, kocsi, vasút vagy tramway, színház (földszinti zártszék 2 vagy másfél dollár), szóval mellékes kiadásokkal rámegey összesen körülbelül 13—15 dollár naponként.

A Cooks Officebe, a világkörutazásokat közvetítő ezen híres intézetbe mentem, s körjegyet válték Baltimore-, Washington-, Richmond-, Cincinati-, St.-Louis-, Kansas-, City-, Pueblo-, Denver-, Omaha-, San Franciscoba és ott néhány kirándulásra; San Franciscoból visszajövet pedig Salt Lake Citybe (a mormonokhoz), Ogdenbe, Chicagóig, onnan egyenesen Philadelphiába.

A körjegy ára 323 dollár, körülbelül 730 forint; s előnye nemcsak az a kényelem, hogy nem kell a vasúti állomásokon jegy után járni; hanem némi megtakarítás is.

3.

(Philadelphiából kirándulás a Susquehanna hídjához. Folytatás Baltimoréig; — és Washingtonba.)

Washington, jun. 2.

Múlt szombaton a Philadelphia-Baltimore vasút igazgatósága az osztrák biztosokkal csekélységemet is meghívta egy kirándulásra; külön vonattal vittek el Wilmingtonba, hol a társulat vasúti gépgyárát s másokat tekintettük meg; többi közt egy waggon-gyárat s vasúti keréköntödét. Ez utóbbi nem nagyobb szerű a budai Ganz-félenél, de kerekei állítólag még jobbak és Angliában is kelnek.

E dolgokat érdekes látni, unalmas leími. Mulatságosabb volt további utunk a Susquehanna folyóig, melyről Cooper híres indo-amerikai regényeiből sokat olvashatni. A roppant szélességű folyamon még néhány év előtt gőzkompon (ferryboat) szállíták át a vasúti vonatokat; most nagyszerű 1000 yard hosszúságú s 18 oszlopon nyugvó vashíd vezet át, melyen gyalog mentünk végig Havre de Graceig, gyönyörködve a Chesapeake bay festői környezetű tágas öblén.

A vasút Philadelphiából előbb a Skuilkil, majd a Delaware partján megyen, gyümölcstermő, gazdag letelelő s síkságon, s csekély emelkedésű, de erdős dombok közt.

Az útnak ezen jelentéktelen jelleme megmarad Baltimoreig, hova néhány nap múlva utaztam, innen Washingtonba menendő.

Baltimore a Patapsco-folyam partján fekszik, néhány mértföldnyire a Chesapeake-öbölbe ömlése fölött: úgy hogy a nagy tengeri hajók egészen bejöhethetnek a városba, néhány móló és csatorna segítségével, mely ennél fogva az Unió elsőrendű kikötői s kereskedő városaihoz tartozik, ámbár lakossága száma alig megy túl 300,000-en. A város jelleme olyan, mint Philadelphiáé. Sötét barnaveres házai, piszkos utcái (legalább nagy részt), de a mellett sok nagymérvű középülete, sok temploma és szerencsétlen szobrai, mikről a nagy phrasisú amerikaiak el is nevezték »Monumental City«-nek. Állam-háza (State House) a Washingtoni Capitolmintájára épült; kupolája tetejéig 287 láb magas, tehát csak négy nálánál magasabb épület lelhető a világon: a Szent-Péter Rómában 458, Szent-Pál Londonban 404, Szent-Izsák Péterváron 362, és a párisi Invalides 323 láb.

Úti tervem nem engedé, hogy egy napnál többet szánjak a különben nem érdektelen városnak, s másnap Washingtonba érkeztem. Mielőtt be ér a vonat, már messziről látni a Capitolt kimagasló kúpjával, mely — de ne tessék nevetni — némileg az esztergomi basilikára emlékeztetett; és e benyomás később sem szűnt meg, ámbár aránytalan nagy ez ahhoz képest.

Az indóháznál az omnibusok néger kocsisai grotesk buzgalommal csalogatják az utasokat. Mulatságos jelenet, melyet a pesti English-club egy estélyén kitűnőleg láttam előadva műkedvelő urak által. Általában első pillanatra föltűnik, hogy itt már a négerrek nagy számmal vannak. Azt mondják, a lakosság egy harmad része

Levelem lévén washingtoni követünkhöz, — gróf Hoyos László úrhoz — gróf Apponyi Sándortól, hasonlóképp a követség titkárához B. úrhoz más barátomtól; első utam Connecticut Avenue 1021. száma felé irányult. A város terve itt is egyszerű; avenüek és számozott utcák szép rendben szelik át egymást. A Lafayette square előtt azonban sok út összpontosul s én 1700—1600 számok közt soká botorkáltam, míg végre véletlenül az 1021-dike t fölfedeztem.

A gróf igen szívesen, fogadott, s miután itteni s hazai dolgokról elbeszélgettünk, kértemre megígérte, hogy az Unió elnökéhez Grant-hoz bevezetend, különben hetenkint több napokon szokott fogadni idegen látogatókat, egyszerű jelentkezésre is, de a jelen idényben fogad-e? kétes.

Sokféle hasznos útmutatással ellátva sétálni menék a Lafayette square-re, melynek szép árnyas fái között áll Jackson tábornok jelentéktelen lovagszobra bronzból, s a szó teljes értelmében kódorogva, egyszerre csak a »White house« — az elnöki rezidentia előtt áltam. Gondoltam magamban, körül nézek kissé a parkban, mely igen szép és nagy; és a palota körül, mely fehér márványból épült, oszlopszattal homlokzatán; de csak olyan impressiót tesz, mint p. o. a gödöllői, vagy ehhez hasonló főúri kastélyok némelyike; ellenben imponansabb az épület a park alsó része felé, mert arra két emeletes, s főosztálya fél körben domborodik ki. Közéledni akarva az épülethez, egész váratlanul egy őrházból rám kiált valaki, hogy ezen úton idegeneknek tilos a járás, csak a park alsó részén van megengedve. Szinte jól esett az én monarchico-conservatív szívemnek a »fegyelem« és az államfőnök iránti tisztelet ezen cse-

kély nyoma! Tehát e nagy parknak van mégis egy részecskéje, mely nem nyilvános, melyet az elnök családjával nyugodtan élvezhet a nélkül, hogy bagót rágó souverain választói melléje tolakodhatnának s felesége szeme előtt hosszúkat köpnének.

Így kódorogva tovább a palota előcsarnokába vetődtem, gondolván, megkérdem a portást, vajjon és mikor fogad a praesidens?

No, ugyan megjártam. A kértett — nem portás, mert az nincs — komornyik vagy hivatalszolga közötti kétes állású polgártárs, kérdésemre azt mondja: »Csak tessék fölmeni; 11 és 2 óra közt fogad mindennap.«

»Köszönöm uram, majd eljövök holnap.«

»No de minek, ha mindjárt fölmehet.«

»Nem lehet, mondok, nem vagyok úgy öltözve; (sötét félkabátban voltam).

»Oh uram, ön nagyon jól van öltözve; csak menjen föl e lépcsőn, s adja át jegyét a titkár urnák.«

Így akarva nem akarva fölmentem a szőnyeggel bevont keskeny falépcsőn, mely az elnöki hivatalszoba előtermeihez vezet. Az elsőben néhány férfi ült, tarkabarka közönséges öltözetben; egyikök az íróasztalnál. Ezt kértem: mikor fogad az elnök? Mire ez is látogató jegyemet olvasva, mondja, hogy azonnal bejelen.

De, szabadkozám újra, nem tiszteletlenség-e ilyen öltözetben hozzá bemenni? — Épen nem uram! — Ezzel vette jegyemet, s bevitte. Kijövet kis türelemre kért; s én a várakozást arra használtam, hogy — kedves olvasóim kedvéért — kissé körülnézzek.

Nem sok látni való volt. Az előteremek szőnyegekkel bevonva; a fal egyszínűre mázolja, csupasz, képek nélkül; ajtófák s az egyszerű bútorok sötét barnák; a szoba közepén tágas asztal közönséges gyapjuszövet terítéssel letakarva; körülötte néhány szék, s csaknem ugyanannyi köpőláda zöld pléhből. A második előteremben néhány íróasztal mellett tisztviselők látشانak foglalkozni; a szoba közepén, úgy hogy csaknem bele kell botlani, áll egy aranyozott chinai alakú porcellán nagy köpőláda. Férfiak jönnek és mennek a praesidenshez be vagy ki; föltett kalappal, melyet az előszobában, gondolom csak a nők iránti tekintetből levesznek.

Vagy húsz perc múlva jő a praesidensnek jól kihizott néger komornyikja, s beintenek. Meglepetésemre veszem észre, hogy néhány nő is, egy úr kíséretében, utánam indulnak. Bejövünk a terembe, mely szintén egészen egyszerű, közepén asztallal, kissé oldalt az elnök, íróasztalával.

Én voltam az első belépő; Grant állva, s kezet nyújtva fogadott; s néhány banális kérdés és felelet után (a kiállítást láttam-e? rég vagyok-e Amerikában?) éreztem, hogy a banális társalgásnak hamar véget kell szabni, meghajtam magam, s schakehands után félreálltam, hallgatva, mit beszél a nőekkel? Ugyanazon fölületes história volt. Mentünk.

Ez baklövés volt tőlem; mert alig jöttem ki, gróf Hoyos maga jött az elnökhöz, időt kérve bemutatásomra. Ha így mutattam volna be, hihetőleg társalgásunk érdekesebb leendett, és alkalmat adt volna Grant személyiségét kissé mélyebben tanulmányozni.

Ámbár azt mondják, ekkor sem sokat hallottam volna tőle, mert szótlanságban vetekedik Moltke tábornokkal, kivel egy időben lévén Gasteinben, következő adoma keringett hallgatagságáról. Társaságba nem vgyült, csak egy udv. tanácsos járt házához vele és nejével whistezni; a mulatság rendszerint szó nélkül folyt, egy ízben azonban a játék bevégeztével az udv. tanácsos következő szellemdús észrevételt kockáztatá: »De ma valóban szép meleg időnk volt. « Midőn az udv. tanácsos eltávozott, Moltke azt mondja nejének: »Du Frau! mir scheint der Hofrath ist auch schon ein Schwätzer geworden.«

Elég az hozzá, így a mint láttam a híres Grantot, nem tőn nagyon előnyös benyomást reám. Alacsony, zömök termetű, rövid nyakú, gömbölyű fejű, sűrű gesztenye színű hajú, közönséges képű férfiú; arcából ravasz-és makacsság olvasható le. Azt mondják Amerikát jól ismerők: ilyené kell válni itt az embernek, kivált közpályán; udvarias finom modorú ember itt nem boldogul; népszerűtlen.

Kijövet a szolgák igen nyájasan fogadtak, s az egyik azonnal kínálkozott, hogy az ünnepélyes termekbe vezet. Ezek földszint, a kertből jövet az első emeleten vannak. Egy nagy táncterem, dúsan aranyozva, illetőleg azon terem, hol a külállamok képviselőit szokta ünnepélyesen fogadni; s néhány mellékerem. Washington, Lincoln, s más híres elnökök életnagyságu, s közbe-közbe nem is rász arcképeikkel; egyébiránt az európai királyi palotákhoz képest szegényesen díszítve.

Nem republicanus egyszerűség, hanem ízléstelenség nyilatkozik ebben is. Mert hisz a republicanus

egyszerűség nem épített volna márványpalotákat az elnöknek, egyes ministeriumoknak s a két háznak a capitolban.

Valamint azon egyszerű modor, melylyel a praesidens látogatható és a melylyel általán vele bánnak, kérdés, vájjon célszerű-e? Vájjon az emberek elég emelkedettek-e arra, hogy bizonyos szertartás és külső attribútum nélkül is tiszteletben tartsák az államfőt, mint egy nagy eszme személyesítőjét? Vájjon ezen egyszerűség nem mozdítja-e elő azon tiszteletlenséget, melyre az emberek nagy része a magasak, sőt a nagyok iránt is nagyon is hajlandó? Nem akarom most feszegetni: de lelkesülni érte nem tudok.

Innen benéztem a Treasurybe, mely a pénzügy-ministerium és pénzverde, illetőleg bankönyomda hivatalból áll. Fölösleges leírni; csak azt emelem ki, hogy kivált a bankó-olvasás s kezelés osztályában sok női hivatalnok van alkalmazva. Arra nézve, hogy fizetésük igen csekély — havi 80—100 dollár — ezen többé-kevésbé csinos nők nagyon elegánsán öltözöttek. Ah! ki tudja minő története lehet bármelyiknek is — hivatalba jutása útjait és módjait illetőleg . . . ezen országban, hol az újságoknak két-három oldala naponkint tele van a megvesztegetés és protectio legbotrányosabb történeteivel!

A Treasurytől jövet kértem az embereket, merre van a Washington monument? Végre oda találtam, a mi nem volt nehéz, mert a fönnemlített palotához tartozó park mellett közel van egy kietlen pusztaság; és azon néhány seprőcske sejteti, hogy jövendőbeli park terve az, mely 15 év múlva árnyas is lesz; — készen van a nagy tó, közepén szökőkúttal; túl ezen

homok, kőpor és kőhulladékok közt — a Washington monument. Hát ez az? Ezért kár volt idáig sütkérezni. Hisz ezt az éktelen négyszögű tornyot, mely a bolognai asinellik kisebbikére hasonlít, már láttam jártam- és keltemben! Messziről látni, mert vagy 200 láb magas; alapja vagy tíz gránit lépcső, a torony maga fehér márvány. Az amerikaiak ezzel valami, az egyiptomi gúlákkal versenyző nagyszerű tervet kötöttek össze; a torony 600 láb magas obeliszknek van tervezve, talapzatául pedig a római Pantheonhoz hasonló valami. Nagyszerű kófic lesz, ha elkészül. Csakhogy mikor fog elkészülni? A pénz elfogyott s már évek óta nem is épül tovább!

Sokkal többet ér ennél a szomszédban levő botanicus kert gazdag üvegházaival, s a mellette hatalmas fák között elrejtett Smithsonian Institut; tulajdonkép könyvtár, természettani s ethnographiai gazdag gyűjteményt tartalmazó múzeum, melyet Smithson egy dús angol alapított. Pár év előtt tűz tön nagy kárt benne; de most is megbecsülhetetlen. Az állatországból föltűnt néhány általam eddig sem Londonban, sem másutt nem látott ősvilági állat csontváza. Azután ismét az amerikai ősnépekre vonatkozó tárgyak, melyeknek csak csekély része az, a mi a kiállításon látható, s már ott is elragadott. Vannak azután érdekes múmiák, ülő helyzetben, meztelen; úgy néznek ki, mint szárított emberek; férfi, nő, ennek sötét fekete haja keskeny tekercsre befonva; s kis gyermek. . . Kaganul sziget barlangjában találtattak, úgy látszik azonban, ezek így eltemetve s ily görnyedt helyzetben begöngyölgetve is voltak; mert van egy egészen begöngyölt, habár nem is az egyiptomiak modorában.

Nevezetes pénz- és éremgyűjteményében nagy örömet okozott egy — mely odahaza legfőlebb szánó mosolyra indított volna. Ez tudniillik — hazai érem, melyhez következő magyarázat fekszik mellékelve:

»Medal struck on the completion of the great Dictionary of the Hungarian language by Czuczor Gergely and Fogarassy János. From the Hungárián Academy of Sciences, Budapest. Hungary.«

A Capitoliumról, és az abban levő alsóház és senatus üléstermeiről csak keveset akarok mondani, mert már százszor leírtattak.

Az épület maga, újabb időben két szárny építettvén ki, magas kúpjával elég szabályos arányú és azon dombról, melyen épült, messze kinéző; nagyszerű, de semmi eredetiséggel nem bíró palota; gyönyörű magában, de a mint a pusztta környezetre lenéz: sehogy sincs illő helyén az ó római palota, mely környezetül ismét palotákat, templomokat, szobrokat igényel. Kupolája kisebb-e, nagyobb-e a római Szt.-Péterénél — mit az amerikai büszkén emleget, mindegy! De nem oly szép; s építészileg nem oly érdekes, már csak azért is, mert vasalkotmány. Az amerikainak mindig imponál az érték és a súly. Minden milliomost büszkeséggel nevez. Minden középületnél a fő dolog, mit kiemel: hogy mennyibe került? Szép-e? azt ő úgy sem tudja.

»A kupola súlya 10 millió font vas. Átmérője 96 angol láb. Magassága 145. A rotonda alapjától 220; az épület keleti talapzatától 300, a nyugatitól 396 láb.«

All right. Föl is mentem a legtetetejére, biztos vas lépcsőzeten; körülnéztem a Potomac szelíd vidékén, hosszú széles láthatáron, mely festőinek épen nem

mondható, és Washington városán, mely oly nagynak van tervezve avenueival és utcáival, hogy kétszáz év múlva sem lesz benépesítve s beépítve. Ez egy roppant birodalmi főváros és — nagy falu. Nagyszerű középületei szerteszét szórva néhány angol mértföldre egymástól; de az utcák nagy részében se ház, se járda; a középben pedig fű tenyész.

Lemenvén, benéztem a senatus ülésbe. Tisztességes négyszög terem, mint a mi múzeumunk nagy terme, fölülről és gyengén világítva. A senatorok közt aránylag nem sok öreg úr, egy néger is. Demokrata és republicanus pártbeliekre oszolva ülnek. A tárgyalás érdektelen lévén, nem soká hallgattam.

A képviselők házába, valamint a senatus ülésébe is, vezetöm (házbeli szolgálta, ki mindenütt democraticus egykedvűséggel kalapját le sem véve csak az ülésteremben) minden bejelentési cerimonia és jegy nélkül vezetett, vagy küldött be.

A képviselőház átmetszett félkört képez. Minden képviselőnek külön asztalkája s forgatható támlásszéke van, mint a mi fodrászainknál lelhetők. Képviselő sok volt jelen, de közönség kevés. Lárma nem volt, sem civakodás. Ha zaj van, az elnök fakalapáccsal ütöget asztalára. Senki sem volt föltett kalappal; senki se nyújtotta ki lábát asztalára.

Általán többnyire túloznak, a kik Amerikáról írnak. Nem mind igaz ám az; sem a jó, sem a rossz, legalább nem oly kiterjedésben, mint állítatik. Többi közt azt is hallám mindig: Amerikában nem is szabad borralalóval kínálni valakit; sőt ez megbántás fogna lenni! Dehogy nem, dehogy nem. Mindenki elfogadja; fehér,

fekete, pincér, szolga, kocsis, vasúti conductor, férfi és nőcseléd egyformán. Nagyon is elfogadják; magasan állók is — sajnos! — csakhogy ezeknek nagyobb douceur kell.

A capitol rotondájában levő képek — történeti jelenetek a szabadsági háborúból, szép emlékek, de közönséges művek.

Washington ülő márványszobra a capitol előtt nagyon gonosz. Felső teste meztelen, miért üljön? vagy mikor ült Washington meztelen? Talán mikor fürdeni készült, — az egész ízléstelen. Gégéjén olyan lyuk van vagy mélyedés, mintha Navratil barátom gégesérv ellen operálta volna. Általán szobraik — általán a művészet — az amerikaiak gyenge oldala. Ezt az ízlés fejleszteni, nevelni, ápolni fogja: erre nincs még ideje a moneymaker nemzetnek. Eddig az antik szolgai utánzásán, — a mi csaknem egyértelmű a torzítással — túl nem emelkedtek.

4.

(Washington síremléke Mount-Vernonban. — Út Washingtonból Cincinnatiba. — Cincinnati városa. — Átmenet ó-Amerikából az újba.)

Négy napot tölték Washingtonban. Sok és kevés; a mint veszszük. Közönséges turistától, ki időhöz van kötve: sok; mert nem kell annyi, hogy minden középületét s intézeteit fölületesen megnézzék; — viszont kevés arra, hogy az itteni sociális étellel megismerkedjék.

Pedig Washington e részben teljesen elüt a többi amerikai városoktól. Léteiének súlypontja nem az ipar-

bán s kereskedelemben, hanem ott rejlik, hogy az Uniónak politikai központja, hol legfőbb hivatalai: a minis-
teriumok, az Unió főtörvényszéke, a külhatalmak képviselői székelnek.

Itt tehát, nem mint a többi egészen demokratái alakzatú városokban, hol csak a bírt dollárok számától függ valakinek társadalmi állása s szerepe, van egy, a demokratia áramlatából kivett »magasabb« osztály, mely a társas-életben főszerepet visz és a hangot adja. És ezen körök élénk érintkezés, nyílt háztartás, vendéglátás, bálók, színház, picnecik — a hogy a közös, társas kirándulásokat nevezik, — s egyéb multságok által lehetőleg igyekeznek a falusi washingtoni létnek fővárosi jellemet adni; és a fényűzés nem is csekély. Az élet ennek következtében drága, és ha a rendes, s nem nagy fizetésére szorított magas hivatalnok, mint Belknap, a zsarolás s megvesztegetés végett vád alá került hadügyi titkár (minister) versenyezni akar a gazdagokkal: utóvégre is bele bukik — á la Belknap.

A nyári idény azonban a társasélet tanulmányozására nem alkalmas, mert a finom világ vagy fürdőkre, vagy Európába rándult, és ezen gr. Hoyos és a mily bájos oly szellemes nejjének minden szívessége, melylyel irányomban voltak sem segíthetett. Többi közt az ő kocsi-jukon kirándultunk egy délután Soldiershomeba; mely csinos parkban a városon kívül fekvő méltán híres intézet, katonai rokkantak szép menhelye. Hogy végre érde-
mesnek tartom azon jó hazai modorú ebédről is megemlékezni, melylyel megvendégeltek, a kellemes társaságot nem is véve számba, mindenki méltányolandja, a ki tudja, hogy mit tesz az: öt hétig amerikai hotel-kosztont élni.

Washingtonból gőzhajón kirándultam Mount-Ver-nonba is, hol a nagy Washington lakott s hamvai nyug-, szanak. Érdekes kirándulás, mint minden lépés érdekes, melyet az ember ezen idegen világban tesz. A Potomac folyam helyenkint mértföldnyi széles; partjai nem magasak; cultivált dombok, szántóföldek kevés erdővel díszlenek halmain, miknek alakzata nem mondható festőinek. A vidék a szabadságháború emlékeiben gazdag. A hajó zsúfolva van; csak csekély része száll ki közbeeső állomásokon; a többit kegyelet és kíváncsi-ság vezeti Washington sírjához. Sokan Philadelphián át jött idegenek; a legtöbb amerikai. A hajón szól a zene; kegyetlen hamis játék, rosszabb a legutolsó cseh muzsi-kus-bandánál; de ilyen szokott lenni minden hajón, min-den kirándulásnál és picnic-nél; s az amerikai közönség el van ragadtatva a waltzerek és polkák ezen istentelen elfurulyázása és hedgedülése által.

A hőségben végtelennek látszik a pár órai út; s könnyebben lélegzünk, midőn végre partra szállhatunk. Az út hegynek megy, helyenkint árnyas fák alatt, melyek egy nyílt fősíkra vezetnek, hol Washington háza áll. Egyszerű emeletes épület téglából s fából; terjedelmes kilátással a Potomac vidékére egészen a washingtoni capitoliumig. Vagyonos és mívelt country gentlemanhez illő lakás. A házban levő ószerű bútorok egy része csak-ugyan a nagy férfiú idejéből való; a többit, mint mond-ják, koronkint újonan csináltatta azon nőegylet, mely a Mountvernoni ereklyék föntartására alakult. Természe-tes, hisz a bútorok nem tartanak örökké. Mindazonáltal a tömeg igen soká tolongott a házban s kegyeletes komolysággal nézte meg a korhadó asztalokat, képeket, ágyneműeket, takarókat, melyek láthatók.

Innen az egész karaván a parkba indult a síremlékhez; mely kissé oldalt fekszik.

Hogy az olvasót soká ne untassam, ezen síremlék művészeti leírását lehető legrövidebbre vonom. Képzelsen az olvasó magának pár ölnyi négyszög kerítést vörösbarna téglából; e téglafal vagy 7—8 láb magas: elől bejárása van vas-rácsos ajtón át az előboltzatba, hol két kicsiny márvány koporsó áll, Washington bátyjé, és Washington Mártáé. Ezek mögött van egy sötét ajtó, mely azon boltba vezet be, hol Washington koporsója áll.

Az egész sírbolt olyan, hogyha valaki oda jő s nem tudja, hogy ez síremlék, azt hiszi, hogy — pincegátor.

Kár volt a fáradságért!

No de hányszor gondoltam ezt még később Amerikában, midőn valami nagy hírű dolgot megnéztem! Csak hogy utóvégre látni kellett ezt is! azt is!

Azon érzéssel, hogy nagy vállalatnak megyek eléje, indultam tovább Cincinnaty felé.

Reggel 8-kor indult a vonat. Mint Philadelphiában, úgy itt is, s minden vasúti indóháznál, az utas tartsa nyitva szemeit, rendben az eszt, a mi nekem nagyon nehezemre esik, s ne röstelje a kérdezősködést: mert conductort nem látni; ha van is, nem lehet fölismerni, mert nincs egyenruhája; nem kiáltja az indulást vagy a vonat irányát senki; se szól, se beszél; a vonat pedig néhol az igaz, a gőzmozdony fölött levő harang kongása közt, de többnyire egész csendben megindul; s mire észreveszi az utas, a sok vonat közül az, a melyre szállni kívánt, már elosont.

A vidék, távolodva Washingtontól, mind dombo-sabb, végre emelkedett lőn; Harpers-F e r r y n innen

és túl néhány óráig valóban festői; a turisták kedvenc kirándulási pontja. A vonat mély sziklaszorosokon vonul át South Mountaintól fogva; alól a Shenandoah habjai küzdenek a kőszirtekkel; odább a Potomac-al egyesül. Alagutak, merész hidak érik egymást. De a legérdekesebb és legszebb pont Harpers-Ferry előtt van, hol a 900 láb hosszú híd kétágra oszlik el, és a vasút két ága, külön irány felé magáról a hídról indul meg. Amerikai merészséggel épült mű.

Graftontól kezdve az útnak, mely most már Ohio felé tart, érdekessége megszűnik; sűrű erdők fődte, kőszén-és petróleum-gazdag vidék, a mi magában igen hasznos és jó, de a turistát nem igen vigasztalja a hőségben és porban, melyben az egész napot tölté, s melyben utoléri az est, a nélkül, hogy üdülést hozna; mert, midőn kellemesen hús kezd lenni a lég, akkor a ladyk, mint másutt úgy Amerikában is, megijednek a lég-huzamtól, s az ablakok jó szorosan bezáratnak.

Közeledik az éj. Magától értetődik, hogy az ember Sleeping-Carban vett helyet. Ezen ágy-waggonokat Mr. Pullman gondolta ki s hozta be; s meg is gazdagodott belőlök. Most minden éji vonathoz, minden vasúton van Sleeping-Car; de nem mind Pullmané, hanem mások gyártmánya és ezek nem is oly kényelmesek, mint amazé. A Sleeping-Car használatáért egy napra s éjre 2—3 dollár jár külön. Az ágyak szélesek s kényelmesek, de az ágynemű forró, a levegő a waggonban izzasztó, minél fogva az én Sleeping-Caron töltött első éjem nem igen vigasztaló volt, meggondolván, hogy majd 5—6 éjét kellend egymásután vasúton töltenem a nagy Pacific vonalon.

Reggel hétkor Cincinnatyban voltam. Tehát ez az amerikai mérvek szerint csekélynek tartandó út 23 óráig tartott! Hol van még innen California! Hat nap és hat éj! Cincinnaty, mint azt első pillanatban észrevenni, már egészen más jellemű város, mint az eddig látottak! Valóban itt az északkeleti, a régi Amerikától külformában s szokásokban nagyon elütő, másnemű városokba érünk, Cincinnaty, Saint-Louis, odább nyugat felé Chicaga s számtalan kisebb, de gyorsan népesedő község, melyek az átmenetet képezik a nyugat felé keletkezett s pár évtized óta mind csodálatosabban fejlődő státusokra, miket nem ok nélkül nevezett el Dixon is »New-Ameriká«-nak; s melyek összekötik a keletéjszaki Amerikát egy részt a délivel, New-Yorkot New-Orleanssal, — más oldalról a nyugattal, Californiával, s közvetítik az Atlanti és a Csendes-Oceant.

Sokkal modernebb, európaiabb, nyájasabb és elegansabb Cincinnaty kül alakja, például Philadelphianál. Széles, tiszta utcái, világos, derült épületei; és a lakosság fesztelenebb életmódja azonnal megnyerik az embert.

Hogy pompás hoteléi vannak, az minden, kivált újabb amerikai nagy városban magától értetődik. Én az első rangú Burnet Houseba szálltam; s üdítő fürdő után a város tömkelegébe vettem magamat. Épen vasárnap volt; de alig lehetett ráismerni.

A boltok nagy része nyitva volt; a »beer saloon«-ok körül tolongtak az emberek; az utcák élénkek, mintha nem is a szent Amerikában volnánk. A rejtély egy részét megmagyarázza, hogy a lakosságnak több mint harmada német; az angolok is nem Philadelphia ős quakkerjeinek, sem New-York puritanusainak utódai, hanem Amerika minden részéből újabb időben letelepültek, kik nembírnak

oly erős vallási tradíciókkal, sem nem nevedtek az általános álszenteskedésben.

Ezen álszenteskedéssel, melyet a mindenben szélsőségre hajlandó amerikai nagyon is túloz, ellenkező túlzást képvisel a német elem, mely európai hazájából az uralkodó protestáns pietismus elleni reactiót és az európai liberalizmussal a catholicismus elleni gyűlöletet hozva magával — tulajdonkép valláselleni forradalmi elemet képez. Ezen irányt pedig legélénkebben képviseli s terjeszti a német zsidó, ki azonban saját vallását legalább külsőleg hiven tartja, s a társas életben épen úgy, mint Európában, ki- és különvál.

A pompás szavakat kedvelő amerikai, a mint New-Yorkot »imperial« Baltimoret »monumental« úgy Cincinnati-t »Queen-city«-nek — királyi városnak nevezi. Illő tehát körülnézni utcáiban, parkjaiban, középületeiben, mik egészben, mint mondám, gazdag, derült és nagy város benyomását teszik. Széles utcák, számtalan lóvasutvonalakkal, csinos squarek, számtalan templom és közintézet, — ezek közül sok és kiváló a katolikusoké; néhány szobor, egy kivételesen művészi szépségű közkút, melyet Davidson polgár Münchenben öntetett, s a városnak ajándékozott, s Davidson fountainnek neveztetik, — nagy városhoz méltók. A legszebb templomok egyike Szt. Péter cathedralisa, katolikus, — ehhez közel a zsinagóga, bapista, presbiterianus, s egyéb vágy 10 templom, egy névtelen square közelében. Innen nem messze van a »Kossuth Street« is, melyet csak is azért néztem meg. Híres hazánkfia nagy tiszteletben áll Amerikában, több nagy városban neveztek el róla utcákat, Saint-Louisban is van Kossuth Avenue; Californiában van Kossuth-bánya is; s pedig a Kossuth-mine a kiválók egyike.

De a mi Cincinnati fő büszkesége, az nevezetes függő hídja az Ohion át, a »Suspension-bridge«. Csak két oszlopa van a két parton; az egyiktől a másikig 1057 am. láb; én 500 lépésnek olvastam; amerikaiak állítása szerint a leghosszabb bolthajtás »a világon«, az oszlopok magassága 500 láb. A budapesti híd is Suspension-bridge, a különbség csak az, hogy vas-lemezek képezik láncát, míg az ohioé vassodronyokból áll.

Déltájban nagy zaj és élénkség volt az utcákon. Néhány ezer ember ünnepi öltözetben, vagy phantastikus egyenruhában, kardosán, tollasán s cottillonrendekhez hasonló jelvényekkel mellükön, zászlókkal, s zeneszóval ünnepélyesen vonult végig az utcákon. Tornászok, lövész s egyéb egyletek tagjai voltak s délután nagy torna-ünnepély tartatott egy kertben. Nagyrészt németek voltak. Az amerikaiak nem nagy kedvelői a testgyakorlatoknak; legfőlebb célba löni szeret; s a fiatal dandy-osztály az evezés, galamblovás sportját űzi.

A város végén jókora magaslaton lévő parkba Mount Adam and Evenpark, a budaihoz hasonló rendszerű, de sokkal magasabb hegyi vasúton szállítják föl az embert öt centért. A hegytetőről a látvány a városra s környezetére meglepő szép. Az Ohio és Licking river összefolyásánál a függő híd s egy más vasúti híd által összekötött nagy, és hozzátehető okos tervvel, szépen épült város; mert teljesen kiépült központból indul ki, s távolabbi perifériájában a fából, de csinosan épült kis házakat fák és kertek környezik; ezért mondám okos tervvel épült, nem mint Washington vagy Budapest, melyek nagy területei decentrice épülve soha sem fognak egy részben sem teljesen kiépítettetni. Sok fa, kert park, tömérdek templomtorony s gyárkémény, távolabb kies

erdős dombok s zöld völgyek oly képet alkotnak, mely némileg Liégere, némileg Florencre emlékeztet. A város e fekvése sejteti a jövő generációk millióit.

Ádám és Éva parkja a magaslaton, hegyen-völgyön szinte csak a jövő generációknak fog majd árnyat adni, most még új ültetmény. Itt van a vízvezetéknek nagy reservoirja is, mely, mint a legtöbb amerikai városban, óriási kőfalakkal s gátakkal körülvett bassint, vagyis inkább nyílt tavat képez; mint New-Yorkban is, Saint-Louisban is; magaslatuk rendesen olyan, hogy nyomása elegendő a legmagasb városrészek háztetőire vinni a vizet.

Cincinnati iparágai közül reánk magyarokra nézve legérdekesebb a disznó-ipar. Cincinnati, Saint-Louis és Chicagóban milliókra megy a fölfüstölt s elpakolt disznóhús, sonka s szalonna értéke. És miért is nem mozdul hasonló ipar hazánkban, mely pár excellence a disznó-tenyésztés hazája. Igaz hogy nekik saját nagy piacuk van, részint Amerika azon nagy területein, hol csak bányaművelés űzetik, vagy ha a földművelés díszük is, disznó-tenyésztésre nem terjed ki; — másrészt ismét a nagy terjedelmű hajózás szükségletében. De nekünk is volna piacunk, lehetne Ausztriában s Európa nagy részében; holott most magunk is prágai sonkát eszünk.

Cincinnatiyan sok nagyszerű »porc house« van, mind egy városrészben; egyet meg is néztem; de a nyári idény beálltával mind szünetel, és így csak a vízmentes vászonba bevarrt sonkák és szalonnák nagy raktárait, de a készítést nem láttam. Egyébiránt a bécsi kiállítás alkalmával tudtomra Pest városa is kapott ezen amerikai disznó-üzletről mindennemű képekkel ellátott kimerítő emlékiratot. Olvasta-e valaki — talán Kamermayeren kívül?

Innen Saint-Louisba vettem utamat. Az Ohiotól a Mississippihez. Az út öröme válhatik a nemzetgazdásznak, mert jól művelt, s sűrű népességű tereken viszi át. A költői és a szép természetért rajongó kedélynek kevés tápod ad a többnyire sík vidék. Ennélfogva az utat átugratom az olvasóval, a mit magam se bántam volna s egyenesen Saint-Louisba vezetem.

5.

(Saint-Louis. — A város, az élet. — Az óriás híd. — Óriás hajó az óriási Mississippin. — Vidéki város. — Amerikai életmód.)

San-Louis, vagy Saint, vagy Sanct-Louis a Mississippin partján, hullámzó síkságon, New-Yorktól vagy ezer, Saint-Franciscótól vagy kétezer mfdre fekszik. A Mississippin völgye vagy 200 láb magas halmok s partok közt vonul, melyek a vízválasztékot képezik ez és a Missouri s Merimac folyók közt.

Küljelensége, vagyis jellege az, a mi Cincinnatyé vagy Chicagoé. Építésze modern, és ép oly nagymérvű és derült. Lakosságának nagy része szintén német; de kevés kivétellel a boltföliatok, hirdetések, minden közlés, mely a közönséghez intézett, angol, néha mindakét nyelven szól. A város alig száz éves. De terjedelmesebb; s mint kereskedelmi pont fontosabb Cincinnatynál. Itt a központja a déli és nyugatészaki termények kicserélésének. Hajói a Mississippin hozzák New-Orleansból a déli gyümölcsöt, a nádcukort, dohányt és fűszereket; s New-Orleansba szállítják az Európába, Ázsiába, vagy Ausztráliába menő gyártmányokat, gabonát, bort, bőröket,

(krokodilbőröket is sokat látni raktárukban) s a bepakolt disznóhúst, fát, gyapjút s egyebeket.

Tagadhatlanul érdekes látványt nyújt a Duna partja Budapesten is, kivált őszfelé, midőn a nyerstermények ki- és berakodása számtalan szállító és gőzhajóra javában foly az árukkal telerakott partokon. Ilyenkor látni, hogy még eddig Budapest központot képez a kelet és nyugat forgalmában. De természetesen sokkal nagyobb mérvű látvány az, melyet a világkereskedelmet forgató Mississippi St.-Louisban nyújt. A városnak a folyamra forduló része nem szép, mert csak a kereskedelemnek van szánva, hanem el van foglalva imposans raktárak által; míg a folyam partján jó néhány mfdnyi hosszúságban hemzsegnek a kisebb-nagyobb és az óriási terjedelmű hajók.

Épen itt fekvén a Grand-Republic, mely Amerikának általában igen nagy folyam-gőzösei között, mik óriás folyamain közlekednek, a legnagyobb, megnéztem kívülről. Kívülről oly magas, mint egy pesti háromemeletes ház; a mint maga is három emeletes. Aljában van a raktár az árúk számára, azt hiszem több fér bele, mint két-három legnagyobb tengeri hajóra. Az első és második emeleten oldalt hálócabinek vannak, mint a tengeri hajókon, a középen a salon, melynek pompáját, divánjait, zsöllyeszékeit, színgazdag szőnyegeit, tükreit, csillárait fölösleges leírni; az amerikai hajók és hotelek e részben végtelen pazarok; emlékeztetnek a törökök palotáira, hol mindezen luxus megvan, ízlés és művészi érzék nyoma nélkül. Még fölöslegesebb megemlíteni, hogy szép zongora is áll a salonban, mint minden magánházban Amerikában találni zongorát, ha senki se tud is játszani rajta, mert a négyszöget képező zongora csinos bútor;

emeli a ház eleganciáját, s míveltebb színezetet ad a családnak. Jaj az idegennek, ki ilyen házba vetődik, s megtudják hogy zongorázni tud! Egyébiránt sok családban műkedvelősködnek; és ha hamisan játszanak is össze, a nemes szenvedély mindig dicsérendő.

Elfér e hajón 1600 ember. A legfőbb emeleten a hajó tisztjei s cselédei, konyhák, mosóhelyiségek stb. Képzeltetni, mily unalmas lehet ez a »very pleasant« utazás, néhány száz mértföldre ezen a végtelen széles és lapos partú prózai Mississippin!

De ezelőtt negyven évvel, midőn Boz Dickens itt járt, az ő leírásáról ítélve, nem ily pompások voltak e hajók; csak azóta fejlődött ki a folyamhajózás kényelme s fényűzése; de el is érte tetőpontját, mert a hova ma vasúton utazhatni, bizony senki se megy hajón, — kivéve azon kevés szép vidéket, minő a Hudson Albanytól New-Yorkig, vagy a Lawrence-folyam Montrealig. De az áruszállítás a nemzetgazdászati fejlődéssel azt pótolva, folyvást emelkedőben van, mert a vasutszállításnál olcsóbb, egyszerűbb, s átrakodást nem igényel.

St.-Louis lakossága száz év előtt (1774-ben) 120 lélekből állt; ma 320 ezer körül van. Cincinnati lakossága 1800-ban 760 személyre számított, ma 230 ezer. A város szabályosan építettett, széles, egyenes utcákkal, keresztül-kasul járó lóvasutakkal.

Sok nagy szálloda közül legpompásabb a Southern-hotel. Középületei szépek, iskolái nagy számmal, valamint templomai s jótékony intézetei, ezek közt ismét legtöbb katolikus, mi a város francia eredetéből magyarázandó, mely francia eredetet lépten-nyomon tapasztalni, valamint francia szót is gyakran hallani.

Mindezeket csak általán említem, mert a tan- és egyéb intézetek tüzetes tanulmányozása túlment az idő és körülmények által elém szabott korlátokon; a fölületes látás fölületes leírása pedig a mily unalmas, oly meddő fogna lenni.

A város legnagyobb nevezetessége a Mississippi hidóriás. A folyam medre annyira változó lévén, hogy gyakran az áradat negyven lábnyi mély iszapot hoz és mos el: a hid oszlopait az iszap alatt sziklákra kellett építeni; úgy hogy az egyik oszlop alapja 90, a másik 130 lábnyira van a víz rendes álláspontja alatt. Más részről pedig törvény szabta meg, hogy minden hid a hajózásra való tekintetből 50 lábbal kell hogy magasabb legyen a víz rendes színvonalánál. A hid négy oszlopai közötti három boltozat öt-öt száz, a fő oszlopai közötti 520 láb hosszú. Az építmény tehát a mily merész, oly nagy diadala az amerikai műépítészetnek. De miként eszközölni a följárást a csak csekély magaslatú s közvetlenül le a folyó partjáig épült város utcáiból e magas hidra? Az amerikai nem ismer technikai nehézséget. A hid meghosszabbított öt boltozatú és 1050 láb hosszú viaducttal, mely ötven láb magasban a parttól benyúl egészen a város főutcájába, a széles Washington avenueba, a nélkül, hogy egy házat vagy boltot be kellett volna falazni, vagy csak egy utca közlekedését is elzárni. Ott a vasútvonat 4800 láb hosszú alagútba megy be, mely a város nagy része alatt vonul el, s a 11 -ik utcában kiér, s ott áll nagy indóháza a St.-Luis Central Railroadnak.

Én három kellemes napot töltöttem San-Luisban. Elvem ugyan Németországon kívül sehol német hotelbe nem szállni, mert rendszerint rosszabbak a többieknél;

mindenesetre piszkosak, s alig olcsóbbak az elsőrendűeknél. Így van az Olasz-, Francia-, Angolországban; így a keleten; így Amerikában is. De Saint-Louisban a Hotel Tivoly némi kivételt képez. Háza sok szellemdús mívelt német központja lévén, kik a »magyart« örömmel fogadták körükbe, nem egy az amerikai viszonyokra vonatkozó tanulságos társalgás és derült óra emlékét hoztam magammal; megjegyzenem kell, hogy mint magától értetődik, a német nézeteket s német fölfogást amerikai dolgokról nem szabad mérvadók gyanánt föltétlenül elfogadni. Amerikaiakkal kell beszélni, s általában saját szemmel minél többet látni, hogy önállóan Ítélhessen az ember. Ki kell emelnem st.-louisi kellemes ismeretéseim közül Sonnenschein rabbi urat, vagy 15 év óta künn levő hazánkfiát, ki nem csak hitsorsosainál oly nagy becsülésben áll, hogy évenként tízezer dollárral díjazzák, hanem mint derék ember és kitűnő szónok nagy politikai befolyással is bír.

Mellékesen szólva, a hőség itt már kezdett kiállhatatlan lenni, úgy hogy rettegéssel gondoltam az előttem álló hosszú útra a pusztákon keresztül, és csak az uszoda s este a gyönyörű Lafayette-park tartották még a szuszt bennem. Ez utóbbinak minden bejárásánál e fölirat olvasható: »Kutyák és rősz hírű személyek (persons of evil repute) e parkból kitiltvák.« Ez utóbbiak alatt értendők a részegek is. Azonkívül padokon vagy pázsiton heverni tilos. Itt-ott csak mégis van nyoma azon törekvésnek Amerikában is, a »canailletól« elzárkózni, mely különben uralkodik a társas életben, a politikai téren, s mint még lesz alkalmam megmutatni, hangadó a modor és szokások tekintetében is.

A squaret Benton és Lafayette bronz szobrai, mosolygó

virág-ágyak, ügyesen épült sziklapartiek és vízesések ékesítik; és a mi mindennél többet ér: a nagy csendet ott mi sem zavarja, mint a madarak víg csevegése. Több kisebb-nagyobb square szakítja félbe a végtelen háztömegeket, a mire szüksége is van a nagyrészt kőszénfüstbe temetkezett iparos városnak.

Az élet itt is, mint Cincinnatiyban, nyilvánosabb és németesebb, mint az ó-amerikai városokban. Restaurantok, nagy sörházak élénkítik; torna, ének, zene-egy-letek szépítik az életet.

St.-Louisból kirándultam Bellevillebe, mert ott egy ismerőst akartam fölkeresni, s egy vidéki kisebb várost is látni. Nem is bántam meg, mert ha valami nagy dolgot nem láttam is, igen eredetinek találtam az életmódot.

Megjőve a vasúton a kis városba, elsőbben is a justice of the peace hivatala után tudakozódtam, hogy ott megtudjam ismerősöm lakását. A város lakossága legfőlebb 10,000 lehet; de mint ennél sokkal csekélyebb városok is, lóvasúthálózattal, légszeszvilágítással, vízvezetékekkel bír. (Mit szól ehhez Hódmező-Vásárhely vagy még Kőrös és Kecskemét is?) A legnagyobb részt apró házak egy családra számítva s fából építvék; de csinosak; van néhány téglaház is; iskolák, középületek, bankok, intézetek.

A rendőrhivatalból egy ugyanazon téren levő borházba utasítottak azon fölvilágosítással, hogy azon ur, kit keresek, már néhány év előtt elköltözött észak felé, hanem a fia ama borüzletben segéd. Én tehát oda tartottam, midőn egyszerre nevemet hallom, német-amerikai accentussal kicifrázva, s egy barátságos ember áll elém, ingujjban, kék köténnyel maga előtt, házi sipkával fején.

Ismerősnek látszék előttem arca, de nem tudtam hova lenni. Röviden szólva: Mr. Schuck, egy idevaló német borkereskedő, ki a szerencsétlen Goethén útitársam volt, s ámbár ott nem sokat érintkeztünk, a közös balsors szülte barátsággal emlékezett reám. Ő nem is eresztett többé ki; vendégének engagírozott egész napra, reggelivel s jó rajnai borokkal traktált, miket ugyancsak a »Goethé«-n hozott által, és számos nagy hordóval birt azonnal meglátogatott pincéjében.

Mr. Schuck borháza központja a város kiválóbb embereinek, de borkereskedőnek nem elég a kiváló embereket magánál látni, neki sok ember, azaz sok ivó kell; és úgy is van nála: a munka izzadságát le nem töröltt poros vagy piszkos ruhájú munkások jöttek-mentek, vagy üldögélve is maradtak; dél tájban gentlemanek jöttek, futólagos lunchra, s egy jó pohár »hock«-ra, mint általában a rajnai fehér borokat nevezik Angliában s Amerikában; az egyik attorney volt, ügyvéd, a másik bíró, a harmadik egy magas, elegáns úr, fényes cylinderrel fején, fekete nadrágban, fehér mellény-, fehér nyakravalóval; ingujjban; az igaz: tiszta, finom ingujjban; egy milliomokat forgató bank elnöke; művelt, eszes ember, ki azonnal ebédre hívott meg, — mit el nem fogadhattam. Ezen urak a nép embereivel együtt ülve, álldogálva vagy beszélgetve költötték el a rövid lunchet, s azzal odább mentek.

Néhánynál látogatást tettem. Ha az amerikai városokban sokat emlegetem a faházakat: olvasóm bizonyosan valami deszkakunyhókat ért alattuk. Ez csalódás. E faházak a prairien, vagy bányahelyeken távol a civilizációtól, vagy szegény városrészekben: a légtől és hidegtől, az esőtől átjárt fakunyhónak többé-kevésbé

nyomorult variációját képezik ugyan; de nagyobb városokban néha a város közepén is, de csinos vagyonos külvárosokban rendszerint külsőleg alig ismerhetők föl azoknak, oly csinos alakúak, gömbölyű oszlopos homlokzattal, finoman faragott lépcsőzettel, ablakpárkányokkal és oly gondosan vannak fehér olajfestékkel bemázolva, mintha csak márványból volnának. Tükörüvegből állnak az ablakok s a ház ajtaján belől minden zug szőnyegekkel van beborítva s a kettős deszkafal Ízletes papírkárpitokkal bevonva; minden néha két, néha három emeletes házikóban van vendégfogadó szoba (íparlor vagy sálon), van légszesz és vízvezeték, fürdő s minden kényelem. Télen e faházak egy a pincét képező alsó boltozatba épített nagy kályha által fűtetnek, úgy hogy minden részökben egyenlő meleg uralkodik; azonban hátrányos oldaluk, hogy nyáron hűvösen nem tarthatók. Pedig, mint már emlegettem, a hőség igen nagy Észak-Amerikában is.

A fa Amerikában igen olcsó; alkalmas tehát az építészetre nemcsak azért, mert mobilis népe gyorsan akar építeni, és a ki ma letelepedett valahol, félév múlva talán fölszedi sátorfáját, s ezer mfddel odább keres magának új hazát; a mint valóban e faházakkal sok új helység úgy néz ki, mintha csak tábor volna, mely holnap reggel kocsira rakodik, s odább megy; hanem alkalmas épen olcsósága miatt és így gazdagnagy városokban is előnnyel bír. Míg nálunk csaknem egész Európában az építési anyag drágasága miatt, és azért, mert az építészeti törvények a »soliditás« iránti túlságos gondoskodásból nagyon megdrágítják s nehezítik az építkezést: a szegény városrészek nem is lehetnek egyebek piszkos putriknál, s a lelegegásabb váró-

soknak is egészségtelen ronda környezete van, mint egy szép képnek piszkos kerete: addig Amerikában az iparos segéd, a munkásosztály nagyrésze, néhány évi takarékoság után, s egy kis hitellel képes csinos kis házat építeni magának; minek következtében egész távol külvárosok utcái csinos házakból állnak, előkertekkel, fasorokkal; s végtelenül szépítik a várost.

Az amerikai nagyon házias. Egész nap lót-füt, dolgozik; estefelé haza jó üzletéből kifáradtan, mint vadász eb. Ilyenkor nincs kedve sétálni. A nők sem nagyon mozgékonyak. Mit is tegyenek? A vidék csak kevés ponton szép és vonzó; a természet mostoha, kevés terület kivételével. Nagy városokban a távolság is nagy; s ha van is színház, messze van. Az amerikai, ha este haza jó, megebédel, aztán kiül a háza előtti erkélyre a »rocking chairbe« (hintaszék) fekete nadrágban cilinderrel fején, hosszú vászon porkabátban (dustcoat), ölében kisgyerekkel; kezében esti lappal; neje pár lépéssel háta mögött ül rocking chairben; és kimondhatlanul unatkozni látszik. — Ez mindennapi, de főleg vasárnap délutáni kép minden amerikai városban.

Mint már érintém, a németesebb jellegű nyugati városokban az élet kissé nyíltabb, és estenkint a sörházak, clubbok, mulató helyek is telvék.

St.-Louisnak még egy különlegessége a katolicismusnak túlnyomósága. Nem mintha politikai vagy társadalmi téren volna e túlnyomóság észlelhető. Hanem a katolikus lakosság, katolikus templomok, iskolák, egyházi és jótékony intézetek száma, és anyagi tehetősége oly nagy, hogy St.-Louis Amerika Rómájának is nevezetik, mint Debrecen a kálvinista Rómának. Van

katholikus egyetem, melyet még a jezsuiták alapítottak nagy és jeles könyvtárral; a szent szívről (sacredheart) nevezett convent és akadémia; Ursuliták, Szt.-József nővéreinek conventje s nyolc iskolái; szegény-, kór- és árvaházai nagy tőkékkel alapítva, s igen nagy hatást gyakorolva ezerek jólétére. A Paulai Sz.-Vince társulatnak ezer tagja van; s a szemérmes szegényeket házról házra járva segítézik. Confessionalis súrlódásnak pedig semmi nyoma.

Egy szép oldala az általános szabadság elvének, melynek annyi árnyoldaláról is kellend még emlékezmem később.

Szóval St.-Louis Amerika első rendű és fényes jövőjű városainak egyike. De minden élénksége dacára itt is érzik és panaszzolják, mint általán Amerika minden zugában, az üzlet pangását, a keresethiányt. Gyapodással néhány év óta csak kevés szerencsés hazardeur vagy szédelő dicsekedhetik. Munkahiányt, az üzletek megszorítását, a szegénység terjedését emlegetik minden városban. A sajnós tények sokféle oka van. A lefolyt polgárháború nagy sebeket ütött. A déli statusok nagy birtokosai, kik nagy fogyasztók voltak, a rabszolgaság rögtöni megszűnte által elszegényedtek. Termelésük drágult, és — mert a négerék nagy része most vagy keveset vagy semmit sem dolgozik — tetemesen fogyott. Az államadósság szaporodott, az adó ennek következtében tetemesen emelkedett, kivált a behozatali vámok. Ez által minden megdrágult. A papírpénz (greenbacks) megzavarja az összes államgazdászatot árfolyama hullámzásával. Mindehhez járul az elnökválasztás közeledtével — ha nem is nagy zavarásoktól való félelem, hanem ezer meg ezer család

precarius állapota; melyek állásuk bizonytalan voltában meghúzzák magukat, nem költekeznek, nem fogyasztanak, szóval Amerika sem Eldorado!

6.

(Amerikai vasutak. — Waggonok. — Pullman Palace-Sleeping Car. — Demokratiai egyenlőség. — Kényelem és kényelmetlenség a Sleeping Carban. — A porterek és conductorok. — Vasutak egyszerű szolgálati organisatiója. — A málha. — Életveszély a vasutakon és vasúti rendőrség.)

Mielőtt tovább utaznám, meg kell ismertetnem az olvasóval, hogy miként utazik az ember amerikai vasúton.

Mint már mondám ugyanis, ez az Unió nem csak állam, ez egy egész világ. A távolságok igen nagyok. Pestről Párisba rándulni, az csak macskaugrás ahhoz képest: New-Yorkból San-Franciscóba utazni, vagy Bostonból New-Orleansba.

Meg kell vallani, hogy földadata nagyszerűségéhez mért nagyszabású Amerika vasúti organisatiója, s a szellem, mely azt átlengi.

A vasúti személykocsik általán jóval szélesebbek és hosszabbak az európai kocsiknál, s nincsenek apró coupéekre (szakaszokra) osztva, hol többé-kevésbé összesajtoltva mozdulatlanul kell ülni: hanem egy hosszban nyitvák; két oldalon levő kettős üléseik között nyílt átjárat van, s az utas ha megunta helyét, végig sétálhat akár az egész vonat valamennyi kocsiján. Ha valaki dohányozni akar, fölkeresi a smokingcart, kiszívja szivarát, vagy az itt divatos rövid, de öblös pipát, s vissza megy helyére.

A kocsik továbbá vagy 2½ lábbal magasabbak is. Tetejük boltozatos, s a boltozaton is vannak szelelő ablakok; s állandó a szellőzés. Minden kocsiban van ivó vízmedence, jéggel bőven ellátva és van külön rekesz, bizonyos megnevezhetlen szükségek esetére; úgy hogy az utas nem kénytelen lesni egyes állomásokat, a hol van »fünf Minuten Aufenthalt«, mint Európában; midőn férfiak, nők, gyermekek, betegek és aggok lélekszakadva s tömegesen futnak, esőben, hóban ama bizonyos helyre; a mi sem nagyon aesthetikai látmány, sem nem mondható egészséges, vagy kényelmes berendezésnek.

Az ülőhelyek előre s hátra átmozdítható, de kissé alacsony támlájú, bársonnyal vagy posztóval bevont, két személyre számított padok. Hosszú úton kissé fárasztók; éjjeli alvásra épenséggel nem számítottak.

Azonban minden hosszabb vonathoz van csatolva egy-két parlor-, vagy sleeping-car. A kettő közt az a különbség, hogy az első csak »salon«, nappali használatra. Elegánsabb a rendes első osztályú kocsinál; sőt fényes is: aranyozott kárpitokkal, tükrökkel, pompás bársony zsölleszékekkel, melyek a padolathoz leszögezték, de körben forgathatók, mint fodrászaink székei. A parlor-car csak nappali vonatokkal jár. Célja egy kis demokratiai ámitással — miután formasierüleg többnyire minden fővonaton csak első osztály, az az egy osztály létezik, mert hát Amerikában minden ember egyenlő — még is lehetővé tenni annak, kinek pénze van, s még másfél dollárt rászán néhány órai útjára — lehetővé tenni, hogy magát s családját elkülönítse a szegényebb tömegetől; a mit én magam részéről nagy következetlenség bűne nélkül sem nem csodálok, sem nem kárhoztatok; mert elvontan a tulajdonképi »mobtól«, az úgynevezett

míveltebbek között is Amerikában a fesztelenség bizonyos foka uralkodik, melyet európai telivérű demokrata is, ha egy kis anyai nevelésben részesült, nehezen tűr el. Nem egyszer éltem meg a finomabb parlor-carban is, hogy egy-egy utas levetette csizmáját, s harisnyában maradt, mely még azon fölül hosszabb szolgálát sötét nyomait is viselte magán. Ezer szerencse, ha nem volt alkalma lábát melléd az ülésre vagy más szék támlájára kinyújtani; mert ha volt, bizonyosan megtette.

No de ha nappal finyásságnak látszik is parlor-carba váltani jegyet; éjjel elkerülhetlen a sleeping car, az alvó-kocsi. A közönséges waggon ülőhelyeit, kinek nincs vis-á-viseja, lehet úgy elrendezni, hogy egy-egy vánkos segítségével jó idegű ember el is alhatik rajta, ha nem röstelli esetleg néhány néger és chinai kuli illatdús kigőzölgésében fetrengeni reggelig. De néhány éjen át, például Chicagótól San-Franciscoig öt, New-Yorktól hét éjen át ilyen módon aludni: azt olyan utas közül is, ki California bányáiban két hét alatt milliommossá lenni remél, a tizedik sem bírja ki.

A sleeping car tehát amerikai vasutakon nélkülözhetlen: és az eredetileg M. Pullman által szerkesztett, de azóta sokak által utánzott éjjeli kocsik, habár nem is felelnek meg azon nagy szónak, hogy p a l a c e car (palota!); de az európai vasutak éji coupéihez hasonlítva csakugyan paloták.

Az európai fővonalokon járó »Mansboudoir sleeping car«-nak vannak ugyan előnyei az amerikai fölött. Beosztása célszerűbb, mert 2—4 személyre beosztott szakaszaiban elkülönöztekben és magas támlájú zsölleszékein kényelmesebben ül az utas, mint sem a Pullman-carban. Ez utóbbinak egyik kellemetlensége az, hogy az ember

egész napokon át számos idegen férfi, nő, gyermek közt tolong: pedig ha csak egy vagy két idegennel van együtt az ember, könnyebben ismerkedik, mintha 25-tel van együtt, kik azonfölül többnyire annyira érdektelenek, hogy az ember nem is óhajt megismerkedni velők. Óvakodni sem árt az idegenektől; számtalan kalandor utazik kivált California felé. A kocsikon nagy betűkkel nyomtatott falragaszok figyelmeztetnek, hogy ismeretlenekkel ne tessék kártyázni, különben bizonyos lehetsz, hogy kirabolnak; surely you will be robbed!

Ellenben a Pullman-car ágyai oly szélesek, hogy két személy is elférne bennök. A nappali ülések este ágyakká alakíttatnak át; egyik alól, másik fölötté (mint a gőzhajókon). A kocsi boltozatos teteje ugyanis szekrényeket képez, melyekben külön zár alatt a két ágyba való ruha, vánkосok, s meleg takarók tartatnak. Az egymás fölötti két-két ágy függöny által elkülönítetik a többitől. Van azután mosdó cabine, néhol férfiak és nők számára külön.

Mind e kényelem azonban csak nagyon relatív; és tetemesen csökken, ha a kocsi tele van. Az alatt a fél vagy egész óra alatt, míg a néger szolga (porter) este az ágyakat elkészíti és reggel, míg azokat ismét összerakja és kiporol és söpör: az ember nem tudja hova meneküljön. A vetkőzés este, reggel a fölkelés, öltözés, mosakodás ismét kényelmetlen lökdöséssel s tolongással, lábtiprással és versenygéssel jár; a mosdóasztalhoz nehéz jutni; a ki kapja az marja. Aztán az európai embernek le is kell győzni szemérmességét, a miről egyébiránt — miután az amerikai nők, ha az ember félmeztelenül mosdik is, a legelfogulatlanabb nyugalommal nézik — hamar leszokik. Végre forró napokban az ágyi ruha is

annyira átmelegszik, — reggel úgy is az éjjeli gőztől kiszellőzetlenül pakoltatott be, — hogy mintha csak fűtött kemencébe feküdnél bele.

A sleeping caroknak, ha nem képezik a vasúttársulat, hanem magán vállalkozó tulajdonát, külön conductora, s ennek felsőbbsege alatt külön portere van — rendszeren szerecsen. Ez utóbbi szolgálja az utasokat, hoz ételt, vizet, jeget; megtisztítja reggelre a csizmákat stb. s minden utastól 1 — 2 dollár, néha csak 25 cent borralót kap.

A conductor azonban nehezebben definiálható sociális állást foglal el. Amerikai értelemben gentleman, mert tiszta inge, s jó ruhája van. Európai értelemben magasabb nemű szolgál; s ennél fogva az az egyenlőségi láb, melyre magát az utasokkal teszi, feltűnő. Hogy nappal ő az többnyire, ki a kocsi legkényelmesebb dívánján végig nyújtózik, az még nem nagy dolog, mert ezt a porter is megteszi, hanem aztán ingujra vetkőzve kártyáz, vagy ostábláz az utasokkal; a mosdó asztalnál ő az első személy: ha senkisé, ő bizonyosan kap több tiszta törülközőt is; mikor te mosakodol, akkor ő ruháját kefélteti és poroltatja a porter által melletted, úgy hogy a a mennyi port lemostál magadról — annyival borítottat be ismét. És a többi. Szóval a legungenirtebb szemtelenség jellemzi viseletét; a miben egyébiránt, kinek az amerikai társas életet egészen átértenie sikerült, ezen egészből teljesen beillő jelenségek egyikét fogja fölismerni, melyeket az amerikai észre sem vesz.

Ezen utóbbiak neméhez tartozik az a boszantás is, melynek az utas minden vasúti vonaton a házalók részéről van kitéve. E házalók egy része csak látogatók, kik egyes állomásokon jönnek be, újságlapokat, jeges

tejet, fagylaltot kínálgatva; vannak azonban olyanok, kik a vonatot állandóan kísérik. Ezek közül még legtűrhetőbb a hírlap- és könyvkereskedő ágens; ki vagy mint önálló vállalkozó, vagy mint bizományos évenként bizonyos összeget fizet a vasúttársulatnak azon jogért, hogy minden vonaton járhasson, vagy járathassa megbízottját, ki útközben mindenütt, hol újság jelenik meg, — pedig minden 300 ember által fakunyhókban lakott rongyos helyen jelenik meg legalább egy hírlap — azt átveszi, és kínálgatja; és a pusztában pár nap óta barangoló utazó annyira újságéhes is, hogy minden zuglapot megvesz. De főüzlete a könyvkereskedés. Magával hord egy nagy láda könyvet, szépen bekötött divatos regények, rajzokkal ellátott pompás útleírások és guidek, heti s havi folyóiratok, reviewk és magazinok. A gondolat igen gyakorlati; tömérdek könyv és folyóirat kél el az úton, annál inkább, mert a rendes bolti áron adatnak.

Ezenkívül egy vagy több gyümölcsáros fiú is jár örökké ki-be. Előre tudni mikor jönnek, mert az ajtót nem teszi be egyik is, hanem lábával csapja be oly zörejjel, mintha csak két vonat ütköznék össze. Kosarában, mely előtte függ, narancs, száraz füge, dió, pine-nut, mogyoró, cukros pattogatott kukorica. A mint becsapta maga mögött az ajtót: megáll s egy hosszút köp kosarán által; aztán megindul egyiktől másikhoz, ajánlhatja holmiját; ha rá nem nézsz, kosarával meglök vagy vállon üt, hogy nézz rá. A könyvárus, ki szintén többnyire 14—18 éves fiú, ezt nem teszi, hanem egy rakás könyvet szótlanul letesz melléd ülésdre, s negyedóra múlva ismét elszedi, ha vettél vagy nem vettél. A házaló is azonban belefárad a járás-kelésbe, s akkor melléd ül, kinyújtja lábát az átelleni ülésre s egyet alszik. Hogy ez

téged talán geníroz is: arra nem is gondol; még senki se mondta meg neki; az amerikai eltűri, idegen ember pedig jobb ha nem szól, legfőlebb megcsodálnák.

A mi a vasúti szolgálat szervezetét illeti, annak egyszerűsége utánzásra méltó, a mennyiben az európai viszonyok közt utánozható. E szervezet az utasnak oly kényelmeket nyújt, miről az európainak fogalma sincs.

Már csak az is, hogy a vasúti menetjegy végett nem szükséges a vasúti hivatalban tolongani a pénztár előtt, »queueut« csinálni; hanem lehet venni számos ügynöknél, sokszor a hotelben; igen nagy kényelem. Vannak számos ilyen közvetítő ügynökségek; legnagyobbszerű a »Cook's Ticket-Office«, hol nem csak Amerika minden zugába, hanem az egész világra szóló körúti jegyeket kapni. Ilyen körúti jegyeket venni annál is ajánlatosabb arra nézve, ki úti tervével körülbelül tisztában van, mert kevesebbe kerülnek egészben, mintha állomásonként külön venné az utas. De ha tervén útközben változtat is, s talán más vonaton akar menni, mint a melyre jegye szól: jegyét vagy kicserélheti, vagy visszaváltja az illető ticket-ügynök. Mindennapi eset az, mi velem is megtörtént.

Chicagóban rábeszélnek, hogy ne menjek egyenesen vissza Philadelphiába, minthogy az ok, melyért eredetileg visszasietni akartam, t. i. a július 4-diki Centennial-ünnepély már úgy is megszűnt, hanem jöjjenek el a Niagarazuhataghoz. Bementem egy ticket-officeba és ott kicserélték jegyemet a Niagarához (Suspensionsbridge) és onnan Philadelphiába szóló vasúti jegyért; s nem kellett ráfizetnem, csak fél dollárt!

De e részben maguk a vasúti hivatalok is igen előzékenyek; semmi nyoma azon kicsinyességnek és grajzler-szellemnek, melylyel a mi vasutainkon egy-két kraj-

cárnyi különbség miatt irkafirkálnak, s boszantják az utast, s a például 8 órasi vonatra váltott jegyet már a 10 órasi vonatra nem használhatod.

Továbbá az úti málhák átadásánál európai vasutakon a szegény utas mily kínoknak van kitéve. A vonat pár perc múlva menőben van; az utas apró kézi holmija a váróteremben, ő maga a vasúti jeggyel s pénztárcájával kezében lesi a málha-föladásnál, mikor kerül az ő kofferjére a sor? Végre megméri, bediktálják, a hivatalnok kiszámítja, hogy 2 frt 30 kr. fizetendő; váltani kell egy ötöst, fizetsz, jegyedat zsebre teszed; akkor a mázsálók borraivalót koldulnak; azalatt ellopják a tolongásban órádat, végre készen vagy, másodsor csengettek, szaladnod kell, nincs is időd búcsút venni barátaidtól vagy családodtól, kik kikísértek. És így tovább! Amerikai vasúton az indóháznál átveszik a málhát a nélkül, hogy megmérnék. Szabály szerint vagy 100 font díjmentes. De néha 200 fontért sem fizetsz semmit, mert mint mondám, meg sem mérik. Az egyik utas lehet, hogy ötven fonttal többet visz, mint szabályszerűleg szabad volna; de a másik tán hatvan fonttal kevesebbet. Az a differentia tehát, mely a nagy tömegben végre resultálna, nem érdemes arra, hogy miatta időt vesztegessenek, az utasokat boszantsák, s talán ki sem fizeti a rá fordított költségeket, irkafirkát, hivatalnokok, cselédek tartását.

Mi sem egyszerűbb továbbá, mint a málha kezelése. Minden darabért, melyet átadsz, egy számozott pléhlemezt kapsz (checque), melyen a város, hol az kiadandó, meg van nevezve. Ennek hasonló mása a podgyászra köttetik és ezzel minden ellenőrség megvan. Mielőtt a vonat az illető állomásra p. o. Chicagóba ér, félórával előbb bejő a waggonokba a podgyászkezelő, s minden-

ki megkérde: van-e podgyásza? Ha Chicagóban óhajtod átvenni, akkor jelented magadat. Ő átveszi checquejeidet, ad helyettök ideiglenes térítvényt; följegyzi, melyik hotelbe vagy privát házba szállítandó a holmi; — és alig érkeztl meg, legfőlebb fél óra múlva, podgyászod is megérkezik s fizetsz az odaszállításért 50—75 centet darabonkint.

Ha pedig nem akarod Chicagóban átvenni podgyászodat: egyszerően nem szólsz semmit, s az ott marad a vasúton; átveszed a mikor tetszik. Ha pedig csak San-Franciscoban van szükséged reá: kicseréled a checquet, s egy vagy két nap vagy hét múlva San-Franciscóba jövéen — még azon órában ép oly biztosan megkapod holmidat, mintha kezdedben hordtad volna.

Ha a föladdott tárgy el talál veszni: minden checquért száz dollár kártalanítás jár; tekintet nélkül acolli súlyára.

A kezelés ezen könnyedsége azonban néhol túlságba is megy át. Például több nagy városi indóházban az indulandó vonat úgy van bekerítve, hogy az utasok csak egyenkint fémek be az ajtón s ott a jegyszedő megnézi s átlyukasztja jegyét. De ez kivétel. A szabály az, hogy az utas akadálytalanul száll be a waggonba. Sokszor megtörténik tehát — és vasárnapi excursióknál s általan oly vonatokon, hol nagy sokaság tolong, magam is láttam gyakran, hogy sok utas jegy nélkül foglal helyet a waggonban s egyenesen a conductornak fizeti le a díjat, a nélkül, hogy ez rövidebb útnál jegyet adna. Létezik-e valami nemű ellenőrség e részben vagy nem teszi-e zsebre a conductor az így beszedett összegeket? nem tudom. De ez megmagyarázza legalább némi részben azt, mit amerikai lakosoktól hallottam, hogy vannak

vasutak, melyeken minden vonat tele van utasokkal s melyek még sem hoznak be a részvényeseknek egy percent kamatot sem. Az általános demoralisatio mellett, melyet pénzdolgaiban és mind az állami mind egyéb társulati vagyon kezelésében Amerika naponkint tanusit, közel fekszik a gyanú, hogy a vasutak administrációjában általán más tényezők is működnek közre, melyek ezen finaciális eredményt előidézik. Azonban valljuk be szerényen, hogy van akárhány vasút Európában, mely kedvező körülmények dacára, kicsinyes krajcárkodó gazdálkodás mellett is, hasonló finaciális eredményt mutat föl.

Végül még valamit az amerikai vasútépítészetről s a menet gyorsaságáról.

Európában az a hit uralkodik, hogy az amerikai vasutak többnyire könnyelmű vakmerőséggel építvék; és hogy a vonatok örült gyorsasággal, 50—60 mértföldre egy órában — járnak; s így az utas folyvást életveszélyben van rajtok.

Ez mind a »sensationalis« írók által, kik magukat az átélt veszedelmek által vélik érdekesebbé tenni, elterjesztett csalódás. Vannak kivételesen vétkes könnyelműséggel épült hidak vagy viaductok; (hát Európában?) s megtörténik, hogy kivételesen örült sebességgel megy egy-egy vonat.

Például a minap egy külön vonat (színész-társasággal s más sportkedvelőkkel) *) ment el New-Yorkból San-

*) A vonatot H. C. Jarnett színigazgató rendezte s 16 személy von benne részt, mindenik 500 dollárt fizetett; (visszamenete szabad lévén bár-mikor). A vonat megindult New-Yorkból június 1-én reggeli 1 órakor s június 4-én délután San-Franciscoba ért. A 3325 mértföldnyi utat 88 óra alatt tette meg. Tehát a megállapodásokat bele számítva, circa 36½ mfdet óránkint.

Franciscoba, s mint előre hirdettetett, csakugyan 88 óra alatt tette meg a különben hét napi és éji utat. Nekem maga egy vasúttársulati igazgató mondá: »Nem volna kedvem vele utazni«.

De szabály szerint a vasutak lehető egyszerűség mellett solidan épülnek; vannak merész magas viaductok s facölöpökből készült, s messziről gyenge pókhálóknak látszó óriás hidak, s ha a vonat rajtuk átbog, s az utas kinéz az ablakon az ezer lábnyi mélységbe, azt hiszi, hogy csakugyan elviszi az ördög. De a veszedelem csak képzelt; ezen objectumok szilárdan épültek.

Szintúgy a vonatok gyorsasága 30—40 mfld közt változik, ritkán 50 vagy épen 60. A Pacific vasúton általában mérsékeltebb, mint éjszakkelen, hol a concurrentia végett gyorsabban járnak. Egyáltalán Angolországban átlagosan nagyobb sebesség dívik, mint Amerikában.

Balesetek korántsem oly gyakoriak, mint a mint híre jár. Gyakoriabbak ott, hol sok verseny-vonal körösztül-kasul fut s gyorsaságra is versenyez egymással. De mégis biztosabb a vasúti járat, mintsem Angliában, hol 430,000-re esik egy baleset, míg Massachusets államban, mely a vasutakkal legsűrűbben ellátott államok egyike, csak 1.500,000-re, Németországban három millióra, Franciaországban négy millióra egy.

Legeslegvégül — miután már benne vagyok a fecsegésben, — minden európainak föl fog tűnni az amerikai vasutakon, mily kevéssé tartja a magas rendőség feladatának minden állampolgár becses személye fölött gyámkodni, sőt minden veszélytől megóvni.

A vasútvonal künn a szabadban igen gyakran be sincs kerítve, s az útátjáróknál is a korlát csak kivételes; többnyire csak egy nagy táblán van írva: »Look out for

the Locomotive« — vigyázz a mozdonyra! De ez még semmi. Hanem a legnagyobb városokban: New-Yorkban, Philadelphiában, Chicagóban stb. elzárt indóház nélkül a legnépesebb utcák között kerítés vagy korlát nélkül jönnek-mennek a vonatok; egyetlen jeladásuk az, hogy a mozdony fölött folyvást kong a harang.

Helyes-e? nem-e ezen szabadság? Erre csak azon ténynyel válaszolhatni, hogy nem történik semmi szerencsétlenség. Nem több mint másutt. Még csak egy gyermeket sem gázolnak el. Megtanulják az emberek magukra és gyermekeikre vigyázni.

Mennyi mindenféle haszontalan költséggel terheltnek a mi vasutaink! csupa elővigyázatból, melyre ok és melynek haszna sincs.

7.

(Út a távol nyugatra: Far West. Geographiai tájékozás. A Missouri völgye. Amerika éléskamrája. A cultura pusztításai s alkotásai. Városok keletkezése. Átmenet a nagy amerikai pusztaságra, a prairiekre s a Pacificvasútra).

Saint Louisból este megy a gyorsvonat délnyugatnak, a Missouri (amerikai kiejtés szerint Mizary) völgyének, Kansas Citynek; honnan az »Atchison Topeka and Santa Fé Rail road« Pueblóba; innen a Kansas Pacific vonal Denverbe, a honnan végre Denver Rió Grande vasút Cheyenbe visz, a nagy Pacific vasútnak ezen fontos állomására, mely Omahától már 516, San Franciscótól vagy 1400, Saint-Louistól pedig az én utamon vagy ezer mfdre van.

Ha a legrövidebb utat kerestem volna San-Franciscóba, akkor már Philadelphiából Chicago felé kell vala

tartanom, honnan Omahán át a nagy Pacific vasúton öt nap s hat éj alatt, a nélkül, hogy a waggonból ki kellene szállni, San-Franciscoba érhetni. De céлом lévén minél többet látni Amerikában, inkább az imént jelzett kerü- lőre szántam magamat.

Chicago, Cincinnati, Saint-Louis, Kansas City fővá- rosait képezik az Ohio, Missouri, Mississippi által mosott ama boldog síkságnak, melynek östermő erejű s trá- gyára épen nem s szántásra is alig szorult talaja képezi Amerika, sőt részben már Európának is éléstárát, a gabnatermelés s marhatenyésztés Eldoradóját.

Ha az olvasó nem röstelli kissé a térképre tekinteni: azonnal szemébe fog ötleni, hogy Észak-Amerikát szél- iében három nagy és parallel hegylánc metszi át észak- déli irányban. Az atlanti óceánhoz legközelebb s partjai- val csaknem párhuzamosan vonulnak az Alleghany-he- gyek. Más oldalról nyugat felé ismét közel a Pacific vagy is csendes tengerhez, látjuk a Sierra Nevada, és Wasatch hegyláncot. E kettő között állanak a terjedelmes szikla- hegyek — Rocky-Mountains, ezeknek lábainál roppant terjedelmű nagy tavak lelhetők és az óriási St-Lawrence, Missouri, Mississippi, Ohio stb. s más folyamoknak forrásai, melyek roppant terjedelmű síkságokat mosnak, termékenyítenek, vagy esetleg áradásaikkal feldúlnak.

Az e folyamok által átjárt völgyek képezik az ame- rikai continens középrészét, középpontját. Még az atlanti óceán partjai eléggé meg sem népesedtek, már is erre vette útját az emigratio, a civilisatio úttörői itt alkották első telepeiket; kiirtották az erdők nagy részét, művelés alá vették ez eddig itt tanyázott, de mindinkább hátra- szorított indiánok által bírt földeket s építettek városo-

kat, melyek most több száz ezer lakossal bírnak, milliárdnyi értékű kereskedelmet űznek.

A nagy Pacific-vasút kelet felől nyugatnak egyenesen áthágja mind a három hegységet; — én délnyugat felé kerülve, ezen gazdag síkság egy részén áthajtva térek át azon egyenes vonalra.

Cincinnati-ig és Saint-Louis-ig, mint már említém, a lapályos vidék kevés gyönyört nyújt a költői vagy festői phantáziának; annál érdekesebb a nemzetgazdászra nézve. A turista tehát, ki este megy el a gyorsvonaton St.-Louisból Kansas felé, nem sokat vészit az által, hogy egy jókora területet átaludt, ámbár reggel némi különbséget mégis észreveend. A cultura itt már kezdetlegesebbnek látszik, a népesség nem oly sűrű.

Sötétzöld buja legelőkön lovak és szarvasmarhák ezrei legelnek. Nagy kalászu búza, s két—négy öl magas kukoricavetések váltják föl egymást. Néhol a kukorica oly magas, hogy a csöveget szabad kézzel el nem érhetni, bottal kell leverni, vagy fogassal letépni. Itt-ott szőlők is láthatók. Az egymást gyorsan érő állomások: Jefferson City 7000, Sedalia 6000, Warrensburg 4000 lakossal; a többé-kevésbé egyszerű faházak között téglából épült iskolaházakkal s több templommal. Élénk kis városok ezek, melyek csak azért tesznek oly benyomást, mintha csak utazó karavánok vagy sátorok volnának, mert fából építvék, s néha egészen fák közé rejtvék. Tíz hús év múlva némelyikük nagy várossá növeni ki magát.

Például nézzünk körül Kansas Cityben, hol reggeli tíz óra tájban érkeztem meg.

Kansas City a Kaw river és Missouri összefolyásánál, ez utóbbinak bal partján, halmokon épülve tetszető-

sen fekszik. Ez 1830-ban kezdődő város lakossága ma 35—40 ezer lehet. De e kis város volt az első, mely hidat épített a Missouryn át, mely egy millió dollárba került. Hasonló amerikai új városkáknak üzleti forgalmáról fogalmat adandó megemlítem, hogy Kansas City bankletétei évenként 60—70 millió; ingatlan vagyonszármazása 5 és félmillió; nagybani és részletes kereskedelme 40 millió, kézművei 12 millió dollárt képviselnek évenként.

Az igaz, hogy Kansas City nyolc vasút végpontja. A Missouri Pacific, melyen St. Louisból jöttem; a Kansas City Topeka és Santa Fé Railroad, melyen odább menedek; a Kansas Pacific, mely majd Denverbe viend, s még más öt vidéki vasúté.

Ezen a vidéken még 50 év előtt a Wiandotte nevű indiánok éltek, kik 200 évvel ezelőtt szorítottak ide az Erie tó partjairól, ősi hazájokból. A rólok nevezett város (Wiandotte) 3000 lakossal bír, Topeka város nyolc ezerrel, köztük hatezer néger. Topeka az indiánusok nyelvén burgonyát jelent. Wamego, Manhattan, s sok más helység, hegy és folyó nevei szintén az indiánoktól erednek, s csakis egyetlen emlékei már a kipusztult Wiandotte törzsnek.

Innen terjedelmes síkságon megy át a vasút; ős tenyészetű, sűrű erdők között, hol az akácfa mellett magnóliát, gumtrét (gummifa) s egyéb délibb természetű fákat látunk, buja folyódárok által úgy összekuszáltnak, hogy lehetetlen embernek vagy állatnak behatolni. Itt-ott néhány lépésre a vasúttól egy faház áll udvarral, s kis kerttel s gazdasági épületekkel, a fák között egy-egy kis farm; azután beljebb hatol a kezdetleges kocsisút az ős erdőbe s jobbra-balra még néhány ház épül és utca lesz belőle; új község kezdődik az erdő

rovására. Az erdőirtás rendszere itt abból áll, hogy megvágják a fákat, mire azok kiszáradnak; a száraz fákból házakat építenek, a nyert talaj termő földdé válik. Az erdőből kiömlő patakok és folyók fekete iszapot hőmpolygetnek.

Ki-kijövünk a Missouri partjára, mely zavaros és nyugtalan vizével nyugaton levő forrásától három ezer mértföldnyi utat tevéen, a Mississipivel egyesül s további ezerkétszáz mértföldet tevéen, a mexikói öbölbe szakad. A hosszú síkságon egyáltalán nem festői; nagy vidéket termékenyít; de gyakori áradásaival nagy pusztításokat is tesz; de a Rocky Mountaineek közül nagyszerű sziklaszorulatokon, meredek esésekkel tör ki, míg a síkságra leér. A hajózás rajta csaknem legyőzhetlen akadályokkal küzd, gyors áramlata, számtalan szigetei s zátonyai miatt. De legnagyobb veszedelmét a hajóknak ama számtalan ingó fatörzsek képezik, melyeket a folyam áradatában a partokról elragad, melyek aztán leülednek és gyökereikkel az iszapos talajba kapaszkodva, erős csúcsaik fölfelé fordulva a csekély víz alól többé-kevésbé kiemelkednek. A fölülről lefelé jövő hajó ezen ingó cölöpökön még átsurran, de az alulról jövők, erős gőzök is beleütődve úgy megsérülnek, hogy azonnal elsüllyednek.

A vasúti vonat negyven mértföldnyi gyorsasággal szeli át a végtelen síkot. Dél felé a hőség 100—150 Fht fokot ér el, ámbár minden ablak, ajtó nyitva; mint fűtött légszóból, oly forró szél tolul be rajtok, barna porral s kőszéngőzzel egyetemben. A Kansas river partján fekvő Topeka, Kansas állam fővárosa ebéd-állomásunk. Emeletes deszkaépületben van az ebédlő;

a terített asztalt nigro-cselédek állják körül s miriád legyek ostromolják.

Ededelnek — sok mutatvány kering; ehetetlen kemény sült hús, vagy nyolc lat egy-egy adagra és ditto kemény pörkölt sonka; sok burgonya, kukoricakása, nyers paradicsom és uborka szeletekre vágva; »pie«, azaz traganttészta-pástétom; no de van jeges thea, jeges tej, jeges víz; sőt jó fekete kávé. Az ebéd taxája egy dollár.

Huszonöt perc múlva tovább megyünk. Az erdők megszűntek, buja legelők, búza- s kukoricaföldek, hazai pusztáinkra emlékeztető farmok követik. Csaknem alföldi tájképek, eltekintve a faházaktól. A hőség még nagyobb mint délben, az utasok olvasgatnak, alszanak. A mint a nap lefelé hajlik, kiülünk a waggon »platform«-jára vagy lépcsőire, ahányan elférünk, s szivarozunk; egy irlandi »lady« öblös rövid pipából szívja a Kentucky-dohányt, a vonat sebesen robog; a waggon jobbra-balra szökdel, ez nem akadályozza a 12 vagy épen 4—5 éves gyermekeket, hogy ne mászkáljanak künn a koci hátulján s lépcsőin, szüleik utánuk sem néznek, de nem esik le egyikök sem. Emporia City, Florenc, Newton s más hasonló nagynevű, de apró városokon megyünk át. Az utóbbi »supper station«; az estebéd szakasztott mása a dinnernek. Országomat egy pohár jó söréрт! De nincs. Megint kiülünk a »platform«-ra, ámbár oda van írva, hogy »passengers are not allowed to stand at the platform.« Kiszíván a szivart, beáll az éj homálya; a vonat monoton zörejjel rohan tovább a sötét ismeretlenbe. Az utazók egyenkint eltűnnek s lefekszenek, magam maradok, s gondolataim messze száguldanak, míg a porter figyelmeztet, hogy már ideje lesz

lefeküdni. Lemosom arcomról s fejemről a port és kőszenet, s belefekszem tisztán behúzott, de portól és kőszéntől már is ellepett ágyamba.

Reggelre új világban találtam magamat. . . . Az amerikai pusztaságban.

A ki az alföld némely terméketlen szikes részeit ismeri, könnyen alkothat magának az amerikai pusztaságról is képet, csak a végtelenig kell nagyítania a mérveket. A végtelenig mondám, mert a leggyorsabb vonaton is több napokon s éjeken át mitsem látni, mint futóhomok-halmokat, alkálitól ellepett, fehér szikes területekkel, miken az egyedül élő növény a »wild sage« — vad zsálya, (wilder salvei) s az árvalányhaj, mely azonban nem oly szép, mint a magyar pusztákon. Élő állatot nem látni, kivéve a »prairie dogot«, az amerikai által »puszta kutyájának« nevezett állatot, mely azonban a mi ürgénkhez nagyon hasonlít, habár valamivel nagyobb is s ugatáshoz hasonló hangokat ad; különben ép úgy földalatti üregekben lakik, melyeket finom homokhalmocskák jeleznek. A buffalo (bivaly) csordák a vasutaktól örökre elvonultak; nem is láttam; csak a keceses antilopok futottak a vonat előtt pár száz lépésre kisebb-nagyobb csapatokban.

Eleinte érdekes látvány a prairie; de másod-, harmadnapra, nem képzeli senki, mily elszomorító és fásztó kép. A vasút mentében megy a kocsi-út is, melyen hajdan a bevándorlók karavánjai vonultak fehér ponyvával bevont társzekereken, miket már most ritkán látni, csoportosan, hogy az indiánok ellen megvédhesék magukat. Sok ezer vándor férfi, nő, gyermek, sok vontatómarha veszett itt el éhen-szomjan, hagymázban, vagy az indiánok nyilaitól. Csontjaik ott fehérlenek a vasúti

sínek mentében szerteszórva, vagy már halmokra gyűjtve tán valamely spódium-gyár számára. Szintén párhuzamosan a vasúttal, de kisebb-nagyobb távolban folyik az Arkansas river, s abba számos kisebb lassú, csavargó barna patak ömlik (creeks); ezeknek közelében rendszeren vegetáció nyomai láthatók; fák, legelők, rétek és sás vagy nád; köztük faházak. Az ily telepek nevei r a n c h (a spanyol r a n c h ó b ó l). A ranch különbözik a farmtól; ez egy mezőgazdasági telep: amaz nagy ló- s marhatenyésztés központja. Ezek a puszták oázisai; s nagyon jól esnek a szemnek.

E végtelenségben körülbelül azon érzés lepi meg az embert, mint a tengeren. Semmi sem köt össze a messze elhagyott civilisált világgal e két vas-sínen kívül. Az utasok is, mint a hajón, könnyebben ismerkednek s simulnak egymáshoz. A társaság nehezen definiálható. Nem elegáns, az bizonyos; de nem is cselédforma; megkülönböztető jel nincs. Nők s gyermekek is vannak a vonaton; s itt-ott leszállnak valami kis helységnél vagy egyedül álló házaknál. Ha nekem ajándékozzák Colorado minden kincseit, még sem maradnék itt. Többnyire apró farmerek, bányászok, kereskedők. Két-három fiatal emberrel künn üldögélek egész nap a platformon, a lépcsőn; ők revolverből vagy rifleből lődöznek a prairie dogra; nem nagy sikerrel, de nagy kitartással.

Nagyobb állomások: Granada, Las Animas, La Junta, Pueblo. Mint e spanyol nevekből következtethetni, e vidék régebb lakossága spanyol; s Mexikóhoz tartozott, míg az Califomiával együtt az utolsó háború után az Egyesült-Államoknak engedtetett át.

Délutáni két óra tájban Pueblóba érünk, mely városka szétszórt fa- és téglaházaival az Arkansas partján fekszik, kopár, köves dombok katlanában.

Itt átszállunk a Denver-Rio Grande keskeny vágányu vasút apró waggonjaiba. Alig hagyjuk el Pueblót, egyszerre óriási hegylánc emelkedik ki a síkságból, csaknem oly közvetlenül, mint a Tátrahegység a magyar síkságból; tetején hó. A Rocky-Mountains, miket ezentúl délről északnak, azután nyugati oldalukon fogunk megkerülni, s melyek a nagy pusztaságot távolról bekerítve — nagyszerű keretét képezik a sivár képnek.

Nagy távolságokban csak néhány ponton áll meg a vasút, vizet venni be. Egyetlen szép állomás Colorado-Spring; ez egy fürdőhely, kies tó partján, hol a szomszéd államok vagyonosabb lakóinak családjai keresnek nyári üdülést.

Alkonyat volt, midőn Denverbe értünk. Azon hitem, hogy itt vasúti csatlakozás van, s azonnal tovább mehetek, hiúnak bizonyult; a vonat csak holnap délután megy Cheyennebe; és így nolens volens meg kellett szállnom Denverben; a mit azonban utólag nem bántam meg.

8.

(Denver. — A szélsőségek érintkezése. Amerika általános jellege. — Hogyan keletkeznek a »far west« — nyugati Amerika városai?)

Amerika általános jellege a történeti kifejlődés hiánya. Egész Amerika eleven meghazudtolása azon régi axiómának, hogy nem létezik ugrás a természetben. Ázsiában és Európában csak évezredek folyamában nőtték ki magukat barbár népek művelt nemzetekké, fokról-

fokra. Évezredek kellettek oda, míg a vadászatból tengődő népek pásztornépekké, ezek földművelőkké fejlődtek s letelepedtek; végre tartós államokká szervezkedtek. És ezen hosszú idő alatt egész népek olvadtak föl másokba; a kevésbé tehetségesek az erőteljesebbekbe; s a művelődésre nagyobb hivatással bíró népek lassankint asszimilálták, ritkán irtották ki, hanem inkább csak elnyelték a régib vagy autochton népeket.

Amerikában mindjárt első betelepítésétől kezdve a barbár Óslakók nyakára ültek a már relatív magas műveltségű európai népfajok, kész civilisatiót hozva magukkal, melyet amazok hirtelen be nem fogadhattak. Asszimiláló processusnak kevés nyoma és semmi eredménye. Az egymás ellenébe állított két emberfaj nem vegyülhetett.

Az indiánokat kényszerüleg ki kellett irtani. Hazugság és Isten-káromlás azt mondani, hogy bármely emberfaj — a művelődésre nem képes. Legkevésbé lehet ezt állítani Amerika őslakóiról, az igenis improprie úgy nevezett indiánokról. Némely törzseik akkor, midőn az európaiak betörtek, a szelíd erkölcsök által áthatott, csaknem idylli állapotban léteztek. A civilisáltés »keresztény« emberekkel való érintkezés csinált belőlük ördögöket. Más törzsek nagy államokat képeztek, s aránylagos jóllétben s fogalmaink szerint bármily ferde,, de tartós és épen ennél fogva abszurdoknak nem mondható állami s társadalmi intézmények alatt éltek. A bevándorlott európaiak földúlták államaikat, elrabolták kincseiket, koldussá tették, demoralisálták és kiirtották őket.

A még ma élő indiánok test- és lélektani tanulmányozása azon meggyőződést kelti, hogy ezen emberfaj igen is műveltségképes. Vannak igen alárendelt és hitvány jelenségű törzsek köztük. Denver és Gheyenne,

Ogden és Omaha között sokan ácsorogtak a vasúti vonal körül, a megszelídült Shoshone s más törzsekből; nők, férfiak és gyermekek. Öltözetük európai ugyan, de fajuk azonnal felismerhető. Alacson zömök emberek, széles barnavörös pofával, melyet főleg a nők, durva vörös festékkal még inkább eléktelenítenek, kicsiny fekete gömbölyű szemeik mélyen fekszenek a keskeny benőtt homlok alatt; sűrű és vastag fekete és merev hajuk — a férfiaké s nőké egyenlő s fésületlenül lóg le vállaikra. Arckifejezésük jó kedélyre s butaságra mutat. A földműveléshez épen nem bírnak szokni, de a vasutaknál itt-ottnémi szolgáltatokat tesznek. Földalatti putrikban laknak, mint nálunk némely helyen még ma is a vándorcigányok. Ez a nép csekély szellemi adományban részesült a gondviseléstől, az igaz. Sőt a californiai indiánok még azon harci szellemmel, bátorsággal s értelmi képességgel sem bírnak, mely a Shawnee, Miami, Delaware és Sioux indiánokat kiválólag jellemzi; de ki merné mondani, hogy századok folyása alatt a művelődés némi fokára nem emelkedett volna? Ki látta korunk civilisált nagy népeinek évezredek előtti őseit? Ki állíthatja tudományos alappal, hogy különbek voltak?

De ezen hitványabb fajtájú törzsek mellett vannak szebb, különb alkatú és tehetségű indián törzsek is. Amerika telepítésének történetéből következtetni lehet, hogy több nemesebb, testre lélekre kiválóbb törzsek voltak azok között is, kiket az európaiak kiirtottak. A ma még utolsó töredékeiben létező, de talán néhány évtized múlva szintén végkép elpusztulandó törzsek, Shawnee, Miami, Sioux, Seneca-indiánok mai barbár állapotukban is nemesebb emberfaj jellegével bírnak. Magas termet, széles váll, büszke és bátor magatartás, ruganyos erő-

teljes járás, magasan tartott fej, közép magasságú homlok, nagy sas orr, széles száj, keskeny ajkakkal, vad, de tüzes szem — összevéve oly egyéni egészet képeznek, melylyel átlag véve csak kevés európai nép versenyezhet. Fogalmaik becsületről, erényről, férfiérdemről nagyrészt ferdék; de hogy ilyen fogalmakkal egyáltalán bírnak, nemesebb jellegüket tanúsítja!

»De — azt mondják— vadak, a földművelésre nem szoktathatók; a munkát férfiméltóság alattinak, — a férfit csak hadakozásra, vadászatra, a nőt minden egyéb munkára hivatottnak tartják.«

Igaz. De lehet-e állítani, hogy néhány század alatt is lehetetlen lett volna őket letelepíteni, munkára, földművelésre szoktatni és civilisálni? Amerikai írók sem tagadják, hogy a fehérekkel érintkezésben lévő törzsek az utóbbi 15 év alatt vad szokásaik nagy részével felhagytak; lőfegyvert használnak, s az amerikaiaktól kapott európai ruházattal és eledellel élnek. California déli partjain sok indiánus civilisálva van annyira, hogy faházban laknak, marhát, lovat tenyésztenek, kerti és földmunkával foglalkoznak; s vad kifejezésük is szelídült. Beszélnek angolul, spanyolul.

A míveltebb népek rendszeren vétkeznek abban, hogy a gyengébb vagy kevésbé mívelt népeket megvetik. Vájjon nem nevetett volna-e minden Cicero vagy Tacitus korabeli római, ha valaki azt merte volna állítani, hogy egykor ezen vad germán népek, kik ellen hadakoztak, a világ legmíveltebb nemzetei egyikévé fognak kifejlődni, mely a had s béke tudományaiban, poezisban, irodalomban messze túl fogja szárnyalni a világ fölött uralkodó nagy római nemzetet?

A népek mívelődéséhez idő kell. Hosszú idő. És ezért kellett elveszniök, s ezért kell végkép elpusztulniok az indiánoknak. Nem jutott ki nekik annyi idő, hogy e lassú processuson átmelessenek. Rájuk ütött egy emberfaj, mely annyira túlszárnyalta őket, hogy hozzá közelednie lehetetlen volt. Az európaiak bejöttek kész civilizációval és lőporral. A kész civilizáció, a vallási s polgári fogalmak és intézmények hirtelen befogadására e primitív népek képtelenek voltak és létükért küzdtek, midőn ellenálltak. A lőpor győzött. Az amerikai nép, az amerikai állam nem várhatott; nem képes várni, neki gőz- és villanyerővel ellenállhatlanul kell törnie előre.

És így látjuk az európai és keresztény civilizációt átültetve Amerikába közvetítés nélkül; és a merre fordítjuk szemeinket ma is Amerikában, mindenütt a legmagasabb cultura s legkezdetlegesebb állapotoknak közvetítés és átmenet nélküli érintkezését látjuk. A cultura gyorsan halad; rögtön foglal; s azonnal biztosítani kénytelen diadalát.

A cultura és barbárságnak, a civilizáció magas foka és a primitív állapotoknak ezen közvetlen érintkezését fogjuk észlelni későbbi tanulmányainkban Amerika szellemi s erkölcsi és társadalmi viszonyain is, mely szemünkbe ötlük az anyagi s gazdasági téren, midőn a szomorú és sivár prairie közepén olyan városokba jövünk, mint Denver és Cheyenne, vagy Salt Lake City (m. Szalt Lék szity).

Huszonnégy órai út a pusztán át a városnak nevezett minden zug iránt is kedvezően hangol. De Denver túltón a legmerészebb várakozáson.

Azt hívók, Éjszak-Amerika sőt Európa nagyvárosai egyikébe értünk, midőn vasútról leszállva a hotel-omnibusok egész sorát láttuk várakozni reánk, melyeknek conductorai a legnyájasabban, de torokszakadva hívogattak illető hoteleikbe szállni, melyek mind a legpompásabb címekkel bírtak, például »Amerika«, »Grand Central«, »Inter-Ocean« hotel!

Vaktában a Grand Centralet választám, melyet egyes házak, majd széles utcák között áthajtva, pár perc alatt el is értem. A hotel kicsiny, de kétemeletes téglalapú épület. Kicsiben — akárcsak a new-yorki Windsorhotel. Szervezete s berendezése ugyanaz. Nagy előcsarnok az office-el; a lépcsők, folyosók, a parlor-room, a szobában légszesz-világítás; csak a fürdő hiányzik. Földszint az ebédlő; a pincérek s a szolgák nem négerek, mint Philadelphiában, Washingtonban s mindenütt délfelé, hanem chinaiak. Az étkezés az amerikai cbablon szerinti; de mi, kik három nap a vasúti állomásokon étkeztünk, tűrhetőnek találjuk.

Esteli alatt egészen besötétedett, de bátran mehettem sétálni, mert a városka egyenes utcáin könnyű a tájékozás, s boltjai és közhelyei, melyek alatt főleg a pálinkaházak értendők, légszesz-világítottak késő éjeiig. Itt-ott zajos zene hallható kétes jellemű mulató helyekről, melyek körül tolong a férfi sereg s gyanús nők. Egy nagy boltban árverés folyik, nagy lármával; több az eladó, mint a vevő. A másikban igazi amerikai sorshúzás van folyamatban; a falat egész hosszában faállvány foglalja el, melyre papírra nyomtatott számok vannak ragasztva hosszú sorokban. Kiki azon számra tesz tíz centet, a melyre sejtelve, magyar műnyelvben »ahndung«-ja van. A számok mögött találandó nye-

remény, melynek egy-két dollárnak kellene lenni, a betevőé. A bankadó, vagyis játékrendező ordítva biztatja a publikumot, mely többnyire rozzant öltözetű fiatalságból áll, a betétre. A kívánt számot letépi, s a mögötte levő nyereményt kiadja. Néztem vagy öt percig: egyetlen szám sem nyert semmit. Európában már megverték volna a kópét; de ez a publikum túrte és — tett. Hajdan az ilyen új városkák bűnbarlangjaiban napirenden volt a hazard s a hamis kártyajáték; de ma keményen el .van tiltva; s a rendőrség keményen őrködik a tilalom végrehajtása fölött.

A mint reggel sétálni mentem, meg voltam lepetve a város nagyszerű panorámája által. Az utcákról kilátni a havasok egyes csúcsaira; s ez ellenállhatlanul kicsalja az embert a közel halmokra, hogy onnan átuézete legyen a városra s vidékére. A városkából hamar kiérek a Platte (m. Plét) folyam fahídjához, s azon át a terjedelmes, de még eddig csekély »népességű« temető mellett el mindig fölfelé menve egy téglából épült s fris ültetményű kert közepén fekvő csinos villához, mely tulajdonkép fürdőhely »mineral springs«; s bármi kezdetlegesnek látszik, bizonyosan kellemes nyári »resource« a prairie s közel és távoli bányatelepek lakóinak. A város már mélyen fekszik alattam a Cherry-Creek és a mondott Platte összefolyásánál, s áradásaiknak .láthatólag kitéve; ámbár fekvése öt ezer láb magas a t. sz. fölött. Tovább menve ismét magasabb fensíkra érek, számos vízerrel s gyorsan lefutó patakka. — A talaj szikes és kopár, a prairie folytatása; de a viz közelében rétek, szántóföldek, fiatal kertek s új villák.

Szélesen tervezett utak és avenue-k fiatal fasorok között, melyek egyike a Highland-Lake (Heilendlék) nevű

jókora nagy tóhoz vezet, honnan az említett patakok lefolynak. A leendő nagy város terve előttünk fekszik, fasorokkal megjelölt egyenes utcáiban, szögleteiken táblára írvák az utcák nevei is; de a házak még hiányoznak és a kocsúton még fű nő.

A kép rá mája nagyszerű; az egekig emelkedő Rocky Mountainek kétszáz mértföldnyi, szakadatlan láncolatot képező, hófedte csúcsaikkal háromnegyed részben kerítik be 15 mértföldnyi távolban a várost, azon csalódást keltve, hogy már itt a nagy amerikai pusztának vége. A Rocky Mountainek vörös-barna előhegysége kevés színváltozattal s árnyalattal bír: de masszív tömegük s havasaik imposans képet alkotnak.

Visszatérve a városba, annyi észlelni valót találtam, hogy nem maradt időm sem unatkozni, sem a tisztelt olvasó számára valamely levélbe kezdeni.

A »far west« ezen primitív városai rendkívül érdekesek. A mint a hegyeken át a végtelen pusztákba tovább hat be a vasút, ennek alkalmas pontjain mint varázsütésre teremnek az ipar és kereskedelem ezen új központjai. A vasúti állomás körül kocsmák és raktárak keletkeznek; élelmi szerek szüksége oda vonz egy »grocert«; (a mit nálunk fűszerárusnak neveznek) aztán jó egy foltozó cipész és szabó; fa- és kőszén-raktár, első rendbeli szükség; aztán faházakat kell építeni; jó néhány ács és kőműves; néhány bútorka is kellene: egy-két asztalos talál foglalkozást; mindennap több ember jó; minél több jó, annál inkább szaporodik a szükséglet. Jönnek mennek az immigránsok, idegenek, jövevények, kíváncsiak és utazók; kisebb nagyobb elegantiájú hotelek épülnek. Az »autonóm« község megalakul: hatóságot választ; ez megrajzolja a »bizonyosan nagy-

gyá növendő» város tervét; kijelöli az utcákat; a légszesz-világítás azonnal berendeztetik; a hegyeken lelhető tavakból, patakokból bevezetik csöveken az édes vizet; ez lehetővé teszi kertek és fasorok ápolását. Ha a lakók száma pár ezeret ért el: akkor már lóvasút keletkezik, mert a házak nem lévén nagy bérkaszárnnyák, mint az európai városokban, hanem minden család külön házban lakván, a városok hirtelen terjednek ki; a távolságok nagyok; az idő pedig pénz. Tehát lóvonatú vasút — szükség.

Ezen érdekes »hirtelen keletkezés« típusát, melyet főntebb mint ugrást a természetben jelöltem meg, az általam eddig látott városok egyike sem viselte magán oly szembeötlőn, mint Denver; — és a később látott Salt Lake City.

A város külső utcái sovány kertjeikkel kinyúlnak a sivar prairie homokbuckáiba; de beljebb nem csak csinos fá- és téglaházak, hanem 3—4 emeletes »storek«, vagyis oly árúcsamokok vannak, milyenek Európa első rendű kereskedővárosaiban is ritkák. Tulajdonkép egy utca sincs kiépítve; a város csak most keletkezik; utcái kövezetlenek; s a mély homokban csak deszkajárdák teszik lehetővé a járás-kelest. De nagy raktáraiban minden gyártmány és kézmű található, melyre az embernek szüksége lehet; s minőség tekintetében is a legkülönbözőbbek — a legdurvábbtól a legfinomabbig. Hogyan lehetséges ez? hol vannak a vásárlók, kik az ezen és más városkákban összehalmozott sok árút elfogyasztják? Felelet: a néhány száz és ezer mértföldnyi területen, hol sem gyár, sem kézműves nem található. A szétszórta lakó, folyvást szaporodó immigránsok, a farmerek, marhatenyésztők, bányászok, fuvarosok ezen városkák-

ből látják el magukat mindennel. Vízmentes ruhane-
műek, lószerszámok, csizma s női cipők és piperék,
kocsik, bútorok, gazdasági gépek, kaucsuk csövek, fegy-
verek, cukor, thea, kávé, rizs, füstölt halak és húsok,
pléhszelencékbe légmentesen becsinált mindennemű ele-
del, nyelvek, lúdmájak, beefsteakek, paradicsom- s
egyéb gyümölcs-conservék, minden nagy tömegekben;
borok, pezsgők s a sokféle pálinka, szóval minden vi-
lágrészből minden a mire háztartásban, gazdaságban
szegény és vagyonos embernek szüksége lehet. A kelet-
kező ipar s kereskedelem nyomában keletkeznek bankok,
hitel- és biztosító intézetek; s építenek maguknak palo-
tákat. A vállalkozók s kereskedők roppant nyeresényt
realizálnak. Mindennek az ára 25—30—50 százalékkal
magasabb, mint New-Yorkban vagy St.-Louisban.
Denverbe érkeztemkor az omnibusban feledtem porköpe-
nyemet s itt vettem újat: ára négy dollár volt; ugyan-
olyat New-Yorkban két és fél dollárért vettem volt.
E vétel ürügye alatt megvizsgáltam egy kész férfirúha
raktárt és valóban solidabb árúkat találtam ott, mint a
reclam-csináló Wellischek és Rothbergereknél Bécsben
vagy Pesten. Az árak természetesen olyanok, a milyenek
lehetnek néhány ezer mfdnyi távolban előállításuk he-
lyétől.

Ismerősöm nem volt Denverben, de hamar múlt az
idő s délután 3 órakor indultam el a Denver-Pacific vas-
úton Cheyennebe.

9.

(Denverből Cheyennebe. — Folytatása a pusztának. — Rémképek. — A személy- és vagyónbiztosság a »far west« új telepein. — A puszták állatvilága. — A buffalo és a vadászat.)

A Puebloból Denverbe és innét Cheyennebe vezető vasútvonalat hiába keresnéd az amerikai útikönyvek, névszerint a híres Appletonnak három év előtti, legújabb kiadásában: mert csak azóta épültek.

A vonatnak 2 és fél óraker kell vala indulnia. Szerény ebéd után amerikai módon kiültem a hotel elé az utcára s hinta-székben himbálódzva és szivarozva vártam a lóvasút kocsijára, mely az indóházhoz viendett. Amerika nagy városaiban nem külön fiakkeren, hanem rendszerint magából a hotelből induló, kisebb városokban a hoteleket sorban bejáró omnibusokon, vagy az arra járó tramwayn mennek az utasok a vasúti vagy hajóállomásokra; nagyobb podgyászuk már előbb szállított oda az »express« szállítók által. Ezen omnibusok s lóvasúti kocsik a legnagyobb pontossággal érkeznek meg kellő időben; s mint tapasztaltam, nincs eset rá, hogy a vonattól elkéssenek. De miután már két óra és még egy negyedóra elmúlt s a tramway nem mutatkozott, nyugtalankodni kezdtem, és csaknem boszankodtam a fekete porterre, ki a legnagyobb phlegmával ült a podgyász közelében, természetesen rocking-chairben. Végre megérkezett a kocsi, s kellő -időben tön le a Denver-Pacific vasút indóházában.

A »Pacific« név által pedig az olvasó ne engedje magát confundáltatni. A nyugat felé vivő vasutak szeretik e pompás nevet fölvenni; és így létezik Kansas-Pacific,

Denver-Pacific stb. vasút; de ez a nevezet tényleg és törvény szerint csak az Omahától San-Franciscoig egyenesen vezető világvonalat illeti meg, vagyis annak két részét: az Omahától Cheyenneig nyúló Union-Pacific és az innen San-Franciscoba vezető Central-Pacific vonalakat.

Azonban a Denver-Pacific vonal is rendes széles vágányu vasút, olyan waggonokkal, melyek tisztaság és kényelem tekintetében hazai vasutaink harmadik osztályához hasonlók. Utas kevés van a vonatot képező két kocsiban; és köztük egy sincs, kit külsejéről ítélve Európában a tisztességes osztályhoz számítanának. Mindazonáltal egyszerű, de inoffensiv emberek.

Nyilván a »civilisatió úttörői« a pusztában, erdőszélen és a bányákban. Egy-két spanyolul beszélő néger és chinai. A vidék folytatása az éktelen sík pusztaságnak; az állomások, kivéve Greely »városát«, egyes faházak, ranchek, néhány csenevész fától környezve. De balra folyvást látjuk a Rocky-Mountains hatalmas hegláncát, és az azokból 12—15 ezer lábnyi magasba kiemelkedő Pikes-Peak (lándzsa csúcs) és Long-Peak (hosszú csúcs) ormait. Hideg szél fúj a hegyek felől; majd hóval vegyes zivatar kerekedik; a sűrű eső egészen elfödi előlünk az elsötétült láthatárt. A conductor úgy befűt, mintha december volna. Ugyanis, mit múltkor a waggonokról szólva elfeledtem megemlíteni: minden waggonban áll egy jókora vaskályha is, kürtője egyenesen kiemelkedik a waggon tetején által. Előbb tapló gyanánt valami impregnált ronggyal, mely rögtön lángot vetett, a fa alá gyújtott, s mikor a fa jól égett, kösznet rakott utána. Pokoli meleg lön a kocsiban: de jól esett, mert hirtelenében nagyon átfáztunk.

Sötét volt, mire Cheyennebe értünk. Nem ismertem sem ott, sem az utasok közül egy lelket sem; nem is tudtam, mely hotelbe szálljak éjjelre; mert arra, hogy itt is éjét kellend töltenem: nem számítottam. A »baggageman« (a málhakiadó) a hotel Dyert ajánlá. Menjünk hát a hotel Dyerbe!

Cheyenne is egyike azon városoknak, melyek a Pacific-vasut építése következtében keletkeztek; s melyek közül sokan, a mint a vasút tovább épült, szintén odább mentek, és egészen eltűntek. Cheyenne jövője azonban biztos, habár nem fejlődik is oly gyorsan, mint Denver, mely az ércdús Colorado állam fővárosa és vizgazdag szép vidéken fekszik. A hotel Dyer emeletes faház. Előcsarnoka, hol a vendégek fogadtatnak s neveiket beírják, egyúttal az »ivoda« (bar-room); apró asztalkáknál »wisky« poharak mellet naptól bámult képű, s rozszant öltözetű férfiak ülnek szivarfüstbe merülve. Útitársaim, kik szintén szobákat fogadtak, nem sokkal jobban néznek ki. Ez nem igen vonzó: de mit lehet tenni? A fekete pincér fölvezet szobámba az emeletbe, keskeny de szőnyeggel borított falépcsőn, s keskeny corridoron át. A szoba is szőnyeggel fődve, ágy, mosdó szekrény, két szék áll benne; — az ágy jó és tiszta. Minden amerikai chablon szerint; még csinosan bútorzott parlorroom is van.

Lemegyek az ebédlőbe, s a folyosón két félreismerhetlen jellemű nővel találkozom, kik kölcsönös értelmet jelző tekintettel köszöntenek egy szintén az ebédlő felé tartó sötét arcú, fekete szakállú, széles mexicói kalapú férfit, ki a köszöntést megvető főbólintással viszonzozza. A nők a »lady's dining room«-ba mennek, melyet azonban csak egy rongyos függöny választ el a közös ebédlőtől. Szerény estebéd után visszavonulok szobámba, s az eddigi

utamon táskámban használatlanul hevert revolvert először véve elő — ágyam mellé tevém. Nagy hamar elaludtam, s az igazak álmával aludtam reggelig.

Az elő vigyázat fölösleges volt. A mint reggel láttam — a gyanús társaság kissé zordon és megviselt, de jóra való emberekből állt, a vagyonszerzés kalandoraiból, a civilisatio úttörőiből; kik a revolvert maguk is csak védelmül használják.

De a gyanakodás egészen indokolatlan még sem volt. A »farwest« ezen új telepein, az arany-, ezüst- s egyéb ércbányák fölfedezésének első idejében, és így Cheyenneben is a két hemisphera leggonoszabb kalandorai és megszökött fegyencei ütötték föl tanyájukat, a jobb sorsot kereső szegény emigránsok kínjára; és még néhány év előtt ezen új telepeken a rablás és gyilkosság napirenden volt.

A desperadok és rowdik rémuralmat gyakoroltak. A városok környezete, az országutak hemzsegték a zshiványoktól, kik szervezett szövetséget képeztek. Ha egy meggazdagodott bányász visszautazóban volt észak felé, vagy egy gazda tele zsebbel nyugat felé ment marhát vásárolni, vagy néhány települő útra kelt valahol földet venni vagy bérelni: a pusztán megtámadták, kirabolták s lelőtték. A gonosztevőket mindenki ismerte; a városokban laktak, ott dőzsöltek, tivomyáztak, és szórták a pénzt; de bántani senki se merte; tanúskodni ellenök senki sem bátorkodott; a justice of the peace nem merte üldözőbe venni; a bíró elítélni: mert különben halál fia volt. Világos nappal revolverrel lőtték le az utcán saját háza küszöbén.

Nem maradt a becsületes lakóknak más menekülésök, mint az önsegély, a self help. A becsületes emberek is összeesküdtek. Titkos rendőrséget, titkos bírakat válasz-

tottak, bátor embereket. És ezen úgynevezett »vigilance committe«-k követték a gyilkosok praxisát.

A kocka fordult. A mint valamely rablás vagy gyilkosság híre jött: tudták-e bizonyosan, vagy csak sejtették a tettest? — mindegy. Egy szép reggel néhány ismeretes gazember holtestét lehetett találni az utcán, egy árokban vagy fán függve. Ezen rendszeresített »lynch«, a jogi elméletek által egyáltalán nem ismert procedura teljesen sikeresnek bizonyult. A gazemberek száma látványlag csökkent. A kit ki nem végeztek, az odább állt, s elpusztult. A biztosság helyre állt. Ekkor a titkos justitia önként megszüntette működését; és a rendes igazságszolgáltatás jogaiba visszalépett.

Így történt ez valamennyi úján keletkezett városban Chicagótól, vagy Kansastól San-Franciscóig. És meg kell vallani, hogy nem csak elpusztultak a házárdjáték s más bűnök barlangjai a szigorú tilalom és éber rendőrség elől — s mellékesen megjegyezve, a házárdjáték csak is a vagyonosabb körök clubjaiban, elegáns fürdőhelyeken dívik: hanem egyáltalán mondhatni, hogy egész Amerikában a személy- és vagyonbiztosság nem csekélyebb, mint akárhol Európa mívelt államaiban; és a mely utas nem keresi föl a canaille lebujait, annak ott a revolverre oly kevés szüksége van, mint itt. Kivételek vannak; és egyes bűnesetek fordulnak elő, melyek a kegyetlenség és vadság főfokát árulják el. Főleg a déli államokban a fehérek gyűlölködése a feketék ellen gyalázatos büntettekben nyilvánul. Azonban nem kell feledni, hogy e vidékeken ezer meg ezer ember folytonos küzdelemben él nemcsak a vad természet, hanem a vad emberek ellen is. Nemcsak a rablók s »rowdiek« ellen, hanem az indiánok ellen is folytonosan őrállomáson kell lenniök;

időről időre élethalál harcot vívniok tűzhelyökért, családfejkért. Azt leégetni, ezt egyszálíg leölni, a hősiség ideálja, az indiánus legnemesebb cselekedete, legfőbb életcélja. Ha az indiánok kézre kerítenek egy »halvány« embert, annak fejbőrét előbb lenyúzzák (scalpirozzák), — oly műtét, melyet alig él túl valaki, — s aztán megölik. Az ilyen életviszonyok alatt elvadul a kedély. Az ember nem becsüli másnak életét, mikor a magáé is folyvást kockán van; és a revolverrel valakit lelőnie nem kerül nagyobb elhatározásba, mint nálunk valakit pofon ütni.

A Pacific-vasút San-Franciscóba vivő vonala déli két óra tájban indul Cheyenneből. Úgy éreztem magamat, mintha már földatom nehezebb részét befejeztem volna, s most már csaknem élvezet lesz ismét a Pullman cárban utazni odább. Ez ugyan csalódás volt; mert csak ezután következett az igazi pusztaság. Azonban nem bántam meg, hogy e nagy kerülőt tettem Saint-Louistól; mert a Kansas és Colorado államok, miket átszeltem, mind sceneria, mind a mezőgazdaság és bányászat által az Unió legérdekesebb s legóriásibb jövőt ígérő területeihez tartoznak, miken maholnap annyi millió ember képes lesz megélni, a mennyi ma egész Amerika lakossága.

Csak azt sajnáltam, hogy buffalot nem láttam. A buffalo a Mississippi keleti oldalán már eltűnt; részint kiirtatott, részint — mivel igen vad és félénk — a szaporodó emberi telep és a vasút elől eltakarodtak nyugat felé, s csak még Nebraska, Kansas, Colorado, Texas és az indián territorryn találhatók, mindig nagy csapatokban, és e síkságon ezrenként vonulnak át tavaszkor délről északnak, őszkor ellenkező irányban keresve a

buja legelőket. Ilyenkor a vasúti vonalok is veszélyben forognak, mert e tömör tömegek ki nem térhetnek előle. A prairiek állatvilágát mindössze, a prairiedogot kivéve, a buffalo és antilopé képviseli. Szárnyas vadakból a fűrj, mely csaknem oly nagy, mint a mi foglyunk, és októbertől márciusig lövetik; — ez azonban mint vándor, Amerika minden részeiben található; azután a grouse (nyírfajd) és a puszták speciális madara a »prairie chicken« (prairie csirke), mely csak lakatlan vidékeken tanyáz, s ámbár nagyobb a mi foglyunknál, jól repül. Ezek is augusztus 1-től március 1-ig lövetnek. Az őzek vadászatára is van tilalmi idő szabva a legtöbb államban, de szabatosabb vadásztörvény nincs, s mindenki vadászhat be nem kerített területeken. Ilyeneket ugyan a mívelt éjszakkeleti államokban nagy ritkán találni.

A buffalo-vadászat kedvelt sport. Lőni, minthogy igen finom hallású, csak messziről lehet. Az indianus, mint magától értetődik, lesben s hasoncsúszva, a vadember ösztönével jobban meg tudja közelíteni, mint a fehér ember. Az »Utah« (félig civilisált) indiánok Coloradoban évenként 15—20 ezeret lőnek, a többi területről hiányzanak a statisztikai adatok; amerikai és főleg angol sportsmanek rendszeren ily szelíd indiánok, vagy a vasút mentében Kansas, Denver, Cheyene s Omaha közt mindenütt található vadász-kalauzok társaságában indulnak a különben ártalmatlan buffalo veszély nélküli vadászatára; jól s eleve ellátva 500 lépésre vivő Remington-fegyverrel, és ha a lőtt vadat ott hagyni nem akarják, kocsikkal s minden egyéb ily expedícióra szükséges szerekkel. Az indiánok többnyire nyíllal lövik, habár jó lőfegyvereik vannak; mert a töltényekkel takarékosan bánnak; s azokat csak »ellenségeik« ellen használják.

A buffalok száz ezrei estek a fehér és vörös emberek lőszenvedélyének áldozatául a nélkül, hogy valamire használtattak volna. A hol lelövettek, ott maradtak a pusztaságban. Általában azonban az indiánok nagy hasznukat veszik; sőt buffalo nélkül meg sem élhetnek. A húsát télre a levegőn megszáritva bepácolják; — vastag bozontos barna szőrű bőrét ruhának s fekhelynek kikészítik. E munka a nőket illeti. A cserzés igen primitív. A lenyúzott bőrök cserzés helyett árkokba dugatnak, shugyagban kiáztatva kisimíttatnak; — e procedúra által a szőr barna színe kissé vörössárgába megyen át, de a bőrigyen sima és puha lesz. Az indián nők végül cifra vörös arabesket rajzolnak reá. Néhány útítársam emlékül vásárolt ily kész buflalo bundát, darabját tizenöt—húsz dollárért; de biz az nem oly szép, mint a medvebunda; és később hallám tőlök, hogy tele lettek nagy molykukacokkal.

10.

(A Pacific-vasút keletkezése, financirozása s építészete. Az út és vidék nevezetességei Omahától végig.)

Ha az olvasó nem röstelli Éjszak-Amerika térképébe pillantani, látni fogja, hogy kelet-északról Omaha felé, New-Yorktól vagy Philadelphiától Chicagóig, sőt azon túl is Omaháig annyi a vasúti vonal, hogy rajzuk szövevényesebb a legcifrább pókhálónál. De Omahától Sacramentóig, vagyis a Missourytól Californiába a Csendes-tengerig csak egyetlen vonal látható, mely 1914 mértföldnyi hosszúságban szeli át a Rocky-Mountains

(Sziklahegyeket) és Sierra Nevada (Havas-hegylánc) csúcsait.

Még ezelőtt tíz évvel e vasút nem létezett. California az Uniótól mintegy el volt vágva. Szárazföldi közlekedése nem volt vele. Csak merész emigránsok caravánjai, a hazát kereső mormonok s az arany fölfedezése után ezernyi szerencsevadászok, gyalog, lóháton, vagy ponyvával bevont társzekereken merészkedtek az óriás hegyeken, posványos völgyeken s a rémes puszták futó homokján keresztül barangolni, hogy elérjék az ígért földét: Californiát. A kereskedő áruit, a kormány sürgőnyeit, vagy esetleg hadseregét csak a Cape-Horn, Dél-Amerika s Mexico megkerülésével küldhette Californiába. Egy vasút tehát Omahától San-Franciscóig bármily vakmerő gondolatnak látszék is: kereskedelmi s stratégiai, gazdasági s politikai szempontból államszükség volt.

Meg kell jegyeznem itt, hogy a vasútügy nem tekintetvén szövetségi államügynek, egészen az egyes államok törvényhozási körébe esik elanyira: hogy nemcsak az engedélyek föltételei, vonalok, subventiók meghatározása tőlük függ, hanem még arról sincs gondoskodva, hogy az Unió területén a vágány mérve egyenlő legyen. Igaz, hogy a szükség érzete a fővonalakat még is oda vezette. Az éjszak-amerikai vasutak tehát nem képeznek rendszert; és az egyes államok vasútvonalai létrehozásánál nem köztekintetek, hanem üzleti érdek a corruptió, a congressusok tagjainak megvesztegetése képezték a főtényezőket.

A Pacific-vasutat csak úgy lehetett létesíteni, hogy a szövetségi congressus karolta föl az eszmét; s nagyszerű támogatásában részesíté a kivitelére vállalkozott társulatokat. Így jött létre a világnak — akár technikai nehézségeit, akár azon fontosságát tekintsük, melylyel

az egész földgömb szorosabb összeköttetése által az összes emberiség fejlődésére kihatni hivatott — a világnak legnagyobb szerű vasútja: a Pacific vasút.

1853 óta részint a kormány által kiküldött, részint magán utazók tanulmányai kiderítették, hogy a Szikla-hegyeken át nem lehetetlen vasutat építeni; sőt több vonal is jelöltetett ki; különösen az egyik Új-Mexico felé, melyet a déli államok óhajtottak, a másik New-York és San-Francisco magaslati vonalán; és a polgárháború volt az oka, hogy a congressus ez utóbbi vonalat választá.

Az engedély 1862-ki júl. 1-jéről szól; de foganatba csak 1866-ban vétetett. A congressus két részre osztotta föl a roppant vállalatot: Omahától Ogdenig a Central Pacific; Ogdentől Sacramentóig — Union Pacific név alatt — két külön társulat köteleztetett ellenkező irányban úgy építeni, hogy a kormány által meghatározott ponton és időben találkozzanak. A törvényhozás mért-földenkint, a terület nehézségei szerint, 15—28 ezer dollárnyi subventiót szavazott meg, és ezen fölül a vasút mentében fekvő, állami tulajdonnak tekintett, gazdátlan földekből összesen vagy 20—25 millió holdnyi területet. Ennek értéke ugyan felettébb változó nemcsak minősége, és a vasúthoz vagy állomási városokhoz való közelsége, hanem a jobb vagy rosszabb gazdasági conjuncturák szerint is; és holdja egy-másfél és öt-hat dolláron kél; a vasúttársulat érdeke azokon túladni, mert minden telepítvénynyel emelkedik a vasút forgalma, és a népesedés szaporodásával folyvást emelkedik a föld értéke. Némelyek számítása szerint már a földek eladása magában fedezendő a vasút összes építési költségeit. Részemről azt hiszem, hogy ezen értékesítés csak hosszú idők lefo-

lyása után lesz kivehető. Csaknem kétezer mértföldnyi vonalon, melyeknek fele sivár sziklatetőkön, futóhomokon, szikes terméketlen pusztaföldeken megy keresztül, — nem fog a vidék egyhamar úgy benépesedni, hogy e nagy terület értékesíthetővé váljék.

Egyébiránt szívemből kívánok e vállalatnak fényes jövőt; mert jelene legalább nem lehet igen fényes. A kétezer mfdnyi vonalon van ugyan vagy 130 állomás; de San-Francisco, Sacramento, Stocton városokon, Cheyenne, Ogden, Elko, s még egy-két népesebb helyen kívül a többi állomás alig áll néhány szórványos házból, néhol csak egyetlen kunyhó; napjában pedig csak két közönséges s két gyors vonat közlekedik, egyik oda, másik vissza, ritkán több mint 4—5 waggonnal; és az áruszállítás is többnyire csak kis terjedelmű, finomabb cikkekre szorítkozik; a nagy terjedelmű áruk s nyers termények még a Missouryn le, Panamán át, vagy a Cape-Hornt megkerülő hajókon szállítatnak. A közbenső forgalom pedig még némád elegendő tápot a vasutaknak.

Azonban a két részvénytársulat létrejött; a vasút négy, — mondd négy év alatt megépült; mellékesen megjegyezve, legnagyobbbrészt chinai munkások segedelmével, — s 1869. május 19-én az egész vonal megnyitott.

És meg kell vallani, hogy a mily nagyszerű volt e vasút eszméje, oly nagyszerű technikai kivitele: a mi könnyen elképzelhető, meggondolván, hogy a két ezer mfdnyi vonal hol lépokon, hol futóhomokon, majd ismét kőgör között vagy szilárd gránit-falak alatt vagy fölött, nagyterjedelmű havasokon s roppant folyamokon keresztül viszen és legmagasb állomásai a Sierra-Newadán hét ezer, Rocky-Moutainsen át nyolcezer lábnál magasabban fekszenek.

A vasútépítésre s technikus szakemberre e vasútvonal építésének tanulmányozása nagy érdeklődéssel s bizonyára nagy haszonnal is bírhat; s erre nézve egész szakkönyvtár áll rendelkezésére minden nyelven. De a nem szakértőnek is szemébe ötlenek annak némely sajátosságai. Az építés alapelve volt az olcsóság; s ennek egyik következménye az állomási s indóházak — nálunk szokatlan — egyszerűsége; kerítések, záruk, őrházak teljes hiánya. Másik következés — a fényes, de költséges műépítészeti tárgyak — hidak, viaductok, alagutak lehető mellőzése. A vonal egyenesen tart célpontja felé; hogy egy magaslatot kikerüljön, nem kígyózik lassú lejtőkön a hegyoldalakon s alagutakon át, hanem ha csak lehet, egyenesen lemegy ezer lábra, s aztán ismét fölmelegy ezer lábra. Viaduct helyett egy merész kanyarodást csinál; (a congressus 122 méterre szabta a belső átmérő határvonalát) és ezer lábnyi meredek oldalán fut el, vagy ép oly magas s tetején csak a síneknek helyt adó, tehát 2—3 öl széles töltésen szeli át a völgyet; s miután a viaductot és hidat ki nem kerülhették, a gyors kiépítés kedvéért csak fából készítették azokat; s azóta lassankint pótolják a recsegő és félelmes faalkotmányokat solid kő- és vas-építményekkel. Óriási folyamat akadályozták Amerikában általán a vasútépítést, mikén még egy évtized előtt nem volt képes az emberi tudomány hidakat építeni; és akkor az Ohion Cincinnatynál, a Mississippin St.-Louisnál, a Susqüehannán Philadelphia s Baltimore közt, és a Missouryn Omahánál a vasúti vonatok gőzkompokon tétettek át a másik partra.

De ez nem maradhatott így. A szükség lendületet ad a tudománynak. Az érc tömörülésének s kinyúlásának elvéből kiindulva sikerült a sodrony alkalmazásával

oly vashidakat építeni, melyeknek ívei sokkal könnyebbek voltak, mint a régi rendszerű compact s egymáshoz forrasztott láncokból készült ívek valának; lehetséges lön tehát ugyanoly erejű ívet hosszabbra kinyújtani; kísérletek tétettek előbb 60—70 méter hosszú ívekkel, s ma már 150 méterig jutottak; — míg a függő hidak íveit (suspensionbridge), melyek oszlopaikban nagy támerővel bírnak, 4 — 500 méterig terjesztik ki. Azon hid, mely a Pacific vasutat az Unió éjszaki részeivel összeköti, t. i. Omahánál a Missouryn át Council Bluffsba visz, oly rendkívüli példánya a hidaknak, hogy helyén találok részletesebben leírni.

Az omahai híd pontján a Missouri 900 méter szélességű; gyors esésű vize tavaszkor óriási jégtáblákat, szálfákat, egész kis szigeteket ragad magával; mélysége csak 8—9 méter rendszerint; de ágya futóhomok, mely hol erre, hol amarra mosódik; szikla néhol csak húszt méterre a víz alatt érhető el. Azon kívül a folyam könnyen cserél helyet; s egy egész kilométerre távozik jobbra vagy balra. Ily viszonyok közt a feladat nehéz volt. Az oszlopok számát lehető kevésre, testüket, — hogy a hajózást ne akadályozzák — lehető csekélyre, az íveket lehető hosszúkra kellett szabni. A híd ma 11 oszlopon áll, 250 méter hosszú ívekkel; szélessége 50 méter, s a gőzmozdonyu vonatokon kívül, lóvasút, s közönséges kocsik is közlekednek rajta. Bele került egy millió dollárba,

A vonal Council Bluffstól egyenesen tart Omahának. a híd messziről látható. A nagyszerű folyam fölött pár száz láb magas meredek parton árnyas fák közül kandi-kál ki Omaha fiatal városa, csinos fehér faházaival, több templomtoronnyal. A Missouri széles völgye, mintha csak lesüppedt volna, mély síkság. Mögöttünk

Council Bluffs szintén meredek partjai zöldelnek. A sceneria egészen sajátos. Csak panorámában lehetne előadni; leírni, vagy egy képre festeni nem lehet.

A vonat lassan halad előre a hídon; alattunk zúg a Nilhoz hasonló zavaros folyam. Óriási mű a hid; óriási természet szülötte a folyam; álomszerű az óriási tájkép. Azon pontok egyike, miket ha az európai először lát, elragadtatva vallja meg, hogy — érdemes volt Amerikába jönni.

A mesés Pacific vasút térképét először a bécsi kiállításon láttam; s az ébreszté már bennem a vágyat rajta átszelni az új világot. És ime most itt ülök a kényelmes Pullman-carban, várva a vonat indulását, mely szerdán délelőtti 11 ½ órakor hagyja el Omahát, s vasárnap délután 5 és fél órakor — vagyis 4 nap, négy éj és 6 óra múlva érkezik meg San-Franciscoban.

Omahát nagyszerű vidékével elhagyva, nem sejti az európai utas, hogy rengeteg pusztaságba viszi útja; mert még vagy 250 mfdnyire Omahától mindenütt a vasút mentében a cultura vívmányai gyönyörködtetik szemeit. Egymást érik a kis, de gyorsan fejlődő helységek; szántóföldek, kaszálók, topolya- és nyárfasorok, kis erdők zöldéinek jobbra-balra. — Az egész környék még két évtized előtt az indiánoké volt, kik ma beljebb telepítették. A Columbus vasúti állomástól alig 15 angol mfdre van a Pawnee-indiánok reservatiója (így nevezik azon területeket, melyekre egyes törzsek az amerikai kormányval kötött szerződések alapján belebegtetvén, megtelepítettnek, melyek tehát nekik fentartatnak, reserváltaknak). E Pawnee-indiánok száma körül-belül ezer; s mióta a vadászatból nem élhetnek meg, sikerrel

mívelik a földet, s egészen szelídek. A vasúti állomásoknál rendszerint ácsorognak, férfiak, nők, nemzeti öltözetben is, azaz csaknem annyira levetkezve mint európai bálókban szokás.

Grand Island étkező állomás. A vonat megérkeztekor az ebédlő előtt áll egy chinai, s teljes erejével üti a tam-tamot, tudniillik egy nagy réztányért, melynek kongását messzire elhallani. Itt kivételkép nem izzadságtól illatozó négerek, sem szótlan chinaiak, hanem leányok, még pedig szívélyes leányok szolgáltak. Németek laknak itt, ők vették mívelés alá a még vad vidéket.

Innen a harmadik állomás Plum-Creek, hol 1868-ban a Sioux-indiánok egy ízben fölszakíták a síneket, s kirabolták az ott felfordult tehervonatot, megölvén előbb a gépészt és fűtőt; a többi vasúti tiszt elszökött a sötétben. Azonban a gazdag zsákmánnyal odább állt rablókat nyomban követte a boszú. A vasút őrizetére szolgálatba fogadott Pawnee-indiánok, kik táviratilag ide rendeltettek, szerencsésén utólérték régi ellenségeiket a Siouxkat, s nagy mészárlás és számtalan scalpírozás véghezvitele után, visszafoglalták az elrablott holmikat.

A vasút mentében, attól 3—4 mértföldnyire néhány gyalog- és lovas-zászlóalyt befogadó erődök vannak az indiánok ellenőrzésére, — az emigránsok s a vasút környékebeli telepítvények védelmére.

A vasútvonat Ornahától 230 mértföldnyi távolban már 1400 lábbal, tehát 2370 láb magasba emelkedett. A vidék jellege terjedelmes síkság; a vonal hol a Nebraska, hol a Platte-folyammal párhuzamosan halad; mellékfolyók ömlenek ezekbe; s a vasút számos kisebb-nagyobb hidakon megy át. North Platte állomás előtt a

Platté éjszaki ágán 3000 láb hosszú s cédrusfa-oszlopon nyugvó hídon megyünk át.

Itt kezdődik a világ vége. A cultura már távolabb szűnt meg; de még legelők s a folyam partján fűzfák voltak eddig láthatók; most már a futóhomok és az alkáli föld kezdődik, hol egyetlen élő növény a vad zsálya és egyetlen élő állat a prairie eb a vasút közelében; távolban látni csak néha egy csapat kecses antilopot futva futni az ördögös gép előtt; és látni csodálatos káprázatokat a délibábban, melyet megcsodál minden nemzet fia, csak a magyar nem; mert hisz ez azt is hazájából ismeri.

Vagy 25 mfddel Cheyenne előtt változik a monoton halott síkság jelleme. A Rocky Mountainsek hófedte csúcsai kezdenek délfelől láthatók lenni; eleinte csak fehér felhőknek vélnéd; de lassankint mind tisztulnak körvonalaik; s világosan látható lesz a 14,000 lábnyi Long Peak; míg éjszak felé a Black Hill — fekete hegyek — láncolata, képez láthatárt az eddigi végtelen pusztában.

A vasút darab óta észrevehetőleg emelkedik; természetes, mert az ezer láb magasban fekvő Omahától 24 órai távolban, vagyis Cheyennél már hatezer láb magaslatot ér el.

Ezen állomásról bőven emlékeztem meg egy előbbi levelemben; tehát menjünk tovább. Innen Shermannig, a Rocky Mountains legmagasb állomásáig 33 mértföld; e rövid vonalon tehát az emelkedés 2200 lábnál több; — és egy-egy angol műdre 70, helyenkint 90 láb, vagyis 1:58.66. Európában akárhány hegyi vasút létezik meredekebb emelkedéssel. Például a Brenneren át 132 láb egy angol műdre, vagy is 1:40. Általában a Rocky Mountains területi akadályai csekélyebbek, mint képzelőnk. Az út Omahától Shermannig hétezer háromez

lábnyi csaknem folytonos emelkedés; de a melynek meredek csúcsok, tátongó völgyesorosok nem állnak útjában; az egész út csaknem folytonos fősík. A nehézség az égalj, az ezen magaslatokon honos szélvésznek s hófuvatag elleni állandó küzdelemben rejlik. Az egész vonalon idáig nincs egy alagút is; csak néhány nagy fahíd.

Cheyennet elhagyva nemsokára vad sziklák közé jutunk. Az út láthatólag emelkedik; 20 mflddel odább, Gránit Canon állomása már 1367 lábbal magasabb Cheyenne-nél. A hegyalakzat gránit, közben mészkő és kvarc rétegek, melyek a coloradói arany régiókból terjednek idáig.

A hó e magaslatokon nem annyira sokasága, mint inkább az uralkodó szélvész miatt veszedelmes a vasúti közlekedésre; a vonat kőfalak és deszkával betöltött védgátak között megyen, néhol több mértföldnyi hosszúságban. Már ezen utón megtanuljuk érteni a Rocky Mountains nevet. A Karstnál sivárabb, szomorúbb és nagyobb szerű sziklahegy ez. Valami képzelhetlen vajúdása a természetnek rázza így összevissza, s halmozta magas gúlákba ezen granitóriásokat; talán a néhány száz mfldre innen látható 14,000 láb magas Pikes-Peak vetélytársai álltak itt évezredek előtt, s dőltek le és ezeknek omladékai az utunkat környező körök, gúlák, falak és tornyok.

Néhány óra múlva elérjük e vasút főpontját, a világnak legmagasabban fekvő vasúti állomását, mely a híres tábornok tiszteletére kapta a Shermann nevet. Magassága 8235 láb, nem csak tülemekedik a legmagasb vasúti pontokon, (a Brenner 4500, a Mont Cenis 6893,) hanem egyúttal az emberek által lakott pontok legmagasabbjai egyike. Amerikában Empire City 8583, Central City

8500 és Newadában Treasure City 9163 láb. A szent Bernát kolostor Svájcban 8114, — de egy buddhista zárdá: Hanle, Tibetben 15,117 láb magasban fekszik.

Shermann állomása a főntebb leírt gránit romok között, a két-három száz mfdnyi távolból majestaticus csendben áttekintő havasoktól bekerítve, egy sajátságos és semmiféle európai vidékhez nem hasonlítható, sivár, de nagyszerű kép. Az amerikai útikönyvek — főleg Appleton, ki Amerikában az a mi Baedeker Európában — nagyon ajánlják az utasnak, hogy itt szálljon ki, mert ez very quiet place, a mit képzelhetni; s hogy vagy 12 mfdnyi távolban a vidék igen regényes; hűvös erdők, pisztrángokkal telt patakok halászatra és vadászatra csábítják az embert stb. Már én csak azt hiszem—jobb lesz tovább utazni.

Innen lefelé megindulva az úgynevezett Laramie plains (síkság) illatos alpesi legelőin ezernyi gulyákat látunk legelni; egy 650 láb hosszú, 125 láb magas hídon megyünk át a Dale-Creek patakon. Néhány erőd van a vasút közelében; Front-Saunders és Laramie. Ez utóbbiról azt mondja Appleton: »a very pleasant town«; én pedig ezt írtam útjegyzeim közé: »faházikók, mik körül egy élő fát sem látni«.

1600 lábat ereszkedtünk le; Rock-Creek állomástól kezdve 6600 lábat ismét fölfelé megyünk Willcoxig 7000 l. M e d i c i n e-B o w étkezési állomáshoz érünk, melyről meg kell emlékezniem, mint az egész Pacific vasút legnyomorultabb állomásáról; mert míg a többin akármily egyszerű, de tisztességes terített étterem található, addig itt csak egy alacsony fakunyhó áll székek nélkül; s az utas, a ki mit megragadhat: egy darab timsótól savanyú pörkölt sonkát, vagy kemény birka-

combat, azt állva befalja s a fal mellett álló sajtárból merít magának jeges vizet és fizet egy dollárt; míg a kunyhó belsejében asztalnál ülnek a vasúti cselédek és hivatalnokok s azok gondos szolgálatban részesülnek.

A vidék ismét változott; ámbár nem szépült. A gránit-alakzatot homokkő váltá föl, mely mindenféle phantastikus alakokban, hol mint megfordított gúla, hol mint egy rovátkos erőd, vagy csonka torony állja körül a vasutat. Így tart ez naphosszat; aztán ismét merő vízmosásoknak, elhagyott folyammedreknek vélnéd az egész vidéket; végre ismét szikes futóhomokra jutunk. Itt-ott 6700—7400 l. magasban közel a vasúthoz, hó fekszik a mélyedésekben. Változik, de csak mint a halál képe. Halott marad. Növényt nem látni. Patakokon megyünk át, miknek vize annyira impregnált alkálival, hogy állat nem él meg benne: s ha a marha legyőzhetlen szomjában iszik belőle: megdöglik. Az állomásokon nem száll be, nem száll ki senki. A ki e vidéken lakik, az csak tehervonattal jár. Az utasok szótlanak. Az út végtelen.

A mint azonban a Rocky Mountaint elhagyva, a Wasatch hegységhez közeledünk, a sceneria változik. Wasatch állomáson túl öt alagúton megyünk keresztül, melyek tömör sziklába vágva, mesterséges boltozatot nem igényelnek. A második alagútból kiérve, a vonat 70 láb magas rácsozatos viaducton átmegy szép csendesen, hogy ideje legyen minden utasnak azon gondolattal megbarátkozni, hogy miként viszi le most mindjárt az ördög a mélységbe; s ezen recsegő alkotmányról áttér a vonat a hegyoldalba, honnan ismét egy hajszálnyi zökkenés elégnék látszik arra, hogy az bukfencet hányjon le a mélyen alattunk tátongó völgybe.

Azonban, mint sejtheti az olvasó, a halálfélelem kellemes izgalma következés nélkül múlt el; s teljes biztonságban s egészségben értük el a Pacific vasút legfestőibbnek híresztelt részét, mely Castle Rocknál kezdődik és tart egészen a nagy sós tóig (vagy 100 angol mfd); a hol ismét a nagy amerikai pusztaságba mélyedünk.

Castle Rock; (várszikla), Echo, Hanging Rock (függő szikla), Devils-slide (az ördög szánútja), Weber Canon (Weber-szorosa), a Devils Gate (ördög kapuja) mind olyan nevek, melyekkel az amerikai phantasia megjelölni akarta azon szeszélyes szikla-alakzatokat, melyeknek képét a vonalon a hegytetőkön, vagy a mély szorulatokban a vasút mellett, fölött és alatt láthatni. Tagadhatlanul nagyszerű képek, melyek jól esnek az utasnak, ki napokat töltött a képtelen pusztákon. De arra, ki az osztrák, karinthiai, tyroli, svájci havasokat bebarangolta, nem tesznek oly elragadó benyomást, mint az amerikaiak az idegentől megvárják.

Ellenben egészen sajtáságos kép a Great Salt Lake, a nagy sóstó, melynek partján megy a vonat csaknem Ogdentől Corinneig s Promontoryig. A tó 45 angol mfd széles s 126 hosszú; vize oly sós, hogy semmiféle állat nem él meg; s oly sűrű, hogy az ember el nem merülhet benne. Szigetei közül némelyik 15 □mfd nagyságú. A nagy terjedelmű tó, az azt minden oldalról szegélyező óriási havas hegyek alján: leírhatlan szép, melancholicus, nagyszerű kép. Van valami bibliai ihlet az egész környéken; teljesen úgy van az alkotva, hogy egy magát bibliainak képzelő fanatikus secta benne ismerje föl az Ígélet földét!

Azonban Salt Laké Cityről, a hova Ogdenből szárnyvasút visz, s a mormonokról általán legközelebb tüzetesen fogván szólni — utazzunk odább.

Mint mondám Promontoryn túl ismét 60 négyszög mértföldnyi pusztaságba jövünk, hol sem növény, sem állat nem él, s nem is fog élni soha; oly sós és alkali telt a föld. De azon túl is még 200 miire csak »puszta kietlen az őszi határ, vad meg nem üvölti, nem szállja madár.«

A 4070 láb magasan fekvő Wadsworth-nál, hol a vasúttársulatnak nagy műhelyei és raktárai vannak, és így Omahától vagy 1600 mfl d távolságban kezdődik a Sierra Nevada hegységre való kapaszkodás; a mely pedig igen gyors, mert alig 90 mfl dnyi távolban 5 és fél óra alatt már ezen vonal legmagasabb pontjára, a 7034 láb magas Summit állomásra érünk. (A Rocky Mountains legmagasb állomása 8242 l.)

A Sierra Nevada és a Rocky Mountains közt nagy a különbség. Ezeknek rémes sivárságát — kedves völgyek, zöld lomb és fenyves erdők, és azok tövében vígan futkosó patakok s festői tavak váltják föl. A magaslatokhoz közeledve mind sűrűbb lesz a hó, mely az erdők és pázsit sötét zöldéből vakítólag fehérük ki, s a vasúti sínekig terjed. Gyönyörű képek váltják föl egymást; csak az a kár, hogy a vasúton utazó csak lopva lát egyegy pontot; mert a legszebb vidéken a vasút, több mértföldnyire deszkabódéval van befödve, a hófúvások ellen. Summitnél megállunk s néhány percig átnézhetni e nagyszerűn szép vidéket; látni mögöttünk az áthaladt magaslatot, előttünk pedig a szép alakzatú, magas fenyvesekkel födött csúcsokon és hegyhátakon át és a völgyeken le ezer mértföldnyire látni be a mesés California völgyeibe. Festői látvány, mely élénken emlékeztet arra, midőn az utas az Appeninek tetejére érve, egyszerre lába alatt elterülve látja Olaszország bűbájos kertjét, a toscanai síkot.

De nemcsak tájképi érdeke van e vidéknek: a vasút technikai nevezetességei is említésre méltók. A vonat nyugatnak menet 50 mfdre 2500 lábat emelkedett; lefelé pedig 6000 lábat esik 75 mfdnyi távolban. Mért-földnél hosszabb alagutak, viaductok, meredek keskeny átmenetek, melyeket a magasból lelóggó kosarakban dolgozó munkások életveszélylyel vágtak a hegyoldalba, s melyek alatt 2—3 ezer lábnyi mélység tátong, — váltakoznak folyvást, Sacramento városáig, mely csak 30 lábnyira fekszik a tenger színe fölött.

Ezen vonalon tapasztaltam a leggyorsabb menetet Amerikában, a mit képzelhetni is, miután Summittől Sacramentoig hét óra alatt érkezik le a vonat, — hét-ezer láb magasból 30 láb színvonalára a tenger fölött t. A tulajdonképi Pacific vasút végpontja Sacramento. Innen már két vasút, és a gőzhajó közt választhat, a ki San-Franciscóba szándékozik. Én elsőbbséget adok a vasútnak, s ugyanazon waggonban a Califomia Pacific Railroadon hat és fél óra múlva San-Franciscóban vagyok!

Elértem tehát utam végpontját; egy álmom teljesezésbe ment: láttam a Pacific-vasutat; gazdagabb vagyok egy nagyérdékű tapasztalással. De ha kérdik — pedig sokan kérdik — milyen benyomás maradt meg bennem a nagy Pacific-vasútról? — erre nem könnyű felelnem. Mindenesetre egészen más az egész, mintsem a képzeletben volt.

A vasúti waggon ablakából látva, más benyomást is tesz a vidék, mint hogy ha azt a szabadban nézi s azzal közvetlenül érintkezik, akadályaival személyesen szembeszáll, szépségeivel hosszabban gyönyörködhetik az ember.

Nem egy érdekes pontot, nagyszerű alakzatot mulaszt el, vagy lát csak félig a vasúti turista; s a mit egészben át nem nézhetni: annak arányait sem lehet felfogni. . .

Gyalog és lóháton kellene beutazni az egész vonalat.

Íme itt van! Borsózik a hátad, úgy-e? és ezer rém ébred agyadban? Látod: ez a benyomása a Pacific-vasútnak. Pedig százezerén mentek gyalog, kísérvé gyermekekkel s holmijukkal megrakott társzekerüket végig e borzasztó úton, keresve az új hazát, hol egy darab kenyérhez a polgári s vallási szabadság szárnyai alatt nyugalmat leljenek. Ezeren elhulltak útközben, éhen-szomjan, typhusban, vagy a hózivatarok által eltemetve, vagy megölettek az indiánok által! . . . csontjaik most is ott fehérlenek a vasút mentében, csaknem szakadatlan sorban Omahától Sacramentóig!

Vannak elbájoló szépségei, regényes pontjai az azt környező természetben, csodálatos részletei technikájában: de mindez csak roppant távolságokban. Közben pedig elszomorító végteleneknek látszó sivatagok, homoktenger, sziklahegyek védő árny nélkül, üdítő víz nélkül, oly vidékek, hol állandóan meg nem maradhatt az ember, s a már-már elpusztuló bivalyon kívül nem élt állat; és az út legnagyobb része oly magas színvonalon áll a tenger fölött, hol általán a természet csak zordon szépségeivel s rémeivel hat; azután nagy fáradság, hőség, ha nem is kelletlen, de legalább is közönyös úti társaság: ez a Pacific-vasút emléke. De a ki látta, azt fogja mondani: hogy fáradsága meg van jutalmazva.

Borzasztó út, de nagyszerű!

Harmadfél hónapja, hogy elhagytam hazámat. San-Franciscoban vagyok. Vagyis oly messze, hogy mikor itt déli 12 óra van: akkor oda haza éjfél ut. Hat hete, hogy eljöttem New-Yorkból. New-Yorktól megint San-Franciscoig, Hepworth Dixon szerint hosszabb az út mint Páristól Bagdadig.

El voltam készülve reá, hogy ez az Amerika józan prózai ország, hol az emberek a keresetnek élnek, s míg lehelletöket ki nem adják, egyebet nem csinálnak, mint pénzt; olyan ország, hol a hegyek büszke ormai, a mosolygó völgyek, csevegő patakok, regényes tavak, hatalmas folyamok csak annyiban becsültetnek, a mennyiben bennök petróleumot, kőszent, ezüstöt és aranyat találni vagy nem találni.

Eddig nem csalódtam. Nagyon érdekes és tanulságos ez az Amerika: de unalmas. Sokat láttam, mit látni kell, hogy az embernek fogalma lehessen róla, s a mit láttam, elmémnek adott tápot: de lelkem, szívem és kedélyem kiszáradt, kifáradt, a látottakba beleunt e néhány hét benyomásai alatt. Nem annyira testi nyugalom szükségét érzem, mint inkább egy kis lelki tápnak, valaminek, a mi egyet lendítsen a kedély húrjain, s a phantazia idegeit izgalomba hozza.

Azon dithyrambusok után, melyekkel a világ minden mívelt nyelvén California megénekeltetett, reméltem, hogy a mit keresek, itt fogom megtalálni; s elhatároztam, hogy San-Franciscoban pár hetet fogok tölteni.

Nem is egészen csalódtam. Az emberek ugyan legbensőbb lényegöket tekintve, szintén igazi amerikaiak; szegény ügyefogyott millionairek vagy a kik azzá törek-szenek lenni; megmételvezve a pénzszomjtól, nem éhezve és nem szomjúhozva az élet nemesebb javait, mert ignoti nulla cupido. De még is kissé elütnek fajtájuktól. A Yankee szomorú jelenség; ki savanyú arccal lótfut a »business« után míg a lába bírja; dollárt dollárra rak; de nem élvezi. Hol is tanult volna élvezni és mikor? Neki a dollár nem eszköz, hanem cél. Egyetlen szóra-kozása papjának vasárnapi szónoklata, melyet el nem mulaszt, mert vallásosnak akar látszani lehető olcsón. Könyvtára mindössze a biblia, melyet félreért; szellemi szükségét kielégíti pártlapja olvasása; az emberi szív egyetlen nyilvánulása nála: gyermekeinek majomszere-tete, míg gyermekek. A californiai is pénzhajhász; de derült kedélyvel; mindenek fölött istene a szerzemény; de aztán vannak apró istenei is. Elve szerezni, de nem takarékoskodni. Gyűjteni de élvezni is. Szereti vagyonát fitogtatni, vendégszeretőnek látszani, gyakran valóban az is, és mindig splendid legalább kicsiben. Egyáltalában nem ambíciója szentnek tartatni. Szereti a mulatságot, női kalandokat. Poezis és irodalom nem létezik reá nézve sem, de legalább rajong a természet szépségeiért, melyek környezik. Egészben nem sokkal jobb a többi Yankee-nél, de mindenesetre kellemesebb.

Még kevésbé csalódtam California természeti bájai-ról való képzeleteimben.

Meg kell ugyan vallanom, hogy a Sierra Nevada legmagasabb állomásáról gyorsan leérve a völgybe és a síkságra, a csalódás érzetével láttam a szántóföldeken a tarlót, a mezőkön a száraz fűvet, sőt az örökzöld

cserfaerdőkben is a pázsitot leégve. Az egész különben bájos hegyek völgyek panorámája, melyet viruló zöldnek reméltem, sárgabarna színű volt, csak a fák zöldeltek. Hat héttel később vagy korábban jöttem, mint kellett volna. Itt június közepén az aratásnak vége, a nyár derekán, a hőség már magas fokán van; ellenben még nem állt be a gyümölcs idény; az eper, cseresznye, s kajszi barack vége felé jár ugyan; de az őszi barack, narancs s füge gyéren van; a szőlő még nem érett.

Ez tehát nem az az időpont, mikor Californiát látni kell annak, ki teljes szépségében látni akarja; hanem vagy február márciusban, tavaszi bájában, vagy augusztus szeptemberben, midőn a hőség és szárazság fő fokát éri ugyan el, s a tájkép legkevésbé szép: ellenben a gyümölcs-idény tetőpontján van, s általán az ország termékenységéről legteljesebb fogalmat szerezhetni.

De az év bármely szakában jöjjön valaki Californiába, azonnal szemébe fog tűnni nemcsak az, hogy ég-alja, földtani viszonyai, és így az életföltételek lényegére nézve a többi amerikai államoktól teljesen elüt, hanem hogy ez a földgömb egy egészen sajátos és csodálatos zuga, melyet, mint a magyar szokta mondani, az Isten jó kedvében teremtett.

Ez a csodák országa. A bibliai Chanaánt az ember lehetetlennek, s csak költői képnek hiszi. A ki Californiát ismeri, az meggyőződik, hogy a bibliai Chanaán valósággal létezett; a tejjel mézzel folyó ország, hol oly nagy szőlőfürtök termettek, hogy két ember rúdon vitte a vállán.

Ez a XIX. század Chanaánja, melyet a világ elől elrejtve, az emberek elől eldugva tartott a gondviselés és csak tegnap lepte meg vele az emberiséget. Száz év

előtt még senki se tudott róla. Három év múlva lesz száz esztendeje, hogy Don Gáspár Portala Alsó-California kormányzója vezetése alatt, néhány hajóval, pár száz spanyol katona, s egy-két jezsuita páter fölfedezték a San-Francisconak elnevezett tengeröbölt, s a spanyol király nevében elfoglaltak declarálták a még nem is ismert országot.

És e spanyol jezsuiták ültették Krisztus tanát az indiánok közé; s ültették az első szőlőt, melyet Spanyolországból hoztak. A jezsuiták elpusztultak, kolostoraik ma mint zöld folyondárokkal bevont regényes romok tekintenek le San-Pablo, s San-Antonio ormairól a gőzhajók által fölzavart tengeröböl hullámaira. Az indiánok is eltűntek; mellékesen szólva, elég rász keresztények voltak. Az ország Mexico uralma alá került; a mi egyértelmű azzal, hogy elpusztult. És á világ már Kr. u. 1848-at irt, midőn ez egy Amerikára győzelmesen végződött háború, s nagy belrázkodások, s az Amerikához való csatoltatásra irányzott forradalmak után a Guadeloup-Hidalgoi békeszerződés erejénél fogva az amerikai egyesült államoknak átengedetett.

Nem irok arról, mert ezerszer meg van írva, hogy hogyan fedezték föl az aranyat Californiában, s milyen aranylázt idézett elő az egész világon! Csak azt említem, hogy ezen idő óta még nem múlt harminc év, és ezen idő alatt az akkor néhány száz emberen s ugyannyi ezer szabadon legelő marhán kívül lakatlan országban máig a népesség egy millióra emelkedett, és az akkor még szegénynek ismert ország azóta két ezer millió forint értékű aranyat adott az öröktől örökké aranyszomban szenvedő emberiségnek: s felforgatta az értékforgalmakat s arányokat az egész világon. De nem csak

hogy arany úszik folyói fővenyében, és hever hegyeiben és sziklái közt annyi és oly nyíltan, hogy a vak is ráakadt; a ki látott belevakult; vannak gazdag ezüst, higany, vas, borax, asphalt, kénkö bányái, s számtalan kénkö, timsó s egyéb gyógyforrásai, csodálatos kiégett vulcánjai és gőzölgő geizerjei.

És ebből az országból, melyen 30 év előtt még eke nem érintette a szűz földet és még máig is hitelesen ki sem számítható, mennyi millió hold föld vár a munkás kézre, ma már 9—10 millió dollár értékű, minőségre nézve első rendű búzát visznek ki Amerikába, sőt Európába is. Aratás után a gazdának nem kell sietni a behordással, mert arról, hogy vagy két hónapig még nem fog esni, s a szélvész el nem hordja, szomszéd el nem lopja keresztjeit — tökéletesen biztos.

És milliókra megy a szarvasmarha és juhok száma, melyek — még pedig védő istállók nélkül — buja legelőin tenyésznek.

Itt találni az állatvilág szélső ellentéteit is. Óriás medvét és havasi sast az alpeseken; míg a kertekben tucat számra fickándo az mókus, s pillangókhöz hasonlón röpködnek a colibrik.

És ezen országban, hol mióta a világ áll, gyümölcsfát nem ápolt ember, s erdei vad gyümölcsön kívül más nem termett, ma a világ minden gyümölcsét találni; s négy millióra számíthatják a gyümölcsfák összegét. Magról ültetett fa már harmadik évben terem; három éves fa oly nagy, mint nálunk a 7—8 éves; gyümölcsük mind nagyobb mint nálunk. A cseresznye oly nagy mint nálunk a szilva; a kajszai és az őszi barack két ökö nagyságú. Az igaz, hogy nem oly zamatos, mint a mienk, de úgy mondják, hogy ennek oka a fák fiatalága, s hogy

a minőség évről évre javul. Az almába, cseresznyébe soha se jó kukac, sem a búzába zsiszik. Fügéi oly kitűnőek mint Siciliában; banan-jai oly zamatosak mint Egyiptomban. Narancsa két akkora mint az olaszországi; nedvdús, kissé savanyús, de kellemes ízű; s igen finom kérgű. A szőlő szemei s fürtéi igen nagyok, néha 4—5 font súlyúak. Sárga s görög dinnye is jól tenyész, s évről évre finomul.

Megterem itt minden égálg alatti fa és növény. És terem itt egy fa, mely sehol máshol az egész világon elő nem fordul: ez a Bigtree, vagy botanicus nevén Sequoia gigantea, vagy Wellingtoniana; óriás fa, mely a Jo Semithe völgyben tömegekben lelhető; némelyik 400 láb magas, és 30—42 láb széles átmérőjű belsejében 24 pár kényelmesen táncolhat quadrillet. És egész éven át folyvást a szabadban tenyész itt minden zöldség, s konyhakerti növény, carfiol, spárga, articsóka, zöldborsó, fiatal kukorica, paradicsom s a főzelékek minden neme mindig frissen kapható.

A költészet s állandó szerelem országa, hol tavaszkor és őszkor, nyáron és télen — sarjad és nyílik, s illatával betölti a léget ezer meg ezer tarka virág; a mit észrevevén az Európából behozott méhek, megszűntek télre gyűjteni mézet; úgy hogy kicsiben s folyvást el kell szedni tőlök a mit úgyszólván napról napra leraknak, így fajul el még e gondos kis állat is s lesz könnyelművé a kedvező égálg befolyása alatt; tedd át a szorgalmas németet, s erélyes angolt Nápolyba, s két század múlva oly lazzaroni lesz belőle, minő ma az olasz.

És ezen országban, melynek területén 30 év előtt néhány tucat fakunyhón és az indiánok fakéreg vagy bőrfödte sátrain (wigwam) kívül egyéb épület nem volt

található: ma nagy helységek, virágzó városok állnak, fényes palotákkal, templomokkal, iskolákkal, színházakkal, roppant hotelekkel, kényelmes és csinos magánházakkal; a fényűzés minden cikkeit tartalmazó boltokkal; gyárakkal; nagy üzletekkel; számtalan millio-
nairrel.

No de nem létezett s nem létezik csoda, melyet meg ne lehetne magyarázni. És így ezen csodát is néhány sorban meg lehet fejteni »a geographiai fekvés és az égalj által«.

California nagy ország! Százötvenezer négyszög angol mfl; mely a 32.^{31.} sz. foktól a 42-dik fokig terjedő hosszad paralellogramot képez. És e terület alakzata nagyon változatos, Havasai 15 ezer lábnyi magaslatokra emelkednek; de viszont van 3000 négyszög mflnyi területe — a Colorado Desert — mely 70 lábnyira fekszik a tenger színe alatt! Az égalj természetesen változó ezen alakzat szerint. Más a csendes tenger délnyugati partjain s öbleiben, miket a chinai tengertől jövő meleg légáramlat érint; s más éjszak-nyugat felé az Óceánról délkelet felé fúvó hideg szeleknek kitett vidéken; más a melegebb, a beljebb fekvő síkságon, s mély völgyekben; hidegebb ismét a Sierra Nevada örökhavához és jégcsúcsaihoz közelebb. Azonban átlagos hőmérséke olyan mint Olaszországé; hirtelen változások, s nagy zivatarok nélkül, miket nem ismer. Általán télen melegebb, nyáron hűvösebb, mintsem a Rocky Mountainsen túl fekvő amerikai államokban. Leghidegebb hónapja január, legmelegebb szeptember. A légmérés közti átlagos különbség csak 8—10 fok, de a részleges különbség nagy. Például a Sacramento s más déli fekvésű völgyekben a meleg

árnyékban is elér néha 90—100 fokot frht; vagy is 26—30 Réaumur; míg a San-Franciscoi öbölben ritkán megy túl 55—58 f. fokon (v. 15—19 R.). Tulajdonkép csak két idénye van, melyet helytelenül nevezni télnek és nyárnak, helyesebb volna száraz és esős idénynek mondani; a mint is a kettőnek hőmérséke közötti átlagos különbség csak 8—10 fok. Az esőidény szeptember végétől tart februárig; de nem úgy értendő, mint a tropikai vidékek esős idénye, hol bizonyos hónapokon át folyvást szakad. Califomiában csak annyit jelent, hogy ezen idő alatt eshetik; ellenben a nyári, vagyis száraz idényben bizonyos, hogy nem esik. Az eső vízmennyiség közti különbség nagy egy s más évben. Az esőhiány mindig rász termést jelez. Hó pedig nem is látható 3000 lábnyi magassalaton alól; de azon fölül a Sierra Newadában tizenöt lábnyi hó, rögtöni hófuvatagok, melyek egész caravánokat is eltemetnek, nem tartoznak a ritkaságok közé.

És végre ezen ország első színhelye különféle emberfajok összevegyülésének — civilisált intézmények, egyéni szabadság, s csaknem teljes egyenjogúság alapján. Itt nemcsak nemzetek vegyülnek. Itt az egymástól annyira különböző angol, francia, német, olasz, szláv, spanyol, — mint egység áll, mint caucasusi faj, mint fehér: a fekete, sárga és rézbőrűek ellenében. A fehér, a néger, a chinai és indián. Itt dióhéjban képviselt az összes emberiség; s a családi egyesülés ellen nem létezik anyagi vagy polgárjogi akadály. Itt oly népvegyülés mehet végbe, mely talán századok múlva gyakorlati bizonyítékokat eredményezend azon sokat vitatott kérdésre vonatkozólag, vájjon az összes emberiség egy

ősapától származó teremtmény változatait, — avagy külön állatfajokat képez-e?

*
**

A mely amerikai nem ismeri Californiát: az nem ismeri Amerikát. Pedig sokan nem ismerik; s vajmi kevesek azok, a kik ha »business« (mondd: biznusz) magyarul szólva »Geschäft« nem szólítja oda, csupa multság vagy tanulmány kedvéért oda utaznának. Az amerikainak nincs ideje. Azt hiszem több európai és canadai angol látogatja Californiát, mint amerikai.

Pedig Amerika mint államterület csonka volt, míg Californiát nem »annectálta«. Egyik oldalán ez által érte el természetes határát, mely a Csendes tenger, mint másik oldalról az Atlanti Óceán. Hogy mily jogcímen jutott hozzá? azt nem kell kérdeni. Ugyanazoh jogcímen, mint Texashoz, s egyéb új területekhez. És ugyan e jogcímen fogja egykor elfoglalni Mexicót. És ez mellékesen szólva nem is fog Mexicónak kárára válni. Ha t. i. valamely határszéli országnak gazdasági vagy bányá kincsei nagyon kecsegtetők: akkor az amerikai »pioneerek« a civilizáció úttörői, minden kiéhezett s pénzvágó merész kalandor arra veti szemeit, arra fordítja lépteit; bevándorolnak százankint; s pár év múlva kezdenek forradalmat szítani az államhatalom ellen, legyen az indiánus vagy mexicói katolikus — az mindegy. Rövid idő alatt segítségökre jó pár ezer önkéntes Amerikából; ütközetekre kerül a dolog; — a győzelem az amerikaié. Azonban a határszéli államok folyvást panaszkodnak Washingtonban, hogy az ő életök és vagyonuk mindaddig nem lesz biztonságban, míg a szomszédban béke és rend helyre nem állítatik; a mi pedig csak az által érhető el, ha az amerikai Egyesült Államokhoz csatol-

tatnak. A sajtó is ezen értelemben üti a nagy dobot. A mexicói kormány, látva, hogy e provinciák reá nézve már elvesztek: megalkuszik a washingtoni kormánnyal, s néhány millió dollárért átengedi Texast s Californiát.

Nem lehet tagadni azonban, hogy az annexióval ez országok új aerája kezdődik. A pusztaság harminc év alatt virágzó kertté válik; s milliárd dollárnyi érték bújik ki a föld alól.

Mindazonáltal nagy tévedés azt hinni, hogy California főkincese még ma is arany- és ércbányáiban van; mert már évek óta sok millióval meghaladja a földművelés hozaléka a nemes ércbányák összes jövedelmét. Általán az aranyak is lejárt aranykora. Azon idő, midőn csak körmével kellett turkálni a földben, hogy valaki aranyat találjon; midőn a folyó vizekből a legkezdetlegesebb készülékekkel, mely néhány dollárba került oly eredménnyel lehetett mosni az aranyat, hogy a munkás napjában 40—50—200 dollárt szerzett — azon idő rég lejárt. Az arany- és ezüstabányászatból bejövő összeg, mely 1870 előtt évi 80 millióra számított, most már 40-re szállt le; ma már gépek, költséges vízipítési készülékek szükségesek, hogy a bányák jövedelmező állapotban föntartassanak; ma már a bányák kisebb-nagyobb részvénytársulatok kezeiben vannak; keletáruk pedig a részvényeknek néhány év alatt nagyon lesülyedt. Igaz, hogy ennek nem az az oka, mintha az arany s ezüst érzékenyen megfogyott vagy a bányák művelése általán jövedelmező nem volna: hanem oka a szédelgés, a részvénytársulatok alakításakor elkövetett csalások. A mesterségesen fölcsigázott részvénytőkék kamatait nem hozzák

be a bányák, az igaz: de a valóban beléjük fektetett, helyesen beruházott tőke kamatait dúsan behoznák most is. A bányarészvények főtőzsdéje San-Franciscóban van; s 217-re megy a tőzsderegységekben előforduló részvénytársulati papírok száma. Nincs érzékenyebb papír a bányarészvélynél. Megszakad az egyiknek valamely jó ere: mindenki siet eldobni. Holnap hire megy, hogy emitt roppant mesés kincsekre találtak: mesésen föl-száll árfolyamuk. Elönti a víz? vagy ellenkezőleg elfogy a vize? puff! 1872. januárban a Comstock Lode 13 bányája 17 millióra becsültettek; s azon arányban keltek részvényei, öt hónappal később 80 millióra becsültetett értékük. Pár hónap alatt leestek 30 millióra. A ki maga idején el nem adta — 80-ból veszített 50-t. Egy nap alatt millionárré lett a koldus; s millionárek koldusokká. Képzeltetni a lázas ingerültséget, melyben a játzók élnek. Pedig ki nem játzik a tőzsdén?! A napi forgalom a tőzsdén legalább egy millió. Volt nap, a hol 10 millió dollárt tön.

Nevezetes az is, hogy a legtöbb rősz bányát sikerült az angolokra sózni. A Yankee e téren lefőzte John Bullt. John Bull nem tud mit csinálni pénzével, s califomiai bányákat vásárol — látatlanba! Az amerikai ágensek Londonban oly kecsegtető prospectusokat, s a mesés jövedelmezőség oly kétségbe vonhatlan bizonyítványait tudják felmutatni, hogy a londoni piacon, hol mindig vannak elhelyezést kereső milliomok, akadtak tőkepénzesek a lépre. Hanem John Bull sem oly együgyű, mint a milyennek látszik, s miután egy párszor megcsalták — most már megbízottakat küld Californiába, kik a bányákat megnézzék, s részletes jelentést tegyenek azok állapotáról. Ezen megbízottak eljönnek;

megsétáltatnak a bányában; megbámulják a gazdag aranyereket; — a Yankee tudja, mit s hol kell nekik mutogatni, s hogy kell elhallgatni, hogy a bánya melyik oldalán merült már ki az aranyér, s melyik részében kell néhány százezernyi investitió, vízvezeték, gőzgépek stb. — hogy a bánya még tovább is jövedelmező állapotban tartassák. A küldött visszajön Londonba; s az üzletet jó lelkiismerettel ajánlja. Megtörténik az alku, részvénytársaság alakíttatik; az eladó kiköti magának, hogy a vételár egy része neki részvényekben fizetessék; a miből világosan következik, hogy a leendő üzletet ő is jónak tartja. . . . Néhány hónap múlva észreveszi John Bull, hogy nagyszerűn fölült, úgy kell neki, minek jár olyan messze földekre Californiába, Ausztráliába, New-Zeelandba bányákat vásárolni, a helyett, hogy magyar vasúti kölcsönt venné. . . És pedig ez nem rossz élc tőlem; mert valójában ezeken bizonyos évek folytán még tőkáját is megkészserezve látja, mint ezt a belga s hollandi capitalisták igen jól tudják: míg az említett kalandos vállalatokból nemcsak kamatot nem kap, de tőkáját se látja többet.

Mint mondtam, ma már a földművelés California gazdagságának bővebb forrása ércbányáinál; és hivatalosan constatált tény, hogy néhány év óta a földművelő vidékek lakossága folyton szaporodik; ellenben a bányaterületeké fogy.

A Californiában létező 120.947,840 acre (k. b. egy hold) hányadrésze művelésre képes? azt nem lehet kimutatni; mindenesetre nagyobb része. Eddig 4.564,000 acre van bekerítve, azaz mint magántulajdon lefoglalva; ebből 2.596,612 acre tetteleg művelés alatt. Búzával 1869/70-ben 1.118,981 acre volt bevetve; az aratott

búza értéke 20 millióra számítatik, s tíz millió dollár értékű vitetett ki, nagyobb része Angliába. Liszt Chinába, Ausztráliába is vitetik; mert a búza jól megéri s lisztje igen száraz — veszély nélkül lehet a tengeren bármily messze szállítani. Jól terem a rozs is, árpa, zab, széna stb., de világkereskedelmi szempontból tekintetbe még eddig nem jönnek.

A kézmű és gyáripar statistikája is meglepő, tekintetbe véve, hogy ezen állam összes lakossága alig tesz ki egy milliót. 1870-ben 40 millió dollárra számított gyáriparba elhelyezett tőkeérték, mely körülbelül 4000 gyárra oszlik el; ezek foglalkoztatnak 26,000 munkást; fizetnek 13 milliót munkabér fejében; 35 milliót nyers anyagért; s az előállított cikkek értéke évenként 60—66 millió. Ebből a liszt 8 millió, fa hat millió, szivar két millió, cipő és csizma 17 millió, kocsik és waggonok 1.300,000, élelmi cikkek, gyapjúkelmék, higany 1 — 1½ millió dollár értékű stb.

A kézművesek munkája magas; asztalos, kömives, ács, 4—6; könnyebb vagy nyersebb munkát végzők 2—4 dollárt szereznek napjában.

Az élet drága; mindenki azért jött Califomiába, mert itt remélte, hogy jobban fog élni mint másutt; tehát bővebben is költ. De a pénz is bővebben van, és az arany a pénzforgalom. A forgalomban levő pénz a double eagle (kettős sas) = 20 arany-dollár s öt arany-dollár: egy fél és negyed dollár, (25 cent) 20 cent és 10 cent (one dime), ezüst pénzek; a legkisebb pénz a tízes, (=22 krajcár), ötöst nem is látni; sem nickel, sem réz váltópénzt; tíz centből nem szokás visszaadni, vagy visszakérni. Nem érdemes. Az apró forgalomban még egy eszményi pénzzel is számítanak, mely mint a francia »sous«

tettleg nem létezik: ez a »bitt« vagyis $\frac{1}{8}$ dollár = $12\frac{1}{2}$ cent. Ezt Californián kívül nem is ismerik.

Az összes ingatlan birtok értéke 550 millió dollárt tesz ki, tudniillik az adó-census szerint. Valójában magasabbnak kell lennie; mert más oldalról maga San-Francisco lakóinak, kik az igaz, a provinciában terjedelmes jószágokat, bányákat, gyárat bírnak, vagyoni értéke 400 millióra tétetik.

Banküzletekben 80 millió van elhelyezve; ebből 45 millió esik a San-Franciscoi letéti s takarékpénztárakra. A San-Franciscoban székelő különféle bejegyzett társulatok által évenként fizetett osztalékok 20 millió dollárra rúgnak. Ebből 13 millió a bányákra, 3 millió takarékpénztárakra, 1 millió bankokra esik. A vízvezetési társulat 480 ezer dollár osztalékot fizet; a légszesztársulat 410,000, a biztosító-társulatok 210,000 dollárt.

Ezen számok nem volnának elegendők, hogy ha céлом volna, a mi munkám terjedelménél fogva nem lehet, California statistikáját nyújtani, de elegendők arra, hogy némi fogalmat adjanak ezen fiatal ország gyors fejlődéséről, s igazolják azon elragadtatást, melylyel ezen aranyországról, mint csodaországról, szól és ír mindenki, a ki látta; és a mely igazolva van ma is, mindamélt, hogy az utóbbi 3—4 év folytán kifejlett közgazdasági válságot élénken érezni itt is, annyira, hogy ma csak a földműves vándorolhat be a boldogulás reményével; mert a földművelésnek beláthatlan tere van, s az általa igényelt munkások száma nem elegendő. Ellenben értelmesebb munkások, bankhivatalnokok, technicusok, kereskedelmi segédek, alkalmazást csak nehezen találnak, mert fölös számmal vannak.

Mint mondám, California lakói nem csak nem oly hypokriták mint a többi amerikaiak, hanem nagyon is könnyen látszanak venni a vallást. Mindazonáltal már 1870-ben létezett az országban 645 vallási congregatio, 582 imaházzal, s azokban 195,000 ülőhelylyel. összes egyházi vagyonuk pedig 7.404,000 dollárt tőn. Ebből a katolikusoké 144 egyház, 66 ezer ülőhelylyel s 4.600,000 dollár vagyon-értékkel; azaz a templomok több mint negyedrésze, az ülőhelyek $\frac{1}{3}$ része, és az egyházvagyon 1 és $\frac{1}{2}$ része az ő tulajdonuk. Utánuk közvetlenül jönnek a Methodisták 155, Baptisták 115, Praesbiterianusok és Congregationalisták 95, Episcopolisták 38, Zsidók 10, Mormonok 3, Spiritualisták 2 imaházzal. A californiai katolikusok feje az érsek, ki San-Franciscoban székel.

Sok érdekes mozzanatot hozhatnék még föl, ha munkám terve a tovább terjeszkedésben nem korlátozna, melyek egy államnak embryonalis állapotából való kifejlődésénél jellemzetesek; a fő azonban mindenesetre ugyanaz, mely — habár csak kisebb mérvben — egész Amerikában érvényesíti magát, s ez az: hogy az imént jelzett bámulatos gyors fejlődés, szellemi s anyagi jólét mesés haladása, sem a politikai szervezet, sem egyedül az ország nagyszerű természeti kincsei által nem magyarázható meg: hanem főleg az által, hogy itt az ember vállalkozási szellemét s munkaképességét sem régi intézmények s traditiók, sem a romok irányában is sokak keblében élő kegyelet nem akadályozzák, mint Európa régi államaiban; hogy az új alkotások nem ütköznek a régi érdekekbe; mert ezen állam, tabula rasa, valóságos puszta, melyen minden újonnan termelt fűszál — valamennyi lakó közös érdekének szolgál. Itt nem kell az

újjáalkotásoknál megalkudni a múlttal; nincs szükség kímélő átmenetekre, ideiglenességekre és félrendszabályokra: itt megragadhatni egy eszmét, s azt ki lehet vinni, kereken, teljes erejében. Ez a csudálatosan gyors fejlődés kulcsa.

Az aranyváros.

San-Francisco júl. 1.

E különös országnak van ismét egy különlegessége, és ez fővárosa San-Francisco! az »aranyváros« — Golden city — mint a szó-dagályt kedvelő amerikaiak nevezik, ez úttal méltó emphasisissal.

Azaz hogy bocsánat, az állam politikai fővárosa nem San-Francisco, hanem az attól öt órányira fekvő San-Sacramento. Itt ülész a californiai congressus, kormányzója, államhatóságai; itt áll a washingtoni mintára épült Capitolium, melynek kúpja 220 láb magas. »The cost was about two and a half millión dollars«.

San-Francisco csak tengeri kikötő, s kereskedelmi város. De míg Sacramentot nem ismeri senki, San-Franciscónak híre van az egész világon. A legeltasítóbb és legvonzóbb, de legcsudálatosabb mesék keringenek róla; és e mesék valóságosan igazak. Regényíróiknak nem is igen kell megerőltetni képzelődésüket; csak írják le az embereket a mint voltak, s a minők ma is, és a dolgokat, melyek történtek; és kész Bret Hartnak legfeszítőbb s legkülönösebb regénye.

A város homokbuckás dombokon és völgyekben épült. Központja felé jól kövezett, vas, kő és téglából emelt pompás házakkal, s palotákkal beépített utcák vannak, melyeknek külső végei egy oldalról fölemelkednek a homokbuckás dombokra, hol már kecses és fehérre festett faházikók s egyes villák díszlenek; s az utca közepén lóvasut jár, míg a homokra fektetett deszkaállványok képezik a járdát; másik végök kinyúlik az öbölre és kikötőre, hol a dockok, raktárak, vasúti indóházak, gőzhajók és gőzkompok állomásai vannak. Innen, hol nagyszerű világkereskedelmi mozgalmat szemlélhetni, át az elegáns utcákon, hol az üzleti forgalom, sétáló ladyk, és ladylike demimonde, fehérék, feketék és chinaiak tolongása szórakoztat, föl a dombokig, honnan elbájoló kilátás van a tág öböl víztükrére, szigeteire, hegyeire, ez oly változatos sátát képez, mely a legblazírtabb párisi járdataposó, vagy new-yorki »loafer« (=bumler) idegeit is kellemes izgalomba hozza.

San-Francisco sokban ellentétet képez a régi államok nagy városaival, s a többi közt abban is, hogy még emezekben nők ritkán láthatók az utcákon s közhelyeken, mert részint a nagy hideg, részint a nagy hőség, szóval a kevésbé kellemes égélj, részint végre tunyaság a házban tartja őket; vagy kiknek házi tűzhelyük nincs, azok a hotel és boarding house folyosóin egész nap tétlenül sétálnak vagy üldögélnek, napjában háromszor változtatott toiletteben: az alatt San-Francisco főutcáin, kivált a napnak legkellemesebb déli óráiban, hemzsegnek az elegáns nők; vagy kettecskén karonfogva, vagy csinosan öltözött gyermekeiket vezetve, vagy egyedül röpkedve. És pedig veszedelmesen szépek ezek a San-franciscoi szépek. Dicsőséges szüleményei a spanyol, francia, olasz, angol,

német vérvagyuléknek! Többnyire közép nagyságú, karcsú de teljes termetűek; könnyű járatuk kecses mint az őzé, kissé erélyes mint a szarvasé. Kevés köztük a szöke; többnyire barnák, gesztenye szinti vagy fekete dús hajzattal; frisurájuk egyszerű, chignon nélkül; arcbőrük gyengéd pírral vegyült olajszín; eleven fekete vagy kék szemekkel, finom konyulatú kis orral; eszes derült gunyoros arckifejezéssel. És aztán két különös chiquejük van: kis kalapjokat oly ügyesen kötik be zöld vagy kék fátyolkával, mintha csak kendővel volna fejök bekötve, a mi különösen piquant, és balkezőkkel oly kecsesen fogják össze ruháik hátulsó redőit, mintha csak táncra készülénének. Ruháik többnyire sötét színtiek, uszályt nem hordanak; egész jelenségek egyszerű de elegáns. Arany és drágakő ékszereket szeretik — hiszen az arany-országban laknak — fülbevaló, nyaktű, óralánc, arany-öv, gyémánt gyűrűk csillognak rajtuk; de nem font számra, mint az európai bourgeoisietől, vagy ténsasszonyból ugrasztott méltóságos asszonytól megszoktuk; hanem ízletes filigrán csecsebecsék, melyek bármit mondjon is a mogorva férj uram, szépítik a csinos nőt.

Az utcai élet élénkebb, az egész életmód nyíltabb; az emberek derültebbek. Itt létem első reggelén X. barátommal barangolva, találkoztunk vagy tizenöt emberrel, kiknek bemutatott: »Magyar ember«: ah! I'm very glad! Magyarországról csak annyit tud, hogy Kossuth magyar volt; hogy a szabadságért harcolt, s hogy különben Franciaországgal határos. Aztán azt kérdi, hogy német nyelv-e a mienk? Mire én fölvilágosítom, hogy bizony külön nyelvünk van. Általán az amerikaiak nem tudnak rólunk semmit: mégis láthatólag szívesebbek, mihelyt azt hallják hogy magyar vagyok.

»Ez a magyar gentleman« philadelphiai kiállításról jó — mondja bemutatóm.

»You found it splendid?« Látom hogy azon feleletet várja tőlem hogy: very splendid!

»Will you take a drink?«

»Nem tetszik velem egyet inni?«

Notabene: visszautasítani nem illik. »Uram ittam ma már whiskyt, whisky punchot, sherry coblert, catawba-punchot, champagne cocktailt, bocsásson meg már nem bírok!

»Tehát fogadja ön el e szivart!«

El kell fogadni. Hogy hatalmas havannai még meg nem száradt friss szivar, melynek ára 25—30 cent aranyban = 64—80 krajcár: az magától értetődik! Aztán meghív lunchre, vagy holnapra ebédre. És ez így megy sorba, egytől egyig; akár millióár, akár középsorsú, akár kezdő üzletember — a vendéget szereti; maga is szeret mulatni; pár dollár fölle: az neki bliktri. Könnyen jó, könnyen megy.

Az amerikai míveltségi foka szerint különbözőleg hazájára vagy büszke, vagy hiú. Második kérdése bizonyosan: »andhowfind You Amerika?« hogyan tetszik önnek Amerika? A californiai Amerikáról nem is szól. Erős local-patriotismusa kizárólag California megbámulására szorítkozik. — »How do you like California?« Szereti ön Californiát? mit szól ön Californiához? csak ezt kérdi; s ha te fölmagasztalod, »a very mervellous«, »beautiful«, magnificent countryt« akkor ő el van ragadtatva. »Igyunk még egy whisky punchot«.

Az itatási szokás, Rae szerint az aranyásók által hozatott be. Italt rendelni bajtársai számára a californiai szerencsés bányászok szokása volt. Italt rendelni

ismerősei számára, a gazdag californiai polgár szokása. Rae egy urat emleget, ki a legnépszerűbb ember volt San-Franciscoban csak azért, mert volt olyan napja, hogy ötszáz dollárt itatott el barátaival. Ellenben megismerkedtem egy írlandi származású millionarrel, ki oly fősvény, hogy nemcsak hogy másnak nem fizet, hanem a hol szerét teheti, más költségén eszik, iszik, s magát vendégül octoálja. A legcímeresebb gonosztevő nem részesül oly általános megvetésben, mint ez az úr, egyedül fősvénysége miatt. A szellemi javakra való áldozásban azonban szűkmarkúak; legalább Rae említi, hogy most pompás palotában elhelyezett célszerű olvasó termekkel ellátott kereskedelmi könyvtár, hova Hyttel úr által vezettem be — szegény apró kereskedők, segédek, írók, zenészek adományaiból alakult s tartatik fön, s a millionarek mit sem tettek érte.

Nem csoda, ha a belváros, hol a forgalom összpontosul, tele van a legnagyobb fényűzéssel berendezett restaurantokkal és (bar-room) ivodákkal. Van több olyan étkező, és pedig , elegáns helyiség, hol ételt ingyen kapni, csak az italért kell fizetni; és természetesen az italt ilyen helyen valamivel, de csekélységgel, drágábban számítják. A ki csak egy pohár claretet iszik is, melyért 25 centet fizet, az ehetik jóllakásig halat, sült húst, sonkát, sajtot ingyen! . . Tessék ezt megkísérteni Müller urnak a Thonet-udvarban.

A san-franciscoi középosztály, mesterember, hivatalnok, kereskedő, ügyvéd, bank- és pénzüér és børsianer életmódja körülbelöl ez: reggel 7—8-kor az üzletbe, déltájban futva, állva, ülve, mindenesetre erős reggeli; közben járás-keles üzleti dolgokban, vagy a tőzsdén; közben egy-egy pohár szíverősítő a főnnemlítették közül;

zése üzleti munka tart esti hatig. Akkor a legszegényebb munkás is, ha szerét teheti, inget vált, leveti könnyű dolgozó nadrágját s blouseját, melyet munkaközben tisztességes ruhája fölött hord, hogy azt kímélje; a vagyonos a maga módja szerint átöltözik: s megyen omnibuson, tramwayn, gőzkompon, közelebb vagy távolabb lakására vagy vendéglőbe, vagy clubjába ebédre. Ebéd után kikocsikáz a közel gyönyörű vidékre, a Cliffhouse-hoz; este színház, sörház, borház, játékház és mindenféle ház. Félórával éjfél előtt a légszeszszel már csak félig világított utcákban csend áll be.

Bizonyos libertinage jellemzi San-Franciscot. Azon állapot ugyan, midőn ott a hamis játék s minden egyéb bűn tanyái, hol a boldog boldogtalan arany kereső, vagy az egy kis pénzzel földet vásárolni a távolból jött immigrans, kifosztatott mindenéből, éjjel nappal nyitva voltak; s világos nappal az utcán, revolverrel lőttek egymásra; s a városban egy becsületes asszony nem lakhatott volna: ezen állapot, — hála a vigilance Comiténak — 15—20 év óta megszűnt. San-Francisco most igen tisztességes, becsületes város, melynek, mint mondám, hölgyei ladyk és még demimondja is ladylike. Mindazon által most is sokkal nagyobb férfi lakossága, mint a női; s igen sok férfi él nőtlenül, mert állandóan még le nem telepedhetett; szerencsét próbálni jött; s maradása bizonytalan.

És a fölséges üdítő, erősítő, az idegeket ruganyozó, a kedélyt és vért könnyítő égalj! Ez a frissítő tengeri fuvalom, mely folyvást mérsékli az ország belsejéből jövő száraz meleget. San-Francisco tudniillik egy félszigeten fekszik, melynek egyik oldalán a csendes tenger, másik oldalán az öböl. Ennek a tengerfelőli bejáratánál a hegyek annyira közelednek egymáshoz, hogy végpont-

jaik közt alig van V angol mflndnyi köz. A hajók ezen bejáratát Golden Gatenek, aranyos kapunak nevezik. E kapun folytonosan tódul be a csendes tenger felől jövő hideg lég, s mérsékli az ország belsejéből jövő meleget; de a délutáni órákban köd képződik, mely az éjen át s reggel addig tart, míg a nap ereje eloszlatja. Érdekes a köd ezen tódulását a dombok tetejéről szemlélni. Hirtelesen keletkezik és terjed, úgy hogy minden percben azt véljük, beborít. Azután ismét meg hátrál s jókora láthatár megtisztul. A mint az ország belsejébe ér, a forró völgyek s kiszáradt hegyek felszívják.

Az olyan utas, ki csak egy-két napot tölt itt s talán ilyen ködös vagy épen a nyáron nem ritka szeles poros délután kocsiz ki: az San-Francisco kedves climáját a legkellemetlenebbnek, csodaszép vidékét a legsilányabbnak fogja tartani.

San-Francisco a 37.48 szél. fokon oly távolságban fekszik az egyenlítőtől, mint Lisabon, Palermo, Athén vagy Smirna. Januárban átlagos hőmérséke 49 fht, september 58, a különbség csak 9 fok; míg New-Yorkban január és julius közt a különbség 42, Londonban 25, Nápolyban 30.

Hogy miként kell öltözködni San-Franciscoban, egy Amerikai író körülbelül ekként írja le, — és hogy nem túlzott, azt én junius közepétől julius elejéig tapasztaltam:

»Reggel 7—8-kor kimegyek fölső kabátban, s azt begombolom nyakig; 9-kor felnyitom a két fölső gombját; féltízkor egészen kigombolom; tízkor levetem a fölső kabátot s egyszerű posztó öltönyben maradok; tizenegy után hazamegyek s nyári öltönyt veszek föl; két óra után ismét fölhúzom posztó öltönyömet; négy óra után

ráhúzom a felső kabátot; hatkor begombolkozom nyakig s ha lehet kendőt veszek föléje.

Itt soha sincs forráság; mindig kellemes, többnyire hűvös a hőmérsék; ritkaság, hogy valakinek kedve jöjjön tengeri fürdőt venni, pedig az öbölben jól berendezett fürdőház van; de a víz hideg, csak ritkán ér el 13—14 R. fokot. És a lég maga elég üdítő, s az emberi műszerekre igen elevenítőleg hat. Szóval a már beteg, elgyengült lélegzési szerveket kivéve, miknek a gyakori köd, sőt szél és por nem kedvez, különben a legegészségesebb égalj.

Tény, hogy San-Franciscoban a férfiak erősebbek, a nők virulóbbak, mint a többi Amerikában. Az egészségi viszonyok kedvezőbbek mint bárhol. Míg Nápolyban 39 halott esik ezer lakosra, Bécsben 35, New-Yorkban 28, Londonban 24, addig San-Franciscoban csak 21.

*

*

*

San-Francisco vidékének szépsége ha nem is vetelkedik Nápolylyal, nagyszerűsége Konstantinápolylyal: de legalább emlékeztet rájuk. Ege gyakran borús ugyan a ködtől, de midőn tiszta — egészen déli színezetben ragyog. Évente 220 tiszta, 60 esős, 80 borús napja van; télen-nyáron megtörténik, hogy több hetekig a legtisztább napok követik egymást. Ezen arány kedvezőbb mint Olaszországban. Gyönyörű tág öble festőibb a Bosporusnál; partjait szép alakzatú hegység szegélyezi, mely 2—3 ezer láb magasságig emelkedik; s bájos sziklaszigetek úsznak kék vizében, mint tükörrre festett megannyi phantasticus aquarel kép. A hegyek egy része kopár ugyan, mint Olaszországban, s nem látni oldalain a ciprus és narancs-erdők környezte mosékat, sem tündérekertek közt márványpalotákat, mint Galatha, Therapia,

Bujukdere vagy Beikosz körül: de csudálatos kék vagy vörös színt játszanak a nap változó világítása szerint. Szigetei közt ugyan hasztalan keresnéd Caprit, mert arra, hogy ilyesmit kétszer teremtsen az Isten, nincs példa: de bájos nyugpontul szolgálnak a szemnek, akár a partról nézi az ember, akár gőzhajón surran el mellettök. És van San-Francisco fekvésében a világszerűnek azon jellege, mely Konstantinápolyban meglepi az embert, s egy homályos és tisztelettel vegyült érzést ébreszt, egy sejtelmet, hogy e helyt az emberiség sorának egyik kulcsa van elrejtve. Igaz, hogy a mi Konstantinápolyra nézve tény, az San-Franciscora nézve még csak előérzet, de alapos előérzet, hogy itt is egy történeti tényezővel van dolgunk.

San-Francisco az éjszak-amerikai continens nyugati határvárosa maholnap a közlekedési eszközök folytonos fejlődését számításba véve, néhány napi távolságban Ázsia legelőbbre haladott országaitól, s épen úgy Európa szívéből; a világszerű vasút végpontján s olyan tengeröbölben, melybe ellenség be nem jöhet, mert a Golden-gate két hegyfala alig egy angol mértföldnyi zárható kaput képez védelmére; s a mely tengeröböl nyolc mfld széles s 50 mfld hosszú; más forrás szerint 257 mfld s ebből 79 n. sz. mfld három öl vízmélységű. (A new-yorki csak 22 n. sz. mfld.) Elfér kikötőiben állítólag kényelmesen a világ valamennyi hatalmasságainak összes hajóhada; San-Francisco kikötőjében magában horgonyozhat 3730 első rendű kereskedelmi hajó, vagyis 10,000 különböző hajó. West-Point és Lime-Point közt vagy is az arany-kapu bejáratánál apálykor 33 láb a vízmélység. A dagály és apály közti különbség csekély; erős viharok nem akadályozzák a ki- s bejárást; és soha

sem fagy be. Mindezen előnyöknél fogva elsőbbsége van Amerika minden öblei s kikötői fölött.

A város még alig 24 éves korában, azaz 1872-ben, tovább nem terjednek forrásaim (Hyttel Resources of California) adatai, érkezett kikötőibe 3670 hajó 1.237,000 tonna súlylyal. És pedig Angliából 72, Német- s Franciaországból 8—8, Ausztráliából 77, China és Japánból 80, Dél-Amerikából 122, s így a világ minden részéből. Tizenhárom év alatt a hajóközlekedés: s pedig az amerikai 200, külföldi hajók forgalma 350 száztólival emelkedett. Képzelnétek egy század alatt hova fog emelkedni!

Ily gyors fejlődésű városban természetesen a speculatio egyik főtárgyát — a házhelyek és telkek képezik. De a város terjedésének irányát eltalálni nem oly könnyű. Ezelőtt 15 évvel a Washington- és Sacramento-utcák képezték a város központját; ma már a Montgomery, Kearny, California és Markét Street. Ide húzódnak a bankok, a nagy üzletek, az elegáns boltok és a pénzes közönség. E vidék házhelyei most drágábbak, mint amott. Ezelőtt 20—25 évvel potom áron vásárolt homokbucka területek ma már milliókat érnek. És ezek adásvevésén igen sok ember lett millionárré. Egyáltalán itt egy nap alatt annyi millionart látni, mint Budapesten bukott uraságot. Az is igaz, hogy egy év folytán csaknem annyi bankigazgató s pénztárnok, vagy bankár szökik meg mint Bécsben; s hogy több milliót tudnak lopni mint Bécsben. annak sem kell a bécsiek nagyobb szoliditásban keresni az okát. Ma azonban, illetőleg néhány év ota mostoha idők, bankbukások, bánya- és kereskedelmi válságok után — a háztelkek átlagos értéke is tetemesen lesülyedt. Majd fog emelkedni ismét. Nem kell féltetni San-Francisco jövőjét!

Különben ma is oly vígan élnek itt, mint bármikor az aranyidőkben. Még vígabban, mert nem kell attól tartani, hogy a ki az utcán ártatlanul sétál, véletlenül két párbajvívó közelébe vetődik, kik revolverrel lödöznek egymásra, s igazán nem tehetnek róla, ha véletlenül lelövik az ártatlan sétálót. Ma már rend van San-Franciscóban, s a nyugalom helyre van állítva, jobban mint Varsóban.

Nagyon kedveltek a kirándulások a szép környékbe; a bérkocsik, s háts lovak számosak. Két lovas koci bére egész napra 6—8 dollár; a belföldi lovak nem nagyok de erősek; s fáradhatlanul futnak a homokban s dicséretes tulajdonságuk, hogy egész nap elvannak etetés nélkül. Leglátogatottabb a Cliff house, egy finoman berendezett ét- és mulatóház, mely a csendes tenger partján kiemelkedő sziklacsúcson áll; tágas terrasse-áról festői kilátás nyílik jobbról a Golden Gate-re s azt környező hegyekre, balról az ezüst hullámok mosta sík tengerpartra, s előtte a végtelen csendes Óceán kék tükrére. A hotel átellenében meredek sziklacsúcsok emelkednek ki a tengerből, mely dühösen de eredmény nélkül ostromolja, s gyakran félig eltemeti habjaival, míg tetején a sziklák közt a tengeri oroszlányok sütkeznek a napon, s játszódnak ormótlan kecsességgel leugrálva a hullámok közé, hol ismét ügyetlenül fölmászálva a sziklákra, míg ezeknek csúcsain pelikánok tartanak siestát, s különféle pompás színű madarak vagy sirályok repkednek körülöttük. A sziklákat Seal-Rocks-nak nevezik az ott tartózkodó tengeri oroszlányokról, kik azonban rég eltűntek volna, ha szabad volna lödözni őket. Vannak köztük 9—10 láb hosszúk, s bukfenceik nézésébe nem fárad bele a kis és nagy gyermekek serege.

Soká sétáltam föl-alá a terrassen elmerülve a főséges tájkép élvezetébe, míg a költői fellengés helyett a környező életre nem fordult figyelmem. Mint mondám a Cliff house kedvenc mulató helye a fashionable köröknek, kik fél napokat is töltenek itt, s itt reggeliznek vagy ebédelnek mint a párisiak St. Cloudban vagy Bel viliében. A salonban zongora, az ebédlő fényes, még több vonzerőt látszanak gyakorolni a csinosan rendezett, s csak néhány személyre számított külön cabinetek, miknek üvegajtói a terrassera nyílnak, mikén át belátni, és én benéztem. Itt ott igen csinos nők, fiatal udvarlók, s idős rouék, alkalmasint házaspárok, kik mulatni jöttek, de jobb kedvök volt, s nagyobb zajt ütöttek, mint házasok szoktak. Azután lebocsátották a függönyöket; ámbár nem sütött oda a nap. Az ebéd kitűnő volt, fris tengeri pókók, finom halak, zamatos »tenderloin« türhető pezsgó. Az ebéd 3 személyre belekerülhetett vagy ötven dollárba.

A vasúti vonatok, melyek Reed-Woodba, Fair-Oaksba vezetnek 1½ vagy 2 órányi távolba, vasárnaponként tele vannak kirándulókkal. Némely állomáson száz-kétszáz is száll ki egyszerre, nők, férfiak, gyermekek, kik egész napra eleséggel ellátva s egy társaságot képezve — néha zenészeket is czipelve kivonulnak a közelebb távolabbi szép pontokra, árnyas erdőkbe. Az ily társas-kirándulások »Picknick«-nek neveztetnek, s igen kedveltek. Egy nagy előnye van az ilyen nyári kirándulásoknak Califomiában, esőtől semmi esetre sem kell félni.

Ezen vonalon legszebb pont F a i r O a k s (szép tölgyek). Hullámzó síkság, melynek dombjairól vagy kerti pavilonjairól kilátni egy oldalról a San Franciscoi öbölre s szép hegyeire, más oldalról a tengerre. Gyönyörű pár-

kok és kertek, s gazdagon és ízletesen épült villák jelzik, hogy ez a dúsgazdagok nyaraló helye. Kivéve a török szultánt, a monacói herceget és az olasz királyt, nincs európai fejedelemnek olyan kertje, mint ezen demokrata polgároknak, azon egyszerű okból, mert itt a szabadban száz meg száz australianai, japáni, dél-amerikai virág, bokor és fa buján tenyész, míg nyugat-éjszakra csak üvegházakban nagy ügyvel-bajjal tartatnak fenn. Két vasárnapot töltöttem itt Ullman Móric hazánkfia gyönyörű birtokán, kedves családjával, s érdekes társaság körében, a terebélyes fák árnyában élveztem a balzsam illatú levet, s még július elsején oly üdítő hűst, minő nálunk szép májusi napon szokott lenni — t. i. minden tíz évben egyszer.

Megjöttömkor a Palace Hotelbe szálltam. Hat és félemeletes, vagy 500 szobát tartalmazó óriás hotel, üvegfödte szép nagy udvarral, tetőtől le az udvarig pompás szőnyegekkel, fényes ebédlő, társalgó s olvasó termekkel — szóval pompás. Nagy szobám volt, két melléklettel — az egyikben fürdő kád s closet meleg s hideg vízzel; ára reggeli, déli, estebéd és esteli vagyis négyszeri étkezéssel együtt öt dollár aranyban (Californiában nem fogadnak el papírpénzt, greenbackot s az arany agiója jelenleg $12\frac{1}{2}$ %). Vájjon az első vagy hatodik emeleten lakik-e valaki? az egyre megy ki: három emelőgép folyvást tevékenységben van éjjeli 1—2 óráig, s föl-le szállítják az embereket. Azonban pár nap múlva magánszállást fogadtam, a Kearny nevű első rangú utcában, egy nappali s mellé háló szobát az első emeleten; fizetvén fél hónapra 30 dollárt. Az amerikai hotel-étkezést ugyanis nagyon meg lehet unni; és kellemetlenségeihez tartozik, hogy az ember le van kötve. St.-Fran-

ciscoban pedig sok jó, sőt finom restaurant létezésén, az utas emancipálhatja magát.

Mint mondtam, St.-Francisco fiatal nagy város. Harminc év előtt épültek itt az első fakunyhók. De kikötője a kereskedelemnek kedvező fekvése, a közelébb-távolabb fekvő arany-, ezüst-, higany-, kőszén-, vasbányák gyors fejlődése hirtelen megnövesztették, úgy, hogy ma már vagy 200,000 lakója van, s huszonöt-harminc év múlva a világ első rendű kereskedelmi városai egyike lesz.

Lakosai túlnyomólag angol-amerikaiak; de van vagy 20,000 német is; — sok spanyol, kik már a mexicói uralom idejében Californiában laktak, vagy azóta átjöttek, s arc-színök és modoruk által hamar fölismerhetők; vannak franciák is, görög, dalmátországi szlávok s csak kevés magyar. Van minden, kivált azonban német nemzetiségű zsidó is. Végre vagy harmincezer chinai.

Ezek a chinaiak Amerikának kemény diót fognak még képezni. A néger-kérdést maholnap a »chinai kérdés« fogja követni, mert a chinaiak mind nagyobb számmal özönlenek be; olcsó munkájokkal lenyomják a munkabért; a mi gazdasági tekintetben szerencse volna; de rász vért csinál a munkásosztálynál; minélfogva minden demagóg a chinaiak elleni dictiózással igyekszik magát népszerűvé tenni. Igaz, hogy e nép, a mit Amerikában szerez, mind elküldi Chinába, s annyira idegennek tekinti magát itt, hogy még halottait is hazaküldi. A holttetemetek tudniillik megfőzik, — a húsos részeket gondosan levakarják a csontokról: a tiszta csontokat faszekrényekbe zárva küldik át hazájuk szentföldjére. Ők tehát idegen testet képeznek a társadalomban; s végre ha csak tizedrésze igaz is azon híreknek, mik

erkölcstelenségökről keringenek — nem lehet szaporodásukat közönynyel venni. Azonban e kérdés tüzetesebb tárgyalását máskorra tartva fönn — egyelőre csak sétálgatok s szétnézegetek a chinaiak által tömören lakott városrészekben. Házaik chinai stýlben épülvén — akár csak Pekingben vélnéd magadat.

Színes házak, cifrára faragott, s zöldre festett balconokkal s folyosókkal, — ereszekkel, melyek alatt cifra vörös vagy zöld léggömb forma lampiónok, papírsárkányok himbálóznak. Néhány templom, gyermekes csúf bálványokkal.

Földszint boltok vannak, mindennemű európai és chinai iparárúkkal. Ez utóbbiakból vettem volna, mert itt eredeti voltak kétségtelen; de annyira túlbecsülik árúikat, hogy nem lehet, s nem érdemes megfizetni. Itt úgy is mindennek magas ára van; s meg vagyok győződve, hogy Bécsben s Pesten legalább oly olcsón kapni chinai s japáni árúkat, mint itt.

Árulnak aztán gyümölcsöt, zöldséget, húst, szárított s fris halakat, sült disznót, mit nagyon szeretnek; mind ezt meglehetősen degoutant piszkos alakban.

Egy chinai hotel és restaurant a Sacramento utcában a gazdag chinaiak gyűlhelye. Bemegyünk; földszint a bar-room, (ívóhely) elég tisztességessen néz ki. A házbelleket üdvözöljük, s kérjük: körül nézhetünk-e a házban? Szívesen csatlakozik egyikök hozzánk s fölvezet a cifra faragványozott, barnára fényezett falépcsón az emeleti terembe, mely szintén sötét-barna alapszínnel bír, de ablakfülkéiben, és mellék szobáiban színe aranyos papír tapétákkal s képekkel tarkázott. Cifra papírból készült lámpák, és nagy üveg-csillárok függnék a teremben; asztalok, székek, állványok finom porcellán edé-

nyekkel. A nyílt mellékszobákban elegáns divánok vánkossokkal az opiumszívók számára, — az ehhez való minden készülékkel.

A gazdag chinaiak ezen mulató házaikkal élénk ellentétben vannak azon pincelakok, melyekbe az utcáról belátunk; e sötét, piszkos, bűdös lyukak, a hol hemzseg az egymás nyakán ülő coolie. Kettenkint szoktak e helyeken egy-egy ágyat bérelni, mely azonban oly keskeny, s oly lyukban van, hogy egy is alig bír abba bemászni; tehát felváltva alszanak; az egyik estétől az éj bizonyos órájáig, — addig a másik az utcán sétál, csavarg, vagy valami lebujbán játszik (a chinai szenvedélyes játékos), azután a másik jó aludni, s szerepet cserélnek.

Ezen lebuajok csak rendőr kíséretében látogathatók meg; s ámbár e részben túlzások nem lesznek ritkák; de tagadhatlan, hogy számos borzadály, s nem mindig kikutatható büntettek színhelyei, miket ha a rendőrség kinyomoz is: a bíróság elítélni nem képes, mert a hamis tanúskodást oly rendszerré mívelték ki, hogy nehéz európai jogfogalmaknak megfelelőleg valakire rábizonyítani. A chinai ellen tanúskodó chinainak, vagy másnak gyakran veszélyeztetve van élete. Gazdagjaik, ha érdekükben áll, sokszor egyenest Chinából hozatnak orgyilkost, ki 5—6 száz dollárt kap, s a mint befejezte föladataát: rögtön visszaszállíttatik Chinába.

A chinai színházak — kettő van — a város érdekességeihez tartoznak. Kívülről ezek is cifra épületek, de bejövét csúf sötét bódé. A közönség chinaiak s kevés idegen. Dohányoznak, illetőleg cigarettet szívnak; azelött ópiumot szívtak, de a rendőrség eltiltotta; mind a mellett most is olyan bűz van a házban, hogy soká ki nem állhatni.

A színpad kicsiny; előtérben a játszó; mögöttük ül a 6—7 személyből álló zenekar; tambura, dobok, cintálok, füttyülő s fuvola-szerekkel, s fadorombokkal. Irtóztató macskazene, melyet aztán koronkint fokoz a játszó éneke, helyesebben szólva — csúf nyivákolása.

Az előadott darabok többnyire ezer évek előtti történeti művek, melyek nem fejezhetők be egy este, hanem hónapokon át húzódnak. Ez valami harcias tárgy lehetett. A szereplők, az igaz, hogy finom chinai szövetekbe, drága aranyhímzetű cifra ruhákba voltak öltözve; de többnyire rútul festett vagy ijesztő lenni akaró nevetséges álcák alatt, férfiak és csúf nők; komikai koronákkal, bolond süvegekkel, hosszú tollakkal fejeiken.

Beszédjük csúf torokhangú ordítás. Jönnek, mennek ugyanazon alakok más-más evolúciókban, cívódnak, forognak, harcolnak, elfutnak, meg visszajönnek. Nem érteni a dulakodásból egyebet, mint hogy a hadvezér elveszté a csatát; s az uralkodó előtt hasra fektetik, s vagy tízet vágnak rá a bambusbottal.

A chinaiak, miután már ismerik az európai színeszetet és zenét, nem csak nem tartják ízetlennek az övéket, hanem az európainál különbnek vélik. Általán lenézik az európaiakat; s magukat és műveltségüket sokkal magasabbra helyezik.

Hogy az idegen St. Franciscóban első sorban a tőzsdét nézi meg, az érthető. Ez az igazi paplijáték hazája, hol a koldus egy nap alatt milliommossá lesz és megfordítva. A bányarészvények képezik itt a fő játék- és értékpapírokat. Ezeknek sora véghetetlen. És a játékdüh határtalan. De most a tőzsde itt is nagyon csöndes; az árfolyam régóta mint lefelé tart, s a hangulat nyomott.

Általán az üzlet, mint egész Amerikában, úgy itt is rós; s az idegennek, ki most ide jó kenyerét keresni, és — mint hitte, hogy lehet — az aranyat csak úgy sétálva szedni föl az utcáról, annak ugyan koppan az álla.

St. Francisco, mint Amerikában valamennyi város, üzleti város; a hol mint igen érdekest legelőbb is a tőzsdét, bankokat, kereskedelmi kamarát, nagy raktárakat mutogatják az idegennek. Ez megnéz mindent, és sokat fárad s — kivált ha újságíró — hiába fárad; mert ezek a dolgok mindenütt egyformák; s még csak írni sem lehet rólok érdekesen.

Ellenben nagyon említésre méltó itt a németek clubja, a St. Francisco-Verein, mely, minthogy mindjárt első nap beíratott Ullmann hazánkfiá, nyitva volt előttem, s olvasó termével, hol számtalan folyóiraton, amerikai s európai hírlapokon kívül a »N. Freie Pressét« is találtam, kellemes tartózkodási helyet képezett. Ez a club is mutatja, mily könnyen jó itt létre minden vállalat s mily nagy mérve van mindennek. A club az egész házat elfoglalja; minden zuga pompás szőnyegekkel van beborítva; férfias eleganciával bútorozott számtalan és nagy termei, mint két nagy olvasóterem, könyvtár, billiard- és játszószoza úgy berendezve, hogy a mulatozók egymást, vagy az olvasókat ne háborgassák. Van állandó buffetje és vendéglője; nagy éttermében jól étkeznek a tagok, kik vendégeket s nejeiket is magukkal hozhatják; s az elköltöttekről egy kis bilit adnak, s csak havonként fizetik a társulat könyvvivője által nyilvántartott számláikat. Kitűnő italok s mérsékelt árak. Ezenkívül van a clubnak nagy és szép táncterme és a bálók alkalmára számított s finom selyembútorokkal és kárpitokkal elegan-

san berendezett melléktermek, női drawing-roomok stb. Fizetnek pedig a tagok évenként 100 dollárt.

Az égalj dicső. Tizennégy nap i ttletem alatt csak két nap volt érezhetőn meleg s azokon is este hűvös szél állt be; különben nappal is tiszta ég mellet kellemes, hűvös szél leng, s a ki a pesti vagy philadelphiai hőséget ismeri, elfeledi, hogy júniusnak vége.

Itt tehát valóban kipihenhetni az amerikai s kivált a Pacific-út fáradalmait s hőséget. Csakhogy az utolsó napokat két tárgy tette nyugtalanabbá: a két párt conventiójának elnöki candidátúrája és a százéves ünnep közeledése.

E városban is mind a két párt bir hívekkel, de a republicanusok nyilván többségben vannak.

A conventió üléseinek napjain minden pillanatban érkeztek Cincinnatiából táviratok; s nem kelle várni, míg ezek az esti lapokban megjelennek, hanem az utcákon, a tőzsde előtt folytatólagosan nagy táblákra jegyeztettek. A szavazatok számának folytonos változása lázas izgalmat szült; a Hayes nominatiójában való kiegyezés azonban megnyugvással, sőt helyesléssel fogadtatott. Százegy ágyúlövés jelezte az eseményt.

Tegnapelőtt este megint 101 lövés tudatta, hogy a demócrata conventió gyűlése is megválasztá elnökjelöltjét; ez nem oly nagy feszültséggel váratott. Egyébiránt itt ágyúztathat mindenki, ha előbb a hatóságnál bejelenti szándékát.

Ágyúzni pedig, lövöldözni, vagy legalább durrogatni, puffantyúkat robogtatni általános passió itt; és valóban ijesztő készülöteket tesznek az idősek és a gyerekek, hogy julius 4-kén kilövöldözzék magukat a függetlenség dicsőségére. A bayben tengeri csata lesz, »shambattle«, egy

nagy hajó légbe fog röpíttetni, ez se baj. Hanem annyi lődözés lesz a városban is, (a chinaiaknak roppant raktáraik vannak tűzjátékszerekkel, melyek mind eladva) hogy még a lapok is felszólaltak már, s emlékeztetik a hazafias publikumot, hogy St. - Francisco nagy része — faépületekből áll, s faburkolata van! A gyermekek már most is dobálják a puffantyúkat a járó-kelők lábai közé. Sőt megnőtt emberek pisztolyokkal lönek másnak füle mellett. A chinaiak főleg kedvenc céltáblái a legdurvább tréfáknak. De a felsőbb emeletlektől is egész tüzesőt s bombákat dobálnak le a tolongó tömegbe; s a közönség nemcsak tűri, hanem mulat rajta. Az utcák tele aggasztva apró nemzeti zászlókkal. A gyárakban már beszüntették a munkát, s július 1-én déltől fogva már minden bolt zárva marad 6-káig. A vidékről ezer számra fognak bejönni a farmerek s bányászok. Zenebandák szervezkednek, egyletek sorakoznak. És ez így megy egész Amerikában.

Eleinte szándékom volt visszamenni Philadelphiára július 4-ére; azonban itt késtem, de itt sem vártam be a lármás napot, hanem épen vasúton voltam. Nem is bántam meg, hogy nem voltam jelen a július 4-ki ünnepélyen, mely abból állt, hogy néhány zászlóalj katona fölmasírozott, Bemard Taylor egy szép, de hosszú alkalmi költeményt szavalt el, melyet később élvezettel olvastam, a mi bizonynyal célszerűbb volt, aztán egy methodista pap másfél órai rettentő prédikációt tartott, melytől az irtózatossóságban reggel óta tolongott 200,000 főnyi sokaság széjjel futott. Grant meg sem jelent az ünnepélyen. Volt esze.

Még mielőtt elhagynám Californiát, hálásan kell megemlékeznem ott letelepedett jó hazánkfiáról, kik egy egy sóhajjal a távol haza után mégis lelkesen ra-

gaszkodnak új hazájukhoz. Gyurkovics Kornél, ki a magyar közlekedési ministeriumot mint fogalmazó szolgálta, s annyira meg is unta, hogy Amerikába ment, s ma sok leküzdött szenvedés után egy gépgyárban talált technikai ismereteinek megfelelő állást; a többször említett Ullman Mór és sógora Baumgarten József — mind a kettő pesti fi; — azután dr. Czapkay, ki a californiai »pionier«-ek, San Fancisco legrégebb lakóinak egyike; továbbá Asztalos József, ki egy asztalosegylet kiváló tagjaként szép sikerrel dolgozik, s dr. Bak szegedifi, s igen keresett orvos; ez utóbbiak kedves családjai körében magyar szívességet, magyar társalgást s magyar konyhát élveztem s boldog voltam. Mert nem is képzeli az olvasó, hogy mily buzgó magyar hazafi lett belőlem Amerikában!

Pedig bizony a hazáját szerető magyar ember is elmondhatja magáról, mint e napokban megjegyzém egy szellemdús, de ma kissé népszerűtlen volt minister barátomnak, »nescio qua natale solum dulce dine allicit;« nem tudja, miért szereti!

»Azon kezdem, válaszolá ő, hogy nem is igaz, hogy szereti.«

»No de legalább nagy a füstje!«

13.

Kirándulás a Vulkánok közé, a Geysers forrásokhoz. Hogy érti az amerikai a természet élvezetét. Erdei posta. Telepek az ős erdőben. White Sulphur Spring.

San-Francisco, jún. 25-kén.

A Geysers Spring a San-Franciscoból tehető nagyobb kirándulások egyike, mint csodálatos vulcanicus

alakzatú vidék, rendkívüli érdekűnek dicsértetett előttem, s olyannak festetik is a guidebook által. És valóban a californiai Geysers-eknek csak is Islandban van másuk. Két új ismerősöm is oda készülvén, kaptam az alkalmon s csatlakoztam hozzájuk.

Hétkor reggel indult meg a gőzhajó. A köd tisztult; a San-Franciscoi öböl szép pontjai egymás után bontakoztak ki a párából. A hajó közel megyen el Alcatrass megerősített szigete mellett; azután a festői Angel Island; azután egy kis sziklasziget mellett; azután a partokat szegélyező hegyek, s azokon levő kőlostorok, San-Quentin, San-Rafael merülnek föl; jobbra hagyjuk a regényes San-Pabló öblét, melyet oly költőin irt le Dixon; két óra múlva kiérünk, s balra a Petalúma folyóba hajózunk, s vagy húsz perc múlva Donahue városkánál megállunk; és a kikötő mellett közvetlenül álló vasútra szállunk.

Eddig illatos friss volt a levegő; a vasúton rövid idő múlva meleg lőn, minél beljebb hatoltunk a termékeny Sonoma völgybe. A dombok oldalain, s erdős hegyek aljában dús szántóföldek és szőlők, rozs- és kukoricaföldek, közben izoláltan álló óriási fenyőfák, mint zöld obeliskes merednek ég felé. A dombok oldalán cserfa-grooppek; a vidék itt-ott emlékeztet a déli vasút által érintett Bakony-vidékre hazánkban, azon különbséggel, hogy balra a Sta-Helená 4300 lábnyi csúcsa kísér bennünket a Sta-Rosa völgye egész hosszában. Santa-Rocca városkán túl szaporodnak a szőlők, de többnyire síkságban; búján tenyésző vesszeik nem kötnek karóhoz, hihetőleg azért, hogy a nagy hőségben több árnyat tartsanak. Idáig még régi spanyol telepeken jártunk, melyek azonban negyven év óta népesültek

s amerikai sodtak; de a spanyol jelleg leggyakoribb az embereken; valamint spanyol pénzben — reálokban — számítanak is; jelölül, hogy a nép mindenütt conservatív. — Healdsbourghnál a festői folyamú Russian riveren megy át a vonat; s Coverdalenál, hol a magas hegyek kezdődnek, vége is szakad. Kiszállunk; s egy omnibus bevisz a helységbe, hol egy egyszerű faháznál ismét leszállunk, megmosdunk; s szintén igen egyszerűn ebédelünk.

Egy órakor a ház elé áll egy magas keskeny földött omnibus négy jó lóval. Ez az Amerikában általán, hol a vasút megszűnik, használatban levő Stage-coach. Fölmásznak ülőhelyeinkre; hárman ülünk egy sorban, hol kettő férne csak el; s megindul a bárka a köves és göröngyös úton jobbra-balra, előre-hátra lökdösve. A társaság tiszta vérű, de nem legszebb kinézésű Yankeeből, összesen tizenkét személyből áll, köztük két érdektelen, de igényteljes lady; mindnyája vászon por-kabátban, melyre csakugyan szükség is volt. A keskeny völgyet, s a Russian Rivert átszelve gyorsan fölkanyarodik az út a hegyekbe, aztán megint meredek le, s ismét föl; néhol, de ritkán árnyékban, többnyire a napban; a kocsi fedele nem véd meg a tikkasztó hőség ellen; azonban elzárja a kilátást a friss erdőre, hegyekre, völgyekre. Az út föl-le, folyvást kígyózik; négy lovunk csak úgy ragadja a természetes omnibust. Itt-ott megáll az erdőben; kocsisunk táskájából kivesz egy csomag papírt, és az egyik fára fölszegezett faládikába teszi, s abból viszont pár levelet vész ki, s táskájába dugja, s odább hajt. »Mi ez?« kérdém. »A posta.« Tíz—húsz mfdnyi távolból ezen »fiók« postákhoz jönnek az erdők lakói, a számos bánya munkásai, s egyszerűn beteszik

leveleiket; vagy többnyire fogadnak levélhordót, ki a nap tudvalevő órájában hozza vagy viszi a leveleket, hírlapokat. Nem vész el egy sem.

Körülbelül négy óra tájban érkezünk meg a Geysers Springs látogatói számára az erdő közepén vagy háromezer láb magasban épült hôtél elé, s leszálltunk azaz estünk a kocsiból, mert sokkal merevebbek és törődöttebbek voltunk, semhogy talpra ugrani bírtunk volna. A hôtél fából épült emeletes nagy ház, 50—60 szobával a naponkint jövő-menő turisták számára; mellékszárnyán lakásokkal, az itteni ásványvizeket s kénkövevegőt hosszabb ideig használó betegek számára. Az elszállásolás elég egyszerű, de tekintve azt, hogy mily magányban áll a hôtél — kielégítő.

Egy kis mosdás s pihenés után körülnézünk. Erdők közepében egy forró katlanban vagyunk; a hôtél átellenében áll a vulcán. Kopár hegyek, mészsziklák, melyek folyvást gőzölnek s füstölnek. Majd egybegyűlnek az utasok, s a vezető élükre áll, s megindulunk. Alig megyünk néhány percig meredeken lefelé, meleg kénköpatakhöz érünk, mely elég erős volna malmot hajtani. Valamivel odább vizét fürdőknek fölfogják. Ezután gyalog ösvényen a hegyoldalban fölfelé tartunk, s kis negyed óra után süppedő kőgörön át sziklaszorulatba érünk. Egészen sajátságos természet közepében leljük magunkat. A sziklák oly forrók lábaink alatt, hogy vastag talpú csizmában is alig lehet kiállni. Ha sarkunkkal, vagy a bottal erősebben ütünk — alattunk kongani halljuk az űrt. Tény, hogy az egész környék hegy-katlan, s kiégett Krátert képez, mely tán évezredek előtt süppedt be; és azóta ismét lejobb kiégett; és az a sziklakéreg, mely most fedelét képezi, s melyen

járunk: századok vagy évezredek múlva szintén be fog omlani. Hogy belől folyvást ég, mutatja az, hogy számtalan lyukon, s kisebb-nagyobb nyíláson át folyvást gőzölög, susorog; itt-ott egész forrásokban tör ki a magnesiás, vagy kénköves víz, egészen forrón, hogy tojást főzhetni benne. A sziklaszorulat, melyet Devils-Canonnak, Ördögölgynek neveznek, sárga, vörös, zöld, kék, fehér — magnezia, timsó, epszomsó, kénkö-ülledéssel bevonva, pompás színvegyületet mutat. De a levegő oly forró, a különféle főleg kénkö kigőzölgés oly erős, hogy alig várjuk míg tetejére érünk. Egyedül járnunk itt veszedelmes volna, mert helyenkint a kigőzölgés oly erős, hogy elájulna tőle az ember. A tetején van a legnagyobb nyílás — az ördög gőzgéének nevezik — melyből mint jókora kéményből szökik föl négy meter magasba a forró kénköves víz. Hogy e nyílásnak nagy-nak, és a barlangnak, honnan a víz felszökik, mélynek kell lenni, következik abból, mert a reá lehengerített sziklák nyomtalanul tűnnek el benne. Az ördög völgye teljesen megfelel azon képnek, melyet élénk fantázia Macbeth boszorkányainak barlangjáról alkothat magának. A tetejéről átnézetet nyerve világosan látni, hogy az egész tájék jó messzire — sok ilyen hegymlásból eredt katlan alakzatával bír; — a mint is igen gazdag ásványokban, higany- s egyéb ércbányákban. A bányamunkások, s igazgatók szórványosan tanyáznak az erdők mélyében 3—4 ezer láb magasban, többé-kevésbé durván faragott fakunyhókban; s különös hatást tőn némelyike körül vagy ajtaja előtt egy-egy cifrán öltözött »lady« látni.

Az estebéd ismét ehetetlen »spring-chicken« — vagyis tavaszi csirkének nevezett vén kakasból állt; az éj

ismét tikkasztón forró volt. Reggel elsőbben is egy photograph lepett meg a Devils Cannon fényképével, melyen — mindnyájan le valánk véve, kik tegnap ott valánk. A kép ugyan rász; de gyorsasága megérte a két dollárt? Nyolckor ismét felültünk a tegnapi kánpadra, azaz omnibusba, és a hegy másik oldalán hajtott le a virtuóz-kocsis lóhalálba, a legmerészebb kanyarulatot képező sziklaoldalakon úgy rohanva le, hogy ezer helyen is nyakunkat törtük volna, ha csak félujjnyira is kizökkent volna bárkánk a kerékvágásból. Gyönyörű ernyőkön át a hegy legmagasb pontján a Sierra-Newada havasainak képével előttünk, hullámozó völgyekkel alattunk — vagy három óra múlva leröptünk, ép kéz láb, és vagy húsz házból álló Pineflatt nevű új telepnél, mely az őserdő közepében áll, néhány száz holdnyi szántóföldre alakított irtással körülötte, megálltunk; vagy félórai pihenés s több rendbeli whisky pohár; azután ismét odább.

Dél tájban új erdőnyílás, új telep, melyet Foss-villenek neveznek. Alapítója Mr. Foss, nagy farmer, s Californiában leghíresebb »driver«-kocsis; a mit délután be is bizonyított, mert gyönyörű négy lóval, s kényelmes féderes nagy omnibuson 18—19 percz alatt beszállított a hat angol mfdnyire fekvő vasúti állomáshoz Calistogába.

Csinosan s kényelmesen épült terjedelmes faháza, gazdasági épületei, istállói, számos lova, tehene, óriás disznai — mind ez igen érdemes s nézni való tárgy volt. »Captain« Foss maga vagyonos, intelligens, természetes, széles vállú, a civilisatió úttörőjének született férfiú; érdekes társalgásra adott lökést a termelési viszonyokról, — mikről más helyen emlékeztem meg; én láto-

gató jegyemet adám neki, mire ő fényképével tisztelt meg.

Calistoga a Napa völgyét átszelő, s San-Pabloi öbölbe vezető vasút végállomása; honnan hét óra alatt jutni San-Franciscoba. Tegnap óta jókora hegyeket s szép területet kerültünk meg. A Petaluma valleyn jöttünk be, s 4—5 ezer lábnyi magaslaton átmenve, a Napa völgyén jöttünk ki. A Napa valley igen termékeny, különösen sok bort termelő, s gyorsan népesedő vidék. Legközelebbi állomásáról St.-Helena egy óra alatt érni a White Sulphur Springs (fehér kénkő-forrás) nevű, az amerikaiak által szintén valami csodaszerűnek ecsetelt fürdőhelyhez. Bizony pedig nagyon primitív! Egyszerű fából épült hotel, egy-két mellék-épülettel, a dombok alatt széles terjedő völgyben; semmi tekintetben sem éri meg, hogy a nagy hőségben a már leírt emberkínzó stage-coachon oda töresse magát az ember. Szerencsére nincs távol a vasúti állomástól, honnan négy-öt óra alatt Vallejóba érni, mely a szép San-Pablo öblében fekvő s szépen fejlődő kereskedelmi pont; hol ismét gőzhajóra ülünk; s miután három napot átizzadtunk, rögtön felső kabátot és piáidét vetünk magunkra, hogy a hajó ormáról gyönyörködjünk a San-Francisco bay változatos panorámájában, míg a köd és az alkonyat engedi. . . Messziről látjuk a világító tornyok fényét, s San-Francisco városa magaslatain az ezer meg ezer légszesz lángot; — s nem sokára beérünk, derült baráti körben töltve az estét!

A kirándulás igen szép, s igen érdekes volt. De belőle azt tanultam, hogy ezen idényben a hegyek közt és völgyekben a forróság igen nagy, a stage-coachon pedig csak 4—5 órát utazni napjában nem élvezet.

Ez szomorú tapasztalás volt, tekintve forró vágyamat a Josemite völgyébe rándulni. Annál kevesebb kedvem maradt fönn e vállalathoz, mert az egész kirándulás, ha az ember maga tetszése szerint osztaná be, mindössze hat napot venne igénybe; hanem mesterségesen — a vendéglősök javára — úgy van berendezve, hogy tíz napig tart. Ismerős útitárs nélkül pedig érdektelen vagy épen kellemetlen amerikai turistákkal utazni tíz napig ily szablonyszerűleg, — c' est plus fort que moi.

Josemitet tehát nem fogom látni. Tulajdonkép fájlalom ezt. De vigasztal az, hogy sokan kik látták, azt tartják, hogy óriási vízeséseit kivéve — akárhány hasonlón nagyszerű alpesi képet látni a Tyrolban, s Svajtzban. Azt pedig már magam is eléggé tapasztaltam, hogy a valóság mennyire leszállítja azon bombastokat, mikkel Amerika természeti szépségeiről a benszülöttek beszélnek és Írnak. Sőt még saját műfogásokkal is bírnak — fa- s acélmetszetekben legnagyobb mérvű látmérvekben (perspectivában) állítani elő nagyon jelentéktelen pontokat.

14.

A mormonok közt.

I.

Salt Lakecity. A mormon vallás.

Ogdenben kell leszállnia a Pacific-vasútról, kinek kedve van az új vallás-alkotás marottejének legérdeke- sebb szüleményével — a mormonismussal szemtől szemben megismerkedni.

A mormonok fővárosa, Salt-Lake-City (sóstó-város) Ogdentől 36 mfdre magas hegyek által köryezett, gyakran Palesztinához hasonlított gyönyörű vidéken fekszik; s az »Utah-Central Railway«, mely évről-évre tovább építetik, vagy öt negyed óra alatt érni oda. Salt-Lake-City Utah területnek fővárosa. Utah, ámbár lakosságának száma igényt adna arra, hogy állami szervezetet kapjon s mint olyan vétessék be az Unióba: máig is csak »territory«, s nem is fog előbb államnak elismertetni, míg keresztény lakossága nem éri el a megkívánt számot; mert ámbár az Unió alkotmánya nem ismer vallást, nem foglalkozhatik vallási kérdésekkel; de a törvénynek ruganyos magyarázatánál fogva és valójában, mert a házasság egyedül polgárjogi szempont alá eső szerződés, — a polygamia törvénytelennek tekintetik; s nemcsak hogy polygamiai állam keletkezése nem türetek, hanem a polygamiában élők a politikai jogok gyakorlásából — a választási jogból is kizárják. Ha a mormonismus el nem pusztul, Utah területe soha sem is lesz állammá, hanem más államok közt fog feldaraboltatni, mint már eddig is Nevada és Colorado államok (az utóbbi oly nagy, mint Franciaország) az ő területéből alakítottak, egy darabja California államhoz csatoltatott.

A város lakossága 20—22 ezer; abból 18—20ezer mormon. A nem mormonok, vagyis mint a mormonok minden más vallásbelit neveznek »the gentiles« a pogányok, idegenek csak a vasút megnyitása óta kezdtek az intoleráns mormonok közt letelepedni, de azóta folyvást szaporodnak.

Mielőtt az Amerikában mindenünnen elüldözött mormonok itt ütötték fel tanyájukat, — a vidék sivár, pusztta volt, vándor indián törzsek koronkinti tanyája; s

úgy látszék, sóskeserű földje művelésre képtelen, s édes víz hiányában csakugyan örökké terméketlen vadon maradt volna. A mormonok azonban azon kezdtek, hogy a magas hegyekből egész patakokat vezettek le a völgybe; s ma a vidék termékeny szántóföldekkel, virágos kertekkel, mindennemű gyümölcsfákkal elárasztott paradicsom. A 3—4000 láb magas területnek égálja igen egészséges; nem oly kedves mint Californiáé, de sokkal szelidebb, mint a kelet-éjszaki államokban; s így bőven terem minden, mit műveltebb ember élete föntartására igényel. Fölös terményei könnyen értékesíthetők, mert közel a vasút, s szaporodnak közelében a bányák, emelkedőben van a népesedés, új telep, új városok keletkeznek.

Salt-Lake-City első tekintetre kevésbé különbözik más új-amerikai városoktól; s nem venni észre, hogy itt különös nép lakik. Ugyanazon terv szerint épült; házai a főutcákban, hol az üzlet honol, hasonló stílusban emelvek fából, téglából vagy vályogból (a b o d e = napon szárított tégl). Lóvasút, légszuszvilágítás, a házakban vízvezeték mint másutt. De a mi tetszősebb, szinte idylli képet ad neki — az, hogy épen csak a főutcat kivéve, az utcák mindkét oldalát lombos fák szegélyzik; s mindenfelé nyílt patakokban foly a kristálytisza friss hegyi víz; minden kertbe beágazva; a házak pedig a külsőbb utcákban nem a járda vonalában, hanem a kisebb-nagyobb kert közepében, lomb- és gyümölcsfák titokteljes árnyában állnak folyondároktól zöldelve, virágillat közepette. Minden kertben s minden ház előtt zsibong a játszó sok gyermek; de asszonyt ritkán látni, mert a mormon nőnek nem igen van ideje napközben sétálni, tétlenkedni vagy mulatni. És ha látni mormon nőt, nem tűnik föl: egyszerű, szegényes öltözetű, hallgatag és

nagy többsége nem is szép. Coquettenek nem szabad lennie, víg nem tud lenni, tehát érdektelen látvány. A férfiak póriások; — igaz, hogy a mormonok zöme a legalsó néposztályból térített. Földre szegezett szemekkel járnak, vagy komor és gyanakodó pillantást vetnek reád, elzárkózó fanatizmus és hyprokrisis jellege ül durva arcaikon.

Ezek az új kori szentek nem igen vonzóak, az tény.

Egyébiránt erélyes munkások, jó földművelők, buzgó pénzszerzők. Ez utóbbi úgy látszik jól összefér a szentséggel; legalább a belső utcák nagy raktárai, takarékpénztárai s egyéb pénzügyintézetei ezt sejtetik, mert a cégek többnyire igen szent nevek consortiumára mutatnak. »Zion szentjeinek ruharaktára«, »Az utolsó napok szentjeinek takarékbankja«, »Jézus Krisztus utolsó napok szentjeinek biztosító-intézetek«. Egy vegyes áruraktár fölé ez van írva: »Szentség az úrnak!« (Holiness to the Lord); némely cégtáblán a háromszögű »Istenszem.« E megjelölések egyúttal arra valóak, hogy a mormon hívek el ne tévedjenek a mindinkább szaporodó pogányok üzleteibe, melyek veszélyes concurrentiát csinálnak amazoknak, pedig amazokban a főprófétának, Brigham Youngnak sok milliója van befektetve.

A csinos hotelek újabb időben megszaporoztak; én nem a legújabb, de emeletes és csinos Walkershouseba szálltam, mert — mormon ház. A házbeliek modora az idegen irányában elég barátságos: tudván, hogy ez holnap úgy is elmegy és pénzt hágy itt. Két nőt láttam sáfárkodni a házban s konyhában, egyik sem fiatal, ellenben elég csúfak. Hanem az emeletben két csinos fiatal leány motozgatott a szobákban. Néztem őket, mint róka a savanyú szőlőt; mert ezek az amerikai muzulmánok e

tekintetben szintén nem értenek tréfát csakúgy, mint a török mormonok Konstantinápolyban, hol egy útitársamnak, ki gyengén fátyolozott nővel kissé könnyelműen tetszelgett, majd betörték az oldalbordáját. A hétel különben egészen amerikai divat szerint »fényesen« bútorozott; s tisztán tartott fürdőjében nagy élvezettel mostam le nem ugyan pogányságomat, hanem a Pacific-vasúton szerzett porkérget.

Így felfrissülve kimentem az égető nap hevébe, utamat a főutcán arra fordítva, a merre vendéglősöm irányzott, kitől a »Tabernacle«-t tudakoltam. A főutca felső végén nagy kőfallal bekerített területen áll ez a híres »tabernacle«, a mormonok cathedralis temploma, dómja, bazilikája, zsinagógája, mecsetje. Niedagewesen. Ilyen épületet még nem látott a világ. Isten választott népének természetesen saját külön architecturájának is kell lennie. Ez egy tojásdad gömbölyű, nagyterjedelmű épület, melynek alig három öl magas massiv és dísztelen puszta falát lapos kupola fedi, mely hasonlít a réchaud födeléhez, vagy még inkább egy óriási gomba fejéhez. Ezen ormóttan kupola mintha csak súlyával belenyomná az épületet a földbe. Akárki találta ki ezen architectural gombát, — bizonyosan bolond gombát evett. A távolból vagy magasb pontról nézve azt, meg nem állja az ember a nevetést.

Benseje egyetlen termet képez, tele fapadokkal, — miknek két középső sora a nőké — a terem oldalán formátlan faoszlopokon nyugvó karzat szintén ülésekkel; az előteremben néhány lépcsőnyi magasban elválasztott, körülések a praesidens, a tizenkét apostol s a vének ülőhelyei vannak; s egy roppant nagy orgona, mint a mormonok tartják — legnagyobb a világon. A templom falai

puszták; ellenben virágcsokrokkal és guirlandokkal izléstelenül tele aggatvák. A teremről azt tartják, hogy nyolc ezer, némelyek szerint azonban csak öt ezer ülőhely van benne; acustikáját nagyon dicsérte a mormon templomszolga, ki bevezetett, nem volt alkalmam meggyőződni róla; hogy szemre az egész inkább lovarda, mint templom, az áll. A mondott emelvényen szentelt vízmedencék, mikből kis kannával merítetik s a hívek közt körbejár a szentelt víz; ebből egy csepp és egy egy morzsa kenyér képezi náluk az áldozat szentségét. A mormonok e tabernacleben vallástürelmük jeléül megengedik más vallású papoknak is a prédikálást: de másnap az ő papjaik emezeknek szónoklatait csúful ki-figurázzák.

Ezen épület közvetlen közelében már 18 év óta építenek egy új, de hasonló alakú tabernaculumot, mely még nagyobb lesz a réginél. Szürke gránit ciclopi falzata már másfelől magaslatig emelkedik ki, de még néhány millió dollár s örök idő kell hozzá, hogy elkészüljön; ámbár buzgón koldulnak a hívek közt az építési költségekre. A magam forma pogány nem bírja megérteni, hogy mi célt akarnak elérni a mormonok ravasz vezérei ezen oktalan és éktelen várerődszerű óriási épülettel, melyhez nagyságra egészen hasonlót már több helyütt kezdtek építeni; úgy látszik vallási ambíciójuk s ezen colossalis művek célja: a világot megdöbenteni a mormonismus alkotó hatalmának nagyszerű jeleivel.

Ennek átellenében áll a próféta: Brigham Young residentiája. A kiállott életveszélyek emlékében ez a bölcs férfiú a szabad Amerika területén olyan erődített lakhelyet épített magának, mint egy középkori feudális ur. A 10—15 holdnyi területen áll Brigham Youngnak

magán lakháza is, az »Oroszlán ház«, mint a bejáratánál levő oroszlánról nevezik; azután a »méh-köpű« (bee hive) nevű házak, hol néhány felesége s gyermekeik laknak; iskolaház stb. mind kertek közé rejtve. Az egész terület magas kőfallal van bekerítve, s csak egyetlen erős kapu képezi annak bejáratát.

A mint ezen beléptem, terjedelmes emeletes ház előtt álltam, melyben Brigham Young hivatalai, irodája, az általa kiadott lapok szerkesztősége, nyomdája és a szent könyvek raktára van elhelyezve. Néhány lépcsőn fölmenve egy előteremben több leányt találtam, kik lapok összehajtogatásával foglalkoztak. A titkár után tudakozódván, tágas mellékszobába utasítottam, hol íróasztaloknál több férfi foglalkozott. Udvariasan fogadtak s midőn azt hallották tőlem, hogy idegen vagyok s a praesidensnél óhajtanám tiszteletemet tenni, csaknem szívélyesen szóltak velem. A praesidens titkára sajnálatát fejezte ki, hogy Mr. Young már néhány nap óta beteg lévén, ma nem látható; hanem egy-két nap múlva valószínű, hogy szokása szerint ismét képes lesz délutáni 3 órakor idegen látogatókat fogadni. Láttam ugyan a praesidens arcképét festve, acélmetszetben fényképezve, mert minden házban, minden boltkirakatban látható; — de mint mindenből következtethetni, kitűnő jellemzését s személyleírását olvastam is báró Hübnertől: mindazonáltal érdekelt volna látni azon embert, ki minden vallásalapítók fölött azon roppant előnnyel bír, hogy maga nem csak nem tőn vértanúságot vallása mellett, hanem practicus Yankeehez illőleg egyesíteni tudta magában a vallásalapító nymbusát »a business-man« oly sikerével a pénzcsinálás terén, hogy ő ma Amerika leggazdagabb embereinek egyike. Arcképe Yankee jellegű. Nagy

csontú, de teljes arca a 75 éves férfi erős alkotmányát, magas homloka beható eszét, mély szemei erélyét és ravaszságát, testes ajkai érzékiségét árulják el. Érdekes és ellenszenves, eszes és közönséges, mint a német mondja: gémein arc.

Különben nem sok látni való van Sant Lake Cityben. A hőség pedig a délutáni órákban égető volt. Az elég gyarló ebéd után tehát jól beredőzött szobámban maradtam s úti jegyzeteim szaporításával mulattam, s csak alkonyat felé sétáltam ki. Itt-ott deszkajárdán, különben bokáig érő homokban, mely télen ugyanoly mély sárt képez, végig sétáltam az utcákat. Látni ugyan néhány igen úri kinézésű, természetesen az apostolok és vének által bírt házat, egy — a mormonok szemében igen nagy botrányt képező, s vörös homokkőből goth ízlésben épült episcopalis templomot; jókora nagy városházat, még néhány solidabb kőépületet, nagy raktárakat, egyszerű színházat; de ezeken kívül mindenütt csak szegényes faházak láthatók, de mint mondtam, mind jól művelt árnyas kertek s lugasok közt.

A város széles völgyben fekszik; nagyrészt még kiépítetlen, de minden irányban épülő utcáinak alsó végei kiérnek a homokos síkságra; felső részei (a próféta s az apostolok és vének úri lakaival) a hegyoldalon fekszenek. Innen kiérve nem kell igen messze menni, hogy átnézetet nyerjen az ember az egész kis város és az azt környező vidék fölött, melyet nehéz jellemezni, melyre nehéz illő epithetont találni. Azt mondani, hogy regényes — nem egészen volna helyes; jellege inkább tragikai, mint regényes. Ezen rejtelmesen sötét hegyhátak, 10—12 ezer lábnyi magasra nyúló hófedeleikkel s sziklacsúcsaikkal, miket még emberi láb nem érintett, s mik

a híg tiszta légben sokkal közelebb látszanak, mint valójában vannak, úgy bekerítik a völgyet, hogy az ember azt hiszi, e nagyszerű fogházból többé ki nem jut, itt el van temetve. De a hegyoldalak vörös és fehér sziklái s a völgyek zöldjén játszó aransugarak, a távol mélyedésben fölmerülő tónak csillámló tükre, az alattunk viruló s csak nagy kertnek látszó termékeny völgy; a hegyekről lefutó, s a völgyön fehér szalagokként kanyargó patakok annyira mérséklék ama rémes benyomást, hogy ismét a gyengéd szavak tucat számra jönnek nyelvünkre, s szépnek, bájosnak, festőinek szeretnők mondani a sajátos képet. Mind kevés; találó szavak nem találhatóak reá. »Föséses.. . .« ez talán az igazi szó. Látása a lenyugvó nap tündéri világításánál a legnagyobb úti fáradsalmakat elfeledteti velem. És szívem legrejtettebb zugában végtelenül jól esik azon tudat, hogy holnap — itt hagyhatom örökre!

Nap nyugta után szürkület nélkül közvetlenül beáll a sötétség mint keleten. A színházba siettem. Csinos emeletes ház; a csarnokban két dollárért előkelő zárt-székre jegyet váltva, színlapot nyomnak kezembe, ingyen, mi Amerikában általános szokás. A lap a színi előadás programján kívül vegyes tárgyú cikkeket s napi híreket tartalmaz; címe »Salt-Lake Times, the organ of Amusements!« — Salt-Lake-City és mulatságok! Contradictio in adjecto. Ámbár hozzá kell tennem, hogy a színház nagy pártolója Brigham Young; saját leányai is szerepelnek néha. Sajnos, hogy épen ezen este nem volt színi előadás, hanem Mr. Keller, Professor Ling Look, Cunard és Yamadera »the famous royal Illusionists« — híres királyi bűvészek mutogatták nagyszerű varázslataikat, chinai és japáni szemfényvesztéseket, miket

gyermekkorunk óta ismerünk; s mik közül különösen kiemeltetett a »cena infernal« — pokoli vacsora, melyet »Ling Look 3000-szer, és Európa valamennyi koronás fejedelmei előtt adott elő« (before all the crowned heads of Europe!) Mellékesen megjegyezve az európai koronás főket szeretik »reclame«-ul használni az amerikai művészek. A színház oly csinos, hogy beillenék bármely kisebb európai városba. Tágas páholyai ízletesen diszítvák arany kárpitokkal s vörös függönyökkel. Két főpáholy a prófétáé; ezekben vagy 8—10 gyermek asszonyokkal, de ő maga nem volt jelen. A színház tele volt, s elég tisztességes kinézésű férfi és női közönség, mormonok és pogányok, s idegenek. A közönség igen naiv és hálás volt. Fütty sem hiányzott, a mi a tetszésnek legfőbb jele.

Színház után benéztem több »bar room«-ba, egy egy pohár jeges sörre, a mely rász volt. Ezen ivodákban ülőhelyek nincsenek; kiki csak futtában iszik valamit, s elmegy. A mormonoknál szeszes italok tiltvák; nem is isznak — csak titokban.

Tíz óra lehetett. Az utcák csendesek voltak; üresek, s rosszul világítvák. A hőség még mindig tikkasztó volt, kivált a hotel szobáiban, melyeket csak kárpittal fődött lécfalak választanak el egymástól. Szerencsére az ágyak Amerikában oly szélesek, hogy ha az egyik fele nagyon átmelegedett — átfekhetni a másikba.

*

* *

Az amerikai teljes lelkéből gyűlöli a mormonokat. A felölök uralkodó közvélemény az, hogy e vallásnak alapítói s e felekezet prófétái, püspökei, vénei impostorok; híveinek tömege pedig nem vallásos, hanem felekezeti fanatizmusból türelmetlen, s pusztán anyagi

érdekért minden büntettre képes; — állati ösztöneinek a nőt feláldozó, a családélet szentélyét profanáló, az emberiséget lealázó — hypokrita gonosz nép.

Igazak-e a vádak? s ha csak félig igazak is, miként volt az lehetséges, hogy a mormon felekezet közel kétszáz ezerre szaporodott, hogy az üldözésből csodaerőt merítve, Rocky Mountains rettentő pusztaságain át gyalogolva, óriási szenvedések legyőzése után megtelepednek egy terméketlen sivár vidéken, melynek sós földjén nem látni fűszálat, s nem találni egy csepp iható vizet; — és azt néhány év alatt viruló kertté varázsolják át, melyet látni öröm, melyben élni boldogság lehet? És e felekezet oly vallás-, egyházi s politikai szervezetet kap, melynek alapja: a hit, eszköze: a legerősebb fegyelem; eredménye: általános gazdasági fejlődés; és végre olyan physical hatalom, hogy maga az Unió kormánya is, mely kelletlenül látja, eltúrni kénytelen?

Ez mindenesetre érdekes világtörténeti rejtély, melyet azonban talán sikerülend lehető röviden megmagyaráznom részint saját tapasztalataim, részint a mormonokról — mellettük és ellenük — szóló sok jeles munka segítségével.

A mormon hittan lényegében oly kevésbé komoly, oly annyira nem tartalmaz az egyetlen eszmét vagy csak sejtelmet is, mely az emberiség vallásfogalmainak ezredéves fejlődésében netán némi előhaladást jelezne, vagy egy féligmeddig művelt ember hitszükségletének, Isten felé irányzott aspiratióinak valamely, eddig ki nem elégített pontját megvilágítaná s valamely megoldhatlan kételyét eloszlatná: — hogy azok túlságos s érdemetlen megbecsülésben részesítik, kik keletkező-

sét s — aránylag gyors — hódításait az Amerikában 4—5 évtized előtt elhatalmasodott vallásújítási hajlamokból s hit-szükségből magyarázzák. Világboldogító philosophok és új vallásalapító prófétáknak, az igaz, hogy sehol, még a vallások bölcsőjében, keleten sincs oly nyílt terök és sikerre több kilátásuk, mint Amerikában. Itt, a vallásszabadság hazájában, nagy ugyan a hypokritaság is, de még nem halt ki a mély vallásos érzület, mely az első letelepülőket Európából ide üzte; itt minden városban van tömérdek, másutt a földön nem is ismert vallásnak temploma. A felekezeti szórászhasogatás minden »conclusumá«-nak van egyháza, papja, közönsége. De — és ez a dolog comikai oldala — itt minden csavargó utcai prédikátornak is van hallgatója és minden hóbortnak akad hívője. Egy oldalról szigorú vallásfelekezeti nevelés: más oldalról korlátlan politikai s társadalmi szabadság. Egy oldalról az örökös biblia olvasás, mely a nép erkölcsi nevelésének egyedüli alapja és eszköze, hevíti a kedélyeket: másrészt a biblia szabad magyarázata mintegy kihív a vallási speculatiókra. — És ezen ellentét, mely a népbe nevelt felekezeti rajongás és ez elvül hirdetett, szabad vizsgálat közt fenforog, csekély szellemi műveltség mellett lehetetlen, hogy meg ne zavarja az elméket és ne ápoljon némi homályos, öntudatlan hajlamokat minden új, állítólagos »revelatió«-nak készséges befogadására.

De a mormon vallás tulajdonképi theologiai vagy theosophiai része oly együgyű, hogy az csakis a legtanulatlanabb osztályoknál találhatott befogadtásra. Missionariusaik, kiket a világ minden részébe szétküldött első prófétájuk, Smith József, s később

Brigham Young, legnagyobb sikerrel működtek Angliában nemcsak azért, mert ott a térítésben nem akadályoztattak, hanem azért is, mert az angol proletár valamennyi közt szellemileg a legalsóbb fokon áll. Svédországból elűzték, Svájcban nem tűrték meg. Egy missionarius Poroszországba ment s Berlinbe jövén, a cultusministerhez folyamodást adott be, hogy engedjék meg neki prédikálni: eredménye az volt, hogy a rendőrségre hivatott s ott tudtára adták, hogy másnap reggel el kell takarodnia Berlinből. A hívek szaporítása igen szívükön feküdt ugyan, de tulajdonkép ha egy-egy missionarius néhány asszonyt vagy éppen ifjú leányt hozott haza: megtette kötelességét.

Az új vallás főtételei, s egész szelleme szintén tudatlan, s nyers tömegre számítvák. Nincs bennök semmi magasztos lendület, mely az embert Istenhez fölemeli; sem az érzékeny keblek, s a beteg, vagy mély phantasia mysticismusa. Durva próza az, mely az Istent lerántja az emberek? — nem! — az állatok közé. Minden földi élvezettel biztat; és örök életben a testi gyönyörök folytatását ígéri. Foglalóul előre is a soknejűségben a legerősebb ösztönt brutális módon elégíti ki; lázítóbb intézvénynyé téve a polygamiát, mint sem azt a korán híveinél látjuk. Míg ugyanis a muzulmánt törvénye arra kényszeríti, hogy nejéről életében s halálakor kellőleg gondoskodjék, azt eltartsa; s több nőt nem is vehet, mint eltarthat; és általan négy törvényes neje lehet legfőlebb: addig a mormonnak akár hány neje lehet, és minden neje csak szolgálója, rab-szolgálója, kiknek önföntartásukról is kell gondoskodniok s férjök helyett is dolgozniok. Dolgozni és lealáztatását nyugodtan tűrni: ez a mormon nő sorsa.

Azonban igazságtalanság volna be nem vallani, hogy a mormonokat az amerikai régi államokból a szegény munkás osztályok irigysége, és sikeres munkájok, anyagi boldogulásuk elleni agyarkodása nem kevésbé, mint puritanus felekezeti gyűlölködés, még mielőtt a polygamia náluk behozatott volna, üldözöbe vette; s kivándorolni kényszerítette egészen a távol Missouri partjáig. Ott sem hagyott nekik békét a »mob«; telepítvényeik elpusztítottak, helységeik felgyújtattak; maguk, feleségeik, gyermekeik leölettek a föllázadt csócselék által; — és az államhatalom nem védelmezte őket. Prófétájok Joe Smith, ki vallási rajongó, vagy ha tetszik, szédelő lehetett, de nem volt gonosztevő: minduntalan fölmerült gyűlöletes vádakra, elzárattott; de a törvényszékek által, — s ez becsületekre legyen mondva — felmentetett. Midőn egy ízben ismét új vádak alapján bebörtönöztetett: feketére mázolt képű fegyverzett emberek börtönébe törtek, s őt galádul hideg vérral megölték.

De hívei el nem széledtek; hanem csoportosultak; s a próféta utódja Brigham Young vezetése alatt — dacolva sziklahegyek és puszták rémeivel, hóval, szélvészszel, indiánok támadásával, éhséggel és typhussal — másfél évig gyalogolva, s szekereiket magok után húzva, végre elérték az Ígélet földét!.. és a martyr gyanánt emlékükből megdicsőült próféta isteni küldetéséről csak most győződtek meg igazán. Most már magukat Isten különös választott népének kezdték tartani, mint egykor a zsidók; — és azt hívék, kiérdemelték a mai kor szenteinek — latter day saints — nevezhetni magukat.

Az úrnak különös kosztosai is vannak, kivált a vallásalapítók közt; a mi a mormon vallás alapítóit

Smith Józsefet, Brigham Youngot és apostoltársait illeti — a mi ezeket vallástanaik összetételénél különösen jellemzi — az bizonyos theologiai charlatanság, mely ügyesen van számítva a tanulatlan együgyű emberekre, ellenben minden míveltebb embert vagy boszankodásra vagy nevetésre ingerel.

A mormon vallás tulajdonkép több ó és új vallásnak, hindu mythosoknak, neoplatonicus és gnosticus eszméknek, s török érzékiségnek, mélyebb értelmi egybefüggés nélkül való zagyva vegyülete. Mint a hegyekről különböző irányban lefutó vizek egyesülnek egy piszkos tóban: úgy a legmagasztosabb, s legferdebb vallásanak a Mormonismusban durva materialismussá egyesülnek.

Jó és gonosz szellemet ismer el, mint Zoroaster. Metempsychosist vall, mint Pythagoras. A modern spiritistáktól átvevé a szellemek rokonságát és a sír két oldalán egymáshoz kötött testvérszellemelek sympathiáját. A baptistáktól elfogadta vízbemártás keresztségét; az apocalyptikusoktól milleniumban való hitet; az illuminatusoktól azoknak látnoki jóslatait, káprázatait. A Nephiták utódainak mondják magukat. A zsidóktól átvették az önhittséget, miszerint ők az Isten választott népe; s az »Egyptomiak« azaz minden más vallásuk iránti gyűlöletet; megtarták Jehovájukat, a kiengesztelhetlen bosszúállás Istenét. Legkevésbé látni be, hogy miért — valószínűleg csak politikai tekintetekből — akarnak még is keresztényeknek tartatni; miután Krisztusról azt tartják, hogy csak olyan ember volt mint más; hogy a földön három neje volt, a túlvilágban pedig még több; általan Istent is csak embernek hiszik; kinek fia, rokonai vannak; kik azonban más égi testeken uralkodnak, és ezen isteni atyafiság eszik, iszik, élvez, vét-

kezik — csakúgy, mint a görög istenek és a földi emberek. A mit egyházi szertartásnak, isteni tiszteletnek, cultusnak neveznek: a mormonoknál nem létezik. Csak a próféta istenítése — ebből áll minden. Egyházi beszédekben vajmi keveset prédikálnak papjaik hitbéli dolgokról, dogmákról, morálról!! — hanem igen sokat arról, hogyan kell okosan gazdálkodni; a gyümölcsfát nyesni; méheket tenyészteni stb.

A soknejűséget pedig az ó testamentum által igazolják. Ott van, hogy az Isten megparancsolta Ábrahámnak, ámbár Sarah neje még élt, hogy Hágárt vegye el. Tehát a soknejűség Isten parancsa. Brigham Youngnak jelenleg 16 neje van és 16 úgynevezett sealed; mi körülbelül annyit tesz, mint lepecsételtettek, b i z - tosítottak. Ezek némelyike házassági viszonyban él vele; a többiek — özvegyek vagy agg leányok, — kik ezen mysticus kötelék által biztosítják magukat, hogy az örökkévalóságban azok lesznek, mikké e földön nem válhattak, t. i. a próféta valóságos feleségei. A többi apostolnak 4—5 nejök van; háromnál kevesebb egynek sincs.

De más házas embernek is lehet ilyen túlvilági mátkája; s a férjezett nő is lehet más házas embernek — túlvilági, vagyis halál utáni mátkája.

Igen nevetséges az ő bibliájokban (Book of Mormon) a szent könyv keleti ős styljének szolgálai utánzása. Az Ur Istent ugyanazon nyelven beszéltek, mint ezred évek előtt Ábrahámmal szólt. »Bizony bizony mondom néktek, valaki nem hisz, elkárhozva legyen.« Be damned!

Az ő bibliájok címe: »A Mormon könyve; Mormon kéz által a Nephi tálcáiból vett tálcákra írott tudósítás. Kapható Salt Lake Cityben, a Deseret News

(újság) kiadó hivatalában, az egyház könyvek raktárában. Fordította Smith József. Kivonat a Nephi nép évkönyveiből és a Lámánitákéból; a kik Izrael házának maradékai stb. És kivonat Ether könyvéből, mely Jared népének történelme, kik szétszórattak azon időben, a midőn Isten megzavarta a népek nyelvét, a mikor építék a tornyot, mely ér vala az égbe«.

E könyv eredete pedig Brigham Young állítása szerint következő: Smith Józsefnek megjelent az angyal; és nagy szikla szekrényhez vezette őt, s azt fölnyitván, négy arany tálcát mutatott neki; de azt mondá, hogy csak két év múlva fogja átadni neki. Két év múlva ismét megjelent az angyal, s átadta neki a négy arany tálat, melyeken e könyv, »az Úrim és Thulim« »reformált egyiptomi« nyelven vala írva; s abból fordítá le azt Smith József. Ez a Mormon könyv. Én megvettem a tabernaculum portásánál; s a mennyire győztem türelemmel, olvasgattam. A legképtelenebb badarságok vannak benne bibliai nyakatekert stylben előadva.

A másik könyv, melyet megvettem, »kathekismus gyermekek számára, mely előadja az »Utolsó napok szentjeinek Jézus Krisztus egyházának fő vallási elveit« John Jaques vén (Elder) által. Huszadik ezer példány. Salt Lake City 1875. Főcélja e kathekismusnak a prófétaban való vakhitet ültetni a gyermek lelkébe.

A harmadiknak címe: »Az utolsó napok szentjei Jézus Krisztus egyházának keletkezése, fölemelkedése, s szenvedései; feleletek sorozata kérdésekre, bele foglalva az égi házasságot«. Ez tulajdonkép apológiájuk a mormonoknak, melyben lehetőleg nagyítva adatnak elő azon üldözések, miknek a mormonok kitéve voltak, s azon szenvedések, miken átmentek, míg a pusztákon

vándoroltak, s Salt Lakehez értek; s az általuk végbe vitt nagy dolgok; de legérdekesebb része a soknejűség indokolása.

Ebből idézek néhány sort, melynél szem előtt tartandó, hogy az Úr Isten minden alkalommal személyesen beszélt Smith Józseffel, mint később Brigham Young-al is, s közvetlenül adta ki parancsait. Mind a mellett, hogy Smith neje s gyermekei tagadják, s nem is bizonyítható be, hogy ő a soknejűséget tartotta volna, Brigham Young azt állítja felőle, hogy egy évvel halála előtt közvetlen isteni kijelentést vőn, hogy térjen vissza a patriarchák életmódjához, s az égi házassághoz. Hosszú lelki küzdelmek után egy éjjel Brigham Young is kapott ily isteni »revelatiót«, azt közíé a püspökökkel s elderekkel: s nem nagy habozás után ezek is, és a hívők serege is elfogadták azt. Ezen isteni kinyilatkoztatás történetét írja le Smith György e könyvben, hol többi közt e sorok állanak:

»És én parancsolom Smith Emma szolgálómnak, hogy vesse magát alá Smith József szolgálómnak, s ragaszkodjék hozzá és senki máshoz. De ha nem akarja magát alávetni ezen én parancsomnak, pusztíttassék el, úgy mond az úr, mert én vagyok az ur, a te Istened.

»És ismét, az egyház törvénye: ha egy férfi elvőn egy szüzet, és el akar venni egy másikat; és az első beleegyezik; és ha ez elveszi a másodikat, és azok szüzek és nincsenek más férfinak eljegyezve: akkor ő (a férfi) igazolva van; ő nem követhet el házasságtörést; mert azok neki adattak; s az övéi és ha tíz szüze van, nem követhet el házasságtörést; mert azok az övéi, és neki adattak. De hogy ha egyike a tíz szüzeknek, miután nőül vétetett, más férfival jönne egybe, házasság-

törést követ el; s el kell pusztítatnia.« »És valamely nőnek az egyházzszolgája előadná Isten ezen törvényét, annak hinnie kell; különben legyen elkárhozva s vesszen el.« . . . A mi más szóval annyit tesz, hogy ha egy nőt, ki eddig egyedüli neje férjének, fölvilágosítani s meggyőzni igyekszenek a »vének« (elder) s főpapok, hogy Isten parancsából férjének most más feleséget is kell vennie; neki — első nejének — ebbe bele kell egyeznie. Az egész csak komédia, mert ha ő nem akarna beleegyezni: akkor egyházi büntetések, azaz mindennemű boszantások, meggyaláztatások, börtön, vagy halál várnak reá, s ellentállása mit sem használ. Azonban a férfit, ki nem akarna több nőt venni, mint gyanúst s hitetlent hasonlóképp üldözőbe veszik. Tiszta embert meg nem tűrhetnek maguk közt: az a dolog természetében fekszik; de a hitközség szaporodása is szívéükön fekszik.

Érdekesen beszéli el Mrss Stenhouse egy mívelt angolnő, kit fiatal korában vallási rajongás vezetett át a baptista egyházból a mormon vallásra, s egy mormonhoz ment férjhez, s úgy került Utahba, hogyan capacitáltak ott a főpapok arról, hogy férjének második nőt is kell vennie, és mily lelki tortúrákon ment keresztül, míg beleegyezését kieroszakolták, mert férjét szerette; és miket szenvedett, midőn látta, hogy férje, ki eddig őt igazán viszont szerette, nem marad érzéketlen új neje bájai iránt; egy gyöngéd női szív e tragédiája, a családi élet ezen meggyalázása, melyet megható egyszerűséggel ír le, fölláztatja a jobb érzésű embert s megfoghatóvá teszi azon gyűlöletet, melynek a mormonok Amerikában, hol a nők iránti méltó tisztelet a túlságig is megyen, kitévék.

De a tragicum mellett vannak e könyvben igen mulattató képek is, a mormonok társas életéből. Így például

finom női satyrával ír le egy táncmulatságot (a mormon-apostolok és vének szeretnek bálokat rendezni), hogyan ülnek a táncterem falai alatti pamlagon és székeken a már férjezett nők petrezselymet árulva, míg férjeik, a többé-kevésbé elvénült Don Juánok negélyezett fiatal-sággal forgolódnak a fiatal lányok közt, táncolva, tetszelegve, udvarolva.

A mormonismus házi botrányait még drasticusabban ecseteli Anna Lyse nek »Wife number nineteen« című könyve (Lyse Anna, a 19-dik számú nő), kit a sors anynyira kitüntetett, hogy maga a főproféta, Brigham Young vette nőül; (és pedig tizenkilencedik neje lón), de alig 2—3 napi együttlét után magától egy távolabbi birtokára elküldött s elhagyott. A mint mondják, a szép nőnek sikerült megszöknie; és ezen emlékirattal boszulta meg magát. A könyv nagy elterjedésnek örvend; s egy utitársam azt véletlenül a vasúti waggonban egy könyvházalótól vette, én utóbb kerestem New-York valamennyi könyvárusainál, de nem bírtam megszerezni, mert művét maga adta ki aláírás útján, s az ilyen bizományi munkák iránt Amerikában is csak úgy, mint nálunk, nem érdeklődnek a könyvárusok.

Mind e művek tulajdonkép nem fődöznek fel nagy rémes titkokat, hanem vagy megható képét ecsetelik azon ezer apró szenvedésnek, miknek a mormon családi s társas életben minden tiszta női szív kitéve van, míg magát teljesen meg nem adja, azaz míg bele nem nyugszik abba, hogy ő csak baromi érzékiség eszköze s más semmi. Vagy pedig a mormonok socialis életének apró, gyakran nagyon nevetséges jeleneteinek humoristikus leírásai.

15.

A mormonok közt.

II.

A mormon társadalmi szervezet. A mormonizmus jövője.

Elmondtuk a mormon vallás fő tételeit; s olvasóink bizonyynyal egyetértenek velünk abban, hogy ily badarságokkal félig-meddig józan eszű emberek közt nem igen lehetne proselytákat csinálni. De a legtudatlanabb tömeg közt is alig akadna, kire egyedül ezekkel a tanokkal hatni lehetne. Ha tehát az ügyefogyottak, anyagilag tönkrejutottak és szegények közt — kikhez a hittérítők kizárólag fordulnak — oly nagy hódításokat tőnek, hogy ezerekenként jöttek át évente az új Palestinába: annak nem theologiai, hanem más okai voltak.

Ezeknek előadásában kénytelen vagyok b. Hübner szellemdús munkáját (*Promenade autour du monde*) követni, mert rövidebben s találóbban a mormonizmus gyors terjedésének titkát és társadalmi szervezetét nem lehet megmagyarázni, mint ő néhány lapon tévé.

»Föltehető-e — kérdi ő — hogy annyian és oly forrón vágynának a mormon tanításokra, ha hittérítők csak azt ígérnék nekik, hogy e nyomorteljes földi életet majd folytatni fogják a más világon is?« Nem.

De ezeknek van ám más mondani valójuk is. Miután megígérték, mit különben minden vallás ígér, a jövő élet boldogságát, — még olyasmit tesznek hozzá, mit semmiféle más vallás nem tesz, t. i. már a földi életben a legfényesebb kilátásokat festik eléjük.

A hittérítő miután röviden előadta a hit alapelveit, áttér hosszasan a mormonok foglálására, az előnyökre,

a javakra, melyekben részesülnek; szóval földi boldogságról elragadó képet fest nekik, föléleszti vágyaikat, és azoknak teljes kielégítését ígéri; oda utal a tengereken, határtalan síkokon és rettentő szirteken túl levő új Jordán partjaira, a bibliának két ezüst távára, új Judea hegyeire, szóval, az ígélet földére, hol megtalálják azt, mit addig nélkülöztek — a boldogságot. Eddig — így szól — ha nem is egy úrnak, de a nyomornak voltak rabszolgái; a szentek völgyében a határtalan szabadság vár reátok, a függetlenség, a jólét és talán gazdagság. Azután az ifjúsághoz fordulnak s beszélnek neki a Hárem szédítő gyönyöreiről s Deseret leányainak szépségéről; ígérnek neki nőket tetszés szerint, szóval a többnejűség élveit ecsetelik.

Sőt mi több, alig hogy kijelentik a megtérítettek csatlakozásukat: Brigham Young bankárai által azonnal elláttatnak pénzzel s úti szükségletekkel. New-Yorkban megkapják úti tervöket, útlevelek könnyítik továbbjutásukat és segítségben és oltalomban részesíttetnek hosszú útjok minden állomásán.

Az előadottak után világos, hogy a mormon proselyták tömegét — kevés rajongók kivételével — nem a vallási fanatizmus, nem az igazság szömjúzása, nem is a pillanatnyi elragadottság, vagy a lelkiismeret furdalásai, de egyedül és kizárólag kellemesebb földi élet reménye vezérli ide. A vallási elem megtérésük idejekor annyi bennök, mint semmi.

Megérkezésük után a püspökök és előljárók az egészségesnek munkát szereznek, a betegnek segélyt juttatnak, mindnyájokat az élet első szükségleteivel ellátják, míg a művelésre szánt földek munkálását megkezdhetik. Sőt — és ez a fődolog — Young a házépítésre

szükséges anyagokat előlegezi nekik, vályogtéglát, deszkát és más egyéb eszközöket. Az átengedett föld és előlegezett tárgyak dollár értékben fölvéve az adósságok könyvébe bevezettetnek. A visszatérítés részletekben történik; a tized és pedig a gazdaság tiszta jövedelmének tiz százaléka, egyházi célokra! előre megvétetik rajtok.

Hosszadalmas volna itt a további részletekbe bocsátkozni vagy fejtegetni azon bonyolódott viszonyt, mely a hitelező Brigham Young és adóssai közt — pedig valamennyien adóssai — főforog. Elég legyen a tény, hogy a mormonok legnagyobb részének még eddig nem sikerült és nem is fog sikerülni adósságát teljesen tisztázni.

Nehéz munkával szerzi életét; tehet, de ez már igen ritka, egy kis jólétre szert; azonban megtakarításokat tenni végtelen nehéz; ezért oly kevés a gazdag közöttük. A kevés készpénz és a nehézség, melylyel az Egyesült Államok pénzforrásaihoz lehet jutni, ismét egy nagy akadály, mely e társadalom zavarait csak növeli. A Pacific-vasút megépülte előtt Utah valóságos börtön volt, honnan menekülni lehetetlenség vala és az jobbadán még ma is, utak s összeköttetések hiányában. Ha netalán valamely szent el akarná hagyni utahi hazáját, előbb el kell adnia gazdaságát, hogy adósságait kifizesse; de hogy eladhassa, kész- és amerikai pénzzel fizető vevőre kellene akadnia, de ilyen ember ám csak egy van egész Utahban; és ez Brigham Young maga. Ennek még egyáltalában nem áll érdekében ilynemű adásvevéseket elősegíteni. Vallási és politikai hatalmának titka nagyobb részt a mormonokhoz való ezen finansiális viszonyaiban rejlik, kik többé-kevésbé lekötele-

zettjei, adósai. De hát a hittérítők ígérte függetlenség? Alávaló hazugság! A mormonok Brigham Youngtól nemcsak hogy teljesen függnek, de valóságos foglyai.

De furcsa dolog, a bevándorló a függetlenség helyett talált valamit, mit akkor, midőn e szentek karjaiba veté magát, nem birt, mit Európában hiában keresett volna, t. i. a h i t e t. Igen; ő most már erősen és vakon hisz Brigham Youngban, a prófétában. Érthetlenség és furcsa dolog, de úgy van, a gyakorlat bizonyítja; sokan kutatták és magyarázgatták ennek okait. A ki meg akar győződni erről, tekintsen itt körül, vagy forduljon az első ismeretlenhez, kit új Jeruzsálem utcáin talál!

Kísértsük meg, — ha lehetséges, — e homályos de lényeges pontnak megvilágítását, mi ha sikerül, megleltük a talány megfejtését, a mormonismus kulcsát.

Brigham Young 1869 körül, a vasút elkészülte s a Wasatch hegységben levő bányák föllelte előtt hatalma tetőpontján állott, és ez időben az Unió kormánya által is Utah területének kormányzójává nevezetvén ki: alattvalói testének és lelkének föltétlen ura volt. E társaság csak hívőket vesz föl kebelébe. A törvénysértő törvényen kívül helyeztetik; javai elkoboztatnak; ő maga pedig menekülni kénytelen; de menekülnie lehetetlen! Tehát térjen meg, tegyen bűnbánatot és kezdje újra életét; de most már segítség nélkül; mert javadalma, munkaeszközei, marhái elkobozva maradnak. A mi pedig a tulajdonképeni szakadárokat illeti, kik veszedelmesekké lehetnének, ezek el szoktak tűnni. Néha holttetemeikre akadtak. A kevés »pogányok«, kik itt tartózkodtak, csak türetek.

Jaj annak ezek közül, ki egy mormon hajadonnak mert volna udvarolni. Ehhez még képzeljük, mily nehéz az idejutás, és a próféta engedelmé nélkül mily nehéz a távoztatás; s íme teljes az elszigetelt pokol képe!

Említém, hogy Brigham Young a test és léleknek föltétien ura; ez szószerint szigorúan veendő. A mi a lelket illeti, ő határoz az akarat, lelkiismeret fölött, ő vezeti a gondolatot az általa kijelölt úton. De különben ki is merne Utahban gondolkozni? Itt hinni, dolgozni, élvezni kell, de gondolkozni — nem szabad. Vasárnap imaház; köznap gazdaság vagy otthon; színház és hárem minden este, tessék! És ez elég. Alig marad ezenkívül reflexiókra idő. S minden sugallat utján történik. Isten a sugalmazó, Brigham Young a sugalmazott. Egyenletlenségben, zavarban, mindenben hozzá kell fordulni. Néha figyelmez, de hallgat; a mi azt akarja jelenteni, hogy még nem kapott kinyilatkoztatást az Istentől; de ha egyszer megszólal, mindenki meg van győződve arról, hogy Isten szavait hallja. Brighamot ugyan nem tekintik az Isten megtestesülésének, de csaknem annak. És így joggal mondhatjuk, ő a lélekkel rendelkezik.

És most lássuk a testet! Kezében folynak össze minden ügyek és minden anyagi érdekek szálai. Ő használja és kiaknázza az egész területet Utaht, mely körülbelül majd akkora, mint Franciaország fele, az ő szolgálatában áll 200,000 ember physical és szellemi ereje. Pharaó ideje óta a világ aligha látta e monopólium páriját. Ő az Egyesült Államok leggazdagabbjai egyikének tartatik; több mint tizenkét millió dollárra becsülik vagyonát. A piacokon ő szabja meg az életárakat; ő szabja ki az utak irányát, és roppant útvámot szed;

az élet és forgalom minden mozgalmában ő ott van első sorban; kisajtol és kihasznál mindent. Fegyveres erejével, a jól begyakorolt és fölszerelt néphaddal és terjedelmes távírdai összeköttetéssel, mely Utah minden nevezetesebb pontján van, az egész tartomány fölött uralkodik. «

*

**

A mormonismus gyors elterjedése, s erős társadalmi szervezkedése, mely e sorokban ecseteltetett, ma már a történeté. Fényesen igazolja az azon axióma igazságát, melyet az első próféta Joe Smith nyilvánított egy amerikai író előtt: »Őn nem sejtí, hogy a cselekvés szabadsága milyen súlyos teher a legtöbb emberre nézve, s a despotismusra mily nagy szükségük van. Én despota vagyok; s azért engedelmeskedik mindenki.« Lássuk, miként áll jelenleg? és mi vár reá a jövőben?

A mormon társadalom még ma is fönnáll. Brigham Young még él és uralkodik. De néhány év óta a helyzet tetemesen változott.

Világos, hogy a mormonismus csak egészen izoláltan, minden más állammal való érintkezéstől távol, valamely óceáni szigeten állhatna fönn. Érintkezése az amerikai társadalommal s az állam kormányával, elkerülhetlen összeütközéseket von maga után. Amerikát egészen meg kell hódítania; különben Amerika kebelében meg nem maradhat.

Vezérek érezték ezt, midőn egy, a rémes puszták s megmászhatlan hegyek által elszigetelt hazát kerestek; és minden eszközt megragadtak, s minden bűnös tettekre készek voltak, hogy közelökből minden idegent kizárjanak, s híveiket a világtól elszigetelve tartásák.

Az Unió kormányánál már rég szemet szűrt, hogy a mormonok sokasága olyan polgári s katonai szervezetet kapott, mely képessé tette Brigham Youngot néhány ezerre menő militiát, mint fanatizált testőrseregét állítani a síkra; míg ő maga, ellentétben az állam republikánus elvével, valóságos theokratikus fejedelmi hatalommal bírt. És e hatalommal számos visszaélés történt. A mormonok vagyona és élete eo ipso kezében volt; — helyzetök nyomottabb volt a rabszolgáknál. Hanem még lázítóbb volt az államtörvények megvetése, mely a közéjük letelepedett nem-mormonok üldözésében nyilatkozott. Ha valamely »pogány« köztük le mert telepedni s üzletet nyitni: kimarták, tönkre tették, vagy orozva meggyilkolták.

Az ezer közül csak egy esetet hozok föl:

Bizonyos Mr. Robinson a várostól mértföldnyi távolságban fekvő birtokot vásárolt, melyen, mint ekkor híre járt, oly hathatós gyógyforrás található, hogy akárki bírja, rövid idő alatt meg fog gazdagodni. A város atyái (mormonok) azt állíták, hogy azon birtok a városé, mert annak területén fekszik. Az alsó s felsőbb törvényszékek Robinsonnak ítélték oda. Erre titkos fenyegetések érkeztek Robinsonhoz, hogy ha jószántával el nem megy, veszélynek teszi ki magát. De ő meg nem ijedt s maradt. Egy este zörögnek ajtaján; kérdi, ki az? azt mondják, egy ember nem messze a háztól felfordult kocsijával s kitörte a lábát, lenne oly jó segítségül jönni. Robison revolvert tesz zsebébe, kimegy s az őt váró három emberrel elindul . . . Másnap reggel néhány ölnyire házatól bezúzott fejfel halva találták; két pogány be akarta vinni a házba; több mormon ott álldogált, de egyikök sem segített, tudván, hogy az egyház a meg-

gyilkoltnak ellensége volt. A tettesek természetesen nem voltak kinyomozhatók, mint ez rendszerint történt. És ha valakire rásült is a büntett: a mormon jury fölmenté.

A kormány rendes úton nem segíthetett; mert habár Utah területét államnak el nem ismerte is: autonóm belszervezkedésébe, közigazgatásába be nem avatkozott; sőt Brigham Youngot a terület kormányzójául kinevezte. Csak 1875-ben ment az állam annyira, hogy törvényben kimondá, miszerint a polygamia nem ismertetik el törvényes házasságnak.

Azonban már a 60-as években egy erődöt is építetett, a növekedő mormon hatalom esetleges megfékezésére s az üldözöttek védelmére. Ez a már említett Camp Douglas nevű erőd, két angol mfidre Salt Lake Citytől, meredek sziklák alatt, de vagy 600 lábnyi magasban épülve, uralkodik a város fölött, melyre régényesen szép kilátása van, és — ágyúí pour le cas que irányozvák. Vagy két zászlóalj katona van benne állandó szállásban, Connor tábornok parancsnoksága alatt.

A mormonok csak gúnyolódtak eleinte Camp Douglas rovására; főembereik azonban jól fölfogták annak vészteljes fontosságát. De Connor tábornok sem az az ember, a kivel tréfálni lehet. Rendszeren megüzente Brigham Youngnak, hogy a nap mely óráján fog a városban tartózkodni, vagy átlovagolni, s mindenkor hozzátevő: »Ha kellő időben nem talállok visszaérkezni az erődbe: egy óra múlva a város bombáztatni fog.«

Ma már nemcsak Connor tábornok, hanem akárki biztosan járhat a mormonok között!

Ma már nem Brigham Young képviseli az államhatalmat is. Ma ő csak tetteges hatalommal bír, mint

dúsgazdag ember, s egy fanatikus tömeg vallási főnöke. Utah területének a kormány által kinevezett nem-mormon kormányzója van; állami rendőrközegei s törvény-székei vannak, és az állami intézmények hatálya növekedik minden új nem-mormon településsel; a települések pedig szaporodnak minden talpalatnyi új vasúttal.

Általában a Pacific-vasút, s később az Ogdentől a Sóstó-városba vezető szárnyvonal kiépülése halálos dőfés volt a mormon társadalom ellen. Tudták is ők ezt előre; s tudta főleg Brigham Young. De midőn látta, hogy meg nem akadályozhatja: legalább — Yankee-hez illőleg — hasznot igyekezett húzni belőle; s maga is a vállalkozó consortium s igazgatóság tagja lön; s nem keveset nyert rajta.

De a vasút által a mormonok üzleti monopóliuma mindinkább fenyegetve van. Az üldözéssel ma már nem boldogulnak. Számos nagykereskedés, pénzügyintézet s műhely van pogány kézen, s Brigham Young már csak arra van utalva, hogy saját pénzével támogassa a mormon vállalatokat s túlnyomó tőkéjével nyomja el a keletkező versenyt — ha bírja.

E külről fenyegető veszélyeken kívül a mormon szervezeten rágódó belkorhadás jelei is mutatkoznak.

Mióta a mormonok nem üldöztetnek, ellenben ők maguk lettek üldözőkké, — mióta új hazájukban békében gyarapodtak: azóta a belviszály magvai, melyek elejétől léteztek, de Brigham Young vas keze által elfőjtettek — buján kikeltek. Felekezetekre kezdenek oszlani, és a szakadárak szaporodni.

Smith József fiai a soknejűség ellen izgatnak; fönnen tagadják, hogy apjuk azt tanította vagy tartotta volna. Eddig három felekezet létezik, melyek külön gyűl-

nek egybe »isteni tiszteletre.« — A Josephiták — Smith utódai; a Godbee-iták és az orthodox Brighamiták. A Godbee-iták legszamosabbak; közlönyük a »Salt Lake Tribune«; ezek Brigham Young hatalmaskodásait ellenzik, s Church of Zion név alatt szakadár egyházat képeznek. A Brighamiták dühös polémiát visznek ellenük az ő lapjaikban; ezek a »Deseret News«, »Salt Lake Herald« — Young nyomdájában adatnak ki.

A szegényekben fölébredt az irigység a vagyonos főbék, apostolok és dúsgazdag prófétájuk ellen. Sokan jöttek már annak belátására, hogy ők nem egyebek, mint Brigham Young örökös jobbágyai, rabszolgái. Az elégületlenek szaporodnak. A nők csendes ellenzékisége is kezd hatást gyakorolni.

Brigham Young szórja ugyan prófétai menyköveit most is ellenségeire; de nem a régi hatással. Az ex-communicatio: »suspension of the enjoiments of church privileges« (az egyház előjogainak élvezetéből való kizárás) ma már nem oly félelmes, mint akkor volt, mikor a Sóstó völgyében s Utah területén kizárólag mormonok laktak; mikor az, kire vallási közönyt vagy eretnokséget ráfogtak — veszve volt; bebörtönöztetett s ha elszökött, s le nem gyilkoltatott, a pusztában nyomorultán elpusztult.

Ha ma egy nő megszökik a háremből: nem lehet oly könnyen visszahozni, s megbüntetni, mert menhelyre s védőkre talál; s ha Brigham Young a mormon militiára támaszkodva valamely kiváló erőszakolást merényelne — a Camp Douglasból elhamvasztják Salt Lake Cityt. És ha egy mormon lázadás az erőd csekély csapataival szemben sikerülne is: utóvégre még is levernék az Unió hadai; és ez volna a mormonismus végpusztulása. Kiirtatnának, mint az indiánok.

De mint láttuk, a washingtoni kormány részéről erőszakos föllépésre a mormonok ellen nincs és aligha lesz ok. A benső feloszlás jeleiről már következtetni, hogy a felbomlás csak idő kérdése.

Ma már — és ezt kellett megélnie a zsarnok jellemű Brigham Youngnak — a próféta saját fészkeben sikeresen működnek episcopalis missionariusok; kik iskolát nyitottak, mely jobb a mormonokénál, s melyben a mormon tanulók is naponkint szaporodnak; és a mormon szülők nem rettegnek oda küldeni gyermekeiket; sőt sokan maguk is áttértek; és a hatalmaskodó próféta nem bír boszút állani rajtuk.

Sőt a mi több: saját családját fenyegeti a végzet. Nyilvános titok, hogy Youngnak első nejétől fönnlevő, illetőleg legidősb fia el van tökélve, mihelyt atya meghal, megtámadni többi gyermekeinek, illetőleg korcs testvéreinek törvényes születését, s apjának egész ropant örökségét magának követelni.

Sokan azt hiszik, Brigham Young halálával a mormonismus végórája is fog ütni. Annyi bizonyos, hogy az apostolok, kik már is nyíltan civakodnak s szövök a cseleket, hogy melyikök legyen utódja, előkészítik a dissolutiót.

Tehát az egykori üldözés szülte vakbuzgóság, a felekezet éltető ereje lohadóban; a fegyelem lazulva; a hívek belviszályok által felekezetekre oszlatva; az évről évre szaporodó pogányok közt maholnap elmerülve; azon kilátással, hogy a republica törvényei s intézményei nem sokára Utahban is teljes érvényre jutandnak: nagyon valószínű, hogy a mormonismus legalább is a polygamiából ki fog bontakozni, átalakulni s jelentéktelen felekezetekké fog törpülni, vagy végkép elenyészni.

16.

Omahától Chicagóig; s innen a Niagara zuhatagához. Chicago városa, fekvése, közigazgatása, pénzügyi állapota. Szédélgés jelenben; de nagy üzlet is, még nagyobb jövő. Niagara zuhataga. Természeti csoda s emberi humbug. Vasút Philadelphiáig: a világ legmíveltebb vidékei egyikén át.

Omaha nagyszerű panorámáját másutt említtem. Míg a vonat hosszú egyenes viaducton távolodik Council-Bluffs irányában — elragadó visszapillantás esik Omaha magas partjaira, a hidra, a Mississippire s tág völgyére. A vonat lassú síklejtőn halad lefelé Jova és Illinois államok területén, buján zöldellő prairieken s mívelt földeken, virágzó farmeken, csinos városokon s telepeken át; itt-ott a nyílt vidéken két-három emeletes kastély- és palotaszert! nagy épületek láthatók: az egyik államfogház, a másik vakok intézete, a harmadik College, s így tovább. — A népes állomások egyike Buda, néhány ezer lakosságú város, s végpontja egy mellékvasuti vonalnak.

Omahától Chicagóig 24 óra. Délután 4-kor indult a vonat, másnap délután 4-kor megérkezett. Az út azzal is kellemesebb volt, mintsem a Pacific-vonalon, hogy étkező-kocsi (Hotel-Car) volt a vonathoz csatolva. A kocsi a Pullman-Carokhoz hasonlóan van építve; ügyesen rendezett kis konyhája foglalja el egyik végét; a többi csinos étterem, a waggon két oldalán terített s 3—4 személyre számított asztalkákkal. Az ellátás elég tisztességes s jutányos volt. Már ez azután vasúton a comfortnak netovábbja! Kár, hogy csak — kivételesen fordulnak elő e kocsik.

Chicago harminc év előtt az indiánokkal való kereskedés apró állomása volt. 1830-ban tizenkét házból állt

vagy 100 lakossal. 1837-ben jegyeztetett be városnak s kapott municipalis jogot; akkor 4700-ra ment népessége. Ma negyven év múlva ötszázezerre számíttatik; de ez bizonyosan túlzás; 1870-ben hivatalos összeírás szerint 300,000 volt; hat év alatt nem szaporodhatott $66\frac{2}{3}\%$ -al; annál kevésbé, mert 1872-ben a nagy tűzvész csaknem elhamvasztotta; a három év óta tartó gazdasági krízis alól pedig Chicago sem búhatott ki.

A Michigan tónak, mely beillenék tengernek, nyugati partján fekszik, az indián nevű Chicago folyó torkolatánál. Mocsáros mély területét néhány lábbal kellett föltölteni; most már a város talaja száraz, s levegője egészséges. A benyomás nem csekély, melyet első pillanatban az idegenre tesz. Széles tiszta utcái, elegáns magas házai, palotaszerű középületei azon hitet költnek, hogy ez régi fejlődésű gazdag város; pedig hogy nem régi, azt már tudjuk, vajjon gazdag-e? azt csak sejtjük. Meglehet hogy ebben is csal a külszín.

A város 1871-ki october 8—9-kén csaknem egészen leégett. Már néhány nappal előbb gyakori tűzvészek pusztítottak, s kifáraszták, s rendjében megzavarták a tűzoltó testületet. October 8-kán délután ütött ki tűz a faházakból álló és azonfölül nagy faraktárakkal ellepett külvárosban; a láng nem sokára átsapott a folyón, s ellenállhatlan rohamával beborította az egész várost; még az utcák faburkolata is kiégett. Mentésről szó sem lehetett. Hétfőn este nagy vihar és eső oltotta el a tüzet; miután a főutcákat, pompás templomokat, palotákat, hoteleket, vasúti indóházakat, gabona- s egyéb raktárakat, gyárat elhamvasztotta, s alig talált volna már táplálékot. Kétszázezer ember maradt fedél nélkül. Háromszázmilliónyi érték pusztult el. Biztosítva volt vagy százmilió; de ennek fele

sem volt behajtható, mert a biztosító társulatok és bankok épületei is porrá égtek; s maguk is megbuktak.

Már ma csak néhány templom füstös romjain látni még a vész emlékeit; a város legszebb részei még pompásabban kiépültek; külvárosai csinos kő- és faházait fasorok és kertek környezik. Hogy ismét fölépült, nem csoda; mért a város fekvésében bírja prosperitásának alapját; és mert annyi new-yorki, s más városokbeli tőkepénzes és bank-intézetek voltak záloghitelezések által érdekelve fölépülésében, hogy az ő érdekükben állt a város kiépítését hitelezéssel előmozdítani. Jótékony adakozásban sem volt hiány, kivált a vést követett első napokban. Hanem az már csodával határos, hogy tizenhétéznél több leégett s köztök számos nagyszerű épület, hét hónap alatt csaknem mind fölépült; úgy hogy hiteles számítás szerint a nap minden órájában fölépült átlagosan egy ház; nem csak faházak, hanem átlag ilyenek is, de nagy téglas kőházak, paloták is. Az amerikai mozgékony-ság, csüggedni nem tudó bátorság, és a self help szellemét ebben méltánylólag kell elismerni.

A város ma pompásabb mint azelőtt volt. De itt sem arany a mi fénylik. »Mere humbug« mondá egy chicagói polgár. Megengedem, hogy e pompás látszat nem merő szédélgés; de az tény, hogy nagy része e magánházaknak s palotáknak zálog-kölcsönökkel van túlterhelve; s az utóbbi évek nem voltak kedvezők a tőkegyűjtésnek. De nem csak a magánbirtok; a város mint olyan is adósságokba merült.

Általán Chicago példáján is látni, hogyan kezeltetnek a városok s községek pénzügyei. Törvény szerint egy városnak sem szabad több adósságot kötni, mint a mi ingatlan vagyona öt százalékának megfelel. De a város

consolidált adóssága 13, lebegő adóssága 3 és fél, összesen 16 és fél millió dollár 5 %-ra. E szerint a város vagyonának 345 millió dollár értékkel kellene bírni; holott az csak 171 millióra van becsülve. Mondják, hogy itt aránylag nem csekélyebb visszaélések s sikkasztások követték el, mint a minők New-Yorkban fordultak elő. Most van kapkodás; de nincs hitel.

Egyébiránt van Chicago városá fölvirágzásának széles és szilárd alapja! Ez szerencsés fekvése a tenger-nagyságú Michigan tópartján, és három főirányban elágazó vasutak gócpontján; New-York és New-Orleans, New-York és San-Francisco, s mind a kettő és Canada közti közlekedés központja. Ő közvetíti a 60—70 millió mázsára menő búza és gabna kereskedést; ötven-hatvan millió ölnyi fa, 700 millió deszka és zsinó, 400 ezer darab marha, 300 ezernél több juh, két milliónál több eleven disznóval; s mit tudom én hány millió disznóval a város számos porc-house-aiban fölfüstölt húsával való, szóval colossalis mérvű kereskedelmét, vagy szállítási üzletét.

Középületei elősorolásával nem akarok időt veszteni; s az öt-hatemeletes magtáraknál és a hajók rakodásánál alkalmazott óriási elevátorokat (gabonaemelőgépeket) csak mellékesen említem. Csak alagutait érintem, mik Chicago speciálításaihoz tartoznak. A Chicago-folyamon ugyanis számtalan nyitható, úgynevezett forgó-hidak közvetítik a két part közti élénk közlekedést. A hidak folyvást nyitódnak és csukódnak; de még is akadályozzák a hajók menetét, — s akadályozzák a gyalogok, lovasok s kocsik forgalmát is. Kellőleg magas hidat a sík városban építeni gyakorlatlan lett volna; de meg hányat kellett volna építeni, hogy a forgalomnak

megfeleljenek! Tehát egy alagút építtetett a folyam szél-tében, mely csaknem fél angol mértföld hosszú, a nyílás-nál 19, közepén 23 ½ széles s 15 láb magas. Szelelőlyu-kak vannak minden 50 lábra egymástól. Ilyen alagút azóta nyolc építtetett. Egy-egy belekerült csaknem 400 ezer dollárba.

Hasonlókép nagyérdekű, kivált a műépítészekre nézve a Michigan tava alatti tunnel. Az a városnak vízzel való ellátása céljából épült 64 láb mély; s két mlfldre megy be a tó alá; 69 lábnyi mélységben a víz alatt; végén Világítótorony emelkedik ki a vízből. Ezen alagút ismét Amerikához méltó óriási mű!

Chicagóban is kényelmesebben érzi magát az idegen, mint a régi városokban. Népe ssége vegyes; az élet élénk; a hotelek kielégítők. Nevezetes, hogy itt sincs uszoda, pedig a város hosszában a Michigan-tó partján nyúlik el.

*

* • *

Chicagóból a Niagara zuhatagához, ezer apró s egymást keresztülkasul átszelő vasútvonalakat nem számítva, két fővonalon juthatni; körülbelől 20 óra alatt. A Michigan tavától délkeletnek tartva, az Erie tavát délfelől kerülve meg, az út fele ez utóbbi tóval párhuzamosan, s annak partján megy Buffaloig, honnan Ni agara fél órányira van. Vagy a Michigantól éjszakelet felé Detroitnak a Hudson- és Erie-tavak közötti térségen Niagaráig, — mely az Ontario- és Erie-tavak között fekszik. Ez utóbbit érdeke-sebbnek véltem.

Szóval, az éjszak-amerikai tengersizű tavak régiójában vagyunk. Ezekről ismét köteteket lehetne írni; írtak is mások; — többi közt Duvergier de Hauranne is amerikai útjában hosszú fejezetet szentelt nekik, ki pár hónapig

utazott rajtok; mely élvezetet, mellékesen szólva, nem irigylem tőle.

Napközben utunkban alig hagytuk el az egyiket balról, már másik merült föl jobbról; s ha partjára kiértünk, mindenik mint határtalan tenger terült el szemeink előtt. Ismétlem, nagy mérvekkel bíró természetel s nagy alkotásokkal bír ez az Amerika. Valamennyi európai alpesek elférnének akár a Rocky-Mountains, akár a Sierra-Newada hegyláncai között. Pusztái oly terjedelmesek, hogy átutaztában kétségbeesik az ember. Folyói oly hosszúk s szélesek, hogy a Duna vagy a Rajna csak patakok azokhoz képest. Tavai oly nagyok, hogyha akármelyikébe bele állítanák Szászországot: az ott, mint Dixon mondá, föl sem tűnő szigetet képezne. És a természet alkotásai hatnak az emberre; s versenyre serkentik; és az emberek műveiben is meg van a nagy mérv. Semmi sem oly nagy, hogy az amerikaiak merészsége ne vállalkoznék reá. És ha néha kudarcot vall is: a megghiúsult nagy akarat, ha észszerű alapból indult ki, becsülendő. Ha tehát nagy szavakat is szeret használni az amerikai; sokszor lehet rajta mosolyogni; de nem lehet e jogot tőle egészen elvitatni.

Az e tavak közötti vidék nem igen magas fősík: lehet, hogy egykor víz alatt volt ez is; se tavak csak egyet képeztek. Most érdektelen; de nagyon művelt vidék. A vasút Canada területére tér át; Suspension bridge állomásánál, illetőleg Niagaránál leszállunk; itt angol területen, — átmegyek a hídon, — s ott ismét Amerikában vagyok.

Reggel volt; s én elhatároztam másnap reggelig maradni; az egész napot, s főleg az alkonyatot, mikor minden szép vidék a legszebb, a Niagara zuhatagának,

az éjét pedig — az ágybanalvás már kivételessé lett élvezetének szentelni.

A zuhatagot látogatni akaró legcélszerűbben cselekszik, ha ismét átmegy a vasúti hídon a canadai oldalra, s ott a folyó partján megy fölfelé egészen a zuhatagig; visszajövet pedig átmegy a zuhataghoz közellévő függő hidon ismét az amerikai partra, honnan árnyékos úton kertek közt visz az út vissza a helységbe. Ezen vasúti hid is az Amerikában számos rendkívüli műépítmények egyike. Ez 800 láb hosszú függő sodrony-híd; melyet a folyó két átelleni partján álló tornyos oszlopok, illetőleg azokba zárt négy vassodrony tart függőben, 66 lábnyi magasban. A híd fölül vasúti, alól rendes kocsiközlekedésre számított, oldalain gyaloglóknak külön úttal. Colossal és szép mű, elragadó kilátással a Niagara folyó környékére egészen a zuhatagig, — melytől innen két a mfdre van.

Arról, hogy a niagarai zuhatagról szavakkal alkosson valaki némileg megfogható képet: szó sem lehet. Mint olvasóim, úgy én is gyermekkorom óta ezerféle rajzolt, karcolt, fára vagy acélbametszett valószínű s lehetetlen képét láttam ugyan, még is egészen új volt az mikor valóságában előttem állt. Megközelíti a vidék jellegét a Rajna zuhataga Schaffhausennál; csakhogy a Niagarának arányai tán tízszer nagyobbak. Egy oldalról síkságon szétterjedve majestatikus lassúsággal közeledik a Rajnánál tízszer nagyobb hatalmas folyam, de útját állja egy erős sziklamagaslat; a folyó kénytelen oldalra kanyarodni, és ott egyszerre egész tömegével lezuhan a kétszáz lábnyi mélységbe; dühöngve és tajtékozva rohan tovább mély sziklaágyában, s megkerüli a hegyet, mely útjában föntartóztatta. . .

Nem elég a zuhatagot egy pontról látni. A canadai oldalról imposansabb a látmány; de az amerikaió ismét más képet ád; megható és nagyszerú mindig; de föl kell menni a partokra, és a Suspension-bridge oszlopaira, hogy átnézni lehessen egy képben az egész sceneriát; azután le kell mászni vagy kétszáz lépcsón a folyam ágyába, és a zuhatag alá; minden lépten-nyomon fizetni kell ugyan: a hídon, a híd oszlopára, az amerikai oldalon egy parkon kell átmenni, mely levezet a meder aljáig; a canadain lépcsőzet van, s ott viaszkosvászonba öltöztetnek; mindenütt 25—50 cent vagy egy dollár a díj. Különös ugyanis, hogy nem az állam, hanem részvénytársaság gondoskodik mindentről, hidak, utak, lépcsők, látpontok, sőt hotelek építéséről s föntartásáról: s ez természetesen azon van, hogy a rövid, alig 4 hónapi turistai idény alatt beszedje tőkée kamatait. Itt van aztán az idegennek alkalmá a humbugot tanulmányozni.

Itt egy földött lépcső vezet le a mélységbe: a vörös papírra nyomtatott nagy hirdetés az ajtó mellett azt mondja, hogy ez »egyetlen« pont, a honnan teljes átnézetet kaphatni a zuhatagra; bemenet ruházattal együtt 1 dollár 50 cent. Sok pénz; de miután »only point of view« hát csak megfizeted: mikor oda érsz látod, hogy nem igaz; hogy onnan is csak egy részét látni.

Más földött lépcső: a falragasz azt mondja, hogy a ki itt lemegy, csak 25 centet fizet vízmentes ruháért; »view free of charge;« — a látmányért nem kell fizetni. Az ajtónál egy fiatal ember biztat, hogy menj be; hisz csak 25 cent! Lemegy, nézesz két percig az ív-alakban lezuhanó vizernyő alatt, nem látsz semmit, s mikor kijösz, még egy dollárt kell fizetned. »Miért?« a ruháért. »Hisz a ruháért már fizettem 25 centet.« — Igen, de ez úrnak kabátja

s nadrágja is volt! ... Az előbbi Yankee volt, az utóbbi német zsidó. Az előbbi nagyított, de előre megmondta, mit követel? s tetszésedre bizza, ráalsz-e vagy nem? Az utóbbi belecsal és rászed. A Yankee nagy szédelgő; a zsidó kicsinyes csaló. Ez a különbség. A dolog lényegileg egyre megy ki; de a modor, az eljárás más, és jellemző.

Ki szemlélő kedélylyel s a természet iránt érzékkel bir, egész napot kellemesen tölthet itt. A nap állása szerint varázs-szerűleg változik a kép. Mielőtt a folyam a meredek széléhez érne — közbe eső sziklatalaj két ágra szakítja; az egyik az amerikai parton egyenes vonalban szakad le; a canadai oldalon félkört képez; a két ágat napközben élénken színezett szivárvány köti össze; s alkonyat felé a félkörben lezuhanó víztömeg világos zöld színű, s mint olvadt malachit hömpölyög le, két oldalról olvadt ezüst folyam által szegélyezve. Télen, midőn a zuhatag fele kristály- és opálpalotákká merevül meg, ez a legélénkebb phantasián túltevő tündéri kép lehet. A természet e nagyszerű műve a világ unicumai közé tartozik, s látása magában megéri az Amerikába utazást.

Nem távol, vagy ezer lépésre a zuhatagtól, — de nem mint a képek után vélnők: a zuhatag fölött, — áll egy másik függőhíd, mely oly karcsúnak s gyöngédnek látszik a 280 lábnyi magasban, hogy az ember csodálja, hogy mernek rajta nagy kocsik és omnibusok jární.

*

* *

Mi az, a mi az embert hazájából idegen földre, országból országba, egy világrészből a másikba úzi? Közönséges kíváncsiság? látvány? tudvány? vagy a ne-

mesebb izgalmak szükség érzete? Kinél hogy! — Elég az, hogy az elégedettség kellemes érzetével utaztam tovább. Kezdetben az Erie, aztán a Lehigh (Lihey) végre a Pennsylvania vasúton; legnagyobb részt a New-York állam területén át. Meg voltam lepetve, nemcsak a folyvást szép vidék által, hanem még inkább azon magas cultura jelei által, melyek az egész út hosszában Philadelphiáig — reggel 4-től este 7-ig — kísérték.

Míg a síkságon megy a vonat, egymást érik a helységek, gyárok, mindenütt munkás mozgékonyság, füstölgő magas kémények, kőszéntől barna telepek. Pár óra múlva igen szép hegyi vasúton vagyunk, szép erdőkkel, a magaslatokon nagy látkörrel erdős völgyekre; — a Lehigh vizének alig van helye néhol a völgyekben, még is mindkét partján van vasút; még pedig ugyancsak eleven vasút! Míg a mi gyors vonatunk egy oldalon röpül, a másik parton öt vonat robog egymás után, pár negyed óra alatt, minden vonat 350 kocsival, rajtuk kőszén és vaskő. Minden zugban kőszénbányák, odább vasgyárok és kohók, fűrész-malmok; népes helységek, 10—20 ezer lakosságú iparos városok, mint Easton, Allentown; számtalan szép vashidak a folyamokon át; a hegyoldalokon csinos villák, nyaralók; aztán magasodnak a hegyek, szűkebb lesz a szorulat, regényesebb a táj: szép fürdőhelyek mellett megyünk el, mint Mauch-Chunk, hol pompás nagy hőtelek jelzik, hogy sok vagyonos ember tölti a nyári idényt. És midőn végre a művésziileg épült karcsú vashidakon, merész viaduktokon, alagutakon, meredek hegyoldalakon vakmerőn kanyarodó vasútvonal kiér a síkságra, ismét számos más vasutat szel át, melyek ép oly élénkek és népesek; aztán csatornákkal fut egy vonalban, miken fával, deszkákkal,

zsindeyekkel megrakott hajók csúsznak-másznak előre... így megy ez Philadelphiáig és New-Yorkig, más irányban Bostonig, minden felé fogalmat adva az idegennek, hogy e régi államok culturája, népesedése, vagyonossága mily magas fokra ért — az első európai megtelepüléstől alig 250—200 év lefolyása alatt!

17.

Philadelphia, júl. közepén.

Körutamból ismét visszaérkezve Philadelphiába, csodálva tapasztaltam, hogy a már akkor teljesen berendezett világtárlati helyiségekben semmi sem ragadja meg újdonsága vagy rendkívülisége által figyelmemet. És valóban ámbár Anglia sokat, Franciaország sok szépet, Németország nem sokat, de a közt sok solid ipartárgyat állított ki, Oroszország és a mi monarchiánk is jól volt képviselve: még sem tűnt szembe semmi új, sem fazonra, sem előállítási módra semmi, mit már Bécsben s Párisban ne láttunk volna. Csak az amerikai tárlat nyújtott új és nevezetes anyagot tanulmányokra. A mint is most jöttem csak azon meggyőződésre, hogy a philadelphiai világtárlat — qua világtárlat — csak humbug; és az egész tulajdonkép amerikai általános kiállítás volt. Mint ilyen pedig igen érdekes s tanulságos, az tagadhatlan.

Tulajdonkép humánus és nemes eszme is volt egy nemzet léteiének századik évnapját azzal ünnepelni, hogy az ország világ előtt bemutatja: e száz év alatt mennyire haladt elő a béke műveiben? Az ipar, kereskedés, tudomány és művészetek terén? És habár a ma-

gasztos gondolat mögött egy adag nemzeti hiúság rejtett is, nem akarok becséből levonni semmit.

De ha már világtárlat kellett, miért kellett azt épen Philadelphiában rendezni? Így sóhajtoztak az európai kiállítók, s mindazok, kiket küldetés vagy üzlet érdeke Philadelphiában maradni kényszerített. És valójában visszajöttömkor előbbi ismerőseimet, német, francia, orosz barátimat nyomorúságos állapotban találtam, megsoványodva, kimerülve, törődötten. Nem csoda, a nyáron főleg kellemetlen keletéjszakai égalj Philadelphiában legtűrhetlenebb. Fekvése szép ugyan, kivált a Fairmount Parc felé, de oly déli mint Nápolyé, hőisége kiállhatlan, tengeri fuvalom nem mérsékli mint legalább némiként New-Yorkban; a város egész Amerikában legnagyobb terjedelmű; végtelen barna-vörös téglaházsorai átmelegülnek mint kemencék; a város mindkét oldalát folyó-víz mossa, egy oldalán a hatalmas Delaware, más oldalán a kies vidékű Sknilkil, de arról, hogy fürdeni lehessen bennök, gondoskodva nincs. Az amerikai fél a hideg víztől, átalán fél a meghűléstől, neki nincs szüksége uszodára a szabadban. Az, hogy az egész világból ide csődített idegenek kényelmi, sőt egészségi igényeiről is illenék gondoskodni, senkinek se jutott eszébe. A kiállításról este a városba érkezett idegen — a hotel izzasztó termében megebédelvén, nem tudta hova meneküljön. A philadelphiai nép tisztességes, csendes, családdias, az estét a ház előtt hintaszékben tölti. De mit tegyen az idegen? Nyílt közkertek, parkok, hol fagyaltot kapni, szellős sör- és borházak, hol német szokás szerint pipafüst mellett vagy egy órát eliddogálni lehetne, itt nem léteznek. Színház kicsiny és rősz. Circus kezdetleges. Egy ideig sétáltak a roszul kövezett népes utcákon

izzadva, aztán haza mentek a hotelbe, lefeküdni és — izzadni. Némelyik éjjel kétszer-háromszor kétségbeesetten ugrott ki ágyából, s be a fürdőkádba, hogy pillanatnyi enyhülést szerezzen magának. Ilyen életmód mellett néhány hónap alatt nagyon kimerül az ember ereje.

Az élet egyéb kellemeiről is szépen le kell mondani Philadelphiában. Egyetlen finom restaurant sem található itt. Legelőbbkelő vendégfogadója, a Continental hôtél, tisztátalan, hanyagul szolgált, a konyhája rózs, de csak úgy öt dollárt követel mint egy new-yorki első rangú hôtél.

Ilyen volt az anyagi létkör, és milyen volt az erkölcsi? Semilyen. Kinek nem volt véletlen szerencséje oly odavaló családdal ismerkedni meg, mely szívesen látta körében, ez pedig nem oly könnyű vala, mert sokan eltávoztak a nyári idényre, az veszve volt. De különben is jó emberek ezek a philadelphiaiak, de kissé szűkkeblűek és szűkmarkúak, más szóval nem igen vendégszerető! A köznép, azaz a közönség pedig egyáltalán nem volt előzékeny vagy barátságos az idegenek iránt. Ez egy kisvárosias nyárspolgári fölfogású s nevelésileg, vallásilag korlátolt nép, mely megütközik mindenben a mit bölcsője óta meg nem szokott. Ki világos öltözetben járt, vagy tán fehér kalapot tett fejére, nem csak megbámulták az utcán, hanem szemébe nevettek, nem csak pajkos gyermekek, hanem férfiak és ladyk. A philadelphiai a legnagyobb hőségben is feketében jár, s sötét kalapot tesz fejére. — Egy ízben a színházban fölvonás közt fölkeltem zártszékemről, s arccal a közönség felé fordultam; a beállott bámulás, sugdosás, nevetés nagyhamar észrevétette velem, hogy hallatlan

botrányt követtem el; helyéből fölállni, s a közönséget megnézni, az Philadelphiában, és ennél fogva az egész világon nem szokás. Szépen csücsülve kell maradni, s míg az előadás befejezve nincs, az előtted ülőnek hátára meresztteni szemeidet.

Igen de hát melyik városban kellett volna rendezni a kiállítást? erre nehéz volt felelni. Az égalj egész Éjszak-Amerikában kellemetlen. Délen magából értedődik hogy forró s esős, egészségtelen. A Mississippi torkolata felé mocsáros lapályok, New-Orleans városa vidékével együtt az idegenre ragadó sárgaláz hona. Az éjszakkéleti részeken télen zordonabb, nyáron sokkal melegebb mint hazánkban, és az időjárás és hévmérsék változása még gyorsabb. Mondják, hogy ez nem mindig volt így, hanem megérezni azon abnormis égaljon, hogy Amerika területén vagy húsz millió holdnyi erdők pusztítottak el! — A kiállításra legkellemesebb hely volt volna San-Francisco. Igen de az egy második világát, annyira lévén még New-Yorktól mint New-York Európától!

Mondám, hogy Philadelphia 800,000 lakosával a legnagyobb kiterjedésű város Amerikában. Hossza 20 angol mfl, tehát olyan vonal, mint Pestről Vácig, széle 8. Egy ízben végig mentem hosszában lóvasúton, az út valamivel két óránál tovább tartott, egyenes vonalban nagyobbbrészt trappban. Vannak a városnak széles, gazdag, nagy házakkal sőt palotákkal beépült lakályos utcái; de nagyobb része az utcáknak egészen egyforma két emeletes házakkból áll, barnavörös téglafalakkal, minden homlokzat vagy díszítmény nélkül, mintha valamely gyárnak munkásházai volnának, a kapu, ajtók s ablakok csak lyukak. Az ember azt hinné, itt merőben

szegény emberek tanyáznak, pedig nem úgy van. Ezen két vagy négy ablak szélességű két emeletes sötét falak mögött gyakran igen kényelmes, sőt fényűző módon egy-egy gazdag család lakik talán már negyedik nemzedékben; hanem ez a quakeri egyszerűség, mogorvaság, mely ez utcákat jellemzi, az emberekbe is bele neveltetett.

Az óriás város hosszában s szélében majd minden második utcán megy lóvasút, a tramway-közlekedést huszonnégy társulat közvetíti, a közönség azonban nem veszi észre, hogy egy vonalról leszállva — másokra átmenve — más társulat kocsijára került, mert a díj távolság szerint ugyanaz mindeniken, és mindenik elfogadja a másik társulat jegyeit; (markokat) szokás lévén egyszerre 20—30 jegyet előre vásárolni.

A végtelen utcatömegek egyformaságát vagy tíz kisebb-nagyobb s igen egyszerű fasorokból álló square szakítja félbe; — s itt-ott paloták, mint a szabadkőműveseké, s mások; melyek közül természetesen legérdekesebb a State-House, vagy Independence Hall, az állampalota, melynek keleti szögén fekszik azon terem, hol a congressus 1776. július 4-én a függetlenséget kimondá, s az erkélyről a néptömegnek kihirdeté. Nincs is ezen erkölcsi emléken kívül semmi említésre méltó, sem az épületen, sem a termen.

Philadelphiában nagy számmal találhatók érdekes és jótékony közintézetek, iskolák, könyvtárak, fogházak. Irigylendő az utazók közt a szakember, mert annak föladata korlátolt. A tanférfiú megnézi az iskolákat; az orvos a kórházakat; de az ilyen szerencsétlen omniscius publicistának mindent kell látnia: templomokat, iskolákat, kórházakat, fogházakat, színházakat, tébolydákat,

tőzsdét, vízvezetési, gyárakat, munkástelepeket, palotákat, lebujokat. . . Meg is néztem sokat, többi közt a Girard Colleget, a Pennsylvaniai egyetemet, melyről az amerikaiak azt hiszik, hogy — »it has a reputation around the world« világszerű híre van, — s miután a javító- és magán-börtönrendszer Philadelphiában keletkezett, megnéztem az Eastern-Penitentiaryt; megvallom nem egyéb eredménnyel, mint az, hogy pár napig kegyetlenül megerőltettem magamat, s rontottam idegeimet. Hasznát nem vehetem a látottaknak, még annyiban sem, hogy leírjam; mert hisz a mi leírásra érdemes — rég le van az írva tíz nyelven; s ha komolyan belefognék: oly vastagra nőne könyvem — hogy senki se venné meg. Nem is tanultam e nagy fáradtság dacára semmit: sokkal jobban ismertem a mi Amerikáról íratott, sem hogy valami újat fedeztem volna föl.

Egyébiránt a Continental-hotelben, s általán a városban éjjel-nappal kiállott hőséget nem lehet leírni. Nyílt ablakok és a folyosóra nyíló ajtók mellett annyi léghuzam sem volt, hogy a légszesz lángja ingadozott volna. A víz egész éjjel csurgott az ember fejéről; az amerikai etiquette megszűnt s a corridorokon a legegyszerűbb — on ne peut pas plus — toilettekben találkoztak ladyk és gentlemenek . . . Pár nap múlva ismét Germantownba vonultam, a fáradhatlan szívességű Miss Richardson házába, mely azóta annyival is vonzóbbá lön, hogy európai vendégei kedvéért egy néger, de német szakácsnét fogadott házába; s azzal az étkezés minden kifogáson fölüli művészi magaslatra emelkedett.

A szép esti órák ismét a szeretetre méltó Osteimer házban töltek; e második tartózkodásom nem volt melancholiától ment. Mióta oda voltam, egy-két útitársam

Európába visszautazott, mások most készültek; némelyik ide-oda rándult. Les jours se suivent mais ne se ressemblent pas. Semmi sem ismétlődik.

18.

New-York, augusztus 1-én.

Minden utazó tapasztalja, hogy egy idegen város, melyben csak pár napot töltött is, ha másodszor oda jó — már régi ismerős kedélyes benyomását teszi, s az ember csaknem otthonosan érzi magát benne. Nálam ezen honosság érzetét emelte az, hogy egy amerikai ismerősöm kényelmes házában, szeretetre méltó körében laktam, — kinek első ittlétemkor meg kellett ígérnem, hogy californiai utamból visszajövet pár hétre az ő házában kell felülnöm hadi szállásomat, s innen teendünk majd kirándulásokat a közelebb s távolabb érdekes pontokra. Ez Dr. S . . y volt, New-York újabb iskolájú jelesebb orvosai egyike, ki egy évnél többet töltött hazánkban, és pedig mint Dr. Bakody tanár előadásainak buzgó hallgatója. Visegrádon ismerkedtem meg vele, melynek szépségére rajongással emlékszik vissza; mint általában oly előszeretettel van hazánk iránt, hogy élénk kívánsága azt ismét meglátogatni.

Mily jól esik a flanirozás, vagyis amerikai nyelven »loafing«, itt a »határon«, hátam mögött a bejárt continenssel! Most egészen más szemekkel nézem New-Yorkot. A mi rajta amerikai jellegű: azt már sokkal kiáltóbb színekben ismertem meg a belföldön; a mi most meglep: az New-York európai jellege. Valójában

mini San-Francisco a continens nyugati szélén, úgy New-York a keletin — cosmopoliticus jellegű; amaz némileg ázsiai, emez határozottan európai árnyalattal. Természetes! New-York majd a legközelebbi pont Európához, kereskedelme által azzal folytonos érintkezésben, az emigrációval folytonosan európai népelemeket szedve föl, miket assimilálni nem bír. Négyszázezer irlandi, vagy kétszázezer német lakosság itt létét észrevenni az utcákon is, az üzletekben s minden közhelyen. Az angoltól könnyen megkülönböztethető »irish«, és német nyelvet hallani úton-útfélen. Az építkezés is még némileg európai, hollandi vagy angol jelleget ad a városnak. Csak a számtalan ízlés nélküli templom jelzi az amerikai Ízléstelenséget. Látni itt minden építészeti styl torzképét; mely azon hajlamból ered: nagyot, magasat, meglepőt, drágát alkotni, mit a barbárok összezavarnak a »szép« fogalmával. Kivételt képez a postaépület; s képezne a hírhedt új törvényszéki palota, ha el bírna készülni; — ennek történetét azonban másutt adom elő. Általán a belváros, a city, nem igen tisztán tartott; a kövezet s faburkolat főhelyeken is, meglehetősen rossz. Ellenben az Avenuek felső részei, főleg az V., IV. és III. igen csinos, díszes, csendes városrészek, hol a választékos s vagyonos osztály, minden házban egy-egy család, kellemesen lakik.

De méltó büszkesége New-Yorknak Central-Parkja, mely a város nyugati szélén fekszik. Ez egy új alkotás, mindössze tán 15 éve, hogy elkezdték. Terjedelme 84 3 acre, és nagy ügyességbe, munkába, s költségbe kerülhetett, tekintve, hogy területe, mint az egész városé, kopár szikla dombok és mocsáros völgyek, — míg belőle oly ízletesen tervezett nagyszerű kéjkert lőn,

árnyékos partiekkal, illatozó virágágyakkal, kisebb-nagyobb tavakkal, miket csörgedező patakok kötnek össze; meglepő kilátási pontokkal a tengerre. És említésre méltó az a leleményesség is, melylyel ők — a városnak egyáltalán nagyszerű vízvezetéki művét — a parkba úgy belefoglalták, hogy két vízmedencéje szépitési eszközül is szolgál. E két reservoir egyike 1826 láb hosszú 835 széles, s tizenöt millió akó vizet foglal magába. A másik épenséggel óriási; terjedelme 106 acre, s tartalmi képessége száz millió akó.

Hanem ha New-York még húsz évig az eddigi arányban fog terjedni, a Central-Park is egyszer csak azon fogja magát észrevenni, hogy köröskörül be van építve. Különben az óriási város különböző részein több kisebb park és square szolgál nyugpontul a szemnek, sétányul s játszó helyül, nagy és kis gyermekeknek. Az öbölben is folyvást jövő-menő helyi gőzösökön számos szép kirándulási pont kínálkozik; az árnyas dombokon szép kertek közt van a gazdag, de üzletök által a városhoz kötött polgárok villegiaturája; a közel szigeteken tengeri fürdők lelhetők. Ezek közül a Coney Island kivált vasárnaponkint leglátogatottabb. Berendezése a fürdőhelynek elég egyszerű; s férfiak és nők nagy sans gené-el közösen fürödnek. A hullámszás gyenge. A híres Greenwood-Cemetery hova gőzkompon jutni — a legszebb temetők egyike, szintén igen látogatott pontok.

Szóval New-Yorkban a közép vagyonú osztálybeliek is kellemesen élhetnek. A bonvivant és ingyenc is talál elegáns club- és játszó-helyiségeket, finom restaurán-
tokat, minő Delmonico-é, — s ha tetszik más szórakozásokat, mik Párisra emlékeztetik, ha mindjárt Páris nem is pótolják ... És New-York nem csak roppant

világkereskedelme, s gazdag ressourceai, nagyszerű közintézetei által: hanem kényelmes, kellemes életmód, tekintetében is első városa Amerikának.

Hátra volna New-York közintézeteiről szólnom. Iskoláik, könyvtáraik, jótékony intézeteik; Özvegyek, árvák, kitett és elhagyott apró gyermekek; csavargó fiuk ellátására szánt menházak oly számosak, a beléjük fektetett összegek oly nagyok — hogy mély tisztelettel kell adóznunk a new-yorkiak áldozatkész humanitásának. Általán mi sem válik annyira Éjszak-Amerika népének becsületére, s miben sem tesz annyira túl minden más nemzetén, mint a rendszeresített magán jótékonyosság műveiben. Azon kevés után — aránylag kevés — azonban, miket én láttam, sajnálattal kell hozzá tennem, hogy nem mindnyája ezen intézeteknek áll a kor színvonalán, s kezelésök itt-ott föltűnő hiányokat s hanyagságot árul el a futólagos szemlélőnek is.

Miután ezen intézetek egy része az Unió állami kormányzata alatt áll, mások New-York-állam, mások ismét New-York városa által tartatnak fönn, vagy legalább fölügyelete alatt áll: mindenik meglátogathatása végett más hatóságnál kellett engedélyt szorgalmazni, mi nem csekély lótás-futás s idővesztegetésbe került; s néhol észre lehetett venni, hogy nem igen szívesen bocsátanak be; néhol csak igen felületesen mutattak meg egyet-mást. Például a philadelphiai híres peDitentiaryban egyetlen fogolyt mutattak meg cellájában; különben csak az üres cellákat láttatták. A különféle műhelyeket, hol a rabok dolgoznak, csak az ablakon át nézhettük.

Ellenben igen előzékeny volt Mr. Wickham New-York város polgármestere, ki az intézetek főfelügyelő-

jéhez Mr. Brennanhez utasított; s ki egy hivatalnokot küldött ki velünk, hogy a New-York városa hatósága alá tartozó intézetekbe elvezessen. Leginkább említésre méltó ebbeli kirándulásaim közül a Blackwells Island. Az East river ezen keskeny, hosszú szigetén kizárólag városi közintézetek állanak. Egy óriási nagy fogház; nagy tébolyda; szegények háza; dologház: a Charity-kóroda, s ezektől elválasztva — a himlőkórház. A tébolyda nagy kaszárnya- vagy fogházalakú épület; hol 1000—1400 elmebeteg nő nem annyira gyógykezelés alatt, mint inkább fogva tartatik. A forró nyári délutánon a rökkenő hőségű szobákban és folyosókon jártak, ültek, guggoltak, vagy a földön fetrengettek a szerencsétlen asszonyok, — a tébolyodottság különböző fokán és nemeivel vegyest; csak az őrjögök záratvák el külön, s ezekkel úgy látszik azon kegyetlenséggel bánnak, mely ma már a praxisban legyőzött szempont Európának legalább jobb s kiválóbb intézeteiben. »És mikor bocsáttatnak szabad levegőre?« kérdém a felügyelőt, ki vezetőnk volt. »Bizony ritkán uram! — nincs helyünk a szigeten szabadban!« Ilyen rendszer mellett az egészséges is megtébolyodnék.

A dolgozó házban — hova csak rendszeres részek és csavargók szoktak bezáratni, e pillanatban 830 személy volt, férfi és nő; télen 1400-ra fölszaporodnak. A ki dolgozni vonakodik, azt absolut sötétségű kamarába zárják, mely csak 4 láb magas és széles, egy öl hosszú. Ezt néhány órán túl ki nem állja senki. Egyszerre rémítő sikoltás és ordítás ütötte meg füleinket; a vezető felügyelő, katonai egyenruhás, erőteljes szálás ember, nyugodt mosolylyal nyitotta meg a kettős vasajtót, és a mögött egy elég jól öltözött középkorú nő

láttunk fetrengeni, folytonos jajgatással hasogatva a levegőt. Sajnáltam őt, de hallgattam; mert nem kell idő előtt ítélni. »Fogsz-e dolgozni?« »Jaj jaj uram, dolgozom akármit, csak bocsásson ki, meghalok!« — »Igen, te mindig megígéred, hogy dolgozol, míg kibocsátanak. Még egyszer megbocsátok. Eredj!« »She is very stubborn«, mond felénk fordulva, nagyon makacs, egyáltalán nem akar dolgozni. Vannak külön kamarák, a behozott holtrészegek, s a delirium tremensbe esettek számára,

Amerikában nagy a szabadság, és sok büntett kibújik, s büntetlen marad. De ki egyszer hasonló intézetekbe vagy fogházba kerül — azt nem simogatják többé bársony kézzel.

Szelídebb s ártatlan tébolyban szenvedők külön s szabadon álló apróbb házakban láttatnak el. A C h a - r i t y h o s p i t a l jól kezelt, tisztán tartott kóroda. Az igazgató főorvos minden zugot megmutatott. Nem is volt oka mit titkolni; őszintén dicsértem az intézetben uralkodó kényelmet; »Sok is uram«, felelé ő; »annyi és oly jó ingyen kóroda van New-Yorkban, hogy már visszaélés üzetik velők; igen sok vagyonos ember betolakodik protectio útján, kinek módja volna magát otthon gyógyíttatni.«

A javító fogházba (Penitentiary) azonban alig dugtuk be orrunkat — már megint kivettek, úgy látszott, semmi szép mutogatni való nincs benne. Mi sem nagyon bántuk, mert becsületesen kifáradtunk.

Mindezen épületek gránitkőből emelvék; és a sziget partjai is úgy épülvék, hogy onnan könnyen ki nem szökik senki.

A város legnagyobbszerű nevezetessége lesz, ha t. i. majd elkészül az a függő híd, mely New-Yorkból

Brooklynba fog átvezetni. Mint említém, New-York tulajdonkép félszigeten épült, melynek egy oldalán a Hudson folyó, átellenben New-Jerseyvel; másik oldalán a tenger egy ága, melyet East-Rivernek, keleti folyónak neveznek, átellenben a Long-Island csúcsán Brooklynnal. New-York lakossága vagy egymillió, Brooklyné vagy 400,000; képzelhetni tehát a két hely közötti forgalom élénkségét, s hogy milyen akadálya a közlekedésnek az, hogy híd a két város közt nem létezik, s csak gőzkompokra van utalva, melyek évenként 40 millió személyt szállítanak ide s oda. Elkezdték tehát egy hidat építeni, mely a csaknem egész angol mfdnyi szélességű vizet egyetlen ívben átboltozza, s csak két parton álló két oszlopon kell hogy nyugodjék. A congressus határozata szerint a hídoszlopoknak oly magasaknak kell lenni, hogy a híd színvonala negyven méterrel legyen magasabb a tengeráram legmagasb pontjánál; hossza 493 láb; széle 26 m.; hogy kettős vasúti vonalnak, két útnak közösleges kocsik, s széles ösvénynek gyaloglók számára elég tág legyen.

Egyelőre csak az oszlopok készek, s mintha csak karsú tornyok volnának, oly merészen s kecsesen emelkednek ki a város 6—7 emeletes házai közül. Rémséges mű lesz, ha — meg lesz; — ha úgy nem jár mint Washington monstre- emléke Washingtonban, s több más megkezdett »nagyszerű«, de soha el nem készülő mű.

19.

Kirándulások az elegáns fürdőhelyekre, Newportra, Saratogába.

Long Branch New-Yorkból, — Gape May Philadelphiából azon városi lakók és üzéremberek által

látogatott tengerpartok, kik egy-két óránál távolabb s 24 óránál hosszabb időre el nem utazhatnak. Érdektelen mindenik; ámytalan homokos partok, nyáron üdítő szellő nélkül; s a tenger hullámozásának csak képzeletével. Azonban, főleg vasárnapra ezenkint tolonganak ki, s hétfőn reggelre vissza, — mind azon öntudattal, hogy nagyszerű kirándulást tőn »a very nice watering place«-re.

Ezeknél jobban érdeklik a turistát a sokat emlegetett elegáns fürdőhelyek, mert azt is kell látni, mi módon mulatja magát a vagyonos s mívelt osztály Amerikában? A munkánál láttuk, — s eredményeit is megcsodáltuk; lássuk, hogyan pihen ki magát? mit és miként élvez?

A két legelegánsabbnak híresztelt fürdő Newport és Saratoga.

Dahin — Dahin — lasst Uns ziehen!

Az én nyájas olvasóm, ha mindjárt azt találta is, hogy ez úti jegyzetek néha a francia mondás szerint legroszabb genre, t. i. le genre ennuyeux betegségében szenvedtek; de a fiatal novellaírók ama styl-jébe még sem estek, kik rendszeren így kezdik meg érdekes regéjüket:

»Az ég derült volt; kék azúr boltjában fényesen tündökölt az arany zománcú nap . . . sat.«

Pedig valósággal majd három hónapja minden nap ugyancsak tündökölt, sőt égetett a nap; s már el is feledtem, hogy beborulhat. Csak másodízben Philadelphiában létemkor volt néhány nap egymás után erős záporosó, melytől a hőség enyhülését epedve reméltük, melyre azonban rendszeren még rekkenőbb meleg állt be. A rendszerint 95 — 115 foknyi hőség csak pár

nap óta New-Yorkban szállt le 80—85-re; a minék már igen üdítő hatását érzők.

Kissé borús, de elég meleg volt a Pullman Parlor Carban, melyen délutáni egy órakor a Grand Central Depot — óriási vasboltozatú indóházból kimozdultunk, estére Newportba érkezendők, — mely tengeri fürdőhely az Atlanti Óceán partjain fekszik.

A vasút vonala párhuzamosan megy a tenger, illetőleg az átelleni Long-Island partjaival; de többnyire beljebb a száraz földön, úgy hogy csak itt-ott láttatja vagy érinti a tengerpartot. A partvidék néhol homokos, néhol sziklás és dombos; de beljebb vannak igen szép pontjai is. Itt-ott kisebb-nagyobb folyamon, melyek sebesen rohannak a tengerhalálba, szép hidakon robog át a vonat; s a folyamok emelkedett partjain villák, kertek, csinos városok. Ezek egyike Bridgeport csak azért is érdemel említést, mert az olvasónőim által bizonyosan ismert Wheeler et Wilson és Howe varrógép-gyárai itt vannak; hasonlókép nagy fegyver- és ércöltény-gyárok (New Haven Arms Company). A vagy 20 ezer lakossal bíró csinos város magas terrassen fekszik, s szép látmányt nyújt.

A vonat tovább is nyájas zöld dombok, egyes fantastikus sziklák, tavak, s mívelt földek közt sűrűn lakott vidéken át éri el New-Havent, mely szintén a parton fekszik, vagy 50 ezer lakossal, nagy középületekkel, melyek közül a híres Yale-College 7500 tanulóval s 60 tanárjával említendő. New-London, Stonington, Wickford landing szintén csinos városok. Az utóbbi már túl van a Long-Island csúcsán; a tengerparton; s itt kiszállunk — esti 7-kor s gőzhajóra ülünk, mely lapályos érdektelen szigetek között a Na-

rangaset öbölbe kanyarodva, egy óra múlva érkezik meg Newportban.

A hajó közép nagyságú, utazó kevés, többnyire nők, és végre valahára mívelt modorú társaság »indeed«.

Ez a Newport tulajdonkép nem valami idylli kis zug, hanem Rhode-Island állam régi fővárosai egyike, mely még hatvan év előtt New-Yorkkal is versenyzett; ma azonban mint város jelentéktelen. Ellenben a tenger felé fekvő része, a fürdőhelyhez vezető árnyas fasorokkal, kertekkel s villákkal igen csinos. A tengerpart is változatos; a homoksíkságot magasabb dombok, sziklagruppok, — lovaglókra számított fasorok, mulatóházak váltják föl. Azon New-Yorki és Bostoni lakos, ki elég gazdag, hogy itt saját villája legyen, ha már Európába nem rándulhat, a mi neki csak »a tripp« — egy kis kirándulás: akkor legszívesebben vonul el Newportban, hogy ne kelljen találkoznia a mobbal, melynek többé-kevésbé uralma alatt áll; de a mely ide nem jöhet, mert az élet itt igen költséges. Első rangú hôtélben, minő az »Óceán hotel«, a hova szállva voltunk, a napi díj 7—8 dollár; kocsik, bálók, mutatványok bemeneti árai magasak. Lovaglás, evezés, kocsizás, koronkint rősz színházi előadás s kölcsönös látogatások s kártya több elegáns játékházban — képezik a vendégek időtöltését. A fürdés csaknem mellékes dolog. A nők csak júliusban fürödnek.

Vájjon mulatságos-e az itt tartózkodás? az idevalókra nézve kétségtelenül az. Az idegen, ki valamely kiválóbb családhoz ajánlva van, s egy-két hétig marad: beletalálhatja magát a társaságba. De a tulajdonképi turista itt sem találja meg az öntetszése szerinti

multság azon lehetőségét, mely az európai fürdőhelyeken: Ostende, Trouville, Baden-Baden, vagy akárhol oly fesztelenné teszi a tartózkodást. Európában mindenütt a maga módja s tetszése szerint szabadon élhet, s à sa façon lehet boldog az ember. Az amerikai élet shablonszerűsége, a pedansság, melylyel bizonyos az ő fogalmuk szerint »finom« modorhoz s gépileg elsajátított formákhoz ragaszkodnak; — a kényszer, a nap minden óráiban ezer idegen körében tolongani; s bizonyos órákban velők egy teremben étkezni; úgy és azt és nem másképp enni, inni, mint az a helyi Ízlésre számítva gyárilag elkészült: mindez nagyon hamar unottá tenne még sokkal szebb helyeket, mint a minő Newport.

Huszonnégy óra alatt ki is merítettük minden élveit; s mentünk Bostonba, s onnan néhány nap múlva Saratogába. Egyelőre átugorván az utat — mindjárt Saratogába vezetem be az olvasót.

Saratoga vidékéről nincs mit mondani. Terjedelmes síkság, melyen csak félnapi távolban látni hegyeket. A helységtől fiatal fasorok vezetnek minden irányban. Délfelé tartva, egy óra múlva a térség lemélyed; s katlanában fekszik Saratoga tava, — csinos kis szigettel benne, néhány ölnyi magas parttól, parkszerű fatömbektől környezve; csaknem azt hinnők: az egész mesterséges mű. Pedig a tó nem csekély; 9 mértföld hosszú, 3 széles.

Fürdőhelyiség, mely egyszerű deszkaépítmény, áll a tóban; s mulatóház a tó partján, nagy terjedelmű terrassal. Félórányira innen van a Congress-spring (forrás vagy szökőkút), másfelől a sulphurspring — amaz vasas, emez kénköves forrás — végre a híres Geysers-

spring, mely a fa- és acélmetszeteken s fényképeken lábnyi vastagságú víz sugárt lövel föl magasra az égbe, s nagyszerű természeti csodának látszik: — valóságban pedig az artézi kút-mű által néhány lábra föllövelt vékony sugár; — ez utóbbi legalább illőn befalazva, a többi csak primitív állapotban. E különféle vizek forrásai távolabb egy poshadó tócsába folynak össze. Van Magyarországon tíz fürdő, hathatósabb vízzel, sokkal szebb tájjal, igaz, hogy elhanyagolva, melyet csak legközelebbi vidékén ismernek, s nem emleget senki.

Saratoga és Newport elegantiája közt már feltűnő különbség észlelhető. Saratogában kevés magánkert és villa, annál több óriási hôtél található. Itt minden tömegekre van számítva. A Grand Union hôtél, melyben szállva vagyunk, nem sokkal kisebb tért foglal el, mint Pesten a Károly-kaszárnya; de 4—5 emeletes; s ilyen hôtél van még néhány. Udvaraiban szárnyépületek emelkednek, s a szabad tér kertekké van átalakítva, árnyas fákkal, szökőkutakkal, illatozó virágokkal. Éttermében 1400 személy ebédelhet egyszerre. Képzelnétek milyen élvezet ez, mikor a szabadban s árnyékban 28—30 Reaumur fokot mutat a hőmérő! Nagy társalgó és concertterme ideálját képezi azon hôtélbeli vagy gőzhajói társas-termeknek, miket az amerikai »most splendid saloon«-nak nevez. Van benne legalább negyven pamlag, s két száz zsölleszék, s ugyanannyi apróbb szék. Valóságos papagáj-bútorzat. Sárga, sötétzöld, narancs, rózsaszínű, világos zöld, ég-kék, indigo-kék, sötét-vörös, láng-vörös — szóval minden kigondolható színű, de drága gyapjú, selyem, damaszt, bársonnyal bevont bútorok, össze-vissza vegyest állítva a terem egész szélében, hosszában, közepén; alattok kiáltó színű tarka-

barka szőnyeg kifeszítve az egész termen át; s a falon fényes tükrök, aranyozott csillárok.

Ezen kívül vannak kisebb ladysparlorroomok, még cifrábbak.

Az életmód Saratogában következő: reggel korán víz ivás a különböző forrásoknál. A nők már toiletteben vannak. 8—10 közt általános reggelizés a hôtél említett ebédlőjében; aztán visszavonulnak a nők, s szebben átöltöznek; az urak rockingchairbe ülnek, szivaroznak, elalusznak. 12—2 közt lunch; — a nők más toiletteben jelennek meg. Lunch után a nők a folyosókon, melyek az utcára vagy a kert felé fordulvák, üldögélnek, hevernek, egymásközt, vagy férfiakkal vegyest csevegnek; az átmenőket mustrálják; s mindenkép erőlködnek, kivált az idősebbek »ladylike« viselni magukat — már tudniillik a mit ők »ladylike«-nek tartanak. Egykettő könyvet forgat; a férfiak közül némelyik udvarol; mások szivaroznak, vagy bagóznak, alszanak, vagy kártyáznak. A hazard nagyban űzetik; s törvény szerint tiltva lévén — a játékházak úgy vannak szervezve, hogy idegen be nem mehet, csak tag által vezethető be; a bemenetnél pénzt vált — játékjegyek, markok ellenében, melyek rézből vagy elefántcsontból csináltak; — a játék nem készpénzben, csak markokban folyik; a mi fölfedeztetés esetében elegendő mentségi ok. E fürdő helyeken, valamint a nagy városok clubjaiban is igen magasan játszanak. Nem egy az üzleten könnyen nyert ezreit veszíti el a leginkább divatozó »faraón«.

Öt-hét óra közt — az 1400 személy viaskodása az ebédért. Azután toilette-csere; kikocsizás a tóhoz, evezés, udvarlás; este vissza; bál minden este, csak-

nem reggelig; hol a kisasszonyok a papa, mama, vagy néni kísérete nélkül is jelennek meg; a mi nem is shocking, hanem szokásos dolog. Flirtation, apró botrányok, napi renden. Ki az amerikai fürdő életről mulattató módon óhajtana bővebb tanulmányokat tenni, annak ajánljuk Edgard Fawcettnek »Ellen Story« című igen jellemző regényét. (New-York. E. J. Hallet Son.)

Typusa a Saratogai társaságnak az a mit Amerikában »shoddy«-nak, a bécsiek schnassnak neveznek; magyarul ál-úriasságnak, vadaristokratiának mondanám. Tudniillik a míveltség, s társadalmi alap nélküli gazdagok; kiknek azonban gazdagságuk is többnyire tegnapról datált, s holnapra ritkán biztos. Ezen emberfaj mindenütt a világon ugyanaz: hanem Amerikában e faj igen nagyszámú; és ezért jellege, oly általános, hogy a jobb osztályokra is ráragad.

Szóval amerikai idegek kellene ahhoz, hogy ilyen fürdőhely zszibongását, moráját s tolongását valaki hetekig kiállja, sőt még azt élvezetesnek is találja.

A vasárnap mindenek fölött valódi »geniune american«. Délelőtt egyházi beszédek; aztán a vasárnap ünneplése. Hogy pedig a cseléd is megülhesse a szent napot: az ebéd egy órára van téve, s rövidebb a szokottnál. Bor-, pálinka-házak külső ajtai zárva, csak hátulról lehet bemenni. Zene tiltva van.

De minthogy ez a csend egész nap mégis unalmas: délután a parkban, mely igen csinos s árnyékos hely — (bemenet 25 cent) hangverseny tartatik. Hogy azonban senki benne meg ne botránkozzék, elnevezik »Sacred Concert«-nek; s állítólag csak egyházi dallamok adatnak elő, természetesen mindennemű operából; például mikor ott voltam, többi közt Verdinek

Nabucco operájából játszottak, s a programmon nem mulaszták el hozzá tenni: »Nabucco, subject of the book of Daniel;« — (a Dániel könyvéből vett tárgy!) Ilyen furcsa szentek ezek az Amerikaiak!

20.

Boston Albany. A Hudsonon New-Yorkig.

Newportból Providencenek megy a vasút, mely Amerika legrégebben betelepített, s helyenkint szép vidéken át öt óra alatt Bostonba visz.

Boston az amerikai első rangú városok közül saját jellegével tűnik ki. Építészete régibb angol formájú solid sötét házaival, girbe-görbe rendetlen, de tiszta utcáival, melyek az egyforma egyenes utcájú amerikai városok után kellemes változást képeznek. Azután Boston minden amerikai város fölött mívelt társasága, irodalmi s tudományos törekvései, s a művészet tisztelete által magasra emelkedik ki. Középületei is igen díszesek, State-House-ja, hol Massachusetts állam Congressusának üléstermei, miket megnéztünk s kormányójának hivatalai vannak, magas dombon épült, s magas kúpjáról az egész város squarejeivel, szép külső parkjaival, kikötőivel, a tengeröböllel, s vidékével nagy körben nézhető át. Közvetlen alatta fekszik a valóban nagyszerű kettős park, a Common és Public Garden, egy része terebélyes fákkal s árnyas lugásokkal a dombra támaszkodva, másika a síkon, tóval, szökőkutakkal, szép virággyakkal; a kettő együtt két négyszög angol mflđ területet foglal el; s elegáns épületek szegélyezik minden oldalról. Sok márvány és bronz,

gyalogos és lovagló szobor látható Bostonban; néhány Washington; egyike a Public Gardenben; hol a legnevezetesebb egy márvány szobor, mely... az »aether« fölfedezésének tiszteletére egy bostoni gazdag polgár által emeltetett, s 30,000 dollárba került; a hálás polgárnak vájjon melyik tagját operálták aether segítségével: arról hallgat a chronika. A City-Hall egyszerűn szép palotája előtt álló Franklin-szobor a legjobb Bostonban.

Sok kitűnő tanintézetei közül leghíresebb a Harvard University, mely a városon kívül nagyszerű parkban fekszik, palotaszerű épületeiben elhelyezett jogi, theologiai, s orvosi tantermekkel, gazdag gyűjteményekkel, múzeummal, természettani műszerekkel, könyvtárral. A g a s s i z is itt tanított, nagy megbecsülésben s nagy fizetésben részesítve; a természettudományok nevelésének ő adott lendületet, s ő alapítá a folyvást szaporodó állattani museumot. A Harvard College ellen az amerikaiaknak azon kifogásuk van, hogy tanulói aristokratikus modort sajátítanak el.

A festészet ápolására Boston büszke. A Boston Athenaeumban, hol évenként rendeznek képtárlatot, s ezen kívül sok más magángyűjteményben nem egy jeles kép is található a sok állítólagos Tizian, vagy Velasquez, vagy Rembrandt között, melyek alig válnak be jó másolatoknak: de tulajdonkép rendszeres képtár a történeti iskolák alapján — mint Amerikában sehol, úgy itt sincs. — Ellenben van sok tartalomdús könyvtár; van egy helyes kertészcsarnok, állandó virág-, gyümölcs-, zöldség- s terménykiállítással.

Az 1812. angol háborúban az ezek által bombázott Charlestown külvárosban a csata helyszínén emelkedik

ki a híres Bunkers Hill Monument; — egy magas egyszerű obelisk, melynek 300 lépcsőjén tetejére föl-mászni teljesen fölöslegesnek tartottam. Közel ehhez egy más márvány emlék az 1861—65-ki polgárháborúban elesett Charlestoni polgárok tiszteletére.

Szíves cicerónét leltem itt Prang és veje ifjú Heinzen Károly urakban, kikhez ajánlásom volt; s kedves házi kört családokban, hol az 1848-diki veterán-demokratával, idősb Heinzen Károly úrral is, ki még ma is erélyes újságíró, találkoztam. L. Prang et Co. Art and Educational publishers egy nagyszerű műnyomda tulajdonosai, mely legfőképp tancélokra szolgáló természettudományi képes ábrák, színezett könyomatai kiadásával foglalkozik, mik százezernyi példányokban kelnek a sok tanodában; mindezen, mind egyéb chromo-lythographicus művei nagy tökélyűek.

*

**

Bostonból Saratogába délután indultam vasúton, s éjjel — miután háromszor kellett más vonatra átszállni — egy órakor érkeztem meg.

Saratogából Nev-Yorkba visszamenendő, Albany-nak vettem utamat, onnan gőzhajón menendő, hogy a Hudson — e?en szépnek híresztelt vidékét is lássam, a mit nem is bántam meg.

A mi ugyan ezen amerikai folyam-gőzhajókon való kirándulásokat illeti, azokban csak amerikaiak találhatnak élvezetet. Ezek a »most splendid« és minden európai gőzhajót szerintök mesze túlszárnyaló amerikai gőzösök nagy építmények ugyan, hanem úgy vannak

alkotva, hogy a reájok férő vagy ezer ember közül alig talál száza helyet a szabadban, hol a tiszta levegőt szívhathná, s a talán szép vidékben gyönyörködhetnék; mert a hajó főfedelét a gép, mosókamarák, a kapitány s mások cabinejei foglalják el; a hajó közepét pedig egész szélében s hosszában a nagy sálon, ismeretes papagáj-bútorzattal, s barbár eleganciával »the finest and richest furniture«; s csak a hajó két hegyén van egy kis nyílt hely hagyva, hol 40—50 személy elférne; és pár száz harcol az ülésért, s ülnek mint a sardinák egymáson; és mintegy a székre szögezve, mert a ki meg is unta talán az ülést, s kissé mozogni óhaj-tana: nem mer fölkelni, mert azon percben helyébe ül valaki, akárki, néha egy matróz, vagy csizmatisztító gyerek; s helyet többé nem kapsz. Az amerikai azonban úgy is legjobban szeret a »most splendid« salonban időzni, s egy pirossárga csikos pamlagon elnyuj tözva napi lapját ától zéig elolvasni. Ez az ő eleme.

Zenének soha sem szabad hiányozni ezen kéjutazásokon. Hegedű, gitár, fuvola, — s rádásul egy istentelen énekesnő, — ki azonban ismeretes cseh-polkákat hamisan játszó collegáinál csak annyiban érdekesebb, hogy eredeti Yankee-dallamokat, melyek épen en vogue vannak, ad elő; egy versszakot szavalva, egyet énekelve. Szövegük eredeti, s dallamuk kissé monoton, de nem unalmas. Itt egy strófa a németekre szóló gúnyversből kiket az amerikai »dutchmen« gúnynévvel szokott illetni, (különben a hollandit nevezik így;) s általan szeret kifigurázni róz angol accentusok miatt:

I'm Captain Smidth of the Deitsch Hussars
 My droop dey all keep grocery stores
 I made my money peddling cigars
 Und i am in de army.

Ven i leaved home mine father cried,
 Mine sister cried, mine brother cried,
 Ven i leave home mine mother cried:
 You most not go in de army. Etc.

Albany 1614.-ben alapítottatott még a hollandiak által, tehát a legrégebb telepek egyike; a város lakossága, mint a hollandusok (dutchmen) legnagyobb része, teljesen angollá lön; száma vagy 70,000. A város festőién fekszik a Hudson magas partján; s nagy közlekedés, sok vasút, hajó, csatorna központja.

A legközelebbi állomások egyike New-Lebanon springs (Új Libanon) és Shaker village; — ez azon exotikus secta hazája, mely a világ végét elérkezettnek, az időt befejezettnek, s ennél fogva az emberi nem további szaporítását, így a házasságot véteknék tartja. Nők férfiak együtt élnek ugyan, de csak mint testvérek; s a községben némi vagyoni communismus uralkodik. E sectát is nő alapította: nem szaporodik ugyan; de föntartja magát. A shakerek különben becsületes emberek a polgári életben; szigorú erkölcsűek, jó munkások, nejeik háztartáshoz tartozó minden művészetben, gyümölcsbefőzés, orvosszerek stb. készítésében kitűnőn jártasok; s a shaker községek általán vagyonosak s virágzók. Vannak skeptikusok, kik a shakereket is mi a két nem közti transcendentalis viszonyt, helyesebben szólva viszonytalanságot illeti, nem egészen tartják minden hypokrisistól menteknek.

Innen New-Bourghig közönyös a vidék; onnan emelkedni kezdenek a partok 3—800 láb magaslatig, néhol meredek falakat képezve. A tájkép vetélkedik a Rajna vagy Duna szép pontjaival. A legszebb pontok egyikén látni Amerika első rangú tiszti iskolájának West-Point

terjedelmes épületeit, szép parkját; — kiérve a magaslatok közül, Sing-Sing nevű nagyszerű állambörtön épületeit látjuk, melyek ezer fogolyra számítvák.

A változatos tájképméltó utolsó jelenete New-York városa maga; melyhez az öröm és fájdalom vegyülékével közeledem. Fájdalom, mert utólszor látom a nagyszerű képet. Örömrzést költ viszont tudnom, hogy befejeztem fáradalmas kirándulásaimat Amerika földén, és — közelg a hazát viszontlátás boldogító pillanata!

III. RÉSZ.

KÖZGAZDÁSZATI, POLITIKAI

TÁRSADALMI ÁLLAPOTOK.

»Ich habe mir schon seit Jahren gesagt, dass unseren social - philosophischen Speculationen die Grundlage einer umfassenden Welt- und Menschenkenntniss fehle; und dass namentlich die Anschauung und das Studium amerikanischer Zustände zu den nothwendigen Voraussetzungen durchgebildeter Urtheile über unsere Zeit gehöre.«

(Aus Amerika, Julius Fröhel, Leipzig, Dick'sche Buchhandlung 1856—7.)

I. FEJEZET.

A Philadelphiai világtárlat és a külgazdasági viszonyok.

A magas ministerium által azon megbízással tiszteltetvén meg, hogy Amerikába utazásom alkalmával a philadelphiai kiállítást s az ott hazánk közgazdasági érdekeire vonatkozó jelenségeket különös tanulmány tárgyává tegyem, s észleleteimről tüzetes jelentést tegyek: föladatomat az itt következő általános jelentéssel nem tartám kimerítettnek, mert minden állam közgazdasági állapotai, szoros összefüggésben vannak annak politikai intézményeivel, társadalmi szerkezetével, népeinek erkölcsi s szellemi fejlődésével; — ki kelle tehát terjesztenem ezekre is figyelmemet annál inkább, mert Éjszak-Amerika mindenben annyira sajtáságos, s Európától oly különböző, hogy minden oldalról kell megészlelnie, a ki egyáltalán átérteni óhajtja. Előre bocsátom tehát a világtárlatról szóló jelentést, a további fejezetekben pedig szemlét tartok Éj szak-Amerika politika s társadalmi viszonyai fölött.

Azon, rendszerint mindenki által első sorban fölvetett kérdésre nézve: vájjon az előbbeni európai világtárlatokhoz képest milyen állást foglal el? és mily terjedelmű volt a philadelphiai kiállítás? igénytelen véleményem az, hogy ez utóbbi egészben véve berendezése,

külsínja, valamint a kiállítás terjedelme tekintetében nem érte el az utolsó párisi vagy bécsi kiállítást. A kiállított tárgyak berendezésében egyáltalán nem volt észrevehető sem az amerikaiak híresztelt gyakorlatisága; sem az, hogy az európai tárlatokon valamit tanultak. A tárgyak beosztásában semmiféle rendszer nem követtezett; az egyes szakokra nézve minden ország külön egészet képezett, de a legkülönbözőbb szakokba tartozó cikkek is vegyest halmoztattak össze. Így például Oroszország ásványai a gépcsarnokban voltak kiállítva, míg a gyáripár cikkei közt a főépületben búza s más gabona, növények voltak lelhetők; malomkövek, arany, hol a bánya, hol a földművelési ipar szakaszában voltak kiállítva. Amerika s California ércbányáinak termékei a Smithsonian institution gyűjteményében voltak lelhetők. Az átnézet és hasonlítások még nehezebbé voltak téve, mint a bécsi kiállításon; hogy e rendezők a párisi kiállítást látták volna, nem is valószínű. E részben a philadelphiai tárlatról több joggal lehetett mondani, mint akármelyik elődjéről, hogy egy nagy zsisbvásár volt.

Épületei épen nem feleltek meg az építészeti ízlésnek; némelyikük, mint az »Agricultural Hall«, a goth-styl torzképe, épenséggel szemsértő volt, míg a »művészet csarnoka« oly célszerűtlen és szűk volt, hogy a főépületnél nagyobb annexet kelle hozzáépíteni; célszerűségük pedig szintén nem kifogástalan; a nagy hőség ellen ép oly kevés védelmet nyújtottak, mint a koronkénti záporosók ellen. Azonban azon előnnyel bírtak, hogy fából és vasból lévén épülve, más célokra könnyen átalakíthatók, — s vasúti társulatok által meg is vásároltattak, és így értékesítették; a mi Bécsben ma — három év után — sem sikerült teljesen. Ezenkívül sok mellék-

épületei közt — mert minden állam építtetett egy-egy külön kis házat, melyben saját terményeit állítá ki, — igen csinosak és stylszerűek is voltak, míg végre a kies Fairmount-Park szép környezete igen előnyösen emelé az egésznek tetszetős benyomását.

A philadelphiai kiállítás speciális jellege és nagyszerűsége abban állt, hogy az tetteges fogalmat adott Éjszak-Amerika gazdasági termelésének, gyári és műipari tehetőségének mai állapotáról, melynek hű tükre volt.

Európa kevésbé részesíté magát a philadelphiai kiállításon, mint az előbbieken; s annak több oka szembe-tűnő. Első a világtárlatok gyors ismétlése. A világtárlatok oly gyorsan érték egymást, hogy az iparosok nagy része nem győzi a kiállítás megküldésének költségeit; annál kevésbé, mert a kiállítások szaporodásával arányban csökken a valószínűség, hogy e költségeiket közvetlenül — azaz eladások vagy közvetve új piacok nyérése által behozhassák.

Továbbá még a mi gyorsan haladó korunkban is, két-három év kevés arra, hogy valamely fejlődés momentuma már megállapodott volna. Még a legújabb gépek vagy új procedúrák sem érték el a befejezett kísérletek stádiumát. Végre a nagy közönség, melynek részvététől függ a vállalat finánciális sikere is, némileg közönyös és elfásult a világtárlatok gyors ismétlése következtében. De az iparosok a philadelphiai kiállítás megküldéséből annál kevesebb practicus hasznot várhattak, mert az Amerikában uralkodó magas védvám a kereskedelmi érintkezéseket akadályozván: a kiállítás eredménye nem is lehetett más, mint az, hogy az amerikai mű- és gyáriparosok az előre haladottabb európai példányokon tanuljanak. Ezen indokokból egy 1876-ban

rendezett kiállítás, ha már Európában sem számíthatott volna fényes sikerre: annál kevésbé számíthatott arra az Óceánon túl; mert a távolság, a tengeri szállítás veszélye s hosszadalmassága szintén erősen nyomott a latban.

Ezen tényezőkhöz járulván végre az, hogy Magyarország kereskedelmi forgalma s érintkezése Amerikával jelenleg oly csekély, s legközelebb kilátásai oly kevésé biztatók, hogy iparos köreink nem vélték érdekükben fekvőnek saját veszélyökre s önerejökre támaszkodva részt venni a kiállításban. Az ország kormánya mindezeknek megfontolása után, mind az állam-pénzügyeknek a múlt években kedvezőtlen állásából indulván ki, nem tartá helyesnek az állambudget terhére eszközölni a magyar ipar képviseltetését. És az általam is tett tapasztalatok után, úgy vélem, helyesen cselekedett.

Átérve az egyes európai államok kiállítására a philadelphiai tárlaton: elsöbben Angliánál kell megállapodnunk, mert ez volt a kiállított tárgyak tömegét tekintve a leggazdagabban képviselve

És ez természetes; mert Nagy-Britannia és az amerikai Egyesült-Államok közötti kereskedelmi forgalom ötszörte nagyobb, mint Amerika kereskedelme bármely más állammal. Nagyobb az a világ bármely két államának egymással való kereskedelménél. Két harmaddal túl tesz Nagy-Britanniának Franciaországgal levő kereskedelmi forgalmán.

Ismeretesek azon gyár- s műipari cikkek, melyekben Anglia kitünik s Amerikában is a bel- s külföldi termelőkkel kiállja a versenyt; alább még lesz alkalmam részletekbe ereszkedni, csak néhány föbb cikket emelek ki a statistikai hivatal (Chief of the bureau of statistics)

által kiadott táblázatokból. E szerint Anglia behozatala az Egyesült-Államokba január—márciusi első évnegyedben tón:

	1875-ben:	1876-ban :
gyapot-kelmék (yardokban)	29.101,100	23.893,200
vászon » »	37.075,500	30.560,500
gyapjú és fonal »	1.129,000	726,800
szőtt kelmék »	19.824,500	17.719,300
nyersvas tonna	2,292	554
vasúti mindennemű vas	9,013	85
vaslemezek	29,247	21,643
acél (kidolgozatlan)	2,464	1,724

A bevételnek e számokban nyilatkozni látszó súlyos csökkenését magyarázó okokról később fogok szólni, ezúttal csak a két állam közötti kereskedelmi forgalom nagyságát akartam általok jelezni.

Az angol kiállításról általán mondható, hogy nem csak a legterjedelmesebb, hanem egyúttal újabb példáját adá azon soliditásnak, mely az angol ipartermékeket jellemzi, s azoknak az európai kiállításokon is megállapodott hírét kivívták.

Legközelebb állt hozzá Franciaország, melynek ipara távolról sem volt ugyan oly gazdagon képviselve, mint az előbbi európai társulatokon; de az, a mi kiállítva volt, a francia ízlés és leleményesség világhírének magaslatán állt.

Ellenben Németország magas fejlődöttségű iparának képvisellete igen jelentéktelen volt; ami annál meglepőbb, miután Németország, főleg a rajnai tartományok kereskedelmi forgalma Amerikával igen tetemes.

Csak mellékesen említem, hogy illőleg voltak képviselve Belga-, Holland-, Olasz-, Svéd-, Spanyol-, Por-

tugál országok; ez utóbbi különösen bőven állítá ki mind az anyaország, mind gyarmatainak gazdasági s földterményeit.

Oroszország külön említést érdemel. Ezen állam, mely hasonlólag Amerikához, nemcsak egy országot, hanem ma-holnap a legkülönbözőbb égaly és népek termelő képességével egy egész világrészt képez, tehetségéhez mérve nem sokat, de nemökben érdekes tárgyakat állított ki. Briliáns porphir és malachit műtárgyain és drága s sokféle prémein, sajtáságos készületű bőrgyártmányain kívül, miknek már megállapodott híre van, különös elismerésben részesültek, mert a tengeri hajózásban nagy gyakorlati becsűek kender-művei, kivált óriási vontató-kötelei, melyeknek előnye: hogy a nedveség következtében meg nem merevülnek, hanem puhák s hajlékonyak maradnak.

Egyéb gyártmányai, mint gyapjú s porcellán, végre vasművei is tanúskodnak gyáripára gyors emelkedéséről. De legérdekesebb világot vet Oroszország fejlődésére a szt.-pétervári műintézet (Practical Technological Institute of St.-Petersburgh) kiállítása. Ezen műegyetem két osztályát, a vegytanit és műtanit körülbelől 500 tanuló látogatja. Ez utóbbi ismét két szakra oszlik, melyek egyike gyakorlati gépészetet, gyárvezetőket; — másika vasútkezelőket nevel. A tanfolyam öt év; a belépőnek a főgymnásiumi tanulmányokat sikerrel kellett végeznie; s a tanfolyam egy részét gyakorlati munkával gépek körül, gyárakban kell töltenie, úgy hogy mindenik képes legyen bármi gépet szétszedni, s ismét összeállítani. A kiállított gépek s minták utolsó évi tanulók művei; és a szakértők állítása szerint angol és amerikai művekkal kiállják a versenyt.

Nem kevesb elismerésben részesült a katonai tano-dák paedagogikai múzeuma által kiállított gyűjtemény; a taneszközök, nevelési, hygieniai paedagogikai könyvtár sat. Ezen intézet a pétervári »Gyakorlati tudományok anuseuma« önálló osztályát képezi; s célja a tánügy, tanrendszerek, taneszközök állásáról és előhaladási momentumairól bel- és külföldön összegyűjteni az ada-tokat, ezeknek alkalmasnak látszó behozatala tekinte-téből.

Magától értetődik, hogy a Pacific vasút által Ame-rika belsejével közelségbe hozott Japán és China fénye-sebben voltak képviselve Philadelphiában, mint az előbbi kiállításokon. Csaknem ugyanezt mondhatni Indiáról, s az angol coloniákról.

Azonban fénypontja volt az amerikai tárlatnak a gépek kiállítása; és ebben maga Amerika, magas tech-nikai műveltségével és leleményességével tündöklött. E jelentés célján túl mennék, ha annak leírásába eresz-kezném, a mi itt a microscopicus finomságú, gépeken kezdve föl az óriási forgató kerekek, körfűrészek, pörö-lyök és emelőgépekig mint új procedúra, vagy egészen új találmány föltűnt.

Utoljára hagytam az osztrák-magyar monarchia kiállítását, bővebben akarván róla szólni.

A kiállított tárgyak összes száma — nem számítva oda a művészeti tárlatot — 454 volt, s ebből csak:22 magyarországi.

A tárgyak felállítása és berendezése nem egészen elégité ki ugyan a Philadelphiában megjelent kiállítókat, de egészben az osztrák kiállítás kedvező, habár nem is teljes képet nyújtott az osztrák iparról; s részleteiben sem tartalmazott aránylag annyi selejtest és közönségest,

mint a mi Bécsben parádrozott. Ki kell emelnem végre azon jóakaratot és előzékenységet, melyet mind az osztrák kiállítási bizottság, mind kormányképviselője Migerka Ferenc ministeri tanácsos a magyar kiállítók irányában, tanúsítottak; valamint azt is, hogy a tárlat helyiségeiben, küldíszítmények és föliratokban az osztrák-magyar dualisticus államjelleg kellőleg megóva volt.

A magyar kiállítók közül kiemelendők: 1. Liborkai Goldschmidt Lajos (Dubnik), mint kinek nyers és kidolgozott opál kiállítása rendkívüli érdeket költött Amerikában s éremmel is kitüntetve lőn. A főhírlapok, mint a Newyork-Herald s a philadelphiai »Press« smások nagy lelkesedéssel írtak az előttük eddig csaknem ismeretlen ékkőről; s ez alkalommal bőven leírták Magyarország mely részén található, miként nyeretik az opál? A nők kivált láthatólag gyönyörködtek a szivárványként tündöklő ékszerben. Goldschmidt úr érdeme, hogy az osztrák ékszerárosok által Philadelphióban be sem mutatott hazai ékkövet az új világgal megismertető, s remélni lehet, hogy fáradozása illő jutalomra is talált.

2—3. Loser testvérek Budáról és Saxlehner András Pestről, amaz Rákóczy, emez Hunyady-féle keserű vizet mutattak be. Az amerikaiak hygienicus szokásaik és szükségük e vizeknek rendkívüli elterjedését biztosítják, ha az illetők a kezdet nehézségeitől s az Amerikában mellőzhetlen reclame költségeitől vissza nem ijednek.

4. A herendi porcellán gyár az érdemes öreg Fischer halálával annak fiaira ment át, és ezek úgy látszik tevékenyebb üzleti szellemben készülnek azt tovább vinni. Ezt következtethetni abból, hogy tetemes pénzál-doztatól vissza nem ijedtek, melylyel a philadelphiai tárlat oly terjedelmes megküldése járt. Kiállított tárgyaik

a cég művészi híréhez méltók voltak, és szintén érmet nyerték.

5. Thonet testvérek hajlított fabútoraik kiállítására az osztrák-magyar tárlatnak legkitűnőbb részét képezé. Valójában olyannyira túltesznek Thonet urak hajlított fabútorai elegancia, kényelem és solid erő tekintetében minden e nemű bel- és külföldi kísérleteken, hogy unicumoknak mondhatók. Gyáraik vannak Zay-Ugróczon, Koritsán, Bisztricz és Hallunkauban Morvaországban; valamint nagy raktáraik Bécsben, Pesten, Párisban, Londonban, New-Yorkon.

6. Markó és Weyden Budapestről borkötés kitűnő aszalt szilvát állítottak ki, melyből eddig is vagy 500,000 mázsát exportáltak, többnyire szerb és boszniai termést. Weyden úr maga is künn volt Philadelphiában, s igen tevékenyen és hihetőleg sikerrel iparkodott a cikkének nagy piacot szerezni Amerikában, hol az kelettel bír is; fáradozásai azért érdemelnek elismerést, mert a kereskedelmileg nagy előnyben levő Triest versenye ellen sikerrel küzd. A többi magyar kiállító, névszerint:

7. Kubik J. Fehérvárról glaciékesztyűket;

8. Dorner Emília Bazinból csipkeutánzatokat;

9. Richter K. Sopronból vadászszemüvegeket;

10. Lika Döme Pázmándról kitűnő minőségű búzát;

11. Sessler M. és T. malátát;

12. Schnabel Gyula Oraviczáról kitűnő slivoviczát s szilvaterményeket.

13. Pokorny Ferencz Zágrábból gyümölesszeszeket és borokat;

14. a magyar gyapjú-mosó-gyár mosott gyapjút;

15. gr. Hunyadi Imre, és

16. gr. Károlyi Alajos gyapjukat (érmeket kaptak);

17. Rosenthal J. Temesvárról lisztet és gabonát;

18. Königstädter testv. Újvidékről, és

19. Neumann és fiai Vácáról kitűnő eceteket;

20. 21, 22. Knebel F. Szombathelyről tájképtanulmányokat; Schoodisch L. Felső-Lőről állattanulmányokat; Rupprecht M. Sopronból genreképeket állítottak ki.

A kiállított tárgyak egyenként jelesek voltak ugyan a maguk nemében, mit az is bizonyít, hogy a jury által többen kitüntetésre érdemesítették; összességükben még sem képviselték a hazai iparvilágot és jelentéktelnek mondhatók.

A mennyire tudomásom terjed, a kiállítók nagyobb része aligha látta költségeit fedezve. A kiállított tárgyak közül, főleg francia, angol, japáni, chinai tárgyak és ezeknek is csak legkitűnőbb java talált vevőkre; és a vásárlók nagyobb része is angol volt, legkevesebb amerikai.

Az iparosok, valamint a művészek és a műtárgyakat kiállító üzerek' azon reményökben, hogy Amerikában nagy számmal és magas áron fognak túladni árúikon, a kiállítottakon kívül azonnali eladásra szánt tárgyakat is küldtek ki; de csaknem teljesen csalódtak.

E csalódást többféle körülmény idézte elő. Azon prosperitás és pénzbőség, melyet európai üzleti körök és kiállítók Amerikában létezőnek föltételeztek, az utóbbi

években fejlődésében megakadt. Üzletpangás, értékpapírok és ingatlanok árcsökkenése, az ércpénznek a forgalomból eltűnése, — a polgárháborúnak a nemzetgazdaságra kihatott még mindig működő következményei, oly crisist érleltek, mely még nem is érte el tetőpontját; s melynek egyik jele a luxuskiadások tetemes csökkenése.

De az eladásokat tetemesen megnehezíté a pénzügyi kormányzat által a kiállítók ellenében követett eljárás is, mely a magas védvám-rendszerrel kifejlődött szűkkeblűség jellemét hordta magán.

A kormány ugyanis a kiállítóknak csak azon föltétel alatt volt hajlandó engedélyt adni, hogy a kiállítás helyiségeiben áruikból valamit eladhassanak s a vevőnek által is adhassanak, ha összes árucikkeik deciaráit értékétől előre lefizetik a behozatali vámot. Ellenben a kiállítók vonakodtak összes tárgyaiktól előre lefizetni a vámot; előre látván, hogy nem fogják mind eladhatni; és ez esetben a vámrestitutió ezer esélyeivel és akadékoságával kellend szembeszállniok. De azonkívül a kiállított vagy eladás céljából kiküldött tárgyak értékét — az említett hamis calculus következtében — magasabbra is tették, mintsem utólag realisalni kilátásuk volt. Méltányosan kívánták tehát, hogy a tárgyaknak nem deciaráit értékétől s nem is összegétől, hanem elért eladási áraitól fizessék esetről-esetre a vámot.

Nem lehet tagadni, hogy ez utóbbi eljárás aprólékos fölvygázati rendszabályokat igényelt, s mellette a kormány fiscalis érdekei nehezen voltak biztosíthatók. De a mi fő: ellenkezett az az uralkodó védvámpolitika szellemével.

Hosszas tárgyalások után s csak július végével sikerült oly megállapodásra jutni, melybe mind a kiállítók, mind az éjszak-amerikai államkormányt képviselő tárlati bizottság belenyugodott; s az abban állt, hogy minden kiállító, ki az egyenkinti eladás és azonnali átadás jogát igénybe venni óhajtá: tartozott összes tárgyairól részletes s minden árucikkét tartalmazó kimutatást készíteni, melynek szabatos voltát egy »Appraiser« átvizsgálja. Erre kiadatik az engedély. Minden eladott és elvitt tárgyat az eladó följegyez föntebbi kimutatásának hiteles másolatán, mely nála van, s mely hetenkint a vámhatóságnál bemutatandó; s ekkor fizetendő a hiányzó tárgyaktól a vám.

Az ebbeli civódások azonban a kiállítás bezárta után megújultak. Tudniillik: a kiállítók azon ígérettel kecsegtettek, hogy a tárlat bezártakor eladandó kiállítási cikkeik megvámoltatásánál be fog számíttatni ezeknek időközben — a nap, por, be- s kicsomagolás, nedvesség stb. által szenvedett értékcsökkenése, — mely finomabb gyártmányoknál tetemes; — most azonban, ennek tekintetbe vétele nélkül követeltetett a bevallott eredeti érték öszvegétől a vám, — holott ezek csak nagy árelengedés mellett adhatók el; sok esetben tehát a fizetendő vám magasabb fogna lenni a cikk eladási áránál; minélfogva legtöbben inkább visszaküldetik árucikkeiket.

Továbbá azonkívül, hogy egy a tárlat helyiségében kiütött tűz alkalmával állítólag 6000 faláda elégett: a többiek eltűntek vagy úgy elromlottak, hogy használhatlanok; s kárpótlást nem lehetett kapni értök.

Érdekes epizód végre az is, hogy a kiállítás helyiségeiben számtalan lopás történt; s az európai kiállítók egyenesen a fölügyelő rendőröket vádolták a lopásokkal

(néhány száz pör van eziránt folyamatban); az angolok s franciák hazulról hozattak rendőri fölügyelőket!

Képzeltető tehát, hogy az európai kiállítók sem nagyon kedvező véleménynyel Amerikáról, sem a világtárlatra igen kellemes visszaemlékezéssel jöttek haza.

A világtárlat 1876. nov. 10-én ünnepélyesen bezárattott. A mi finaciális eredményét illeti, a zárszámadások körülbelül 9 millió dollár kiadás ellenében 3.853,718 dollár bevételt mutatnak ki. Hogy a költségek fedeztesenek összesen 15—18 millió fizető látogónak kell vala lenni; pedig csak 8.004,263 fizető látogató volt a hivatalos kimutatás szerint. (A bemenet fél dollár volt.) A forró nyári idény alatt a naponkint várt 90,000 látogató helyett alig 16—18 ezer jelent meg; némely nap hat ezerre szállt le a fizető látogatók száma; augusztus óta azonban 100—150, september 28-án 257 ezerre emelkedett számuk. Az amerikai lapok a bukást szépitendők úgy számítanak, hogy »ha Pensylvania állam és Philadelphia városa elengedik az általuk a kiállítás rendezésére előlegezett öszvegeket: akkor a rendezők 80% osztalékot kapnak!« Rósz tréfa.

E szerint a philadelphiai tárlat pénzügyi eredményét illetőleg is bukottnak tűnik ki.

A philadelphiai világtárlatnak a párisihoz vagy bécsihez képest egészben véve tagadhatlan inferioritását tetemesen ellensúlyozta az éjszak-amerikai egyesült államok saját gazdaszati mű- és gyáripasuk kiállítása. Méltán képviselte az ezen világrésznek csodálatos termőképességét, és magasra fejlődött gyáriparát. Az általános kiállítás keretébe mindennemű termékeiket befoglalták ugyan: de azon kívül minden állam külön épületet emelt,

melyben ismét az illető állam speciális termékei szedettek össze. Ez utóbbiak között legérdekesebb volt a Cansas és Colorado államok épülete, melyben a két állam nagy-szerű bányakincsei, ásványai, kőszenei, aranypor, arany és ezüstkő, olvasztott lemezek, higany, réz, vas — továbbá gazdasági terményei, s állatvilága — tudományos rendszerrel állítottak egybe.

De legmeglepőbb volt a legtöbb európaira nézve, nem a föld termőerejének, sem a gépek szemlélete, mert amarról elég nagy, sőt mesés fogalmak léteznek; s hogy a technikában és gépészetben mennyire előre vannak az amerikaiak, szintén ismeretes dolog: hanem a legmeglepőbb volt azon haladás szemlélete, melyet Amerika a kézmű és gyáripár terén tón; alig lévén ennek olyan ága, mely itt ne üzetnék.

A nélkül hogy e tárgyat részletesen kimeríteni szándékom lehetne, — kiemelem a bőr és kaucsuk gyártását; az előbbi ugyan inkább csak a durvább tárgyakra, talpbőrrre szorítkozik; — minél fogva igen sok finom bőrgyártmány Francia-, Orosz- s Németországból finom kaucsukművek Angliából hozatnak be. Megemlítem az üveg-, porcellán- s kőedénygyártást, mely ha nem is vetélkedik finomság s Ízlés tekintetében a francia vagy angol s német, vagy cseh gyártmányokkal: de fedezi a hazai szükséglet nagy részét. Itt-ott a répacukorral is tétetnek kísérletek, kivált Californiában; de ámbár a répa nagy, 30—35, sőt 70 fontnyi súlyt is ér el — cukortartalma kevés lévén, a nádcukor pedig aránylag olcsó: — ezen gyáripár egyelőre nem igen emelkedik. Hanem gyapot s gyapjúszövet és fonalárúkbán oly haladást tett, hogy Angliában is sikerrel versenyez; a finomabb posztónemeket sem véve ki; habár sem a francia

gyártmány lágyságát, s faconszépességét, sem az angolnak elpusztíthatlan solidságát nem érik el. Vas termelések nagyszerű; kivált Pennsylvániában, honnan még vasúti kocsikerekeket is exportálnak Angliába. Gazdasági gépeket nem csak, hanem még apróbb gazdasági eszközöket is exportálnak; vasvillákat, gereblyéket sat. a hazai piacon is találunk; s olcsóságban tútesznek minden más gyártmányon.

E ténynyel azonban, mellékesen jegyzem meg, szembe-
szökő ellentétet képez ama másik tény, hogy a mezei gazdák neheztelnek a magas beviteli vámokra azon okból is, mert szerintök ezek következtében a vasszerszámokat és gazdasági eszközöket drágábban kell fizetniök. Az ellenmondás magyarázata alkalmasint az, hogy a bel-
földi vasgyártmányok ára ott helyben nem csekélyebb, mint az, melyen — hála a tengeri szállítmányok olcsóságának — az európai piacokon is adatnak.

Kevés munkába került volna az Unió államai gazdasági terményeinek mesés tömegéről, s exportjukról statisztikai kimutatásokkal szolgálnom: e számok megdöb-
bentők ugyan: de hazánkra nézve ezen kiáltó számada-
tokból közvetlen hasznot le nem vonhatni, — annak dacára, hogy égaljunk, területünk alakzata, a nagy síkságok s a mezei gazdaság főproductumai csaknem ugyanazok mint Amerikában; mert Amerika ellensúlyozható előnnyel bír roppant terjedelmű őstenyészetű termőföldjében, mely hazánkhoz képest tízszeresen jutalmazza a munkát; míg határtalan legelőin csekély költséggel tenyész a juh, szarvasmarha olvasatlan mennyisége; de ezen kívül hazánk a continensbe beékelve a világkereskedelmi szempontból jelentéktelen adriai tenger egy zugára szorítva, nagy súlyú nyers terményeivel

az olcsó tengeri szállítás helyett költséges vasutakra utalva: maholnap Közép-Európa piacain sem fogja kiáltani Amerikával a versenyt; — melynek földtermékei beláthatlan mennyiségre emelkedhetnek, s csakis koronkint a tavaszi eső hiánya, nyár folytán a roppant tömegekben pusztító nagy sáska, s a legújabban fölmerült burgonyabogár vet termelésének némi határt.

Amerikának egyik nagyszerű iparága, mely hazánk gazdasági, élelmezési viszonyaiban is kedvező előfeltételekkel látszik bírni, a disznótenyésztés, és a disznóhús és szalonnafüstölés, a mely üzlet száz meg száz millió dollárt forgat, s Cincinnati, St. Louis, Chicago, s még néhány város »porchouse«-jaiból száz-ezernyi mázsákat küld szét — ily nagy terjedelmet csak az által vehetett, hogy — elvonttan a disznóknak roppant erdőkben könnyű tenyészetétől — füstölt húsa nagy fogyasztó piaccal bír nem csak a népes városokban, hanem a terjedelmes bányaterületeken, hol gazdaság nem üzetik, de főleg a tengeri hajózásban.

Ebből ugyan nem következik, hogy hazánk e fontossá válható iparága azon primitív állapotra lenne kárhoztatva, melyen tőke és vállalkozási szellem hiányában ma áll, lehetőségessé tevén, hogy az ezen iparágra nézve sokkal kedvezőtlenebb helyzetben levő Cseh- és Németországból füstölt húsokat, finomabb sonkákat rendszeresen importálják Magyarországba.

Nagy érdekű kérdés végre: van-e Magyarországnak kilátása nagy mennyiségű és jeles minőségű borainak piacot találni Amerikában?

Sajnálattal kell bevallanom, hogy a magyar bor-exportnak Amerikában tetemesebb növekedésére még akkor sem lenne kilátás, ha a jelenlegi tiltó vámszerűn

magas beviteli adó — két dollár egy gallontól — megszüntetnék is. Nem akarom fölemlíteni, mi ma már általánosan elismert dolog, hogy ámbár a magyar borok anyaga túltesz nemességében a világ minden borain — de míg a pincekezelés eddigi műkedvelői stádiumából oda nem fejlődik, hol azt Franciaországban látjuk — a mihez szakértelem, és még az volna szükséges, hogy nagy tőkék vállalkozzanak a bortenyésztésre: addig a külföldön és így Amerikában is egy-két buzgó s becsületes borexporteur csinálhat ugyan, kivált némely specialitással, reá nézve hasznos üzletet: de nagy üzletről, országos exportról szó sem lehet.

Ezen általánosságtól elvonattan, tekintetbe jő még, hogy többé-kevésbé jó bordeauxi s rajnai borok olcsóbban kaphatók Amerikában, mint hason minőségű boraink adhatók; továbbá figyelembe veendő, hogy némely délnyugoti államban, de különös nagy mérvben Californiában mindinkább emelkedik a bortermelés. Magában az utóbbi államban negyvenezer acre-re számítják a szőlőkertek és per 800 darab acre-enként, összesen 32 millióra a szőlőtőkék számát.

Az évi termés mennyisége 1860-tól 400,000 gallonról 1871-ig 4.500,000-re emelkedett (gallon = 4 pint).

A mívelt szőlőfajok, a régóta termelt, s eredetileg a jezsuiták által a st.-franciscoi öbölbe importált spanyol »mission«-nak nevezett szőlőn kívül, rajnai s mosel, Riesling, muscat, fekete malvoisie, burgundi, chasselas és tokai szőlők, melyek 1853 óta importáltattak; de nem nagyon termékenyek, sem illat és zamatra nézve nem felelnek meg a várakozásnak.

Nem mulasztám el az alkalmat a califomiaai borokkal egyes városok nem csak első rangú hóteleiben, hanem

helyben is nagy bortermelőknél s kereskedőknél is, mint G. Groenzinger és Landsberger and Co. San Franciscóban megismerkedni; és azt találtam, hogy a fehér borok bouquet és zamat nélküliek; a vörösek sűrűk és nehezek; s általán sok cukortartalom mellett kirívó föld-ízzel bírnak. Vannak aszú-boraik tokai vesszőkből is, melyek nagy áron kelnek; de a valódi tokai finom zamatját teljesen nélkülözik.

A californiai borok ezen alantas minőségének egyik oka az, hogy a szőlők nagy része bővebb termés kedvéért síkságon van ültetve; másik oka a gyorsan beálló, igen intensiv, hirtelen érlelő, s túlságos cukoranyagot fejlesztő nyári hőség; végre az, hogy a pincekezelésre ott sem fordítatik elég gond; s hiányzik a szőlőmunkához kellő tapasztalás s ügyesség; és drága a munkabér.

Mindezeket tekintetbe véve, a californiai bor távol van még, hogy az európai borokat kiszorítsa Amerikából, vagy épen még az európai piacon is versenyezzen velök, mint azt a vérmes amerikaiak hiszik.

De még meg kell jegyezni, miszerint nem csak a magyar boroknak nincs kilátásuk nagy fogyasztásra találni Amerikában, hanem kiváló bortermők s borkereskedők, mint Groenzinger is, panaszoják, hogy a helybeli borokra sem akad elég megrendelő; a bor nem kél.

Általán a borfogyasztás Amerikában igen csekély; a nyugoti városok és oly vidékek kivételével, a hol németek nagy számmal laknak és hol főleg a sör dívik: különben gabonapálinka, wisky, Amerikában a nemzeti ital, melynek a temperance societyk minden buzgalma s nem sikertelen törekvése dacára, minden osztály, szegény, míveletlen, gazdag és mívelt, többé kevésbé hódol.

Borból csak a pezsgőknek van keletők; s jó francia pezsgők 3—4 dolláron kelnek. Californiában sok pezsgőt gyártanak; legízletesebb a Landsberger Haraszty-féle, mely egészen francia mód szerint okszerűleg készítetik. A californiai pezsgő 1 és ½ dollár, kis üvege 75 cent. Azonban Amerikában roppant tömeg hamis pezsgő (aerated sparkling wine) mesterséges szénsavval gyártatik; állítólag vagy 3 millió üveg. Ezen a törvény és rendőri ellenőrzés hiányában üzött méregkeverés, melyhez beruházási tőke sem kell, s mely, ha fölfedezés fenyegeti, könnyűszerrel elvándorol, s más városban üti föl tanyáját, legnagyobb ellensége Amerikában a borüzlet emelkedésének, és tönkre teszi a becsületes kereskedőket.

Hazánkra nézve érdeklél bíz végre megemlíteni, hogy a bortermelés komoly nehézsége Californiában a hordók hiánya, illetőleg drágasága; s szakkörök véleménye szerint a magyar határszéli erdőkből jövedelmes üzlet lehetne a dongák szállítása, mely ha a panamai vagy dáriai szoros át fog fúratni, bizonynyal nagy terjedelmet veend; minthogy a most még a Cap Horn't megkerülő, s Californiáig hat hónapot igénybe vevő út ugyanannyi hétre fog leszállni, ha a csatorna létre jó. Más részről azonban szintén előrelátható, hogy akkor a Californiából jövő búza és gyapjú még olcsóbb lesz az európai piacon.

Az amerikaiak többnyire nagy büszkeséggel mutatnak gyáriparuk magas fejlődésére. Sokan azon hiedelmet osztják vagy legalább terjesztik, hogy Amerika maholnap mindent képes leend előállítani, „a mire szüksége van. A vérmesek már a selyemtenyésztésben is túlszár-

nyalhatni hiszik Olaszországot, s gyártásában Franciaországot: anélkül, hogy megfontolnák azon lépten nyomon érvényesülő akadályt, mely a munkás kezek hiányában rejlik.

Általán az amerikai a mily okosan számító s kitűnő gazdája önmagának: oly járatlan a nemzetgazdaságat legegyszerűbb fogalmaiban. Látjuk azt nem csak vámügyi, hanem pénzforgalmi politikájokban is, melyről alább szólандok. A nemzetgazdaságat: philosophia; erre pedig az amerikaiaknak nincs ideje.

Az amerikai gyáripár gyors fejlődésének is vannak árnyoldalai; és azok elég szembetűnőek.

Ezen ország oly olcsón, s oly óriási tömegekben képes előállítani a bányá és föld minden termékeit, miknek vevője az egész világ, hogy azoknak értékén mindig nyereséggel vásárolhatja be oly gyártmányokbeli szükségletét, a melyeknek előállítására az ország speciális viszonyai nem kedvezők. A magas védvámok tagadhatlan érdeme és tagadhatlan következménye, hogy Amerikában oly mű- és gyáripárágak is magasra fejlődtek, melyek különben, a külföldi versenyyel szemben, meg nem honosulhattak volna.

De az éremnek más oldala is van. A gyáripár annyi kezét von el a mezei gazdaságtól, hogy ez szén-, ved alatta; míg a cseléd, főleg női Cselédek hiánya a családi és társadalmi életre igen kártékonyan hat vissza. Míg az emigratio nagyrésze, de nem legjobb elemei, a nagy iparos városokban fészkeltek meg magukat, s ott már sokszor kellemetlennek bizonyult proletariátust képez: addig a mezei gazdák, s farmerek nem győzik fizetni a csak nehezen szerezhető és drága földmunkást. Néhány napi kirándulás alkalmával Cali-

forniában heves vitának voltam tanúja, mely amerikaiak közt a chinai bevándorlás kérdéséről folyt. Magától értetődik, hogy mindnyájan szenvedélyesen kárhoztatták a gyűlölt chinaiak behozatalát és munkára alkalmazását: mire a gazda Mr. Foss, ki híres farmer, kocsis (driver) s ép oly vagyonos a mily értelmes ember, azon nyomós ellenvetéssel válaszolt, hogy ő sem szereti ugyan a chinaiakat; de ha ő aratás idején öt dollárt kénytelen fizetni napszámosnak, ő sem tehet már egyebet, mint hogy chinai munkásokat béreljen.

Általános szakkörökben a nézet, hogy az Amerikában létező gyárak egy tized része sem állhatna fön chinai munkások nélkül; — s magam is meggyőződtem, hogy a szivargyártás, mely nem egyes nagy gyárnokok, hanem mindinkább számos apró gyárnokok kezébe megy át, csaknem kizárólag chinai munkások által üzetik; s hogy a finomabb szövetű iparban, sőt gyapjú, csizma, s más gyárakban, a munkások nagy része chinai: azon egyszerű okból, mert kéz hiányában és az amerikai munkásnak nagyobb szükségei mellett nagyobb igényei lévén: u gyárosok tömegesen szerződtetik a negyedrészt díjért dolgozó chinai coolit, föltéve, hogy nem félnek magukra vonni a közönség, illetőleg a munkás osztály gyűlöletét.

Léteznek Amerikában, mint magától értetődik, a gyár- és műiparnak számos olyan ágai, melyek a mezői gazdasággal, s bányászattal, baromtenyésztéssel függvén össze, a siker oly előzményeivel bírnak, hogy minden védvám nélkül is nagy terjedelmet vőnek. De a mi ezen túl megyen, azon gyáripar, mely csak a magas vám védelme alatt keletkezett és tartható fön: ott is

csak üvegházi növény; mely a tudatlanok erős chauvinismusának hízeleget, de ha tüzetesebben tekintünk be az Unió közgazdasági állapotába, igen problematicus értékűnek, bizonyul.

Mint idegen tartózkodnám e sokoldalú megfigyelést igénylő kérdésben, melyet, minthogy főfontosságú, ki nem kerülhettem, határozott véleményt mondani: azonban az utolsó években Amerika közgazdasági fejlődése részint megállapodott, részint hátraesett; és a gazdasági és forgalmi viszonyoknak oly megdöbbentő megzavarodása, a mű- és gyáripár cikkeknek, a szükséges ruhanemeknek, mint fényűzeti árúknak olyan drágasága, ellenben az értékpapírok és ingatlanok, a földek és házak oly értéksülyedése következett be, hogy a törvényhozás és publicistika terén kitűnő férfiak kutatni kezdték a szomorú jelenség okait; s a közvéleményt mindinkább azon irányban világosítják föl, hogy a hamis pénzforgalmi politika mellett a magas vámtariffák képezik a baj kútfejét: és az ellenkező nézetnek, a védvámpolitikának legjelesebb s talán egyetlen önzéstelen képviselője C a r e y ma már csaknem egyedül áll.

Az Amerikában néhány év óta óta beállt, s általam már föntebb általánosságban jelzett közgazdasági válság jellemzésére szolgáljon az, mit az Anglia és Észak-Amerika közti kereskedelmi forgalomról hivatalos adatok nyomán idézek, megjegyezvén, hogy az azokat kísérő commentár nem saját egyéni, hanem tekintélyes amerikaiak véleménye.

Föntebb említém, hogy az egyesült államok kereskedelmi forgalma Nagy-Britanniával ötszörte nagyobb terjedelmű, mintsem annak bármely más nemzettel való

kereskedelme; és ennél fogva ennek állapota jellemzi általán Éjszak-Amerika megzavarodott kereskedelmének jelenlegi állapotát.

Az Egyesült Államok be- és kiviteli, tehát összes kereskedelme Nagy-Britanniával tön;

bevitel		kivitel
1872. évben Sterl.	248.772,324	261.444,251
1873. » »	237.298,208	312.347,848
1874. » »	180.042,813	341.024,049
1875. » »	155.297,944	313.541,849

Ezen kimutatás szerint tehát négy év alatt az import értéke 37%-al süllyedt; míg az export nagyobb állandóságot tanúsít, sőt némi növekedést; a miből az uralgó védvám barátai könnyen, de helytelenül ezen rendszernek a belipar fejlesztésére való befolyására vonhatnak kedvező következtetést.

Az ilyen be- és kiviteli számtételekből azonban csak nagyon óvatosan kell következtetéseket levonni. Értelmet e kimutatás is csak akkor nyer, ha megjegyezzük hozzá, hogy a kivitelek (mikbe a kivitt ércpénz nincs belefoglalva) amerikai állampapírpénzben deciarált értékek szerint vétettek föl; a bevitel pedig azoknak az angol kikötőkben, honnan behozattak, létező aranyértékek szerint számítvák. Az ebből levonható következtetés maga tolja fel magát; vagyis hogy a kivitel valódi értéke nem oly magas a bevitel értékéhez képest.

Bizonyosan következik azonban belőle, hogy az összes kereskedelmi forgalom 1873 óta tetemesen csökkent; és hogy mint az 1876. első évnegyed kimutatásából már tetteleg következtethetni, ezen évben a bevitel mennyisége még tovább csökkentnek fog mutatkozni,

mert Anglia bevitelének egyrészt Ázsia és az európai continens terményei képezik, valamint sok termény, például gyapot, mely Amerikából szállítatik Nagy-Britanniába, átdolgozott alakban visszakerül Amerikába. Kivételt képez a kivitt arany és ezüst, melyeket Anglia egyszerűen csak közvetít s eloszt azon országok közt, a hol szükségeltetnek, mint Francia- s Németország, India és China.

Sok mindennemű tényező módosíthatja az ilyen számbeli kimutatás horderejét, hogy csaknem lehetetlen s mindig tetemes rezervátákkal lehet csak levonni következtetéseit.

Például idézek egy főtekintélyű lap, a New-York Herald (ápril 17.) nemzetgazdasági szemléjéből néhány a vámtarifra vonatkozó megjegyzését, mely (úgymond a cikkíró) mint a kereskedelem megzavarására ható tényező eddig kevésbé vétetett figyelembe: pedig a Vámbevételek állandó és tetemes csökkenése kell hogy mielőbb magára vonja a congressus gondoskodását«.

Az utolsó négy évi vámbevételek (dollárban) következők:

1872	»	216.370,287
1873	»	188.089,523
1874	»	163.103,834
1875	»	157.167,722

(A folyó évi még csekélyebbnek vehető föl.)

A magasabb beviteli vámok és a hivatalnokok depravatioja s végre azon könnyűség mellett, melylyel Canada és Éjszak-Amerika határain közlekedhetni, nagy súlylyal bír ugyané cikk következő megjegyzése, melylyel a számtételeket kíséri:

»Az igen tetemes bevétel Európából Canadába azon alapos gyanút költi, hogy éjszaki határainkon nagymérvű csempészet üzetik, és az bizonyára nyílt kérdés, vajjon a vámtételek leszállítása nem volna-e az egyetlen hatásos eszköz vámbevételeink emelésére?«
 Hogy nemcsak a californiai, hanem más tengeri kikötőkben is mily mérvben üzetik a csempészet: szintén nyílt titok.

A currency kérdésen kívül a partprogramok egyik főpontját és a politikai izgatás egyik főeszközét képezi a vám-politika. Minden politikai szereplő, minden hivatali vagy képviselő jelölt biztosan számít arra, hogy ha a protectió fentartása mellett nyilatkozik: támogatásra talál a nagy gyárnokok és érdektársaik körében, és a gyáriparos éjszak-nyugati államokban s a republicanus pártnál általán. Ha pedig tarif-leszállítást, vámreformot ír zászlajára, akkor az újabb statusok és az egész Dél, az összes farmer és földművelő érdek fogja fölkarolni. Különösen a déli államok kiengesztelhetlensége, a sötét jövőt sejtető gyűlölködés a déli és éjszaki államok közt, mely a háború óta meg nem szűnt, főleg az uralkodó vámpolitika következménye, mely mint lapjaikban mindennap olvashatni, és szónokaik minden alkalommal emlegetik: »az iparos éjszaki államok érdekében a földművelő déli államok kizsákmányolására van számítva.«

Hogy a vámpolitika a politikai pártokat felozlató befolyást is gyakorol, tanúsítja egy republikánusokból és demokratákból vegyest alakult földművelő »farmer« párt keletkezése, melynek programja: a földművelési érdekek képviselőtét erősíteni a congressuson, hogy az eddigi s az ő ellenök intézett adórendszer megváltoztatását és azon vámok megszüntetését eszközölje, melyek a föld-

mívelőnek szükséges cikkekre, minő a vas, acél, só és ruhaanyagok, súlyosodnak.

E mindinkább szaporodó pártot rokontörekvések a demokrata párttal való szövetség felé terelik, mely ha létre jő, az elnök-választásra is döntőleg fogna hatni.

A tarifreformra irányzott erős mozgalom egyébiránt a törvényhozás körében is kezd érvényesülni. E nyár folytán Illinois állam egyik képviselője Mr. Morrison, a képviselőház közlekedésügyi bizottságának elnöke, új tariftervezetet nyújtott be bili alakjában, mely alkalommal mondott s nagy sensatiot tett beszédéből nem érdektelen néhány pontot kiemelni, mely mind az egész Európát s hazánkat is érdeklő kérdés megvilágítására szolgál, mind pedig érdekes példája az amerikaiak eredeti s egészen gyakorlatias észjárásának.

Morrison úr azon erkölcsi alapon támadta meg a védvámtarifot, hogy a protectio — fosztogatás. Megadóztatása a polgárok egy osztályának a másik javára. Történeti szemlét tart. annak bebizonyítására, hogy mennyire nem igaz, miszerint minden gyarapodó ország a protectio rendszer által építé meg jólétét s fejleszté ki kereskedelmét. Hollandia és Olaszország szabad városai szabad kereskedelem alatt virágoztak. Angliára is tévesen hivatkoznak a protectionisták; midőn Anglia (1840) tarif-reformját megkezdő, tehát u. n. protectionista korában sem szedett vámot több mint 1200 cikktől; holott a mostani amerikai tarif-szabály szerint 4000 cikke van vám kivetve.

Az amerikai vámrendszer történetébe bocsátkozva, főlemlíti, hogy (1861) az első szigorú protectiv rendszabályok a háború szükségleteivel indokoltattak; de a béke helyreállta után az igazságtalanság nőttön

nőtt. Kimutatni törekszik, hogy a magas vám sem protectiót nem eszközöl, sem az állambevétel szaporodását; az csak a monopolistáknak s csempészeknek és csalóknak kedvez.

A védvámrendszer képtelenségeit többi közt következő példákkal illusztrálja: ha egy nő a boltba megy 15 rőf kalikót vásárolni ruhának, 15 rőfön fölül kénytelen a kincstár számára még 10 és fél rőföt vásárolni, illetőleg megfizetni.

1875-hen — úgymond szálló — 9992 font gyapjú ágytakarót importáltunk, melytől az állam 8451 dollárt s 22 centet von be; és így védelmezett 10.000,000 font itthon gyártott gyapjútakarót — 50 percenttel emelve föl azoknak árát. A kincstár 8451 dollárt nyert ezen eljárásnál; és a gyárnokok öt milliót. Ugyan ezen úton különös rendszabályai által többnemű főfogyasztási cikken 47 milliót vesz be; míg a nép e cikkekért a 47 millió fölül 330 millió dollárt fizet jutalék gyanánt a gyárosoknak. Azon ellenvetéssel szemben, hogy a vámok leszállítása folytán csökkenni fognának az állambevételek, — szálló ellenkezőleg kifejti, hogy növekedni fognának. Némelyek azt állítják, hogy a mostani üzletpangás közben veszélyes volna leszállítani a vámokat, szálló gúnyosan említi föl, hogy az általános prosperitás idejében ugyanezen urak azzal kardoskodtak a magas vámtarif mellett, hogy az teremtette a prosperitást.

Morrison úr elemzés alá veszi a védvámrendszernek a munkabérekre gyakorolt befolyását is. »Téves theoria az, u. m., hogy mi magas munkabérünk mellett nem versenyezhetünk a külfölddel: íme földművelésünk jól fizetett munkásai mellett is kiállja a versenyt az

olcsóbban (?) termelő Európával saját piacain. Hasonlólag állja ki a versenyt a munkásait jól fizető Anglia a continens munkásaival, és a China és India éhelhaló munkásaival egyaránt.«

A kereskedelmi mérlegről szóló ámbár antiquált, de még ki nem halt doctrinát, egy az életből vett adomával illusztrálja, melynek tárgya Mr. Hooper Massachuseti kereskedő esete. Ez az úr 8000 sterl. értékű árút szállított Chinába. Ezen árúk rendeltetésök helyén eladattak 50 ezer dollárért; ezen a pénzen más cikket vásárolt, miket Bostonba szállított, s eladott 100 ezer dollárért. A kereskedők 92 ezret nyertek e műtéteken: de a »kereskedelmi mérleg« reánk nézve kedvezőtlen eredményt mutatott ki: t. i. 8000 dollárnyi exportot 50 ezernyi import ellenében.

Az éjszak-amerikai egyesült államok közös államadóssága kerek számmal 2200 millió dollárt tesz ki. Az egyes államok és kerületek külön adóssága összesen körülbelül 900, a városoké összesen ötszáz millió dollár.

Ez utóbbiak árfolyama nagyon változó és különféle — az államok vagy városok fizetőképessége s hitele szerint. Az Unió 6%-t kamatozó államkötvényei állandón pari fölött állnak 10—16 száztólival. Csodálatra méltó, hogy e kedvező körülményt a nemzeti kormány kamatreductióra, illetőleg convertálásra föl nem használja, hanem a régi czopfhoz ragaszkodva évenként 20—25 millió dollár amortisálásával szállítja le az államadósságot. 1875. júniustól 1876. júniusig 25.867,983 dollár váltatott be.

A forgalomban levő egyesült állami papírpénz (Greenbacks), melyből eredetileg 400 millió d. volt

kibocsátva, (a 37 milliónyi apró, vagy is egy dolláron alóli értékekről szóló jegyeket be nem számítva) congressusi határozatnál fogva már egy ízben 356 millióra szállított le, de később ismét 382 millióra emeltetett.

A jegyek kényszerforgalommal bírnak, azon szelidítéssel, hogy a ki világosan ércpénzben fizetni kötelezte magát: e kötelezettséget teljesíteni tartozik.

Ehhez járul 354 millió dollárnyi papírbjegy, miket egyes államok engedélyezett nemzeti bankjai kibocsátani jogosítvák — a központi kormány szigorú fölügyelete alatt. E bankok állítólag nagy szolgálatot tőnek a háború alatt a kormánynak: azonban az azoknak adott kiváltságok jelenleg a valuta és egészséges pénzügy helyreállításának nagy akadályát képezik.

Az arany és ezüst pénzforgalom a háború óta teljesen megszűnt. Ezen év folytán történt az első lépés ezüst pénznek legalább az apró forgalomba hozásához, a mennyiben fél, negyed, ötöd és tized dolláros (50, 25, 20, 10 cent vagy dime) darabok adattak ki: azonban még eddig túlnyomók az ilyen apró összegű papírbjegyek napi forgalomban. Különben 1, 2, 5, 10, 100, 1000 dollár névszerinti értékre szóló jegyek léteznek. Csak Califomia képez kivételt, melynek határán belül állam-törvény alapján nem fogadják el a papírpénzt, kivéve az aranyértékű vagyis mindenkor arannyal beváltandó, s csak 100 dollár fölötti összegről szóló bankjegyeket. Californiában 5 dollártól kezdve arany, azon alól ezüst pénz forog. San-Franciscoban az arany 12½ % agióval bírt e nyáron a greenbacks irányában.

Nem szükséges bővebben előadnom a papírpénz calamitásnak befolyását a külkereskedelem, valamint

a belforgalom, az árucikkek árainak és vagyon-feloszlásnak megzavarására: sajnos, e témában annyi jártasságra s oly drága tapasztalásra tettünk szert majd harminc év óta magunk is, hogy elég annyit mondanom, miszerint ugyanazon ok ugyanazon eredményeket szüli Amerikában is. De habár a nemzetközömben elszegényedését eredményezi az ott is, mint hazánkban: vannak, kik habár az ércfogalom helyreállítását elvileg ellenezni nem merik is, de azt minél tovább halasztani s akadályozni törekszenek: mert a rossz papírpénz szintén véd vámot képez a belföldi gyárosok érdekében.

A papírpénz és magas védvám magyarázza meg nem csak a gyár és kézműipar közönséges cikkeinek magas árait, melyek minden tárgyra nézve úgy állnak a hazánkban uralkodó árakhoz képest mint 1 sőt 1 és ½ dollár a forinthez, hanem megmagyarázza azt is, hogy az oly olcsó s oly nagy mérvű nyeresztermelés dacára az élelmi szerek árai is magasak.

Azt mondják ugyan, hogy az élet drágaságának megfelel a magas munkabér is: de a tények ezen állítást teljesen nem igazolják. Az uralkodó üzletpangás mellett sok a munkát nem kapó, és sok az olyan munkás, ki élelmszükségeit nem fedő bérért is kénytelen dolgozni; vagy a jótékony intézeteket igénybe venni, A cukortalan theával és rizszel beérő kínaiak fele árért dolgoznak azon minimumnak, melyet egy amerikai vagy európai munkás önfentartására szükségei, s leszorítják az amerikai benszülöttet a kereset teréről.

A tévesztett nemzetgazdasági politikán kívül vannak más tényezők is, melyek az uralkodó crisist előidézték,

vagy fokozzák. Így a háború következtében a déli államok tönkrementésével elvesztették az éjszakai államok consumenseik tetemes részét. Egész városok elszegényedtek. Ezek is, valamint egyes déli államok, a háború költségeit képviselő adósságokkal túlterhelvék; a fényűző osztályok főleg a nagybirtokosok elpusztultak, és míg az adóteher emelkedett, addig nagy földterületek meg munkálatlanok maradtak, mert a fölszabadult néger heverésre adta magát, s nem volt munkás kéz; sem a birtokosnak investícióra pénze.

Az utóbbi években az európaiak emigrációja is csökkent; mint mindenkor csökkent, hogy ha rász idők jártak Amerikára; és emelkedett ismét az emelkedő prosperitással; ámbár Németországból részint a katonakötelezettségnek általános behozatala, részint a nagyobb szigor következtében az emigratio állandó csökkenése valószínű. A délnyugoti, s californiai bányák ércgazdagsága nem csökkent ugyan, és kimeríthetlen: de ott hol előbb arany és ezüst csaknem a földszinén volt található: ma már részvénytársulatok költséges bányaművelete szükséges. Nem csoda tehát, ha a mezei s városi ingatlanok értékcsökkenése mellett a bányarészvények is, melyeknek központi piaca a San-Franciscoi tőzsde, melynek napi jegyzékén 217-féle részvény fordul elő — folyvást s mélyen sülyedtek be — és a merész hazardban ma már nem oly sűrűn teremnek a millionairek, a mily szaporák a bukások.

Az üzlet kedvezőtlen conjuncturáival terjed az üzleti körök demoralisatiója is. A nagy szabadság mellett előnyben vannak a csalók; hamis bukások, a vagyonnak a csőd küszöbén való elsikkasztása, s a rokonokra átíratása naponkint előforduló esetek; a mint is a

philadelphiai ipái- s kereskedelmi kamara már 1875-ben folyamodott a congressushoz a törvény ebbeli hiányait pótló bili hozatala véget, mely többi között azon rendelkezést tartalmazza, hogy minden vagyon szerzési s átruházási okmány, ha az négy hónappal a csőd kérte előtt — az illető hatóságnál, a hol az illetőnek üzlete van — nyilván be nem jelentetett, semmis és érvénytelen legyen.

Végre a hajózás érdekeit is érzékenyen belevonja a magas vám, s rász pénzügyi politika az általános depressióba; és e tekintetben figyelemre méltó tény, hogy míg a dél, míg Richmond és New-Orleans kereskedelme s hajózása hanyatlását annak tulajdonítja, hogy a háború következtében tönkre jutott dél kereskedelme átszállott New-Yorkra: addig ellenkezőleg hiteles adatok merülnek fel, hogy New-York forgalma is csökkenőben van, hogy ezen év folytán is több nagy liverpooli gőzhajó beszüntette meneteit, (a világtárlat dacára) hogy New-Yorkban magában semmivel sem csekélyebb az üzletpángás, mint Amerika bármely részében, mint már abból is következtethetni, hogy a pompás Broadway'n a forgalom fő erét képező üzleti utcában, 150-nél több bolt, állandóan üres, s ha akad bérlő, kiról feltehető, hogy meg fogja fizetni a bért, ő szabja meg az árát

Úgy látszik általában, hogy Amerika csodás fejlődése azon stádiumot érte el, melyen népességének jelenlegi száma mellett egyelőre túl nem emelkedhetik. Mivelés alá vett, üzlet tárgyává tett területe oly nagy, hogy nem győzi. A mely pénz- és munkaerő a távol nyugatra vonul, hogy azt mívelje, fölszerelje és kibányászsza: annak hiányát megérzi az északkeleti rész. Új területek fölvirágzanak: de a rég virágzók nem gyarapodnak velök

lépést tartva, hanem megállapodás sőt hátrálás jeleit árulják el.

Amerikai szakírókra hivatkozhatom, hogy az Alleghannyn innen fekvő államok nem annyira nyertek, mint inkább károsodtak a vasútnak a csendes tengerig való kiterjesztése, és ezzel a gyarmatosításnak nyugat felé terelése által. Farmjeik elhagyatnak, bérlőik elköltöznek az újonnan megnyílt vidékekre, hol olcsón, helyenként ingyen kapnak földet tulajdonul.

Termékeik találkoznak a piacon az olcsón termelő far west terménytömegeivel, s nem bírnak velők versenyezni. Régi városok, mint Boston, Charleston, New-Orleans másodrangúakká süllyednek; Cincinnati, Saint-Louis, Chicago, San-Francisco első rangúakká fejlődnek.

Ha tehát a jelenleg észlelhető üzletpangás okainak egy része tisztán átmeneti is, és olyan, minők minden országban periodice előfordulnak és ismét megszűnnek: bizonyos az, hogy azon nagy megzavarodást, melyet Amerika nemzetgazdászati viszonyai ma fölmutatnak, oly helybeli tényezők is okozzák, melyek állandók, s melyeket rövid idő alatt hatálytalanokká nem tehetni.

II. FEJEZET.

Az alkotmány; államszervezet; az államok és a szövetség törvényhozása; végrehajtó hatalma; az elnök; a törvénykezés.

Motto: »Si ces lignes parviennent
ja ma is en Amérique, je suis assuré
de deux choses: la première, que
les lecteurs élèveront tous la voix
pour me condamner; la seconde,
que beaucoup d'entre eux ra'absou-
dront au fond de leur conscience.«

Tocqueville.

Ki Éjszak-Amerika politikai intézményeit s társadalmi szervezetét megérteni óhajtja: azt még soká fogják mint a felvilágosodás forrására, Tocqueville classikus művére utalni. Még ma is fölösleges volna oly munkát kísértetni meg, mely azzal versenyezni akarna akár a tárgynak minden oldalról való egyetemes fölkarolásában, akár a részletek alapos ismeretében, — akár végre világtörténeti fölfogása magaslatában, vagy mély ítéletében.

Érdeméből s értékéből mitsem von le azon nem lényegtelen módosulás, mely az amerikai intézményekben azon negyven év óta, midőn Tocqueville könyvét írta, kifejlődött; s mely általában a demokratia elveinek következetes továbbfejlesztésének, föltétlenebb alkalmazásának értelmében s érdekében történt; sőt ítéleteinek becsét emeli, hogy ő a fejlődés ezen irányát előre látta, és olyan aggodalmakkal jelezte, melyek szintén igen indokoltaknak bizonyultak.

Az alapeszme, a melyből kiindult, s mely az amerikai intézmények bölcséleti előadásában vezette, ma is szem előtt tartandó. Bármilyen fiatal állam is Éjszak-

Amerika — csak száz éves államszerkezete, s alkotmányos élete nem abstract eszmék, elméleti tanok codificatiójából áll; forrásaik visszavezetnek egészen az első települőkig; kik lényeges szellemi s erkölcsi hagyományokat, intézményeket hoztak át régi hazájukból; s azokat az új viszonyok közt is föntarták. A különböző népelemek, melyeket az anyaországban való elégtelenség s nemmaradhatás Amerika partjaira dobott — másik tényezője a további alakulásoknak, melyet szintén tanulmányozni kell: s jobb »kézi könyvet« Tocqueville munkájánál, e részben nem találni.

Hanem itt is elmondható, hogy »habent sua fata libelli«. Tocqueville munkájának, mely az amerikai intézmények oly higgadt s némelyekben metsző bírálatát tartalmazza: hatása nem azoknak józan fölfogása, — hanem ellenkezőleg az volt, hogy Éjszak-Amerika a fiatalok és fölületes politikusok rajongásának tárgya lön. A negyvenes években általan a politikusok nagyobb része, de még újabb időben is sokan oly érzéssel tekintettek Amerikára, mint azon eszményi államra, hol a szabadság és rend, a politikai jogok s kötelességek, a legnehezebb alkotmányos és társadalmi problémák mintaszerűleg megoldattak; hol a demokratia uralma alatt a vagyonszerzés útjai mindenki előtt egyfórmán nyitvák, s hol az alkotmányos jogok gyakorlata, s a közigazgatás erkölcsisége a nyilvánosság, a szabadsajtó állandó ellenőrzése által teljesen biztosítva van. E felfogás is időfolytán illúsióknak bizonyult — mint alább bővebben kifejteni fogom.

Sokan viszont Amerika államszerkezetét a tudatlanság félhomályában úgy képzelték, mint a Rousseau-féle contract social tettlegesítését; holott az épenséggel

történeti alapokon, prózai tényleges állapotokból fejlődött ki, nagyon csekély philosophia segítségével. Az elvont tanok az ember-jogokról, a nép-fölségiség elvei csak francia encyclopedistákból tanultattak; s csak lassanként szereztek érvényt az alkotmányos gyakorlatban.

Amerika politikai laza szervezete, a szövetségi államkormány, vagyis centrális hatalom korlátolt köre ezen történeti alakulásból magyarázható. Az egyes coloniák 1776 előtt egy-egy governor alatt, kit az angol korona nevezett ki, külön és egymással politikai kötelékben nem levő gyarmatokat, vagy hogy úgy mondjuk, tartományokat képeztek; de nem államot. Hanem midőn az angol koronától való függetlenség kimondatott, tényleg nem létezett fejük; a souverainitás megürült; és egyik colonia, vagy provincia sem volt hajlandó azt a másokra ruházni. Önálláshoz s tág önkormányzathoz szokva — nem akartak azon fictiv állami önállóságból, melyre a forradalom juttatta, többet, sőt csak alig annyit is engedni, a menyit az angolok elleni közös védelem okvetlenül igényelt. Alig volt vége a háborúnak — a foederatio oly elégtelennek bizonyult, hogy a szétmállás veszedelmében forgott; s csak Washington erélye, s még néhány nagy elméjű államférfi bölcsesége volt képes a szövetségi köteléket új szerződési actában szorosabbra vonni. És ezen irányban halad az állam fejlődése az idővel, ámbár lassan.

Az elv az maradt máig is, hogy az egyes államok souverainek mindenben, a mi nincs nyíltan az Unióra ruházva; és nem megfordítva. Ezen közös ügyeket kezeli a központi, vagyis szövetségi Congressus; de ennek törvényhozási s végrehajtó hatalma sem terjed többre; és csak ennek végrehajtója az Unió elnöke.

De nem csak New-England, s általán a régi, hanem az újabb keletkezésű államok megalakulásánál is szembetűnő, hogy szintén nem fölülről lefelé szerveztettek, hanem alólról fölfelé alakultak. Jöttek egyes települők, s mikor megszorodtak: községgé szervezkedtek. Mikor a községek bizonyos területen kellőleg megszorodtak: kerületekké, countykká, majd territoryvá (terület) alakultak; végre e terület a szövetség által államnak befogadtatott; állammá lön. És itt is a község souverain mindenben, a mi nincs nyíltan az államra ruházva.

Európa államai megfordított irányban járnak el, minthogy egészen más alapokon fejlődtek. De épen azért miután már ezen államok fönnálltak, — merőben teoriából indulnak ki azon modern reformerek, kik a közigazgatás szervezeténél hasonló autonómia szempontjából, s ugyanazon úton vélnek eljárhatni. A községet Európában szervezni már nem képes maga a község; hanem csak az állam. Az állam csak annyi önállóságot ad a községnek, *a mennyit politikai közgazdászati társadalmi tekintetekből helyesnek vél. A mozgató s alkotó erő fölülről hat lefelé.

És már ezen előzményeinél fogva is Amerika és Európa államai között semmi analógia. Intézményei közt párhuzamot vonni, a mi itt sikeres, ott is alkalmazhatni vélni — kezdő politikust jellemezne. A rokonoknak látszó államintézmények hatása egészen más a gyökeresen különböző viszonyok közt. A politikai szótár maga használhattam Ugyanazon szavak egészen más eszméket és dolgokat fejeznek ki itt és ott.

A mit az európai politikusnak tanulmányozni, a touristának tapasztalni kell, az az: hogy Amerika intézményei miként működnek a maguk körében? mikép felelnek meg Amerika viszonyai közt — Amerika érdekének?

Ezen alakulás menetét követve mi is alulról fölfelé kezdjük meg Amerika politikai szervezetének vázlatát: a községnél, áttérve azután a kerületre, az államra, végre a szövetségi államhatalom szervezetére s közegeire.

A község körülbelől ugyanazon elvek alapján, de nem minden államban egyenlőn van szervezve. A község lakossága legalább 2—3000; a mennyi a község öngazgatási költségeit elbírja. A közigazgatás nagyobb ügyeit közvetlenül a nép-gyűlése intézi; községi képviselő testület nem létezik; a folyó községi ügyeket egyévre választott »select men« kiválasztott férfiak intézik, kik a községi akarat végrehajtói; az államtörvények végrehajtása évről-évre választott magistratus hatáskörébe esik. Fontosabb községi ügyeket p. o. új iskola alapításának kérdését — az ad hoc egybehívott közgyűlés határozza el. Ellenben az állam irányában is vannak teendőik, mit Európában átruházott hatáskörnek neveznek, s melyeknek végrehajtását személyes felelősség terhe alatt teljesíteni tartoznak.

A községi tisztviselők: az assessorok, kik az adót kivetik; a collectorok adószedők; constable rendőrfőnök; clerk vagy secretary, ki a tárgyalási jegyzőkönyveket viszi; szegények főlügyelője, az iskola és útibiztos; — e hivatalokat időről időre mindenki, ha megválasztatott, bírság terhe alatt elvállalni tartozik. Rendes fizetés nincs is hozzájuk kötve; hanem hogy szegényebbek is viselhessék, minden cselekmény díjaztatik. A tisztviselők rangja egyenlő; tiszt hierarchia ismeretlen; mindenik a maga felelősségére működik. Közös főnökük: a községi választók gyülekezete, — a nép.

A község is teljesen független. Ad, vesz, kölcsönöket köt, terheket vállal — a nélkül hogy valami fölsőbb

hatósághoz kellene fordulnia. Egyetlen korlátja az állam törvényeiben lelhető; melyek gyakran csekélyebb részletekig is intézőleg avatkoznak, a törvényhozás pótolván a «chef» hiányát. De az e szerint administratív ellenőrség alatt nem álló tisztviselő — a bíróság ellenőrsége alá van helyezve.

A kerület (county) egyedül igazságszolgáltatás szempontjából alakított terület; a mennyiben nem minden községben lehetvén bíróságot fölállítani: a kerületre esik az elsőbíróság (county court) s annak meghatározott székhelye (county-seat;) sherifje, ki az Ítéletet végrehajtja, s kerületi börtöne.

Létezik továbbá egy fontos intézmény, melyet Európában nem találni sehhol, a békebírói (justice of the peace) Angliából hozatott ugyan; de teljesen átmódosult s demokratásodott. Ez egy amphibiális hatóság félig közigazgatási, félig birói hatáskörrel. Tanult jogásznak nem kell lennie; csak józan észszel becsületességre van szüksége. Ő legközelebb közigazgatási s rendőri teendőkkel van megbízva; közegészségi, biztossági, s minden sürgős esetekben intézkedik. De birói kötelességei is vannak; pl. a polgári kötelességeit teljesíteni, hivatalt vállalni vonakodó, gyermekeit iskolába küldeni nem akaró stb. polgárok ellen ő procedál; valamint a községi tisztviselők elleni panaszokban is ő jár el. — Fontosabb ügyek elintézésére az államban létező békebírák egybe gyűlnek, s mint birói testület (Court of session) működik, s határozatai kötelezik a községeket.

Ezelőtt majd minden államban a govemor nevezte ki a békebírákat: ma már a legtöbb államokban ezek is választatnak — nem a közzszolgálat előnyére.

Az autonóm község fölött minden közvetítés nélkül, az autonóm állam áll, melynek képviselője s törvényhozója a congressus, — végrehajtó karja a kormányzó.

A törvényhozó hatalmat gyakorló congressus két kamarából áll: a képviselőházból és senatusból. Minden 70,680 lélekre esik egy képviselő, — s minden államra határozott számú senatorok.

Mind a képviselők, mind a senatorok közvetlenül választatnak a nép által. Eredetök tehát ugyanaz. Különbség a passiv minősítésben is jelentéktelen; lényegesebb azonban abban, hogy míg a képviselők 1—2 évre: a senatorok 3—4 évre választatnak; s bizonyos hányad évenkénti kisorsolása s újra választása után mindig maradnának benn gyakorlati tapasztalatokkal bíró, az előzményeket ismerő férfiak, mi tekintélyét emeli.

A viszony képviselőház és senatus közt egészen más, mintsem az európai monarchiákban alsó- s felsőház között. Ezekben az alsóház arrogálja magának a budget-megállapítás jogát, — tulajdonkép Anglia példáját utánozva, hol e privilégiumnak történeti eredete van, a menyiben a house of commons képviselte az adófizető polgári osztályokat — a felsőház pedig aristokrátiát. Amerikában a senatus oly demokrat eredetű s jellegű mint a képviselőház; törvényhozói jogaik egyenlők a budget tekintetében is; legfőlebb az a különbség, hogy ez előbb tárgyalja, a senatus utóbb; de módosításokat tehet rajta. A senatus célja lassítani a törvényhozást, egy második discussió által jobban megérlelni a hozandó határozatokat. A senatus továbbá egyenjogú a képviselőházzal az administratióra gyakorolt befolyásban; vasúti engedélyek, szabadalmak, államszubsventiók stb. megadásában. A senatusnak azonban külön jogai is vannak: elsőbben

nagy befolyása van a governor (kormányzó) által kinevezett fő tisztviselők megerősítésében; azután bírói hatalmat is gyakorol. A ministerek s főtisztviselők visszaélései esetében a képviselőház határozza el a kereset alá vételt: (impeachment) a senatus pedig mond Ítéletet.

Minden állam élén áll a kormányzó (governor), ki a végrehajtó hatalom személyesítője, — a törvényhozó test határozatainak végrehajtója. Ha a törvényhozás nincs egybegyűlve: önállólag intézkedik. Ő az állam katonai hatalmának feje; a militia parancsnoka, ki arról zavargás idejében a rend helyreállítására rendelkezik. Ő nevezi ki a békebírakat, a hol nem választatnák; de ezen túl a községi közigazgatásra befolyása nincs. A kormányzó a nép által választatik; rendszeren csak egy évre; pártjától tehát függ; s a pártérdek többnyire magatartásának irányadója.

Az államok függetlenségének korlátját képezi a szövetség eszméje. Az egyes államok csak improprie neveztetnek így; mert államisággal nem bírnak; és oly annyira kötelesek az »Egyesült államok szövetségében« megmaradni, hogy a mely állam elszakadni akarna: a törvény erejénél fogva fogva abban megakadályoztatni, s erőszakkal alávetetni.

A külföld irányában csak ezen államok összesége, az »Éjszak-Amerikai államok szövetsége« souverain állam. De e szövetségi állam belviszonyaiban uralkodó elv az, hogy az egyes államok jogköre kiterjed mindenre, a mi a szövetségre át nem ruháztatott. »Azonhatalmak, miket az alkotmány a szövetségi kormányra ruház, határozottak, s számra kevesek. Ellenben a melyek az államoknak főtartvák, határozatlanok s nagyszámúak. Az előbbiek leginkább külügyi tárgyakra vonatkoznak, mint a

béke, had, kereskedelmi s egyéb negociatiók. Az egyes államok hatalma kiterjed mindenre, a mi az állam életét, szabadságát, jólétét érdekli. « (Fédéraliste.)

Az egyes államok s a szövetségi állam törvényhozása s kormánya között még is fölmerülhető illetékeségi viták s összeütközések elintézésére s az alkotmánynak a hatalmak megosztására vonatkozó intézkedései föntartására: külön állami föttörvényszék alakított.

Az egyesült állam congressusa két házból áll. A képviselőház, melynek tagjai számra jelenleg 369, az egyes államokban a nép által választatnak két évre, és oly arányban, hogy 70,680 lakóra esik egy képviselő; minél népesebb tehát az állam, annál több képviselője van az alsóházban; — de legalább egy képviselőhöz minden államnak van joga.

A senatus — a felsőház helyesebben: államok háza (Staatenhaus), tagjait az egyes államok congressusa választja, és pedig minden állam népességére való tekintet nélkül, kettőt. A senatorok hat évre választatnak s egy harmaduk minden másod évben sorsolás útján kilép. — Hogy valaki senator lehessen, legalább kilenc év óta amerikai polgár, s 30 éves kell hogy legyen.

Míg az alsóház maga választja elnökét (Speaker), addig a senatus elnöksége az egyesült államok alelnökét illeti; ki szavazattal csak a voksok egyenlősége esetében bír.

A senatus kizárólagos jogai közé tartozik hűtlen államtisztviselők elleni minden esetben ítéletet mondani. Ha az egyesült államok elnöke hallgattatik ki, akkor a főbíró (Chief justice) elnököl. Az ítélet hozatalához a jelenlevő tagok két harmada kívántatik meg.

Az elítélés nem terjedhet ki tovább, mint hogy az illető hivatalából elmozdítottatik, s mindennemű becsületbeli, bizalmi vagy jövedelmező hivatal viselésére képtelennek mondatik ki. De ezenkívül az illető a rendes törvény értelmében való bűnvádi kereset alá vonható.

A ministerek, s főtisztviselők kinevezésében az elnök a senatus helybenhagyásához van kötve.

A budget-tárgyalást, s az új adók behozatalát célzó bilieket az alsóház kezdeményezi; onnan mennek a senatushoz; de a senatus nem tartozik azokat egészben elfogadni vagy elvetni; hanem módosításokat tehet rajtuk, — mint más törvényjavaslatokon.

Az alsóház és senatus által elfogadott bili, sőt minden olyan határozat vagy rendelet, melyhez mind a két ház beleegyezése szükséges, csak akkor emelkedik törvényerőre, ha az elnök aláírásával hozzá járul. Vétója fölfüggesztő erővel bír. Vétója esetén, annak indokolásával a bili stb. azon házhoz küldetik vissza, a melyben kezdeményeztetett. Ekkor mind a két ház egymásután újra tárgyalja, s ha mind a két házban két harmadnyi többséggel fogadtatott el: törvényerőre emelkedik.

A szövetségi congressusnak jogai: adókat, vámokat kiírni, melyek valamennyi szövetségi államra nézve egyaránt érvényesek; pénzt verni, az állam pénzügyét rendezni, állami törvényszékeket állítani föl, melyek az állam főtörvényszéke alatt állanak; — a külföld irányában az állam képviselétéről gondoskodni; kereskedelmi szerződéseket kötni, hadat üzenni, a militiát összehívni, a száraz s tengeri haderőt szervezni, békét kötni.

Az egyes államok jogait következőleg korlátolja az alkotmány: nem szabad egyes államoknak egymás közt

szerződéseket kötni, vagy külön szövetségre lépni, hiteljegyeket kiadni, nemesi leveleket osztogatni. A szövetségi congressus beleegyezése nélkül a be- vagy kivitelre adókat s vámokat szabni; (az ezekből bejövő bevételek az Unió pénztárába szállítandók) vagy hadsereget s hajókat tartani; más állammal, ha csak sürgős önvédelmi esetben, háborút kezdeni.

A szövetség végrehajtó hatalmát az elnök képviseli, ki négy évre választatik; (mi módon? lásd alább) azok leteltével újra választható; ez többször történt, sőt az alkotmány nyíltan nem tiltja harmadszori megválasztását sem: de eddig még nem volt rá eset; s a közérzület s elővélemény határozottan ellene van.

Az elnök az egyesült államok hadseregének s hajóhadának főparancsnoka; a főnemlített korlátolt vétóval, s a büntetések szelidítése vagy elengedése szintén korlátolt jogával bír. Idegen államokkal való szerződések kötésében, ministerei, consulok, főtörvényszéki bírák stb. kinevezésében a senatus beleegyezéséhez van kötve; ha a senatus nem volna egybegyűlve: kinevezheti maga is, de csak ideiglenesen. Időről-időre jelentéseket kell terjesztenie a congressus elé az államügyek állapotáról; (Message) mely »joggal« gyakran szoktak élni. Ő képviseli az államot kifelé; fogadja a külállamok képviselőit stb.

A szövetségi államok törvényhozási s végrehajtói hatalmának szerkezete hasonlít tehát az egyes államokéhoz; de lényeges momentumokban különbözik is tőle. A csontváz ugyanaz: de az organismusban tetemes különbség található.

Törvényhozói hatalma szintén egy congressusra van ruházva; ez szintén két kamarára — képviselőházra

s senatusra van osztva; mind a kettő szintén választásból kerül ki; de az egyes államoké közvetlenül, míg az egyesült állam senatusa közvetve t. i. az egyes államok törvényhozása által választatik. Valamint az egyes államok élén választott kormányzó, úgy a szövetségi állam élén választott presidens áll. A különbségek szembetűnők.

Mint már érintém, Éjszak-Amerika szövetségi alkotmánya nem indul ki egyedül a népfősiség eszméjéből: különben egységes államot alkotott volna, központi népképviselettel s egyetlen nemzeti kormányval. Azonban az alkotmány alapjául vétetett, mint láttuk, az egyes államok függetlensége; melyet a nép nem volt hajlandó a szövetségnek feláldozni.

A két elv szerencsés kiegyeztetésének mondhatni tehát, hogy míg az alsóház tagjai választásánál a népakarat érvényesül: a senatus, mint a melynek tagjai az egyes államok congressusai által választatnak, az államok képviseletének jellegével bír. A két ház egymáshoz való jogviszonya más, de kell is, hogy respublicában más legyen, mint a monarchiában, hol a fejedelem főlégi joga korlátját képezi a törvényhozás hatalmának. Az amerikai szabadság alapja, hogy ne létezzék sehol korlátlan hatalom; de nem lévén magában meg az a korlát, melyet monarchiák a fejedelemben bírnak: gondoskodni kellett arról, hogy egy hatalom a másikat ellenőrizze, s egymásnak határt szabjanak. Ezért egyenjogú a két kamara. Ha a képviselőház egyedül bírná a budget-megállapítás jogát — mi sem akadályozná, hogy az elnököt s senatust semmivé tegye, s általán bármely intézményt tetszése szerint eltörölje: nem kellene ehhez egyéb, mint az, hogy az arra való költséget megtagadja.

Más oldalról azonban azon anomalia merül föl, hogy miután a senatusba minden állam két képviselőt küld, a képviselőházba pedig különböző mennyiséget; p. o. némely kis állam csak egyet, míg a legnépesebb állam New-York 40-et — New-York az alsóházban nagy befolyást gyakorol, de a felsőházban nem többet, mint a legkisebb állam. És így megtörténhetik, hogy a nemzet többségét képviselő alsóház akaratát teljesen megbénítja a kisebbséget képviselő senatus; minek gyakorlati veszélyességét látjuk épen a jelenlegi válságban, — midőn a senatusban a republicanus párt, a képviselőházban a demokrata párt bír többséggel, — s az elnökválasztás kérdésében mindenik ellenkező oldalon veti mérlegbe súlyát.

Valamint a közigazgatás folyó ügyeiben a központi kormánynak semmi hatalma s befolyása nincs, mert az egészen a községi s állami autonómia körébe esik, és mint látni fogjuk — nagyrészt nem a legtisztább kezekben van: úgy viszont a szövetségi állam magasabb közigazgatási érdekeit nem az elnök, sem a központi kormány, hanem egészen más tényezők intézik. Az alkotmány szelleme elejétől fogva az volt, s később a befolyásos emberek érdekében állt: a kormány hatáskörét mindennemű záradékokkal minél szűkebbre szorítani. A kormányban nincs is sem egység, sem folytonosság. A legfontosabb ügyeknek nyilvános vitatása csak színleges; minden a ház bizottságaiban döntenek el; s határozataik valódi indokai többnyire titokban maradnak. A bizottságok rendszerint az uralkodó többséggel egyek. Az elnök akadályozhat, de nem cselekedhetik. Hatalma inkább negatív, a mennyiben vétőjával a törvényhozást cselekvésében föltartóztathatja; de a cselekvésben ő is

gyenge; a senatus nélkül tehetetlen. Tényleg tehát collegialis a kormány. Ha valamit a congressusban keresztül viz: végrehajtását olyanokra kell bízni, kiket nem ő választott; nem ő tehet ki; kik nem tőle függenek; nem neki felelősek. Általában a politikai felelősség meg nincs állapítva. Utólagos »enquétek« képezik pótlékát, mely azonban fölötte hiányos, mert az uralkodó párt nem ejti el az ő emberét; — jövődj javítás iránt pedig épen nem nyújt biztosítékot. Például két pénzügyminister Bouthwell és Richardson a törvény által meghatározott összeget meghaladó papírpénzt (legal tender notes) bocsátottak ki; vizsgáló bizottság küldetett ki; s ennek jelentése alapján törvényellenes eljárásuk a congressus által törvényesnek mondatott ki. . . minthogy a papírpénz szaporítása a párt érdekében történt!

Megvan ugyan a tisztviselők ellenében a bíróság előtti kereset: de csak magán-sérelemekben; mert az állam elleni vétségek és bűnök a congressus, illetőleg senatus elé kerülnek. És még az első nemű esetekben is: mily csekély jogbiztosítékot nyújt a bíróság tisztviselők visszaélései ellen, midőn a bírót is azok választották, kik a tisztviselőt? — azt még alább bővebben fogjuk megvilágítani.

És pedig a congressus hatalmánál fogva nem jelentéktelen ügyek volnának azok, mik a szövetségi kormány hatáskörébe esnének. A szövetségi államban egy pénzláb az uralkodó; csak egy pénz — arany, ezüst vagy papír — de egységes szövetségi pénznem van forgalomban; a mi egységes finánc-politikát föltételez; — a közvetett (fogyasztási) adók, ki- s beviteli vámok a szövetségi congressus által iratnak ki, s a szövetségi kormány közegei által kezeltetnek; a kereskedelmi és közlekedési

nagy kérdések az ő hatalmi körébe esnek. A területek, vagy is oly új telepítvények, melyek még államjogot nem nyertek, — (territory), valamint az indiánok föntartott területei, és a még magán birtokba át nem ment szűz földterületek — a központi kormány igazgatása s kezelése alatt állnak.

De mint mondók, e nagy hatáskör csaknem nominális, míg a tetteges hatalmat a senatus, vagy az összes congressus gyakorolja.

A posta és távirat ügyek Amerikában egymástól teljesen elkülönítvék, s kezelésök egészen elüt az Európában dívótói.

A posta centrálisít állam-ügy; a távirat magán vállalat.

A nagy postautakat az Unió congressusa jelöli ki; a helyi (vidéki) postákat s gőzhajó-összeköttetéseket a posta főigazgatója. A vasutak, melyek államsubventióban részesülnek, tartoznak a leveleket, újságokat, négy fontnál könnyebb csomagokat bizonyos — a Congressus által meghatározott, mellékesen szólva elég magas árért küldeni szét. (E csekélynek látszó ügy is kizsákmányoltatott az állam rovására; — aránytalan magas összegek szavaztatván meg az illető vasúti vállalatoknak.)

A távirda Amerikában sem állami, sem magán monopólium; — mindenki állíthat föl távirdai hálózatot. A legelső távirdai vállalatra az illetők még állami segélyt kértek és kaptak; néhány év múlva 40—50-re szaporodtak a társulatok; melyek azonban addig fusionáltak, míg ma csak néhány nagy hálózattal bíró társulat maradt fenn. Ezek egyike a Western Union Telegraph Company hálózata 150,000 angol mfl. A távirdai tarif alacsony; kivált a hírlapokra nézve, úgy, hogy az angol s amerikai

nagy lapokban szokásos, s egy-két hasábra terjedő táviratoknál 100 szó 25 centbe (50 krba) kerül.

A távírdai társulatoknak a sodronyvonalaihoz s állomásaikhoz szükségelt földterületet az államok a visszavásárlás jogával adták el; a mi azon utógondolatra mutat, hogy az állam egykor még is magához vonandja a távírdaügyet; mire nézve hivatalos körökben nem is hiányzik a hajlam.

A táviratok üzleti kihasználása is mily mérveket vehet, s mily ügyesen van berendezve, elgondolhatni abból is, hogy a nagy városokban, New-Yorkban mint San-Franciscoban minden nagyobb üzlet, pénzügyintézet, sőt egyes bankár iroda-asztalánál egész nap zörög a galvanicus üteg, szakadatlanul közölve a fontosabb értékpapíroknak a fontosabb tőzsdéken pillanatról-pillanatra változó keletárait. Bécsben első rendű bankároknál sem találni ilyen készüléket.

Valamint Angliában úgy Éjrszak-Amerikában is a politikai intézmények annyira összefüggenek a törvénykezésiekkel, hogy ezeket tulajdonkép azoknak keretében kellett volna tárgyalnom, ha rendszeres mű volna célom. De ámbár csak körvonalakkal vázolt kép az, melynek átnézetét nyújthatom, a tárgyat érintetlenül hagynom nem lehetett.

Minden egyes állam külön önalkotta bírói szerkezettel bír; és a szövetségi állam mint olyan szintén saját törvényszékei által gyakorolja bírói hatalmát. Azonban a kettőnek egymáshoz való viszonya nem úgy képzelendő mintha fórumai egymásnak alá és fölé rendelték volna: a különbséget köztük az illetékesség teszi. A szövetségi törvényszékek nem képeznek rendes fölebbviteli

bíróságot az államiaktól: hanem vannak személyek és peres ügyek, melyek az állami, s vannak mások, melyek a szövetségi törvényszékek elé tartoznak.

Az alkotmány szerint elvileg azon peres ügyek tartoznak a szövetségi törvényszékek elé, melyek »szövetségi törvényekből erednek«. Például kihágások a vám-törvények ellen, a tengeri kereskedelemből eredő peres ügyek; vagy egy államnak kedve jó külön pénzt hozni forgalomba: az ez által érdekeikben sértettek — állam-törvényszékhez fordulnak. Vagy ha egy állam oly törvényt hoz, mely panaszos fél állítása szerint alkotmány-ellenes: a kérdést állami bíróság dönti el.

Továbbá a személyekre vonatkozólag: külállamok képviselői elleni, vagy két, a szövetséghez tartozó különböző állam polgárai közti peres ügyekben, hol mindenestre delegálni kellene egy harmadik fórumot stb.

A dolog természetében fekszik, hogy mind a mellett illetékességi vita keletkezhetik az állami és a szövetségi bíróságok közt: ily esetekben a szövetségi főtörvényszék dönt; — igaz úgy, hogy mintegy a saját ügyében; de más mód nem volt az eshetőségről gondoskodni, mert ha az állami törvényszékekre bízott volna a határozati jog: ellenmondások s zavar következtek volna belőle. Azonban hogy ily összeütközési esetek is minél ritkábban forduljanak elő: kimondatott, hogy szövetségi illetékes-gű ügyekben is ítélnetnek állami bíróságok a felek be-leegyezésével: de ezekben a szövetségi főtörvényszékhez fölfolyamodás nyitva áll.

A szövetségi bíraskodás tulajdonkép egyetlen főtörvényszékben öszpontosított; ez az United States Supreme Court. Az alsó törvényszékek ennek csak mintegy fiókjai, melyeknek föladatuk az ügyek menetét gyor-

sítani. Ezek tehát csekélyebb ügyekben véglegesen, — nagyobb ügyekben in prima instantia Ítélnék.

A legfőbb törvényszék hatósága tekintetéből az egész Unió ideális kerületekre osztatott fel, mindenikre egy szövetségi bíró esik, s a törvényszék, melynek elnöke, district-courtnak nevezetik. A bírászkodás juryvel van összekötve. Azonkívül, a főtörvényszék minden bírójának évenként be kell járnia kerületét, s helyben dönteni el a fontosabb dolgokat. Ezen ambuláns bírászkodás neve Circuit Court.

Végre a legfontosabb ügyek vagy közvetlenül vagy fölfolyamódásilag a főtörvényszék által döntetnek el; a mely végből a Circuit court bírái évenként ünnepélyes ülésre gyűlnek egybe Washingtonba.

E fő törvényszék tagjai nem választatnak, hanem a senatus beleegyezésével az elnök által kineveztetnek; fizetésök egyszer mindenkorra a törvényhozás ellenőrzése nélkül szabatik meg; és végre hivatalukból alkotmány szerint elmozdíthatlanok; de az újabb idők corruptiója ezen intézményt sem kímélte meg, a mennyiben szokásba kezd jönni, hogy a senatus két harmad többsége határozatával hivataloktól felfüggesztheti, vagy kiteheti.

A szövetségi főtörvényszék — a hadseregen kívül — az egyetlen államintézmény Éjszak-Amerikában, mely a választás depraváló gőzköréből kiemelkedve, az ideiglenességben folyvást ingadozó államhatalom tényezői között állandón és szilárdul áll. Az egyetlen mely nem alázza meg magát a népkegygyel szemben; és magasán áll a megvesztegetés sokféle csábjai fölött; s az egyetlen hatóság, melynek becsülete van a nép előtt, mely iránt bizalom uralkodik. Ezen

fő törvényszék tagjai között találjuk végre Éjszak-Amerikának volt legnagyobb jogtudósait, legkomolyabb jellemeit, legnagyobb államférfiait.

III. FEJEZET.

A presidens választása. Az általános szavazat működése.

Kormányzati s magas politikai szempontból tekintve a presidens jogait s államfőnöki hatáskörét: azok nem mondhatók nagyoknak vagy messze terjedőknek. Hatalma sokkal csekélyebb, más alkotmányos tényezők által korlátoltabb, függőbb, semhogy elnyerése végett a nemesebb becsvágy factiosus szenvedélylyé fajulhatna, vagy bárki is mindenét kockára tenni érdemesnek tartaná.

Ebből azonban nem következett, hogy minden alkalommal ne akadtak volna elnökjelöltek; sőt a választás koronkint élénk személyes és párttusát idézett föl. A választási küzdelem többnyire igen heves izgalomba hozza egész Amerikát; már csak azért is, mert a presidens személyével változik nem csak a ministerium, hanem ezerekre menő politikai, diplomatai, köz-, pénz-, vám-, posta-igazgatási hivatal személyzete is.

A lázas ingerültség mily széles körökre terjed ki — következtethető nem csak a minden zugra kiható agitációkból, kortesi dictiókból, utcai menetekből s zajongásból, hanem főleg abból, hogy az elnökválasztás a pártoknak mennyi költségébe kerül. Egy new-yorki lap szerint az utóbbi, még eldöntetlen választásra három millió dollárnál többet költött a két párt. Ezen összegek

rendszerint előlegeztetnek — látszólag — a jelöltek, a párt vezérei, s minden rangú tisztviselők által, de utóvégre is az adófizetők zsebéből fődöttenek: mert a győzelmes párt az állampénztáron veszi meg a mit költött!... A *presidens* tehát — ámbár fizetése csak huszonötezer dollár — elég pénzébe kerül az államnak.

Igaz ugyan, mit Tocqueville mond, hogy »eddig« egyetlen elnökjelölt személyisége mellett sem gyúltat lángra a nép rokonszenve vagy veszélyes szenvedélyei. De Tocqueville kora óta volt alkalom tapasztalni a választási izgalomnak főfokáig való emelkedését — p. o. Lincoln választásakor; és épen az 1876-ki választásnál is. Nem a jelöltek személyisége idézi elő ezen élénk érdeklődést. Negyven-ötven év óta merőben jelentéktelen emberek választattak meg elnököknek; nem mintha nagyobb tehetségű államférfi koronkint nem akadt volna, hanem mert épen ezek rendszerint mellőztetnek. Nem a lángelméktől s rendkívüli férfiaktól a *respublicát* féltő bölcseségből mellőztetnek: hanem sokkal kisebbszerű okokból; t. i. mert minden egyes becsvágyó politikus és pártember könnyebben vél jelentéktelen egyéniségű elnökkel boldogulni, mintsem olyan komoly államférfival, kinek eszméi s céljai — akarata s erélye is van.

Általában ha — mi az alkotmányos európai államokban is gyakran fordul elő — egy jelentéktelen személyben a pártérdek annyira kidomborul vagy öszpontosul, mint épen említém Lincoln — s később a részeges durva Johnson körül, vagy mint épen most Hayes és Tylden közti vitában látjuk: államveszélyes *convulsiót* is idézhet föl. Hayes és Tylden eddig név szerint is alig ismert »*localis* celebritások«, középszerű emberek: de mindenik egy nagy párt személyesítője, —

bennök két ellentétes politikai, közgazdasági programin áll egymással szemben: és Amerika lángban áll, polgárháborútól retteg három hónap óta, azon bizonytalanság miatt, melyet az elnökválasztás kétes kimenetele előidézett.

Az alkotmányban emberileg lehető előrelátással s törvényhozói bölcsességgel gondoskodtak az Amerika függetlenségét megalapított, jeles államférfiak a presidens választás oly módjáról, mely az államot lehető legkevesebb rázkódásnak tegye ki; — miután az államfő személyének időnkinti választása minden rázkódás nélkül meg nem ejthető; sőt a respublicák gyengeségének főokai egyikét képezi. De az élet fejlődése mellett úgy látszik e bölcsesség is meghiúsul.

Azon föladatot, hogy a presidens választása a nép óhaját fejezze ki, de a népet még se hozza nagy izgalomba, vagy legalább ezen izgalom ne tartson hosszú ideig, — akként vélték megoldani: hogy a presidens közvetett választás útján neveztessek.

Elhatározottat, hogy minden államban válaszszon a nép ugyanannyi választót, a hány képviselőt és senatort küld a congressusba. Jelenleg a congressust 293 képviselő s 76 senator képezi; összesen 369. Ugyanannyi képezi tehát az elnökválasztó collegiumot. (A legkisebb államok 3, Pensylvania 29, New-York 38 tagot sat. küld a congressusba — lakószáma szerint.) Ezen delegátusok az összes Unió területéről mindnyájan össze sem jönnek, hanem csak az egyes államok delegátusai, — és ezek is valamennyi államban ugyanazon napon és csakis szavazásra gyűlnek egybe; és a szavazatok a nélkül, hogy összeszámláltatnának, bepecsételve a senatus elnökének Washingtonba küldetnek be. Ez a senatus és képviselő-

ház jelenlétében felbontja a szavazati lajstromokat; és ekkor számíttatnak össze a szavazatok. Kinek legtöbb szavazata van, hogyha e szavazatok száma a választók összességének többségét teszi ki: az elnöknek mondatik ki.

Ha többnek van ilyen többsége s egyenlő számú szavazata: akkor a képviselőház ezeknek egyikét azonnal golyózás által megválasztja elnöknek. Ha pedig egyiknek sincs ily többsége, akkor a képviselőház a legtöbb szavazatot kapott bárom tag közül választ, még pedig oly formán, hogy csak az államok szerint számíttatnak a szavazatok, úgy hogy minden állam képviselote csak egy szavazattal bír. És végre szükséges, hogy az államok kétharmad részének legalább is egy képviselője e szavazásnál jelen légyen; és valamennyi állam szótöbbsége dönti el a választást.

Az, kire az elnök után legtöbb szavazat esett: alelnöknek neveztetik ki. Megtörténik tehát gyakran, hogy az elnök egy, az alelnök más párthoz tartozik.

Ezen eljárási módozat, úgy látszik, teljesen biztosította azon célt, hogy a szövetség elnöke minden eshetőségek közt törvényes úton s lehető legrövidebb idő alatt megválasztassék, s az állam végrehajtó hatalma egy pillanatig se tűnhessen el.

Csalódás volt. És ezt legdrasticusabban tanúsítja épen a még eldöntetlen utolsó választás esete.

Az elnökválasztókra 1876. november 7-én történt meg a szavazás az Egyesült államok összes területén. Hogy kire hány szavazat esett s hogy minden delegátus a maga pártja jelöltére fog szavazni, az egész világ tudja. A választók megválasztatása után tehát már tudni lehet, ki lesz az elnök. De az utóbbi november 7-ki

választás után, kié a törvényes, a valódi többség? és így ki lesz az elnök? — midőn ezeket írom, 1877. január végén — még senki sem tudhatja. A republicanusok azt mondják: Hayes, — a democraták szerint Tylden mellett van a szavazatok többsége. Mindenik párt a magáénak kiáltja ki, s 101 ágyúszóval, zeneszóval, fáklyás menetekkel, kivilágításokkal ünnepli a diadalt. Azonközben elmúlt december első szerdája, a mely napon a választó collegium szavazásának meg kell vala ejtetni. Valószínűleg elmúlik február is, midőn a congressusban a szavazatoknak megszámláltatni és a presidens választásának így vagy úgy meg kell történni; és talán elmúlik még márczius 4-ike is, midőn Grant elnökségének második négy évi cyclusa lejár; és ő le fog lépni a nélkül, hogy utódja volna; és akkor nem fog, — mi az elnök halálózása esetén történik, — az alelnök léphetni helyébe, minthogy ennek is ugyanakkor járt le törvényes hatalma: hanem valaminek kell történni, a miről az alkotmányban előre gondoskodva nincs.

Ezen bonyodalom története pedig következő: a 369 szavazat közül 185 szavazat Hayes, 184 Tylden mellett volna; s így a republicanus párt jelöltje egy szótöbbséggel meg volna választva.

Csakhogy 3 déli államban — Dél-Carolina, Florida, s Louisiana államokban mindkét párt magának követeli a majoritást; a választások alkalmával oly zavargások történtek, melyekben mind a két párt látszik bűnösnek; a visszaélések mindkét oldalon oly valószínűk — hogy a congressus kénytelen volt bizottságokat küldeni ki; s míg ezek vizsgálatának eredménye nem képesíti a congressust ítélet hozatalra: addig nehéz elképzelni, hogy az elnökválasztás általa érvényre emeltessék.

A négerekről szóló fejezetben bővebben ecsetelem a déli államokban a feketék s fehérek közt főnforgó ellenséges viszonyt. Itt elég annyit érinteni, hogyha a négerek a sokkal eszelebb, erélyesebb s szívtelenebb fehérek által megfélemlítve nem volnának, s az alkotmányos joggyakorlatukban ki nem játszatnának: kétség-telenül, egyes választókerületekben a republicanus párt jelöltje mellett több szavazat fogna lenni; mert a négerek ragaszkodnak a republicanus párthoz s kormányhoz, melynek fölszabadításukat köszönik; s félnek a demokrata párttól, melyhez volt urai tartoznak.

De úgy véve a viszonyokat, a mint vannak, valószínűbb, hogy a szavazatok többsége a demokrata párt jelöltjeire esett: ellenben mind a három államban a republicanus párthoz tartozó Retourning board (igazoló bizottságok) a választások összeszámításánál követtek el visszaéléseket; megsemmisítve egész kerületek és megyék (counties) szavazatait; vagy érvényesnek véve sok hamisított szavazati lisztát; a mire az igazoló bizottságnak csaknem korlátlan joga van, melylyel az uralkodó pártbeliek szemtelen cynismussal visszaélnék. A bábeli zavart képzelhetni, hozzá téve, hogy az egyik államban az államtörvényszék republicanusokból áll, s a szavazatok meghamisítása ellen reclamáló demokrata választók ehhez fordulni sem akarnak. Carolinában demokrata a képviselőház többsége, míg a governor republicanus; Louisianában pedig két governor, s két congressus választatott egy demokrata és egy a republicanus párt által. Az elnök a szövetségi hadsereg által védelmezteti a republicanus governort, elzárva tartja a State houest, s nem eresztí be az ott ülésezeni akaró demokrata képviselő házat. Minden órában tarthatni a véres össze-

ütközéstől, ámbar a demokrata párt elhatározta, hogy a szövetségi hadseregnek nem fog tetteleg ellentállni.

Melyik a törvényes governor? és törvényes congressus? Az elnök védi a republicanust, illetőleg á feketét erőszak ellen: de egyiket sem ismeri el; ifiért bevárja a szövetségi Congressus által kiküldött vizsgáló bizottság jelentését. A szövetségi congressus azonban ép oly kevésbé, illetékes a kérdés eldöntésére, mint az elnök; mert az alkotmány ily eset lehetőségét nem is föltételezi, tehát elintézéséről nem is gondoskodott. Különben nem lehetetlen, hogy a képviselőház a demokrata governort, a senatus a republicanust fogná törvényesnek kimondani. De ha a republicanus governor és feketékből álló congressus ismertnék el törvényesnek: a fehérek szellemi s physikai túlsúlya ellen aligha volna képes kormányozni. Mindenkép csak zavar látható előre.

Louisianában a szavazatok többsége határozottan demokrata; de a republicanus szavazatszedő küldöttség minoritást csinált belőle. Floridában, mely három szavazattal bir, az igazoló bizottság, mely republicanus, elhatározta, hogy össze sem számítja a szavazatokat; mert egy floridai államtörvény szerint ha a választás meghiúsul: akkor az állam kormányzójának joga van az állam nevében három voksot adni: a kormányzó is republicanus lévén, világos, hogy e 3 szavazat Hayes javára esnék.

És így tovább.

Nem az én dolgom itt a további eshetőségeket mérlegelni vagy a történeendők jóslatába ereszkedni, csak constatalni akartam az amerikai alkotmánynak ezen mélyreható hézagát.

Sok oldalról nyilatkozik Amerikában azon aggodalom, hogy ha e három állam választásainak érvénye kellő időben el nem fog döntethetni: akkor a képviselőház mind a három állam voksát semmisnek nyilatkoztatván ki: Tyldent fogja választani; de a senatus nem fogván ehhez járulni, Hayest kiáltandja ki, Grant pedig a minő elszánt pártember, lelépte előtt ezt fogja beültetni a fehér házba.

És akkor kész a polgárháború; s Éjszak-Amerika-Mexiko, s a dél-amerikai respublicák sorsára jó. Hogy az éjszak-amerikai közszellem ennyire elfajulhatna, hogy ilyesmi lehetségessé váljék, nem tartom valószínűnek.

Nem tehetek róla, de épen midőn e sorokat írom, eszembe jő, mit Frank Blair már néhány év előtt mondott Ulisses Grantról, s a mi e pillanatban a jóslat némi jelentőségével látszik bírni: »Meglássátok, ez a kis ember nem fog kimenni a fehér házból; ez leendő dicator.«

De ha az ebbeli félelmek egyelőre túlzottak is, ha nem is fog a viszály tetteges harccá fajulni; sőt hogyha — a mit legvalószínűbbnek tartok — a Congressusban valamely compromissum fog is érvényre jutni: akár-melyiké a két párt jelöltjének ismertessék el elnöknek, nagy párt lesz ellene; és az elnöknek amúgy is már csekély tekintélye — semmivé van téve.

Kormányzásának nem lehet komoly sikere; holott az állam olyan politikai s nemzetgazdasági válság kellő közepében van, hogy lényeges reformok sürgetők. Pedig oly alkotmányt, melynek törvényes formái közt a szükségessé vált reformok keresztül nem vihetők, forradalom fenyegeti — legyen az akár monarchiái, akár köztársasági.

*

**

A presidens választásának módja, mint érintők, két fokú. Az ős választók tömege csak azon választókat jelöli ki, a kik az elnököt választani fogják. Azonban az ős választók tömegének szavazatai többségéből már rendszerint biztosan tudhatni, nem csak hogy melyik párt győzend, hanem azt is, hogy ki lesz az elnök?

Mert az ős választások előtt már minden párt fölállította a maga jelöltjét mind az elnöki, mind az alelnöki polcra. Ez pedig az úgynevezett párt »conventiók« útján történik; melyek országos kijelölő bizottságnak nevezhetők. Miután t. i. a meetingekben s hírlapokban már hónapokig a legdühösebb agitáció űzetett az illető aspiránsok érdekében, nem kiméivé a pompás dityrambusokat, s főleg a pénzt a maga embere mellett; nem ijedve vissza a legbecstelenebb rágalmaktól az ellenfél ellen: bizonyos időpontban minden párt kitűz egy napot az egyetemes, pártértekezletre, melynek célja a sok pártjelölt közül megválasztani azon két embert, a kire azután a párt összes szavazatai öszpontosítandók. Ezen conventióra szintoly számú tagok választatnak mindenünnen, a hány tag a congressusba küldetik, s ugyanazon választási jog alapján. A conventió értekezletein a capacitáló szónoklatok nagy tüzzel, de az azoknál még hatályosabb cselszövények még nagyobb tevékenységgel űzetnek, — míg végre az egész ország nagy izgalma között megállapodás jó létre; — a legtöbb szavazatot nyert a párt elnökjelöltjének »nomináltatik«; a kit is azon perctől fogva az egész párt magáénak elfogad.

Ezen úgynevezett conventiók, melyek Jacksonnak megválasztása óta rendesekké váltak, az elnökválasztás előkészítésére, s egyszerűbbé tételére alkalmas esz-

köznek mondatnak. És ezt egészben nem tagadhatni. De másrészt, minthogy a nominatio tetteleg eldönti az elnök választását, — a tulajdonképi alkotmányos választást csaknem megghiúsítja, s jelentéktelen actussá teszi azon értelemben, hogy a választót a maga pártjabeli jelöltjei közötti szabad választástól elüti, s a conventio, tehát alkotmányos alapot nélkülöző testület, határozatának rendeli alá. Azonban az alkotmányos élet más terén is megkívántatik ezen önmehtagadás; mely nélkül a nemzet akarátának törvényes nyilvánulása, s a majoritás uralma lehetetlen.

A republicanus conventió a múlt évben Cincinnatyban, pár héttel reá a demokrata conventió Saint-Louisban tartatott. Amaz nyolc napi vita után Hayes tábornokot elnöki, Wheeler senatort alelnöki jelöltnek tűzte ki. Emez viszont Tyldent, New-York kormányzóját elnöknek, Hendricks urat alelnöknek.

Ezt követé november 7-kén az ős választás, melynél a demokrata párt mellett csaknem félmilliónyi szavazattöbbség mutatkozott.

A dolgok további menete föntebb adatott elő.

Az államfő változásával összefüggő veszélyes rázkódások szelidítésére, s azon tekintetből, hogy az elnök-választás rövid idő alatt ténynyé váljék: nem hatálytalan mód volt a közvetett választás; de még is elégtelennek bizonyult. A baj kútforrása: az általános szavazat, melynél fogva olyan tömege a szellemileg nem képesített, erkölcsileg megbízhatlan választóknak lép a csatatérre — hogy a választási actus komolyságát, becsületességét, s törvényességét megóvni véghetetlen nehéz; — a mostani bábeli zavarnak, s állandó bajnak ezen kútforrása nyitva maradt.

A politikában nem lehet eléggé óvakodni az elméleti elvek túlbecsülésétől. Szem előtt tartandó mindig, hogy a gyakorlati alkalmazásnál mivé lehetnek? s adott körülmények közt miként fajulhatnak el azok? s vezetnek a gyakorlati életben a célzattal egyenest ellenkező eredményekhez?

Az általános szavazat sem volna veszélyes, ha mint azt a theoria fölteszi, minden állampolgár egyedül saját becsületes öntudatát követné a szavazáskor: de veszedelmes azért, mert tért nyit demagógok izgatásának, politikai üzerek által való megvesztegetésnek, intimidációnak s erőszakolásnak, s általán a választási jog kijátszását, a majoritás meghamisítását nagyon megkönnyíti.

Nem akarok most kiterjeszkedni arra, hogy a déli államok némelyikében, hol a négerek nagy számmal, vagy épen többségben vannak, Louisianában, Dél-Carolinában, a fehérek mily ördögi cselszövésekkel, és sicariusokat jellemző vérengzésekkel félemlítik meg, s riasztják el a négereket a szavazástól, vagy erőszakkal zavarják meg a választási actust; hanem egyszerűen leírom a new-yorki állam-congressus által kiküldött bizottság jelentése nyomán, mely a ház okmánytárában 31. sz. a. lelhető, — mily eszközök használtattak ott a választások meghamisítására; belőlök megtanulhatni, hogy mi módon szokott általán, ha nem is oly nagy mérvben s oly szentelenül, egy nem létező többség és csinált közvélemény, előteremtetni?

Régtől fogva alapos gyanú uralkodott, s a pártok kölcsönösen vádolták egymást, hogy a választások meghamisíttatnak. A bajnak véget vetendő, New-York állama 1865-ben és 1866-ban a választók jegyzékének össze-

állítására vonatkozó szigorúbb rendszabályokat állapított meg; melyek szerint minden választó köteles volt a választás előtt bizonyos időbeli választói jogának bizonyítványait előadni, s lakása megjelölésével nevét bejegyeztetni. De ez mit sem használt: a hamis szavazatok folyvást szaporodtak. Kortések egy-két dollárért s pálinkáért mindig akadtak, kik kezökbe adott hamisított polgárjegyekkel két-három ízben is szavaztak; (ezek »repeater«-eknek neveztettek el.) A Tammany Ring uralma alatt ezen eljárás nagyban rendszeresített. Minthogy törvény szerint csak állampolgárok bímak szavazati joggal; s ki állampolgári jogot akar nyerni, New-York-államban öt (némely államban azonban csak két, egy, sőt némelyikben fél évi tartózkodás) kívántatik meg, de New-Yorkban még az is, hogy polgárosítási szándékát ott léte második évében be kell jelentenie: a súlypont a polgárlevélben feküdt. A naturalisatio többnyire a járásbírák s magasabb bíróságok jogában állt. A New-York-államifőbíróság (supreme Court) tagja volt Barnard, a Tammany Ring ismeretes cinkostársa; hasonlókép a superior Court tagja Mac Cunn is. Az 1868-ki választások előtt 105,000 minta-folyamodvány polgárjogért, és 69,000 polgárlevél-minta nyomtatott, s osztott ki a hívek közt. A polgárosítottak száma a többi rendes fórum előtt nem haladta fölül a rendszerinti átlagos számot. De Barnard és M. Cunn éjjel-nappal dolgoztak; kiszámíttatott, hogy míg rendes eljárás mellett legalább öt percbe kerül, míg egy-egy folyamodó kihallgatható, okmányai átvizsgálhatók, erkölcsisége constatálható, s polgárlevele kiállítható: addig a M. Cunn úr egy perc alatt két embert polgárosított, Barnard pedig tucat számra hallgatta ki s eskette föl. Az ered-

mény az volt, hogy míg előbbi években átlag 8—9 ezer, 1865-ben az elnök-választáskor 16,493 polgárosított: számuk 1868-ban 41,112-re rúgott föl. Nem létező személyek, gyermekek és halottak fordulnak elő köztük.

Ezt követte a szavazók jegyzékének meghamisítása. New-York városa 22 járásra (Ward) s 340 választókerületre volt osztva. Minden kerületben van négy bejegyző s főügyelő, kik a választások előtt bizonyos napokon a jelentkező választókat, meggyőződven előbb személyük azonosságáról, lakásukkal együtt beírják; s a választói jegyet kiállítják; a választásnál pedig a szavazók ugyanazonosságára főügyelnek. Mind ezen intézkedéseket a Tammany-szövetség kijátszotta; t. i. kettős listát nyomtatott s osztatott ki mind a 340 kerületben, egyikén a hamis nevekkal, másikán állítólagos lakhelyükkel. A kortesek a párt tanyáján kapott neveikkel s lakásukkal ellátott jegyzéket megkapván, egymásután több választó-helyiségbe vezettetek, a hol magukat beíraták; a választás napján whiskyvel jól tele szívottan s korán reggel ugyanazon vezérek által elvezetettek a választási helyiségekbe; s szavaztak; — némely helyen oly szemtelen jó kedvvel, hogy midőn azon becsületes polgárok, a kiknek nevében ők már szavaztak, megjelentek: ezeket szavazni be sem eresztették, sőt mint repeatereket a tolongásban letépett öltözettel — ki is dobták. Így aztán nem csodálható, hogy az ezen választást 1866-ban követett elnök-választásnál mint később hivatalosan kiderítettett — 50,000 hamis szavazat adott be.

És a mily könnyű a választásokat meghamisítani, oly nehéz a hamisítást orvosolni, mert a mondott választásigazolási bizottság tagjai (ward comittee)

maguk is a többség, tehát az uralkodó párt és a bírák is ugyan e majoritás, ugyanezen uralkodó párt által választatnak.

És mint a pártok, úgy cselekszik az Unió kormánya is. A hogy bírják úgy gyakorolják a hivatalos nyomást, kedvezést, méltatlanságot, s megvesztegetést az Unió elnöke, az államok kormányzói, tisztviselői a városi hatóságok pártfelei érdekében.

Grant elnök is azzal vádoltatott, hogy 1872-ben a titkos költségek alapjánól 40 ezer dollárt adott Davenportnak a választásoknak New-Yorkban befolyásolása végett. A Congressus vizsgálatot küldött ki, tanúk hallgattattak ki, Grantnak is meg kellett a bizottság előtt jelenni. A tárgy hihető; s a dologban egyedül az a különös, hogy mit az elnök titkos költségekre kapott: annak hova fordítása iránt feleletre vonatik!

Végre a Congressus, s az államok törvényhozásai is megteszik a magukét; s az uralkodó párt érdekében átalakítják s megváltoztatják a választó kerületeket; (ezen eljárás annak föltalálója Gerryman, Massachusets kormányzója nevéől »gerimanderingnek« neveztetik).

Majd minden államban a senatus és képviselőház ítél tagjai választásának érvényéről; s határozataik ellen sok a panasz; de törvényes orvoslát nem található. A többségnek természetes indoka van a majoritás meghamisítására, mert ez által örökíti saját uralmát.

Ezen állapotok következménye az, hogy már gondolkozó körökben elismert igazság, mit a »New-York Weekly Times« 1868. május 9-ki számában mondott: »A mi országlásunk gyakorlati eredménye — a pártok kormánya. Az uralkodó párt akarata, és nem a nép

akarata, mely intézi s ellenőrzi a legfőbb ügyeket. A népből azok, kik nem tartoznak az uralkodó párthoz, nem hatnak többet a kormányzatra, mint, hogy ha Franciaországban vagy Algírban laknának. Ők idegenek, nem a törvény, hanem az idő szerinti kormány szemében.«

Ily viszonyok közt a politika Amerikában üzletté nőtte ki magát; és az úgynevezett »politikusok«, kik a politikából élnek — osztálylyá, még pedig az uralkodó osztálylyá emelkedtek föl. A vagyoniilag független, gyengédebb becsületérzésű, finomabb műveltségű emberek, nem csak férevonulnak a politikai pályától; hanem szavazati jogukat sem gyakorolják.

És mik ezen politikusok? Felelet: mindenféle emberek: ügyvédek, orvosok, újság-írók, kik pályájukon nem igen boldogulnak; üzletüket megunt vagy megbukott kereskedő, kocsmáros, szabó, favágó, ökölviador, kutyapécér, hamis játékos, kerítő, járdataposó, naplopó. Pályáját azon kezdi, hogy beáll kortesnek valamelyik párthoz. Ha jól tud beszélni, inni, csábítani, s adandó alkalommal jól birkózik, és verekedik: jutalmul, ha pártja uralomra jő, kap egy kis hivatalt, vagy készpénzt, vagy hozzá illő ellátást, állandó napszámot nem teljesítendő munkáért, vagy évi díjt. Ha egypár évig lelkesen és sikerrel szolgálja pártját, vagy épen magának személyes adhaerentiát, hű pajtásokat tudott szerezni, vagy ha tán épen szónoki tehetséggel népszerű hangon, a dicső amerikai institutiók, szabadság, reform, tiszta kéz, erkölcsös kormány, s viszont az ellenpárt demoralisatiója themáját ügyesen tudja variálni, és mindéhez tán valami keveset tanult is, — de főleg csak természetes észszel bírjon: kezdik a vezérek számításba venni; fölsőbb

hivatalba emelik, megválasztják a congressusba képviselőnek; azután senatornak; és bizonyára semmi sem áll útjában, hogy véletlenül mint a pillanat embere — az Egyesült Államok elnökévé ne választassák; mert hát épen az elnök-jelöltek közt ő a legjelentéktelenebb, a kinek választásába mind a többiek legkönnyebben belenyugszanak: és a kitől senki sem tarthat, hogy valamelyes nagy reformterveket fog keresztül vinni akarni! Mint mondám megválasztják Presidensnek, hisz volt már több ilyen eset!

A politikusok tehát különböző sorsú, nem egyenlő rangú emberek: hanem mégis egy szoros láncolatot képező láthatatlan de erős szövetséget képeznek; melynek feje a kormányon, farka a választók tömegében van, de egy testületi szellem, egy érdek által indítatva összetart; egymás közt osztja meg a hivatalokat, egymást támogatja a hatalom föntartásában, jövedelmes monopóliumok, államszubszventiók elnyerésében, az ellenpárt agyonrágalmozásában; s egymásnak megengedi s megkönnyíti a közvagyon az állami vagy községi pénzek megrablását; s kicsiben nagyban hallgatag vagy nyíltan sanctionálja a szabad lopást!

Ez a professionatus politikusok uralma.

És mi a különbség a republicanus és demokrata pártok között? kérdi az európai ember.

Mindenek előtt nem kell e pártnevezetek alatt szószerinti értelmet keresni: mert a republicanus párt is tulajdonkép demokrata; és viszont a demokrata párt is köztársasági. Sőt a mennyiben a déli államokban léteznek némileg aristocrata elemek — a hajdani rab-szolgatartó földbirtokosok között: demokrata párthoz tartoznak.

A két párt nemzetgazdászati törekvései között keresendő az egyik elválasztó különbség: a republicanus párt vezérköreihez tartoznak a — főleg észak-keleti államok nagy gyámokai egész clientelájokkal, a mindenemű monopóliumok élvezőivel; ezek a szigorú védvámrendszer föntartása mellett buzognak; az ércpénz forgalom helyreállítását nem igen óhajtják, mert az agió egy iparuknak kedvező védvámot képez; de ők sem tagadják az elvet; csak hosszabb határidőt vélnek kitüzendőnek annak kivételére. A demokrata párthoz tartozik a földművelési érdek összes képvisellete: a déli államok földbirtokosai, a nyugoti államok bérlői, földművelői; a kereskedelmi s kivált tengerészeti s hajózási érdekek, melyek a védvám alatt szenvednek. Ezeknek vezérei az érc forgalom helyreállítását szintén nem egyszerre: de gyorsabban s erélylyel akarják keresztül vinni; s az államfinancia reformját a vámok leszállításán s a földművelésnek kedvező adóreformokon kezdeni.

Ez oly anyagi irányú iparos államban, minő Amerika, elég fontos széttagazás. De fontosabb a politikai. A republicanus párt verte le a déli államok lázadását; s a győzelem óta újra alkotó politikájában a legyőzött, de ki nem irtott secessionalis hajlamok ellen a szövetségi hatalom erősítésére törekszik; kormányon lévén, érdektársai tovább is azok, kik győzelemre segíték. A demokrata párt nagy részét ellenben azok képezik, kik az Unió ellen harcoltak, és ha bensejökben lemondtak is minden elszakadási vágyról: a déli államoknak a központi hatalom által való teljes elnyomatása, a katonai dictatura ellen panaszkodnak; — s ennél fogva a központi szövetségi hatalom növelése ellenében az államok önállóságának lehető tágítását, vagy legalább

föntartását célozzák. E mellett — szemben az elharpóztott hivatalos corruptióval — gyökeres közigazgatási s kormányzati reformokat írnak zászlójukra.

A dolgok velejére tekintve aligha tévedünk, állítván: hogy ha a demokrata párt kerülne a kormányra: az sem fogna a szövetségi hatalomnak, mely kezében lenne, gyengítésére törekedni; viszont pedig — a corruptiót sem fogná megszüntetni, hanem folytatni.

IV. FEJEZET.

A corruptio Amerikában. Gazdagok monopóliuma anyagi téren. A »mob« hatalma politikai téren.

Valamint a fényes párisi világtárlatot a francia nemzet katonai megaláztatása, és a trón bukása követte, — valamint a bécsi kiállítás, mely az állam, s főleg Bécs közigazgatási prosperitásának fitogtatására alkalmul szolgált — a legcsúfosabb közigazgatási Krach szemléletét nyújtotta a világnak: úgy a philadelphiai ipartárlat is a helyett hogy az amerikaiak nemzeti hiúságát kielégítő benyomást hagyott volna maga után — a világ minden népeinek oda sereglett képviselői előtt oly fekélyt tárt föl, melynek létéről volt ugyan tudomásuk, de egész nagyságáról sejtelmük sem volt.

A philadelphiai kiállítás megnyitásával ugyanis a politikai s társadalmi corruptio oly mérvekben tört ki napvilágra, hogy azt sem agyonhallgatni, sem az esetek kivételességével kisebbíteni, sem más orszá-

gokra való utalással, — mert hisz hol nem fordulnak elő corruptióra mutató esetek? — szépítgetni nem lehetett. Az amerikai corruptióval oly örvény tárult föl, mely az összes államalkotmányt s társadalmat elnyeléssel fenyegeti.

Az amerikaiaknak magán vagy üzleti becsületes-ségére nem terjeszkedem ki. Tisztelet becsület annak a kit megillet: de az képzelhető, hogy neveléshiány a gyengédebb becsületézés fejlődését nem mozdítja elő. Továbbá az ifjút zsenge kora óta környező erkölcsi levegő főtényező a férfi leendő jelleme és erkölcsi szervezetének megalakulásában. Ha nem lát s hall egyebet gyermekora óta, mint azt, hogy pénzt szerezni a legnagyobb erény; s pénz birtoka igényt ad polgári állásra, befolyásra; ha azt látja, hogy a ki gazdag, akár mi módon szerezte gazdagságát: az köztisztelet, mondhatni devotio tárgya, mint Amerikában; ha azt tapasztalja, hogy Mr. Cunning, ki köztudomásúlag mint közhivatalnok zsarolásból, s közpénzek sikkasztásából szerzette vagyonát, — s ezért törvényszék elé állíttatott, s a jury által véletlenül elítéltetett; miután több évi büntetését kiállotta, — rövid visszavonultsága után, ismét szerepel a közéletben, s minden társaságban acceptálva van, minthogy gazdag ember, nagy befolyást gyakorolhat a választásokra, és így politikai pártjának reá szüksége van! ha ily eseteket lát naponkint: természetes, hogy mindenek előtt élete föladatának tekinti ő is: minél több pénzt szerezni, nem lesz maga sem nagyon scrupulosus az eszközökben, melyek által szerezheti. Az amerikai szójárás: »not to cheate, but to take advantage« — nem csalni, hanem az előnyt fölhasználni — igen híven fejezi ki a hypokrata fur-

fangot, mely az amerikai társadalmi életet jellemzi; hol megcsalatni nagyobb szégyen mint csalni; — vigyázatlannak lenni ostobaság; azzal visszaélni — ügyesség; »smart«-ság. »Smart-man« — ez az amerikai fölfogás szerint az igazán derék ember; t. i. bátor, sőt szemtelen; vállalkozó, mozgékony, mást megelőzni, vagy kijátszani szokott, ügyes, cynicus legény; ez a smart fellow; az amerikainak eszménye. Az ilyen smart-man nem riad vissza semmitől, s hála a nagy szabadságnak, s a csődtörvények hiányosságának — annyiszor mond csődöt, és addig, míg végre szép vagyon birtokába jő; s azután már nagyobbyszerű vállalatokban szerepelhet, mint engedélyes, alapító, igazgató tag.

Megjegyzendő azonban, hogy ez nem mindig volt így; és hogy ma is élnek még a quaker becsületesség, s puritán erkölcs szigor örökösei a kereskedelmi osztályban s pénzforgató körökben. De a fölény, az elsőség, a vezető befolyás már rég nem az övéké. Nem ők azok, kik a nagy üzleteket, hajózást, vasutakat, kereskedelmi társulatokat, biztosító s más pénzüzeteket kezdeményezik, keresztül viszik, igazgatják. Ezek más fajta emberek. Többnyire a modern gomba fajhoz tartozók, kiknek nincs hazai vagy családi mult-jok; kik egyszerre bújnak ki a föld alól, vagy kive-tődnek a tenger hullámaiból. Tegnap még koldusok: ma millionarek. Tegnap még hordárok vagy kártyás lumpok; ma vasútigazgatók, bányatulajdonosok, bankárok, senatorok s mindenesetre »c o r n e l« — a mi a »colonel« rövidítése, s annyit tesz mint ezredes: (Amerikában minden második ember — ezredes) e fajta emberek adják ma az üzleti körökre, s üzleti szellemre jellegöket.

Még alig múlt három éve, hogy a »whisky-ring« napvilágra jött, s megdőbenté Amerikát s Európát. Ez a whisky-ring: whisky szövetség, abból állt, hogy a whisky (búzapálinka) főzők és árulók a fogyasztási adótörvények kijátszása végett szövetségre léptek az állami adó és vámhivatalnokokkal, mely szövetség kiterjedt az egész Unióra; s néhány évi tartama alatt képzelhetni hány millió dollárt hozott be a nagy számú érdekelteknek, miután az évenkénti 80 millió jövedelem, mely e címen az állampéztárba szokott folyni, egészen 20 millióig, sőt 1867-ben 13 millióig apadt le. A jövedelem-csökkenés oly szembetűnő lőn végre, hogy nem volt nehéz nyomába jutni; az egész complot kiderítetett; nagymérvű bűnvádi vizsgálat kezdődött — melybe sok magas hivatalnok is bele vonatott; a gyanúsítás fölemelkedett egészen Grant személyéig, — mert benső titkára Babcock ellen kisült, hogy a ring bűnrészesese volt, sok vám-tiszviselő elvesztő hivatalát s bezáratott, mások megszöktek; whisky gyárosok, s kereskedők kártérítésre ítéltettek, s üzletöket elvesztették; de a bírói eljárás máig sincs befejezve.

Ilyen összeesküvéseket bűnös célokra általán »Ring«-nek nevezték el az amerikaiak. Így létezik »Indian-ring« — vagy is az Unió kormányának azon megbízottjai között, kik az Indiánokkal kötött szerződések végrehajtására küldetnek ki, létező szövetség; más szóval: clique. Mi módon csalják meg e kormánybiztosok az indiánokat és saját kormányukat is: arról másutt emlékezem meg.

Épen a philadelphiai tárlat megnyitása idejében jöttek napfényre Belknap tábornok s hadügyminister ellen előbb a lapokban, majd a törvényszékek előtt

emelt súlyos vádak, melyek állását tarthatlanná tették. Ő, illetőleg neje, a hadügyér rendelkezési körébe eső hivatalokat forma szerint a többet kínálónak eladni szokta; oly szegény ördögöktől, kik nem bírták volna a vételárt egyszerre letenni, bizonyos részletet kötött ki magának évenként; — ezt rendszeresen üzte, s az egyes esetek teljesen kiderítették; sőt a vádak igazságát Belknap is — kérdőre vonatva Grant által — beismerő; és ennek fölhívására azonnal le is mondott állásáról.

A dolog annál nagyobb zajt ütött, kivált a lapokban, minthogy Belknap Grant elnök bizalmi embere volt; s ezt politikai ellenfelei az ő gyanúsítására is kiaknázták. Ez igen jó alkalom volt fölemlegetni azt is, hogy a whisky-ring feje és főpátronusa Grant elnök benső titkára, s legmeghittebb embere volt: a miből legfőlebb az következik, hogy Ulises Grant kitűnő tábornok ugyan: de emberismerettel nem bír; — de az, hogy ő tudott volna e visszaélésekről, vagy épen részt vett volna a zsákmányban: épen nem következik. Sőt minden elfogulatlan embertől csak elismertetni haliám Grant becsületességét.

De a lapok oly gyalázólag bántak vele, mintha nem is az a Grant tábornok lett volna, ki vaserélyével a déli confoederatiót leverte s a respublikát megmentette. Különben ő a bántalmakat kellő megvetéssel viseli; hangulatára következtethetni abból, hogy a július 4-iki függetlenségi ünnepélyen meg sem jelent!

Általában most már nem múlt nap, a melyen, — s nem volt állam és város, a melyből visszaélések, zsarolások, a közvagyonon elkövetett sikkasztások ne merültek volna föl a lapokban; nem általános vádak,

hanem concret tények, és bűnös személyek megjelölésével. Governorok, senatorok, képviselők, polgármesterek, rendőrfőnökök, tábornokok — idéztettek a közvélemény ítélő széke elé. Igen sokszor úgy látszik, mintha csak párdüh és pártérdekből való üldözés lappangana a vádak mögött. De azokból, a mik vagy a bíróságok útján, vagy a hírlapi szellőztetés következtében való tényeknek bizonyultak, következtetni kell, hogy általában teljesen igaz. az, hogy a magas és alsó hivatal Amerikában csak üzlet tárgya. Az, kinek kormányzóvá, senatorrá, képviselővé, békebíróvá stb. választatása 30—10—5 ezer dollárba került: 200—100—60—20 ezer dollárt akar és fog kiszorítani egy-két évig tartó hivataloskodása alatt; — s ha azután meg nem választatik: lesz ismét a mi volt, kocsmáros, kereskedő, szerencsevadász. A visszaélések rendszert képeznek; a hivatalnokok összeesküdvék; sérelmek ellen orvoslátot politikai úton nem kaphatni, mert e részben megint az egész párt támogatja az ő választotta tisztviselőket. Ha bíróság elé kerül az ügy: attól függ, a jury tagjai mely párthoz tartoznak. A fölebbezés nem sokat használ: mert a felsőbb bíróságok is választottak, pártemberek tehát és megvesztegethetők. Csak oly ügyben számíthatni némi valószínűséggel igazságos Ítéletre, mely az Unió állami törvényszékei elé tartozik; mert ennek tagjai nem ideiglenesen választatnak: hanem kineveztetnek, elmozdíthatlanok. Csak is ezek részesülnek bizalomban s közmegbecsülésben.

Léteznek ezerféle viszonyok az államban, — például vasúti társulatok s az állam közt fenforgó kérdések, miknek eldöntése politikai úton történik; hol sok millióról van szó; s a megvesztegetésnek tág tere van.

Európában is alig van állam, hol ezen ügyek eldöntésénél a közérdek és becsület képeznek a főtényezőket. Egyes nagyszerű visszaélések s csalások történtek mindenütt. De azok csak apróságok ahhoz képest, mi Amerikában e részben történt. Igaz, hogy itt óriási vállalatok forogtak fön, óriási összegekkel; például a Pacific-vasútnak a kormány által csak földbirtokában adott támogatás 80 □ mértföldet tesz ki! — Az ebbeli szerződések, a társulatoknak adandó szabadalmak s általuk elvállalt kötelezettségek, és az azok körüli viszályok a senatus elé kerülnek . . . igen, de a senator urak maguk is titkos alapítói s résztvevői ezen üzleteknek; ők — a kiknek szavazata dönti el, hogy e vagy amaz üzlet minő kedvezményekben részesíttessék az állam által! vagy teljesíti-e elvállalt kötelezettségeit, s nem él e vissza szabadalmazott állásával?

Azon ürügy alatt, hogy az Unió elnökének túlságos hatalma veszélylyel fenyegeti a respublikát, magához ragadta a senatus a ministerek kinevezésének, mely előbb az elnök korlátlan joga volt, ratificatióját; s általán az elnök hatáskörében levő hivatalnoki kinevezésekre való döntő befolyást, melyet a senatorok saját creaturáik, s politikai barátjaik emelésére, becsületes tisztviselők megbuktatására gyakorolnak.

Az amerikai lapok naponkint tele vannak e nemű vádakkal.

A folytonos rágalmazás, gyanusítás, botránykeresés, mely áldozatainak harminc év előtti múltjából is kipiszkál egy-egy szennyfoltot — mint mondám — gyakran csak pártoskodás eszközéül szolgál. És a hang, a mely e részben uralkodó — utánozhatlan. A mi hazai szélső pártunk legalábbvaló egyéneinek, legsilányabb

zuglapjainak hangja szelíd turbékolás az amerikai lapok hangjához képest.

Például egy lapból kiírtam a következőket, csak a nevet hallgatva el:

»X... tábornok úrról minap azt állítottuk, hogy tolvaj. Előadtuk az egész esetet, melyben követett eljárása e vádra jogosított. Ma levelet kaptunk X... tábornok úrtól, melyben bebizonyítani igyekszik, hogy mi nem szabatosan adtuk elő az ügyet, s hogy az egészen másképp tekintendő. Becsületére válik a tábornok úrnak, hogy nevét tisztázni óhajtja a közvélemény előtt; de megvalljuk, levele nem győzött meg bennünket arról, hogy ő — nem tolvaj.«

Ezen, a lapokban naponkint fölmerült botrányok alkalmúl szolgáltak nem egy értelmes amerikaival a corruptio kérdését szellőztetnem; — a mihez mint idegen, részemről annál több gyengédségre volt szükség, minthogy az amerikai általán igen érzékeny hazai viszonyainak leghiggadtabb kritikája ellenében is. Legtöbben, ámbár a tényeket nem tagadhatták, azon szépítő ellenvetésben kerestek menekülést: »Hogy Európában is történnek csak olyan visszaélések, mint Amerikában; hanem, hogy az amerikai sajtó sokkal szabadabb és bátrabban lép föl, és olyan zajt üt mindjárt, hogy az viszhangot ad az egész világon.«

»Igaz, — válaszoltam én, — hogy nálunk nem oly könnyű vádakot emelni, mert el kell készülni lenni arra, hogy azoknak valóságát a bíróság előtt is be kell bizonyítani. De ne higgyék, hogy a sajtó nem szabad, s hogy a visszaéléseket agyonhallgatja.«

»És végre a kettő közül egy áll: hogyha annak, mit az önök lapjai naponkint írnak, csak fele igaz is:

akkor a társadalmi morál s politikai szellem Amerikában hasonlíthatlanul mélyen sülyedt, s az állam léteit veszélyezteti; vagy nem igaz mind az, mit e lapok írnak: de kérem szeretettel, a népnek milyen elvadulására s depravatiójára mutat az, hogy hírlapjai napról-napra a legszemtelenebb hazugságokkal, megbélyegző rágalomokkal, senki becsületét nem kímélő gyanúsításokkal, és a legdurvább kitételekkel vannak tele; és a nép e gyalázatos journalistikát nem csak meg nem veti, hanem előszeretettel olvassa, sőt mint politikai vezéreiket és oraculumait követi?«

Nem úgy van sajnos! A hírlapok durvák, s maguk is gyakran bűnös céloknak megvesztegetett előmozdítói; fizetett kerítők, kik a közjó cége alatt magán érdekeiket szolgálják. De sokan becsületesek; soknak szándéka tiszta; sok látja a bajokat, föllázad az uralkodó gázságok fölött, fölhevülésében kapkod ide-oda; nem mindig oda sújt, a hova kellene; és végre száz esetben még ezen óriási hatalom is tehetetlen az erős érdekek szövetsége ellen: mert a néptömeg vak; jelszavak, s nem érdekei által vezeteti magát; s annál kevésbé hajlandó az állami s socialis intézmények árnyoldalait fölismerni, s bajainak kútforrását ott keresni, mivel együgyűségében azt hiszi, hogy ezen intézmények létrehozatalához ő is hozzájárult souverain szavazatával.

Az »exploitation de l'homme par l'homme«, — a tömegek kiaknázása kevesek által, sehol sem oly általános, s oly nagy mérvű, s főleg a tőke monopóliuma korunkban sehol sem gyakorol oly hatalmat — mint a szabad Amerikában.

Hogy egy csekélységen kezdjük: említém Stewart óriási árúraktárát New-Yorkban. A »80« millió dollár-

embere, s négy emeletes raktárára, és a fifth Avenue-ben álló fehérmárvány palotájára minden szegény New-Yorki büszkén mutatott ujjával. Pedig ezen ember millióival semmi hasznot nem tön másoknak, sőt kárt. Ő üzletében öszpontosított mindennemű szatócskodást. Ő árult keztyűt, parfümériát, brüssseli csipkét, szalmakalapot, indiai shawlt, percail ruhát — mindent. Az a sok detaillista, a ki tíz, húsz, százezer dollárral dolgozott — mind Stewart úr szeszélyétől függött. Ha neki tetszett az áratat leszállítani a gyapot kelmékre, vagy a mez-kalapokra: pár száz családot tehetett tönkre. Ő a nyolcvanas millionar gazdagodott, üzlete kiállta a krisist: de ha az ő nagy raktára nem egy, hanem ötszáz kereskedő üzlete közt lett volna megosztva: ma nem volna New-Yorkban annyi panasz az üzletpangás ellen.

Más eset. Tudva van; hogy az amerikai Egyesült-Államok megvették Olaszországtól Alaszka szigeteket. E szigetek roppant kincset bírnak a tengeri oroslánokban, melyek az év bizonyos szakában százezrenként jelennek meg a sziklákon, s közel vizekben. Vannak ott más legfinomabb prémű és tollazatú állatok is. Alig történt meg a vétel: a szigetcsoport bérbeadatott egy társulatnak azon ürügy alatt, hogy ha ott szabadon jöhet, mehet, vadászhat mindenki, rövid idő alatt ki fognának e nemes állatok végkép pusztíttatni — e társulat kizáró szabadalmat kapott a szigeten való vadászatra, s a termékeivel való kereskedésre. Ez által már egy jövedelmes monopólium birtokosai, — érdek-társaik által a congressusban kivítették, hogy a finomabb külföldi prémekre oly magas beviteli vám állapíttatott meg, hogy most a társulat tetszése szerinti áratat

szab a legtöbb nemű szőr-árúkra, és prémekre, miknek a rideg telű Éj szak-Amerikában nagy kelete van.

San-Franciscoban általános a panasz, hogy a hajózás, hajóépítészet és a Yapannal és Chinával való kereskedés mennyire van elnyomva az által, hogy a Pacific-vasút egyúttal a Csendes-tengereni gőzhajózás monopóliumát bírja; melyet azon ürügy alatt kapott, hogy — ha a Pacific-hajózás más vállalkozók kezében van: ezek a Pacific-vasútnak legalább is az áruszállításban kártékony concurrentiát csinálhatnak ... az állam kárára, mely a vasútnak kamatbiztosítékot fizet! Általán ki az európai vasúti viszonyokat, s a francia, német, vagy osztrák-magyar legnagyobb vasúttársulatokat, s ezeknek finaciális hatalmát ismeri: még távolról sincs fogalma azon pénzösszegekről, vasúti területről, az ebbeli mellék üzletekről, végre azon politikai hatalomról, melyet Amerikában a nagy Pacific-vonal consortiuma, s érdektársai képviselnek.

Ezen milliárdos szövetség bölcsője volt a Pensylvánia Central Railroad csak 350 kilométerre vasúttal 1854-ben. Lassankint szerzett szomszédos vonalakat, némelyiket a verseny által kényszerítve; így a Harrisburgh-Pittsburghi vonalat. Azután szerződésileg a St-Louis-Chicago vonal, majd Cincinnati-ig, került kezére. E vasutak államsubventiót élvezvén, a szerződés érvénye az államnak, illetőleg congressusnak megerősítésétől függött. Természetesen megadatott. Ekkor már oly nagy volt a társulat vasúti hálózata, hogy igazgatósága maga is kijelenté, hogy nekik most már elég. Több nem kell.

Azonban az igazgatóság több tagja, de csak mint magán ember, a Pacific-vasút létrehozására is vállalko-

zott; később annak engedélyesei s igazgatói is közülök kerültek ki. Ugyanezen érdektársak mint Pensylvanian Company bírnak még 6000 k. m. vasutat, petroleum, s kőszénbányákat, egy nagy csatornát; a folyókon, s a Csendes tengeren gőzhajózást. Ők csinálják a szállítási tarifot vasúton, hajókon, szárazon, tengeren; egy ízben fölemelték 15 centtel a petroleum szállítási díját: és roppant krisist idéztek elő ezen üzletben, és tömeges bukásokat Amerikában s Európában.

Mi az államhatalom ilyen monopólium ellenében? Hogyan biztosítható a közérdek? Mivé lesz a szabadság, ha ily roppant hatalom egyesül néhány moneymaker, egy-két tucat üzérember kezeiben? Kereskedők s kisebb vállalkozók, a töke súlya által elnyomott iparosok panaszkodnak, hírlapok írnak ellene. A visszaélések, miket elkövet, kiáltók. De nem bír vele senki. Érdektársai ott ülnek a törvényhozó testben és a senatusban; és annak legbefolyásosabb, mert leggazdagabb tagjai.

»Nem kell csodálni, hogy ily finansiális társulatok kijátszák a törvényeket. Nagyhatalmak ezek oly államban, hol az általános szavazat erejénél fogva a hivatalok s a congressus a leggazdagabbak és legmerészebbek kezeiben várnak; így szól H. Blerzy »Les chemins de fer des États unis« című, sok érdekes részletet tartalmazó cikkében. (L. Revue des deux mondes, avril. 1872.)

Ha így viselik magukat a hatalmas ragadozó állatok, a farkasok, medvék, tigrisek és oroszlánok: lássuk hogyan védi magát az apró kukac, a féreg . . mert hát az is forog, vergődik, s fölemelkedik, s megkísérti az ellenállást ha rá hágnak.

Az európai fogalom szerint proletár Amerikában kevés a 40—45 milliányi lakossághoz képest: de tulajdonkép szegény ember, ki családjával együtt egy napról a másikra él: aránylag ezen állam vagyoni forrásaihoz, és a vállalkozásnak nyitva álló térhez — elég sokan vannak. Agyártelepeken a proletárság, nagyvárosokban a szegény iparos osztály nem különbözik semmiben az európaiktól, legfőlebb az által, hogy erélyesebb a roszban; a szegénység harca a gazdagság ellen, az anarchicus elemeké a törvények és az államrend ellen Amerikában megdöböntő alakokat vesz föl. Az egyesülés szabadsága tért, a mindenütt nagyon elterjedt szabadkőművesrend példát ad mindennemű tilos, sőt bűnös célokat is űző titkos társulatoknak. A munkás osztály egyszerű »strike«-al nem éri be; a munkabeszüntetés oly negatív fegyver, mely neki csak, árt: boszúállás, megfélemlítés, lynching, tör és revolver, ezekkel dolgozik az itt jól szervezett egyesületekben nem csak az éhez, szenvedő, hanem mindennemű elégületlen.

És hogy az államhatalom, vagy hatósági rendőrség mennyire nem képes állandón biztosítani a rendet, a törvény uralmát, a személy- és vagyonsbiztonságot — nem csak a »far west« új telepein, vagy a bánya-területeken, hanem a régi államokban sem: arra nézve rettentő bizonyítékul szolgál a »Molly-Maguire« nevezetű titkos társulat története.

A petróleum s kőszénbányában gazdag Pensylvania területén húsz év óta napirenden vannak olyan gyilkosságok, melyeknek szerzői nem ugyan ismeretlenek, de büntetlenek maradnak. A meggyilkoltak többnyire bányagazdátok, s hivatalnokok; néha munkások is; néha oly jelentéktelen emberek, kikről föl sem volt tehető,

hogy valami ellenségek volna. Ha valaki befogatott s bíróság elé állítottatott, mint gyanús: a törvényszék előtt a tanúknak egész serege jelent meg, kik mindnyájan megesküdték rá, hogy azon ember a mondott napon és órában másutt volt jelen. Ha az esküdtszék nem találta az »alibit« eléggé bebizonyítotttnak, s elítélte a vádlottat: a kormány bizonyosan kiszabadította.

Mindenki sejtette, s gondolta ugyan, hogy itt egy titkos társulat működik, és pedig a »Molly-Maguirek« társulata, mely az irlandiak védszentje, Patrik napján ünnepélyes körmeneteket szokott tartani a városokban s faluban. De a bizonyítékokra nem lehet szert tenni, s a társulattól való retteget oly nagy volt, hogy a kik legközelebből voltak érdekelve — a bányatulajdonosok, s hivatalnokok, s igazgatók — sokáig nem mertek föllépni.

Midőn azonban a helyzet már tűrhetlenné vált, akkor egy Mr. Pinkerton által Chicagóban alapított magán rendőrségi irodához folyamodtak. Mr. Pinkerton egy detectivet (nyomozó rendőrt) küldött ki, Mac Parlant, ki Mac Kenna név alatt magát a társulatba fölvetette, s harmadfél évi benső érintkezés folytán a társulat minden titkaiba be lőn avatva. 1876-ki márciusban azonban híre terjedt a Molly Maguirek között, hogy Mac Kenna rendőrkém. Halála azonnal elhatározottat; s végrehajtói is megválasztattak. De védelmezőkre is találván még egy ideig helyben maradt; de utóbb még is látván, hogy állása tarthatlan: Philadelphiába menekült; s késznek nyilatkozott a bíróságoknál tanú gyanánt szolgálni azon számtalan bűnesetben, melynek tudomásával bírt.

Ezen előzmények alapján számtalan bűnvádi eljárás kezdetett meg; s a bűntettek egész sora fedeztetett föl.

Ha a társulat tagja valami állomást óhajtott s az másnak adatott: e szerencsés vetélytárs, az igazgató, kitől a kinevezés függött, meggyilkoltatott. Ha általán valaki valamely vállalatában fenyegetve volt más által — ezt »kitették útjából«. Ha a bányaignazgatók a munkabér leszállítása által vagy bár mi módon fenyegették a munkások érdekeit: megölettek. A társulat tagjai által terjesztett félelem nagy befolyást adott nekik a választásokra; az ő embereiket városi, állami hivatalokba, sőt bíróságokhoz is bejuttatták. Különbén a társulat ostensiv alapszabályai teljesen ártatlanok; a társulat célja a barátságot, kölcsönös támogatást s valódi keresztényszeretetet gyakorolni! . . . Vájjon a törvényszékek eljárása véget vetend-e ezen üzelmeknek? nagyon kétes; mert eféle titkos társulatok egész Amerikában, sőt a f é n i e k neve alatt Angliában s Irelandban is el vannak terjedve.

Miképen kezeltek a közvagyon általán, s különösen a községi vagyon? arra nézve hajmeresztő nyilvános köztudomású adatok állnak a közönség rendelkezésére. Én csak futólag emlékeztem itt-ott, mint Chicagó városánál, concret esetekről; nem is terjeszkedhetvén ki bővebben e tárgyra, egyedül egy esetet akarok részletesebben előadni, — unum pro multis — mert az nem csak nagyobb mérveinél, s a szereplők szemtelen vakmerőségénél fogva nevezetes, hanem mert azt tanulhatni belőle, hogy a közvagyon elprédálása nem véletlenség, nem e vagy ama hivatalnok lelkiismeretlensége, vagy gázsága folytán mintegy esetleg előforduló kivétel: hanem, hogy az az uralkodó politikai rendszerből szükségkép következő, s mindennapi jelenség; s hogy az általános depravatio, mely az állami, községi, s társulati

vagyon folytonos megrablását lehetségessé teszi, nem újabb keletű, hanem mély gyökerekkel bír, melyek már rég fogamzottak meg — az institutiókban; megfogamzottak azóta, mióta az általános szavazat hozatott be a községi s állami hivatalok választásában. Azelőtt mint a többi városokban, úgy New-Yorkban is többnyire köztisztelőben álló élteesebb polgárok, kereskedők, vagyonos emberek választattak polgármesterekké. A csalás, lopás azóta fejlődött ki rendszerré; főleg W o o d, egy szédelő demagóg, megválasztása után; ez törte meg az utat a híres Tweed számára is.

Ezen Tweed és társai rablásainak története következő.

1871-ben a new-yorki Times egyik számában megtámadta a városi hatóság fejeit, s azokat egyenesen tolvajoknak és rablóknak nevezvén el, bizonyítékul egy és más dolgot hozott föl, melyek elég súlyos vádak tartalmaztak ugyan; de csak csekélységet képeztek a még elhallgatott tényekhez képest; úgy, hogy a megtámadottak azzal kecsegtették magukat, hogy a Times írói nem sokat tudnak.

A megtámadottak voltak: A. Oaky Hall, New-York városa polgármestere, William M. Tweed, az úti és építészeti hivatal főnöke, Sweeny Péter a város kamarása, s B. Conolly a főpénztárnok (Treasurer); szóval New-York városa főtisztviselői.

És miféle emberek voltak ezek, kik Amerika legelőkelőbb, legnépesebb, leggazdagabb városa élére állítottak a »nép«, a választás által? Mr. Oaky Hall mint műkedvelő, újságíró, kritikus, színész, ügyvéd kísérle meg az élet pályafutását; s bizonyos névre tevén szert, kerületi ügyésznek választatott meg. Mint

ilyen ezenkint tüntette el a vádokmányokat, s számtalan gonosztevőt mentett meg bűnvádi eljárás alól, az elítéltéstől. Ezek természetesen buzgó hívei s kortesei lőnek; s egyesülve Hall egyéb pártfeleivel — az ökölviadorok, járdataposók, s hason fajta kortesekkel — folytak be Halinak polgármesterré választatására; ki viszont, mint várható volt, a politikai zsákmányból — hivattal s pénzben hálálta meg barátainak a szolgálatot. Hall maga, kit »élcélő csalónak« s cynicus humorú gazembernek ecsetelnek, így irt magáról: »Ha a választások jönnek, oly mélyen dugom kezeimet nadrágzsebembe a mint lehet; és oly tele húzom ki ismét, a mint csak lehet.«

Tweed Vilmos 1823-ban született New-Yorkban; csak elemi iskolát végzett, s azután atyjának jövedelmes üzletét, egy székgyártó műhelyt vette át, de azt tönkre juttatta, s beállt a tűzoltók közé; s így kezdé — politikai pályáját.

Tudni kell ugyanis, hogy az időben midőn a tűzoltás még nem volt úgy rendszeresítve mint most, s önkéntes tűzoltók által üzetett; ezen nagy számú, erőteljes, bátor legények, mint minden utcai csetepaté, lázadások, választások alkalmánál jól verekedők, s egymás közt pajtasságot tartó tömegek, mint politikai tényezők is tekintetre méltók voltak. Köztük Tweed derült kedélye, s tőle telhető bőkezűsége által rövid idő alatt nagy népszerűséget vívott ki; s megválasztatott városi képviselőnek; pár év múlva pedig a congressusba képviselőnek. De itt még nem érzé magát honosnak; csak is egyszer beszélt. Lejárván képviseleti ideje 1857-ben városi »Supervisor«-nak (főlügyelőnek), vagyis azon bizottság tagjának választatta meg magát, mely a ke-

rület minden kiadásait megszavazni s ellenőrizni van hivatva. Ugyanez idő alatt méltó barátjai Barnard büntető bíró, Sweeny pedig kerületi ügyész lón. Négyszer választatott meg ama hatóság elnökévé; s New-York városában nem volt hatalmasabb ember nála. Vagyona — mielőtt megbuktatták — 10—12 millió dollárra becsültetett, fiának két millió dollárért vásárolt egy szállodát, leányának hatszázezer dollár kiházasítást adott.

Sweeny irlandi fiú volt, s apja pálinka-boltjában segédkedett. Később egy ügyvéd irodájában mint lótófutó bizományos kapott alkalmazást. Itt képezé ki magát, egyéb előtanulmány nélkül, mint ez rendes dolog Amerikában — ügyvédnek. De az ügyvédséget csak mellékesen űzte; beállt »Lobbyistának«. Ezen Amerikában hírhedt szó annyit tesz, mint közvetítője azon megvesztegetéseknek, melyekkel a törvényhozás tagjai, s más főhatóságok befolyásos emberei e vagy ama vasúti vállalatnak, bank vagy más az állam jóváhagyásától függő vagy annak támogatására számító üzletnek megnyeretnek.

Mellékesen megjegyyezve, az a lobbyismus egész nyilvános üzletté nőtte ki magát; úgy, hogy a Lobbyisták a hírlapok hirdetései között köröztetik nevüket, lakásukat, fölmagasztalva kiterjedt ismeretségüket s befolyásukat.

Sweeny tökéletesen e hivatásra termett. Ügyesen insinuálni, titkot tartani tudott; s maga előtérbe soha sem szeretett állni, hanem mindig mások mögött s mások által működni. »Én nem vagyok vezér — szokta mondani — hanem csak tanácsadó; én a pártokat kiegyeztetni, s jó jelölteket választatni törekszem.« Mint városi kamarás (gazda) csak 62 ezer dollár jövedelme

volt; némely apró mellék jövedelmei közül csak egy méltó említésre, azon 150,000 dollár tudniillik, melyet barátja, az időközben állami főbíróvá lett Barnard ítelt neki oda, mint az Erie vasútra befizetett pénzek gondnokának. (Mellékesen megjegyezve, e vasúttal is más nagy gazság története van összekötve, és tulajdonkép nem is történtek részvényeire befizetések.)

De legnagyobb gazembernek mondatik B. Conolly, irlandi emigráns, ki 1867-ben államtitkár, s 1868-ban a város kincstárnoka lón — a nélkül, hogy amerikai polgárjogot birt volna. Mikor megbukott a clique, ez az úri ember 4—5 millió dollárnyi értékpapírokat ruházott át nejére.

Ennek a négy embernek, de főleg miután senatorrá megválasztott, Tweednek sikerült teljhatalmat vívni ki nem csak a városban, hanem a new-yorki államban is. Ő osztogatta a hivatalokat. Tőle függött minden közmunka kiadása; a mit akart, építkezési terveket, kölcsön- s pénzműtétek kötését a város rovására — mindent kivitt. Ereje a demokrata párt salakjában volt, mely gyűlhelyéről »Tammany Hall«, »Tammany-demokrata,« s az egész clique »Tammany-Ring« (kör) nevet kapott. »Mi a Tammany-Hallban — írja egyik tagja — oly jó fegyelmet tartunk, s oly erős szervezetet bírunk, minő a katolikus egyház. Az egy jeles gép rendszerességével működik, de nagy gondot ád a fegyelem föntartása, s kivált belviszályok elnyomása, hogy a közönséges szavazók engedelmessége meg ne inogjon.«

A város becsületes s jó szándékú polgárai 1870-ben egy új város-szervezeti törvényt vittek keresztül; a melylyel azonban csak megerősítették ezen emberek uralmát. Ugyan is — általánosan alkalmazott amerikai

fölfogás szerint — helyesebbnek vélték a már tele szítt nadályokat hagyni a hivatalokban, mintsem azokat új »éhesekre« bízni. Azonban az agitatio a Tommany-ring ellen már akkor is oly nagy volt, hogy Tweednek egy millió dollárjába került az új szervezetet a törvényhozás által elfogadtatni. Hat ellenpárti képviselő tíz-tízezer dollárt kapott szavazataért; és a már említett új törvényszéki palota építőinek 100,000 dollárral kellett hozzájárulni a »lobby« költségeihez.

Most térjünk vissza a »Times« támadásához, mely az ecsetelt viszonyok közt nem csekély bátorsággal volt öszekötve.

A Times vádjai dióhéjba szorítva következők, s mint később hivatalosan kinyomoztatott — teljesen igazak: A város hatósága nem egészen három év alatt 66 millió dollár adósságot kötött, minden ellenőrzés nélkül. Abból több mint 15 milliót elsajátítottak a hatóság fejei. Kisült, hogy a tudvalevő új törvényszéki épületre már tíz millió dollárnál több számíttatott föl, pedig még nem is volt kész; (máig sem kész) s még is bebútorozására már 2.800,000 dollár számíttatott föl; a szobafestő állítólagos munkájáért 394,614 dollárt s 45 centet kapott; a szőnyegekért 565,731 dollár, vas pénzszekrényekért 404,347 dollár, egyetlen egy thermometer árában 7500 dollár számíttatott föl; és így tovább.

Hogy a napi sajtó is jóakaró szembehúnyásra indíttassék, közlönyeit természetesen részesíteni kellett a rabolt zsákmányból. Valószínű, hogy a lapok sem kapták az egész fölszámított összeget; de állítólagos hirdetési díjak fejében nyugtatványozott a Transcript 783 ezer dollárt, Daily News 489,000, Star 241,000, Pomroys Demokrat 130,000, Express 157,000, Herald

91,000, Times 75,000 dollárt; s így tovább. Az első négy lapnak a neve is alig volt ismeretes; 27 lap pedig, mely hason arányban részesült hirdetési díjakban, azonnal a mint Tweed megbukott, szintén megszűnt.

Eleinte a Tammany-kör, mint mondám, nagy, de csak negélyezett közönnyel, sőt gúnynyal fogadta a Times fölfedezéseit. De midőn ez egy napról másra új leleplezésekkel jött, meghökkentek, s válaszoltak, de gyengén, ki nem elégítőn. A mint gyengeségük észrevétetett: azonnal neki bátorodtak a becületes, de félénk emberek, s mind a két párt részéről egyesültek; nagy népgyűlés tartatott; s az uralkodók csúfosan megszidalmaztattak. Utóbb, miután a dolog rosza kezdett fordulni, ezek egymás között is öszekoccantak. Mind a mellett Tweed még néhány hónapig erősen tartotta magát.

De a vége még is az volt, hogy törvényszék elé kerültek. A bűnvádi nyomozás mind a főntebbi vádak alaposágát, mind még azokon is túlmenő rablásokat s visszaéléseket derített ki. Tweed a jury által 6.537,118 dollár s 38 cent visszatérítésére ítéltetett; és bebörtönöztetett. Azon, hogy pár hónap múlva sikerült neki megszökni: senki sem csodálkozott. Nymbusa még nem vészett el, pénze is volt elég. Azonban 1876. év november havában, a mintegy spanyol hajóról valahol Dél-Amerikában partra akart szállni: ismét elfogatott, visszahozatott New-Yorkba, s ugyanazon fogházba tétetett, a honnan megszökött. Mint amerikai lapokban olvasom, a fogház föl ügyelője barátságos »shakehand«tel fogatta a jeles férfiút.

A viszonyok további illustratiójára szolgáljon még egy példa a sok közül.

Mikor Saratogában voltam, a »most fashionable« fürdőhelyen, a sok elegáns villa közül egyik szemembe tűnvn, kérdém: kié? — a kiket kérdeztem, azt mondták tiszteletteljes arccal:

»Ez Mr. Morrissey úré! ki New-York állam senatora, s New-York városában leghatalmasabb ember, kinek akarata nélkül nem történhetik ott semmi. Ez a nagy férfiú, a ki Tweedet megbuktatta! «

És miféle ember ez a Morrissey úr? valami tanult államférfi vagy katona? Mindjárt elmondom; mert az ő története szintén drasticusan jellemzi az amerikai demokrat államuralmat.

Morrissey úr gyermekkorában került Amerikába szüleivel, kik szegény irlandi napszámosok voltak; az elemi iskolában valami keveset tanult, s aztán mint tanonc pár évet töltött egy embernél, kinek üzlete kutyákat viadalokra dressirozni. Egyúttal az ökölviadalt (box) tanulmányozta, s mint rendkívül erős ember, nem sokára ő volt vidéken a legjelesebb boxoló. Az arany fölfedezése hírére Califomiába ment; de az aranykeresés nem sikerülvén neki, ismét visszatért előbbi mesterségéhez, az ökölviadalhoz; és több kivált angol ökölvívón nyert diadalai, pénzt is, népszerűséget is szereztek neki az aranyásók körében. Azonban, midőn Californiában is elkezdtek működni a »vigilance comittee«-k, Morrissey úr is jobbnak látta tartózkodási helyét felcserélni New-Yorkkal; hol híre őt megelőzte. Röviddel ezután versenydíj-viadala volt Sullivannal, az eddig leghíresebb amerikai ökölviadossal, — melyben ezt ugyan legyőzte, de ő is félholtan vitetett el a porondról. Ebből kigyógyulva, politikai pályára lépett; azaz beállt a democrata párt kortesei, naplopói és verekedői közé, a Know-

nothingek vezérei Bill Pool és Tom Hyer ellen. A két párt harcosai közt mindennapiak voltak a véres összeütközések, melyek egyikében Mr. Pool Baker által, ki Morrisseynek barátja volt s jelenleg new-yorki titkos rendőr, meggyilkoltatott.

Morrissey kezdett a souverain nép alsó rétegeiben roppant népszerű lenni; de hősi pályája után nyugalomra és tisztos kereset után vágyódott; letelepedett Troyban s megházasodott és pálinkabódét nyitott, a mi mindig jó üzlet a whisky imádó Yankeek között. De még jobbá lett az által, hogy azzal egy kis játszó-bankot s kakasviadalokat kötött össze. Ezután még egy ököldiadal volt Canadában, a híres angol boxer Heenan ellen; Morrissey diadalmasan kelt ki az öklözésből, bezúzott orral, de nagy dicsőséggel, mint Amerika legnagyobb boxerje, sőt mint nemzeti hős!

Ezek után, mint a tömegekre befolyásos ember, értéke folyvást emelkedett. Megismerkedvén — nem tudni miként — a vasúti királylyal Wanderbuilt-el, ez neki alkalmat adott a tőzsdén pénzt szerezni, melylyel Morrissey ur új, most már nagyszerű játszóbankot rendezett be, melyből igen meggazdagodott. Saratogában levő pompásan berendezett játszóbankjában igen nagyban foly a játék; de mint mondják, hamis játékot nem tűr; Morrissey ur a külső tisztességet mindenkor megóvni törekedett.

Most már a Congressusba választatni a népszerű és pénzes embernek csak gyermekjáték volt. Becsvágyát azzal indokolta, hogy nem akarja, miszerint fiának az apja csak ökölvívó és játékos legyen! Morrissey két törvényhozói idényre választatott meg képviselőnek, s mint ilyen, mondják, kifogástalanul viselte magát. Már 1869-ben szövetkezett a fiatal demokratiával az uralkodó

városi clique — a Tammany-ring — ellen; s a közvéleményre támaszkodva, midőn Washingtonból visszajött, nagy befolyásával megbuktatni segítette Tweedet, s most maga lön a Tammanyhall egyik főtagja; azonban az új »Boss« Kelly, kivel összeveszett, onnan kiugrasztotta. Morrissey magát megboszulandó, az Anti-Tammanydemokrata párt élére állott, s az 1875-ki választásoknál megbuktatta Kellyt s maga lett New-Yorkban mindenhatóvá, s beválasztatott az államsenatusba!

Ilyen az amerikai államférfiak genesisise; és pedig mondhatni, hogy Morrissey úré még nem a legtisztátlanabb vagy legroszabb!

Tweed megbukott czinkosaival együtt. De jobbak jöttek-e utánnuk? A közvélemény legalább nem sokkal nagyobb becsülésben részesíti. Fölteszszük, hogy nem akarnak lopni: de kérdjük, nem szorulnak-e ugyanazon eszközökre, minőket Tweed használt, hogy megválasztassanak s magukat a hivatalban föntartsák? Nélkülözhetik-e a korteskedést? nem kell-e kenyeret s mulatságot adni a szavazó tömegnek? nem történhetik és nem történik-e meg más városokban is, mint New-Yorkban s Chicagóban, hogy nem is szükséges közmunkák kezdetnek meg; hogy aránytalanul magas napszám fizettetik oly munkáért, mely egyáltalán nem vagy legalább is rosszul végeztetett?... mert a korteseket jól kell tartani. És lehet-e a visszaélések ellen sikeresen föllépni, akár a magán félnek, sértett érdekei orvoslására, akár a politikusnak a közjó nevében, midőn nem csak a tisztviselők szoros láncolatot képeznek egymás közt, s valamennyi érdeke egymást támogatni? hanem midőn a politikai élet sarkpontját is, mely körül minden forog, a párt uralmá-

nak föntartása képezi, melynél fogva az az ő embereit, az ő választottait, s míg a hivatalban vannak, pártjuk hatalmas támaszait — el nem ejtheti!

Az általános corruptio tényét kevesen tagadják Amerikában is. Majd mindenki megengedi, minden hirlapi cikk és kortesszónoklat mennydörög ellene. Toombs senator már tizennyolc év előtt kimondá a senatus terében: hogy nem ismer depraváltabb kormányt, mint az amerikai; és acclamáltak! A New-York »Times« hozzá tévé, hogy »ha már nem akadályozhatjuk meg, hogy lumpok és tolvajok választassanak hivatalokba: legalább arról kellene gondoskodnunk, hogy azután viseljék magukat becsületesen.«

Hayes a republicanusok elnökjelöltje manifestumában reformokat emleget s a corruptio kiirtását; Tilden a demócrata párt elnökjelöltje még határozottabban hangsúlyozza a corruptiót, a sorok közt célozva arra, hogy csak a republicanus párt hivatalnokai depraváltak, s ő majd véget vetend annak. A demócraták esküsznek reá, hogy ha ők jönnek az uralomra — helyre fog állni a probitás és becsületesség, a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén.

De miként? mily eszközökkel? nem mondja senki. És ha tudják is, Hayes, Tilden, vagy bármi nevű s bármely pártbeli államférfi, hogy hol a baj? fogja-e merni, fogja-e bírni annak orvoslását?

Nem. A baj nagyon mélyen fekszik, az egész társadalmi s politikai rendszerrel összenőtt. A baj ott rejlik, hogy minden községi és állami közigazgatási hivatal, sőt birói állás is, közvetlen népválasztás által tölthetik be; és az általános szavazatnál fogva a népsöpredék kezére van játszva.

A demokratia elvének ezen túlhajtása is nem alapul az eredeti alkotmányban, hanem újabb időben fejlődött ki. Az teljes szakítás a történeti hagyománnyal, — az anyaországból átültetett községi s városi rendszerrel, melyen az 1787-ki alkotmány mitsem változtatott. Az egyes államok törvényhozásai sem tértek el attól; az 1777-diki és 1828-diki állam-alkotmányok az állami és községi ügyekben való szavazati jogot bizonyos adó fizetésétől tették függővé. Az 1846-ki alkotmány tért el először ettől, s adott minden nagykorú fehér férfi egyénnek szavazati jogot. Míg a polgármester New-Yorkban előbb a községtanács (Gommon Council) által választott, az 1833-ki törvény a nép általi választását rendelé el. Idő múltával minden városi hivatal választás alá került; ma már a legtöbb városban és államban még a bírák és rendőri közegek (justices of the peace) is a nép által választatnak. Míg az alkotmány első idejében az államok kormányzói az Egyesült államok elnöke által nevezettek ki: ma már mindenütt választatnak, s pedig csak egy évre.

A »régibb iskola« államférfiai, kik a forradalmat csinálták s a függetlenséget megállapították, a közszellem ez iránybani fejlődését gyászoló előérzetekkel kísérték; s nem egyikök jós-szellemmel látta előre a ma már ténynyé vált következményeket.

A nagyhírű jogtudós s államférfi James Kent többi közt ezt jegyzé meg classicus munkájában »Commentaries on American Law«:

»Ez a ragadó ár, mely (az általános szavazat visszaélései ellen emelt) előbbi alkotmányos korlátokat elrombolja, a legkomolyabb megfontolásra int. Hogy az oly combinált erők, minők az általánosság szavazat, gyakori

választások, minden tisztviselő választhatása, rövid hivatali időszak, s korlátlan sajtó — veszélyes irányának ellenálljon s azokat meggátolja abban, hogy politikai gépünket el ne rombolják, ahhoz népünknek rendkívüli mérvben kellene bírnia azon bölcsességgel, mely első sorban tiszta, azután békés, végre engedékeny.«

Az »Aus und über Amerika« érdemtelen szerzője ezen általán uralkodó visszaélések lehetőségét, sőt természetes voltát szintén oda viszi vissza, mint kútforrásra, hogy az általános szavazat, mely a törvényhozás tagjai választásánál érvényes — a községi, városi municipális közigazgatás közegeinek választására is kiterjesztett.

»A baj gyökere — úgymond — azon középkori hagyományos fogalomhoz való ragaszkodásban keresendő, mely szerint a város politikai közönség, és mint olyan kormányzandó is; és az általános szavazati jognak a városi közigazgatásra való alkalmazásában; vagy más szóval abban, hogy a mai város összezavartatik az ókor és középkor városi államaival; és hogy a politikai, az állami jogok átvitetnek a községi ügyekre.«

Szerző meggyőzőn fejt ki, hogy más alapokra fektetendő közigazgatási szervezetet követel a mai város, mely kereseti, ipar, kereskedelmi, szóval üzleti érdekek által egybegyűlt legkülönbözőbb elemekből alakult közönség, mintsem az önálló államot képezett, hadat vivő, békét kötő, souverain jogokat gyakorló Athén, Róma a régi, vagy Genua, Florenz, s más olasz városok a középkorban.

Amerikai államtudósok s publicisták is tárgyalják ezen eszméket. Így idézi a nevezett könyv a New-Yorki »Nation« néhány cikkét, melyekben t. k. ez áll:

»New-York például olyan hely, a hol kereskedők, szatócsok, gyárnokok nagy számmal telepedtek le, hogy üzletüket folytassák; s az ő érdekük, hogy az utcák jól legyenek kövezve, világítva, vízzel ellátva, hogy docksok építtessenek, s a piacon rend tartassék. Reájuk, s a házak tulajdonosaira volna bízandó, hogy minderről a maguk költségén s bizonyos határok közt maguk gondoskodjanak. Azok tömegének, kik itt ácsorognak, s kenyerüket keresni idejöttek, és a kik jelenleg mind ezen vagyon fölött szavaznak, melyhez semmi közök, — ezeknek nem kellene több joggal bírni a városi közigazgatásban, mint például egy vasútnak igazgatásában, melyen utaznak. Ők az állam polgárai. Ez köteles megvédeni őket politikai jogaik élvezetében. Ellenben nevetéséges anachronismus ezen embereket fölhívni, hogy a város hatóságát válaszzák, s városi adókra szavazzanak. Előre látható volt, hogy ezen anachronismus előbb-utóbb nyilvános rablással fog végződni. Sajnálattal kell bevallanunk, hogy már is oda jutottunk. De e baj legalább közelebb hoz bennünket azon időhöz, midőn értelmes lények módjára, az emberi természettel s tényleges tapasztalatokkal összhangzó törvényeket alkotandunk.«

»Az adófizetők kormánya, melynek hatásköre az utcák kövezésére, világítására, tisztántartására, s az egészségi rendőrségre szorítkozik, bárminemű alkotmányos ellenvetések tétessenek ellene, nem ellenkezik az amerikai intézményekkel. Ezzel a municipalis ügyek azok gondjára fogna bízva lenni, kik közigazgatásuknál valóban érdekelve is vannak; míg ellenben a theoria uralmának nem sikerült megmutatni, hogy egy város politikai testület, melynek kormányzásában részt venni minden lakója természeti joggal bír.«

Ha e tárggyal talán hosszabban foglalkoztam, mentesen ki azon körülmény, hogy hazánkban is a községi önkormányzat, s a városok szervezete hasonló theoretikus alapokra van fektetve; s nem csak, hogy csaknem általános szavazattal választatik a város közigazgatását döntőleg befolyásoló képviselő testület, s a hivatalnokok egy része is; hanem maga azon képviselő testület nagy számánál (p. o. a 250 ezer lakosságú fővárosban 400 tagja van:) hanem annál fogva is, mert a ki választó, az választható is: a város vagyoni állapotát érintő, anyagi jövőjét illető ügyekben olyan emberek is döntőleg folynak be, kiket sem családi sem vagyoni kötelek nem fűznek a városhoz; s kik a kereset rab-szolgáiként modern nomádok gyanánt sehol sincsenek otthon; kik azonban föltolakodó jellemök s kortes mesterségük által vagy mint egyes cliquek eszközei kitűnő szerepet visznek s ellenállhatlan befolyást gyakorolnak.

Midőn e nyáron az Egyesült-Államok congressusában Belknap tábornok esete tárgyalatott, George Hoar a Congressus egy tagja következőleg nyilatkozott:

»Az én közéletem rövid s jelentéktelen, s alig terjed egy szenatori tiszti időszakon túl. De e rövid idő alatt az Egyesült-Államok föltörvényszékének öt bíróját láttam kiüzetni hivatalából corruptio s visszaélések miatt; láttam az Unió legvagyonosabb, s előrehaladottabb államai egyikének négy föltörvényszéki bíróját megvesztetés miatt bűnvádi kereset alatt, míg fővárosának közigazgatása hírhedt lett az egész világon; a legbarátibb oldalról kelle hallanunk azon gúnyt, hogy midőn az Egyesült-Államok megjelentek keleten versenyezni a világ mívelt népeivel a művészetekben, intézményei-

nek egyetlen productuma, melylyel mindnyáján tútesz — corruptiója! Láttam a hadügyi bizottság üléseiben, mint kelt föl székéből elnöke, ki most e ház kitűnő tagja, követelvén: hogy négy tisztársa küldessék el hivatalából, mert áruba bocsátották abbeli jogukat, mely szerint a katonai növeldekbe fölveendő ifjakat ők nevezik ki. Mikor a világ legnagyobb vasútja, mely két tengerpartunkat összeköti, elkészült, nemzeti diadalérzetünkbe nem vegyült-e ama keserűség, hogy a Congressus három vizsgáló bizottsága egyhangúlag azt jelenté, hogy e nagy vállalatban tett minden lépés csalással van összekötve? Hallottam a legmagasb helyeken, s a közügyekben megöszült férfiakat nyilvánosan vallani ama szégyenletes tant, hogy az igazi út, melyen respublicában a hatalom keresendő, megvesztegetni a népet oly hivatalokkal, melyek az ő javára rendeltettek. És látom mint lépdeli meg a gyanúsítás magának az elnöknek bizalmas hivatalársait.«

És mi történt Belknap tábornokkal? kérdi olvasóm. — Ügye megvizsgáltatott; de elítéltetett-e? megbélyegzetett-e? tábornoki állásától ítéletileg megfosztatott-e? a köz-erkölcsiségnek adatott-e? és minő elégtétel? Nevetséges!

A senatus 35 szóval 25 ellen azt határozta, hogy miután Belknap tábornok, mielőtt az államügyész ellene keresetet indított volna, lemondott, többé nem tekinthető köztisztviselőnek, a senatus ex incompetencia fori őt felmenti.

Ha egy köztisztviselő Amerikában bárminő visszaéléseket követett el, ha ellene még meg nem indítatott a hivatalos kereset, csak le kell mondania, hogy minden erkölcsi büntetés elől meneküljön. Ha az államnak nincs

penzbeli kárpótlási igénye ellene: akkor quittek. Hiszen, úgy mondják, elég erkölcsi büntetés, hogy állását, hivatalát, jövedelmét elveszítette.

Néhány év, és a dolog feledésbe megy; s ha embe-rünknek volt annyi esze, ha olyan smart man volt, a ki dohárait megmenté a hajótörésből: akkor ne féltsük; majd rehabilitálja magát.

A »Weekly Examiner« (egy tekintélyes hetilap) a Chicago városa közigazgatásában történt visszaélésekről s ottani prédálásról szólva, így nyilatkozik: »Átalan nincs oly társulat vagy magánüzlet, melynek igazgatásánál megtüretnék azon tunya, gondolatlan és corrupt eljárás, mely évek óta uralkodik mind a helyi, mind állami közigazgatásunkban.«

A nép maga az oka, úgymond tovább a cikkíró, hogy ez így van. Pártérdekből még táplálja a bajt. A közhivatalt a professionatus hivatalvadászok és hivaltartók oly egyedárúnak tekintik, mely őket följosítja a közpénzekből annyit sajátítani el, a mennyit lehet. És a nép, a polgárok, a helyett hogy kikelnének ellenök, még takargatják s mentetik a visszaéléseket. »A csalás irányában ezen türelmesség, a corruptio ezen mentegése, a legkomolyabb veszély, mely mind a helybeli, mind az állami közigazgatás rendszerét fenyegeti Amerikában.« Azon tan, hogy nem bűn a kormányt megrabolni, nyilvánosan, választói gyűléseken hirdettetik. »Minden törekvés ellene hatni, minden reformterv a hivatalbírók és hivatallesők makacs ellenállásába ütközik. A kormányzat mind nagyobb súlylyal nehezedik a kormányzottakra, mert pártját nem tarthatja meg más-kép a rúdon, mint roppant hivatalnoksereg által. Ez

azon álló hadsereg, mely a respublicának már-már léteitét fenyegeti.« Nem a hivatalra kerestetnek férfiak: hanem éhes emberek számára, kik jól ellátandók, alkottatnak hivatalok, hol munka nincs. Így szólnak amerikai írók.

New-Yorkban f. év május 15-ikén a Fifth Avenue Hotelben nagy értekezlet tartatott, melyben a vagyon és intelligentia kiváló képviselői: kereskedők, gyárosok, tanárok, igazgatók, publicisták vettek részt. Tárgyát az államnak mély erkölcsi degradatiója s azon eszközök, mikkel segíteni lehetne, a reformok képezték. Az értekezleten az »önismeret« és magábaszállás komoly szavait lehetett hallani; és a megállapított program a politikai élet gyökeres reformjának, a mostani pártszervezetből való kibontakozásnak szükségét fejté ki. »Ha az amerikai nép — úgymond a t. k. — nem elégszik meg azok kormányzatával, kik »a politikából élnek«; s kiknek a hivatal kereskedelmi üzlet s pártzsákmány: föl kell állnia, s ki kell jelentenie, hogy ennek ezentúl nem szabad így lenni. Oly kormányzó osztálylyal, mely másod-harmadrendű értelmi tekintetben, másod-harmadrendű erkölcsiségére nézve — nincs mód boldogulni; gyökeres reform kell. Ennek meg kell jönni, vagy örökre megalázva maradunk a világ előtt.« (Scribners Illust. Magazine august 1866.)

Az írott alkotmány értelmében, mint említettett, a praesidens választja igenis ministereit; mint az természetes követelménye az ő személyes felelőségének, mely föltételezi azt, hogy szabadon válaszsza, személyes bizalmi embereiből állítsa össze ministeriumát. De lassankintaza gyakorlat fejlődött kis ment át törvénybe, hogy a praesidens nem csak ministeri, hanem számtalan fontosabb kinevezéseihöz a senatus megerősítése szükséges.

Rendesen tehát az elnökválasztás előtt már megtörténik az alku nemcsak a ministerek, hanem a legtöbb főhivatalnok kinevezései iránt is. Ez által sülyedt le a senatus, mely az alkotmány értelmében a legfőbb államtisztület mérvadó súlyával kell hogy bírjon, s melynek támogatása nélkül az elnök egyáltalán nem kormányozhat, egy szűkkeblűn korteskedő, apró cselszövényekbe bonyolult testületté;—melynek tagjai megválasztásánál ismét nem a kivívott érdemek s bebizonyított államférfiúi tehetség: hanem személyes cliquek s pártérdekek tekintetei döntenek, melynek ennélfogva politikai értelemben semmi tekintélye; míg erkölcsisége hasonlókép a leggyanusabb színben áll, mióta nyilvános titok, hogy a megvesztegetések vissza nem riadnak a senatus szentélye elől; — hogy, a hol nagyszerű visszaélés, zsarolás, csempészet fölmerül: ott néhány senatornak is mindenkor kijutott a zsákmányból illő rész. Csak néhány esetet említünk: a Pacific-vasút ügyében kiküldött congressusi bizottság kideríté, hogy senatorok is vettek fel pénzüsszegeket, melyeket nem lehetett okadatolni; a botrány oly óriási volt, hogy a senatus kénytelen volt vizsgálatot rendelni e tagjai ellen, melynek eredménye az volt, hogy ellenök »megrovást« mondott ki. —Egy tengeri gőzhajtársaság a congressus által az Ázsia és Amerika közötti postaközlekedés közvetítésének címe alatt, föltűnő magas subventióban részesítettet: a sajtó útján nyilvánosságra jött, hogy ama társulat ügynöke, Mr. Irwin, 750,000 dollárt osztogatott szét a »lobbysták« által a congressus, illetőleg senatus tagjai közt. A Tammany-Ringben több senator főszerepet vitt; a Whisky-Ring-botrányba is többen bebonyolítvák. — A számos transactióknál vasút-társulatok keletkezésekor azoknak az egyes államok

által adandó subventiót illetőleg — ismeretes eszköz, és egész nyíltan a lapokban tárgyalt dolog, a törvényhozás, illetőleg senatus majoritásának rendszeres megvásárlása. A lapok nem csak az illető államokat: New-York, Pennsylvania, Mariland stb. — hol e megvesztegetések történtek — de az illető személyeket is megnevezték.

E botrányok nemcsak hírlapokban olvashatók, mikről azt mondhatni néha, hogy könnyelmű pletykák. Nem; hivatalos vizsgálatok alapján a congressus által kiküldött biztosok jelentései képezik azon forrásokat, mikből ezen esetek merítvék, melyek csak egyesek ezer közül. Egy ilyen törvényhozási biztos (Mr. Adams, Boston 1871,) írja az Erie-vasút-botrányokra vonatkozólag:

»A mi vasúti törvényhozásunk nem csak az ország anyagi érdekeire nézve ártalmas, hanem leggyengébb oldalán támadja meg politikai létünk erkölcsiségét: a törvényhozói hatalomnál. Hanyag vagy depravált közigazgatást lehet reformálni: de a törvényhozás corruptiója ellen nincs gyógyszer.«

V. FEJEZET.

Állam és egyház; iskola; házasság; sekták.

Nem kell azt hinni, hogy az Amerikában ma uralkodó vallás-szabadságot a vallásuk miatt hazáikból elüldözött, első angol s hollandi protestánsok s puritánusok hozták magukkal. Az új gyarmatokban csaknem theocratia uralkodott. Némelyikben a politikai jogok gyakorlata protes-

tans, illetőleg puritánus vallástól tétetett függővé. Roger Vilmost*), mert vallási türelmet, s a lelkiismeret szabadságát prédikálta — tél közepén elűzték a pusztába; Quakereket megégettek; a hol az angol egyház államegyház volt, mint Virginiában s a legtöbb déli államban, sőt New-Yorkban is: ott a disszentereket csak úgy üldözték, mint Angliában; s főhivatalokba legtöbb helyt csak protestáns juthatott. Az első szabadelmű gyarmat- és államalapító katolikus volt, Mr. Carrol Marylandban, ez minden keresztény felekezetnek menhelyet, szabad léteit nyújtott.

A XVIII. században Európában elhatalmasodott angol s francia skepticismus Amerikában is elterjedvén, a fanatizmus kezdett alábbhagyni; továbbá a függetlenségi harcban egy katolikus nemzet, a francia, lévén az, mely az amerikaiknak a protestáns Anglia ellen segítségére jött: ez által a nép szélesebb köreiben is a katolikusok ellen uralgott előítéletek megrendültek; és e két körülmény annyira megérlelte a vallás-szabadság eszméit, hogy annak elve az Unió alkotmányának megalkotásánál uralkodóvá lőn. Az alkotmány csak két helyen emlékezik meg a vallásról, a VII c. 3-dik §-ban; kimondja, hogy az Unióban hivatalképesség nem függ a vallástól; és hogy a congressus ne bocsásson ki törvényt, mely egy vallás behozatalára vonatkozik, vagy annak szabad gyakorlatát eltiltja. És — ámbár gyakran történt ilyes kísérlet, de még addig azt sem sikerült kivinni, hogy az alkotmány az Uniót keresztén y államnak mondja ki.

De az Unióra nézve beállt fordulatot nem minden egyes állam követte egész terjedelmében. Némely államban a nem keresztény nem képesített államhivatalra; New-

*) Lásd Horváth Mihály ebbeli művét.

Jerseyben csak 1844-ben szüntethetett meg azon törvény, mely a katolikusokat államhivatalokból kizárja. New-Hampshireben az állítólag ma is fönnáll.

Ezek azonban csak kivételek; a szabály az, hogy az állam senki vallásával sem *) törődik; előtte mindenik egyenjogú; egyházi dolgokba nem avatkozik; egyházakat nem épít, sem nem támogat; és senkit sem kényszerít arra, hogy felekezete egyházi szükségeihez járuljon. Hanem felekezeti tekintet nélkül a vallásosság föntartására, minden egyház jogainak, minden vallás tiszteletének védelmére, úgy a vasárnap ünneplésére törvényeket alkot, s azokat tiszteletben tartatja. Szóval, Amerikában életbe lépett a »szabad egyház szabad államban« elve.

Ellenben az iskola államügynek tekintetik. A nyilvános iskolák felekezet nélküliek; vallásoktatás azokban nem fordul elő; ezt az illetők felekezeti papjaitól iskolán kívül kapják. Rendszerint a bibliát sem szabad használni olvasó- vagy tankönyvnek. És az állam, kerület vagy község, bárminő közhatóság nincs jogosítva arra, hogy magán, felekezeti vagy egyházi iskola támogatásához a közvagyonból járuljon.

A »szabad egyház szabad államban« elve azonban nem akadályozza, hogy az állam ott, a hol az egyház és állam között gyakorlati életben még is létező s elkerülhetlenül fölmerülő érintkezési pontok szükségelik, fölségiségét érvényesítse; s törvényekkel s rendeletekkel intézkedjék. Így például eltiltja a Mormonok soknejűségét, mint a közerkölcsiségbe ütközőt. Szabályozza a felekezetek, mint testületek polgárjogi állását. — Nem ismeri el azokat, például a katolikusokat egy, az egész államra kiterjedő corporatiónak, hanem csak egyes templomi s

*) Fr. Kapp. Aus- und über Amerika.

községi testületeket ismer; melyeknek organisatióját, mint minden egyéb közkereseti társulat vagy pénzüintézet szabályait előírja; kiköti, hogy egy igazgató tanácscsal (board of trustees) kell bírnia, s annak nem egyházi személyek tagjai is kell hogy legyenek; ez képviseli az egyházat kifelé és jogilag. Az állam megszabja, mily terjedelemig, mily föltételek alatt szerezhethet ezen egyházi testület ingatlan javakat stb. (Házasságot köthetni nem csak a pap, hanem a polgármester, vagy valamely bírói személy előtt is.)

A protestáns egyházak szervezetét az autonómia alapján nem szükség leírnom, mert azt minden magyar ismeri, minthogy itt is a synodalis-praesbiterialis rendszer fejlődött ki. Csak ellentétben némely hazai orthodoxunk törekvéseivel jegyzem meg, hogy ami az iskolai ügyeket illeti, eszébe sem jut egyetlen protestánsnak is, az állam ebbeli souverain jogát tagadni, vagy annak gyakorlatát sérelmesnek mondani.

Érdekes azonban a katolikus egyház állását szemlélni ezen országglási rendszerben, melyet, mint mondtam, a »szabad egyház a szabad államban« elve, az állam és egyház teljes elkülönítése fejez ki.

Századdal előbb, vagyis a »függetlenség« kimondása idejében alig volt egész Amerikában 30,000 katolikus; egy püspökkel, 50 lelkészszel, s egy papnöveldével. (Előbb még püspökük sem volt, hanem a londoni General-Vicar hatósága alatt missiókat képezett.) Az összes lakosság száma akkor három milliót tevé: az arány egy percent. Ma a katolikusok száma öt milliónál több; s az arány körülbelül 12—13%. Az egyház élén áll hét érsek, 53 püspök, 5000 lelkész; templomaik s kápolnáik száma vagy 7000; van 3000 szerzetes s 7000 apáca, —

kik legnagyobb részt iskolák, kórházak, ápodákban s minden nemű jótékony intézetekben foglalatosak.

Szervezetük eleinte a függetlenség kimondása után a protestáns egyházakéhoz hasonló volt; s az egyes államok törvényei szerint különbözött. 1784-ben Cárról, az első önálló amerikai vicarius, s 1790-ben fölszentelt első amerikai püspök, később baltimorei érsek ösztönzésére lépések tétettek a katolikus egyház állásának szövetségi törvény által leendő, egész Amerikára kiterjedő rendezésére. A párisi nuntius e részben Franklin közbenjárását kérte ki; és ez az ügyet kezdeményezte is. Azonban a congressus kijelenté, hogy vallási kérdések illetőségén kívül fekszenek; és a pápa intézkedhetik tetszése szerint. A kath. egyháí külön szervezetének « kifejlődése ezzel vette kezdetét. És most már az eredeti községi szervezettől eltérőleg, az egyházi tanács öt tagból áll: elnöke ex officio a püspök, alelnöke a vicarius. harmadik tagja a község lelkésze; és ezek választanak még két laicus tagot. A new-yorki állam 1863-ban, több más állam később, a legtöbb hallgatólág helybenhagyd e szervezetet; mely a katolikus egyház alapelveinek megfelel.

Azonban az Unió, valamint az egyes államok törvényei, nem ismernek egyetemes, hanem csak helybeli községi egyházakat; és ezeknek tulajdonjogát. A püspökségek tulajdona, fekvő jószágai tehát nem írathatnak be a telekkönyvekbe, csak mint személyi tulajdon. A gyakorlat tehát az, hogy azok mindenkor az illető érsek vagy püspök nevére iratnak, ki egyúttal reversalist ad az egyháztanácsnak, illetőleg azokról halála esetére engedményt állít ki, melyben a név helye üresen marad; s a megtörtént kinevezés után kitöltetik.

A katolikus egyház ingó és ingatlan javainak értéke kétségtelenül nagy; a vásárlásuk idejében igen olcsó és nagy terjedelmű földbirtokának értéke magasra emelkedett, s nőttön nő. De az, mit leginkább ellenségei állítanak, hogy ezer millió dollárra menne, célzatos túlzás. Hivatalosoknak tekinthető adatok szerint valamennyi felekezet összes vagyonának értéke tenne ezer milliót.

Katholikusok minden államban lelhetők; de aránylag számosabban vannak az újabb időben betelepített nyugati államokban; kivéve az írlandiakat, kik a keletészaki államokban, s nagy városokban tömegesen laknak; pl. New-Yorkban 250 sőt 400 ezerre teszik számukat.

A három legkiválóbb nyugati városban Cincinnati, Chicago, de főleg Saint-Louisban, az »Amerikai Rómá«-ban nem csak nagy számuk és templomaik, hanem nagyszerű katedralison (St. Peters Cathedral) kívül több szép templomuk, nagy papnöveldejük, virágzó akademiájok, tanodáik, (Catedral School, Germán catholic Institute, St.-Xaviers College, ez utóbbi Jezsuiták vezetése alatt, nagyszerű épület) stb. vannak.

St.-Louis versenyez New-Yorkkal a katolikus közintézetek, tanodák, s templomok számát, s gazdag dotatióját illetőleg. Ezek közül kiemelendő a jezsuiták által 1829-ben alapított »St. Louis University« — összekötve igen értékes Museummal, természet-, vegy- és műtani fölszereléssel; 25 ezer kötetnyi, sok érdekesebb és unicumot tartalmazó könyvtárral; ezen egyetem philosophiai s jogi tanfolyam mellett orvosi facultással is bír. Továbbá a 340—400 tanuló által látogatott College of Cristian Brothers, ugyancsak ezen »keresztény testvérek« vezetése alatt még hét iskola 2137 tanulóval; tizenkilenc plébániai elemi iskola vagy 7000 tanulóval. Vannak a

Szent-Szívről nevezett Sacred Heart Convent and Academie, Yisitation-Ursuline-Sisters of St.-Joseph-Conventek női iskolákkal, s a St.-Vincent ladies school, magasabb nőtanoda. A Convent of the little sisters of the poor hetven elaggott szegény menháza; süket-némák, árvák, vakok számos intézetei, és kórodák — egyházi rendek vagy apácák kezelése alatt. A Conferences of St.-Vincent de Paul, kik a szegényeket s betegeket házról házra járva fölkeresik — ezer tagnál többet számlálnak.

A mily jótékony és nagyszerű e működés, oly annyira szemet szúr az nem annyira az amerikaiaknál, kik a vallások jogegyenlőségébe beleélték magukat, s kivéve a gyűlölt mormonokat, minden, még a legkülöncebb új sekták irányában is eléggé türelmesek: — mint inkább az Európából nem rég bejött, és az európai súrlódások emlékeivel, s európai liberalismus féltékenységével saturált körökben, főleg a német zsidóknál. Azon tény, hogy a katolikus egyház nagy vagyonával, s az imént említett jótékony működésével, sok ezer emberre gyakorol befolyást, sokat tart. clientelája alatt; és közvetve a választásoknál is hatalmat gyakorol; azon tény, hogy az irlandiak egyhangúlag papjaik utasítása szerint szavaznak; s így oly helyeken, hol tömegesen laknak, mint New-Yorkban, a választásoknál döntenek; a miért is minden párt törekszik vezéreikkel jó lábon lenni: ezen tény kezd kortes-beszédek, sí hírlapi izgatás gyakori ürügyül szolgálni, — a pillanatnyi pártérdek szerint. Mindazonáltal tény az, hogy a szabad Amerika államhatalma, és a teljesen szabad s önálló katolikus egyház közt még eddig semminemű összeütközés nem történt. De arról, hogy a féltékenység nem fogja-e azon viszályokat földézni, mik eddig csak rémképek, jót nem állhatni. Ilyen gyanúra jogosít többi

között az is, hogy az új elnökjelölt Hayes, elnöki programjában különös súlyt helyez arra, hogy az iskola teljesen kivétessek a felekezetek befolyása alól; s a volt elnök Grant a Congressushoz 1875. dec. 7-én intézett »Üzenetében« szintén követendő célú jelöli ki, hogy az iskolát felekezetenkívülivé kell tenni; s az egyházak javait megadóztatni; ». . . ennél fogva,« így szól Grant a t. k. — szövetségi alkotmányunk oly módosítványát ajánlom, mely által minden állam köteleztessek szabad iskolákat mindennemű, színű, és vallású gyermekek számára állítani föl, de azokban vallási ügy, mint vallás-ellenes oktatást eltiltatni; az iskolai alapot s iskolai adót e szabad államiskolákra fordítani; s meg nem engedni, hogy felekezeti iskolák akár közvetett, akár közvetlen állami vagy községi segélyben részesíttessenek.«

»Nagy szerencsétlenség köztársaságunkra — úgy mond tovább — az egyházi vagyon fölszaporodása; mely ha meg nem akadályoztatik, a XIX. század végén nagy veszélyeket hozand respublicánkra. Ezen egyházvagyon 1850-ben 85 millió dollárt tőn; 1860-ig megkettőztetett; 1875-ben ezer millióra emelkedett, 1900-ig bizonyosan 3 ezer millióra fog rúgni. E roppant vagyon a kormány védelme alatt áll, s az állam minden jótékonyságát élvezi: és semmivel sem járul az állam terheihez s kötelességeihez. A miért is sürgetőleg ajánlom minden vagyonnak, — legyen az egyházi, vagy más testületek tulajdona — egyenlő megadóztatásáról szóló törvények hozatalát.«

ügy látszik tehát, hogy a tanügy alkalmából az állam s egyház közti viszony Amerikában is a közel jövő egyik nagy kérdésévé fog kifejlődni; habár a rúdon levő kormányférfiak pártviszonyaitól függ még, vajjon meddig fogják akarni, vagy meddig lesznek képesek e nagy kérdés meg-

oldásának kísérletét háttérbe szorítani? — mert, miként megjegyzém, a katolikus egyház már most is hatalom, melylyel a pártebereknek számolni s megalkudni kell; e viszály pedig, ha kitör, elvi viszály jellemével fog bírni, s nem csak a katolikusok, hanem a többi felekezetek harca is leend az állam ellen.

Az oktatásügy összpontosítására irányult törekvés még annyi sikert sem bírt kivívni, hogy egy nemzeti egyetem, melynek eszméje Washingtontól kezdve máig nem egy államférfit foglalkoztatott, létre hozatott volna. Az egyetlen központi szövetségi hatóság az 1867-ben alakított Board of Education, mely azonban minden tetteges befolyás nélküli, tulajdonkép oktatásügyi-statistikai hivattal képez. És valósággal e tér az, hol az államok autonóm rendelkezésének, mely mellett a magasabb tanulmányi ügy talán hátrányban van, de a népoktatás általában szépen terjed, csonkítását valamely egységes tanrendszer érdekében legkevésbé helyén levőnek látnók. Az államkormányzat s törvénykezés körében az egységes szövetségi szempont erősödése, s ha úgy tetszik az összpontosítás kiterjesztése — oly szükségnek mutatkozik, mely normális állami fejlődés mellett, bizonyosan érvényesülni fog. Az oktatás-ügyben a magán tevékenység s áldozatkészség, melytől Európában valami nagyot s rendszereset az általános indolentia miatt nem várhatni, valamint a községek s államok gondoskodása — Amerikában nagyszerű eredményeket mutat föl. Tanítóknak nagy hiány van; és e jelenség oka a közgazdasági viszonyokban lelhető: míg kevés tanulmánnyal, s csekély műveltséggel könnyebb életpályákon is boldogulhatni: addig nem igen szánja magát csak közép tehetségű fiatal ember is több évi szolgálmas tanulmányra s önművelésre,

nem nagyobb kilátással szeme előtt, mint azzal, hogy fárasztó folytonos munkásságot igénylő hivatal leend jutalma, mely legjobb esetben is csak igen szerény anyagi existenciát nyújt.

Ez az oka, hogy oly sok nő van alkalmazva mint tanító. A nők pedig, a minő kiválón képesítettek apró gyermekek tanítására, s vezetésére: — oly kevésé vannak hivatva serdülő fiúk fegyelmezésére, mi a tanítás sikerének első föltétele. — Azt pedig, vájjon a magasabb tudományok elemeibe, s előzményeibe rendszeresen bevezetni olyan képességgel, kellő mélységgel s nyomatékkal bimak-e, mint a férfiak? arról ugyan még foly a vita, és igen élénken Amerikában; s arról is lehetne külön könyvet írni: ez azonban egyáltalán nem szándékom; ámbár nem tagadom, hogy azokhoz tartozom, kik tett tapasztalatok után e kérdésekre nemmel felelnek, és úgy vélekednek, hogy a magasabb tantéren a férfiak hiányát női tanítók szükség esetében is igen gyengén pótolják.

Mint intézmény egyébiránt annyiból is csak pótlék jellegével bír, mert ha a tanítónők férjhez mehetnek, rendszerint szívesen teszik, s ha akkor mindjárt nem, de ha anyákká lesznek: búcsút vesznek a tanítói pályától; ha csak férjök is nem tanító.

Hanem a szövetségi törvényhozás tudott, hatalmának kiterjesztése nélkül is, nagyszerű lendületet adni a nemzet tanügyének. Az 1862-ben hozott törvény szerint ugyan is az Unió tulajdonának tekintett területekből összesen kilenc millió acre szenteltetett oktatási célokra oly formán, hogy minden államnak joga legyen annyszor 30,000 acre földet követelni az Unió államjaiból, a hány képviselőt küld a congressusba. Ezen földek jövedelme bizonyos szabályok szerint, tanintézetek alapítására

s föntartására fordítandó. A községi de nem felekezeti iskolák támogatása is ide értendő. Minden felekezetnek van joga iskolákat alapítani a felekezet vagyonából, vagy tagjainak önkénytes adakozásából: de ezeket sem állami sem községi subventióban nem szabad részesíteni: míg viszont az állami s községi iskolákból, mint másutt mondám, a vallásoktatás, általán ki van zárva.

Az állam és egyház közötti összeütközéseknek Európában, vagy is az állam és egyház hatalma érintkezéseinek egyik momentumát a házassági ügy képezi: ez azonban Amerikában nem így van.

A házasságot az állam csak polgári szerződés szempontjából veszi figyelembe. Házasságot köthetni a békebirák, a városok polgármesterei, s általán helyi hatóság előtt. A felek mehetnek bármely felekezetű paphoz is, kinek bizonyítványa szintén teljes jogerőre emeli a házasságot. De viszont minden lelkész jogában áll a házasság megkötését, vagy áldását megtagadni, ha az ő vallása szerinti bármely akadályt vél ellene főnforogni: az államtörvények ebbe nem avatkoznak.

Mindazonáltal a nagy többség templomokban esketi magát.

Amerika egyik érdekes különlegessége: számtalan sectái; melyek a föltétien vallás-szabadságból erednek, mely a dicséretes kölcsönös türelmet szüli; de más részről mindenkinek hitében való ingadozását, a hitnek általános gyengeségét eredményezi. Sokakra nézve közönyös: melyik templomba megy. Híres predicatorhoz tolongnak a más valláshoz tartozók is. Híres predicator »divatba« hoz egy templomot. Az ilyen »fashionable church« ülőhelyei, melyek újév napján a templomban tartott nyilván-

nos árverés útján adatnak bérbe, igen drágán kelnek. New-Yorkban s más gazdag városokban 50—200—600 dollár is fizettetik egy »divatos« templom első rangú zártszékéért; van olyan templom, melynek a »pewrent« (székek jövedelme) 2—300,000 dollárt hoz be; s egy divatos szónok, mint most Mr. Beecher New-Yorkban. 30—40 ezer dollár évi fizetést kap.

Minden szélsőséget látjuk a sekták által képviselve: A soknejű mormon ellenében áll a shaker, ki a nemi házasság életet bűn gyanánt kárhoztatja. Nincs oly badarság, mely apostolra, nincs oly apostol, ki hívőkre ne találna.

A vallásosság külsőleg erős, habár a hit gyenge. Nincs oly nagy gyűlés, vagy állami ünnepély, mely — néh a több — egyházi szónoklattal ne inauguráltatnék. És ámbár az államnak nincs joga vallási kérdéseket tárgyalni is: Éjszak-Carolina képviselőházából 1875-ben kizáratott Mr. Thome, mert irataiban atheisticus nézeteket vallott! Az egész amerikai társas élet egyébiránt jellemző és átható álszenteskedés s hypokritaság annál föltűnőbb az európai ember szemében, mert kiterjed a férfiakra is; a nélkül, hogy emelné a valódi erkölcsiséget.

VI. FEJEZET.

A nőkről.

Szépek-e az amerikai nők? ezt kérdik tőlem férfiak és asszonyok, leányok és agglégények.

Igenis, szépek. De nem kell azt képzelni, hogy az angolokhoz hasonlítanak. Arcuk tojásdad; vonásaik

finomak; gyengéden lekonyult orr: keskenyajjú közép-nagyságú száj; barna vagy kék, de eleven szem; fekete vagy gesztenye színű, ritkábban szöke, rendesen dús hajzat; eszes arckifejezés: ez az átlagos typus. Karsú, középtermetűek; mozdulataik könnyűk; járásuk inkább a szarvasé, mint özé; több az elhatározottság és bátorság föllépésükben, kevesebb a kecs. Modoruk fesztelenségében van valami férfias, ámbár testalkatuk gyenge; arcszínük gyakran beteges. Míg az angol hajadon testi erejét az egészséges sport és gymnastika minden neme fokozza; addig az amerikai inkább szobai nevelésben részesül, s kevés kivétellel — testi tétlenségben nő föl. Hamar is elvirágzik; ritka az olyan középkorú nő, kinek éveit friss egészség elhazudná. Maguk is megtesznek mindent, hogy a kor rombolását siettessék. Nagyon elterjedt szokás: arsenicumot szedni be, hogy arcbőrük halvány s finom legyen; belladonnát, hogy szemeik fényesebben ragyogjanak; nem tudják, hogy ezzel magukat megmérgezik; egyéb bünt is követnek el életök ellen, miről alább lesz szó. Sehol sem látni annyi fiatal vénasszonyt, szép vonásokkal, sovány testtel, fonnyadt, sárga arcbőrrel, átlátszón vékony fülekkel, de lázasan csillogó szemekkel. — A ki nem gyenge, affectálja a gyengeséget; minduntalan orra alá tart erősítő vagy idegengerlő szerekkkel telt üvegcséket; sokan ezt a lady-like viselethez tartozónak vélik.

Nagyon el van terjedve a nők tudákos nevelése. Tanulnak görögül, algebrát, az exact tudományokat: a gyógyásztant, de ezt kellő előismeretek nélkül; mind a mellett alapos tudomány csak ritka köztük: és ámbár sok az amerikai ízlésnek eleget tevő író, és ezek rettentő szaporák, de vajmi kevés áll világirodalmi

magaslaton; és kitűnő írók, szellemdús asszonyok nem gyakoribbak köztük, mint hajdan, vagy mint az angol, francia, német nők közt akadtak és akadnak minden időben.

De physicali erejüket túlterhelik mégis. »A sok tanulás s szellemi erőlködés túlszigázza; nem képesek anyákká lenni; s ha ez még félszázadig így tart — Európából kellend nőket hozatnunk;« — ezt mondja dr. Clarke. (Lásd: »Sex in education, or a fair chance for the girls.« Boston, Osgood. 1874.)

A leánynevelés vezér elve, hogy a leányt idejekorán be kell avatni nemének titkaiba, s a családi élet természetudományába... Ezek a leányok fiatal korukban már tudnak mindent. Vájjon ez a kora ismeret megvédi-e veszélyek ellen, melyek az ártatlanságot fenyegetik: kérdés. De hogy megfosztja az ifjúságot legboldogítóbb ábrándvilágától; hogy az alig nyíló kedélyvirág himporába mérget hint, melynek gyümölcse: fanyar próza, s ridegen számító okosság, — az az egy bizonyos.

A szokás Amerikában még korlátlanabb önállóságot, szabad mozgást ad a hölgyeknek, mintsem Angliában. Járnak-kelnek egyedül, vagy férfiak társaságában a mikor s a merre tetszik. A vagyonosabbak vendégeket hívnak s fogadnak szüleik megkérdezése nélkül; estélyeket adnak, hol a fiatalok fölügyelet nélkül mulatnak együtt; s miknek fűszere a »Flirtation« vagyis olyanoknak platonicus szerelmeskedése, a kik tudják, hogy nem lesznek vagy nem lehetnek egymáséi. — Egy barátom New-Yorkba jött Európából ajánló levéllel X. gazdag kereskedőhöz. Fölkeresi X. urat lakásán, de nem leli honn sem őt, sem nejét; hanem leányuk — egy szép kisasszony — fogadja őt. Egy ideig csevegnek, azután

fölvívja a kisasszony, hogy kocsizzanak ki a Central-parkba; a fiatal ember csaknem megdöbben: de engedelmeskedik. Alkonyat lőn, az ifjú pár fesztelenül mulat; a hölgy indítványára színházba mennek. Vagy tíz óra után jönnek haza, a kisasszony bemutatja az újonnan érkezett európaiat; a szülők nyájasan fogadják, mintha mindez a legtermészetesebb dolog volna! — Ha az amerikaiak előadásának hitelt adunk: akkor e szabadságban semmi rász sincs; az amerikai hölgyek oly józanok s elvszilárdak; — viszont a férfiak oly tisztelettől vannak áthatva a nők iránt, hogy e szabad érintkezések teljesen ártatlanok. No természetesen, hol volna olyan szabály, mely alól kivétel ne volna? — És így nem csoda, ha némely apró botrányok a bíró elé és az újságokba is kerülnek. Mert hiába, az angol hölgy hidegebb vérmérésében is, de még a társadalmi illemnek beléje nevelt fogalmaiban is bír némi biztosítékkal, mely e nagy szabadság veszélyeitől védi, mikkel az amerikai hölgy ritkábban bír; jó anyai nevelés a középosztályban ritka kivételt képezvén. Az elegáns fürdők botránykrónikái is más következtetésekre vezetnek. A ki e tárgyról mulatva akar okulni, annak ajánlom Edgard Fawcettnek »Ellen Story« című kis regényét. (New-York, Hall & Sohn.)

Végre az is mutat valamit, hogy szükségesnek látszott majd minden államban szigorú törvényeket hozni a csábítók ellen; a mely törvényekkel egyébiránt sok visszaélés is történik, a mennyiben ravasz nők, s furfangos prókátorok behálózzák a vigyázatlan fiatal embert, — a ki még örüljön, ha szép összeg árán nagyobb kellemetlenségektől megszabadulhat. Sőt figyelemzetem netán Amerikába készülő fiatal olvasóimat, hogy meleg szíve által annyira se engedtesse magát

ragadtatni, hogy egy irlandi vagy néger szobaleány gyengéd szívét ostrom alá vegye: mert az ilyen Európa-szerte ártatlan tréfa sokba kerülhet.

A nők társas műveltsége s modora rendszerint egy színvonalon áll a férfiakéval; valamivel, de nem sokkal magasabban; ámbár a nők gyengédebb jelensége a külszint kedvezőbbé teszi. Amerikában az egy-két nemzedéken át megüledett vagyonú családokban, mint volt alkalmam tapasztalni, az ifjúság, főleg a hölgyek nevelése is, s annak következtében társas műveltségök kifogáson fölül áll. De a népesség nagyobb része mozgó, alacsony helyzetből felküzdő tömeget képez: igen sok, s nagy befolyású a meggazdagodott nevetlen; s ezeknek családja a parasztból lett millionár átlagos jellegével bír; és végre az általános demokrata lég hatását megérezni többé-kevésbé minden osztályon. Nem csoda — nem is túlzás, — hogy az amerikai hölgyek a mi európai fogalmaink szerint kissé férfiasán bátrak, és gyöngédtelemek. Azon bátortalan, csaknem piruló coquetteriát, mely a fiatal hölgynek oly ellenállhatlan bájt kölcsönöz, az amerikai hölgy nem ismeri. De nem is oly prude, mint a szemeit lesütő német hajadon. Ő tetszeleg, de kihívón; s midőn ezt teszi, nem akar tetszelegni látszani. Oda veti magát a pamlagra, s kis vagy nagy lábai többé-kevésbé kikandikálnak-e a szoknyák alól: reá nézve közönyösnek látszik lenni. Európai fogalom szerint ez demimonde modor: de isten ments, hogy ily gondolattal közeledj feléje; a mélyen megsértett női becsület ki fog tömi ellened; s ha egy pár Yankee jelen van, bizonyos lehetsz benne, hogy mint az amerikai női erény Don Quixottjai rád fognak röffenni.

Mert a Yankee igen galant a nők iránt. Már az apa csak komornyikja fölnőtt lányainak: a többi férfi csak inasa. Dohányozni oly teremben, a hol nő csak keresztül is mehetne: fölségsértés. Ez még hagyján: hanem bagót rágni és folyvást köpködni, ebben semmi illetlenség. Kalapját le nem veszi egész nap, se otthon, se másutt: de ha nő lép be, kalapját azonnal lekapja. Ha a teli coupéba vagy omnibusba nő lép be: a Yankee — az igaz, hogy előbb másoknak integet, hogy keljenek föl, vagy szomszédját lábaszáránál húzgálja, hogy csináljon helyet: de végre maga is fölkel. Senki se hinné, ezen szokásra milyen büszke mindenikök; megvan győződve, hogy ezzel a gentlemanly viselet fogalmát teljesen kimerítette. Ellenben a nő a külhódolat e jeleitől úgy el van kaptva, hogy azt követeli is, s meg sem köszöni. Gyakran segítettem egészen tisztességesen öltözött nőt föl vagy le a kocsiból, kiadtam neki négy öt pakétáját: rám sem nézett, azt se mondta: »I thank You.« Átalán a mint Sardoux »Uncle Sam«-ja festi az amerikai társas modort, és typosokat: — abban némi költői túlzás van ugyan, de alapjában és lényegében mind az életből vett. s a valóságnak megfelel.

E szabad nevelés, e külhódolat csalékony jelei, e fölületes tudákos értelmi nevelés, — mind a mellett a közép és alsóbb osztálybeli nőnek ki nem elégítő helyzete, a városok női proletársága, — végre egy selejtes regényirodalom, mely éretlen társadalmi reform-eszméket penget: mind ez egy nagy zajú nőemancipationalis mozgalmat eredményezett, — melynek vajmi csekély gyakorlati célja van, mely ellenkezőleg a legbohóbb túlzások által teszi magát nevetségessé.

Tagadhatlan, hogy a nőnemnek is megvannak jogsérelmei s szenvedései, miken fölvilágosodott törvény-

hozás még könnyíthet. A nő többé nem rabszolga mint keleten; nincs örök kiskorúságra Ítéelve, mint a római törvény által; örökösödési jogai nincsenek többé a középkor feudális szempontjainak föláldozva. Európában,— sőt Amerikában is 1849 óta tetemes eltérés történt az addig dívott angol Common lawtól, és a nő egyéni birtokjoga elismertetett; a nő tulajdonáról férje beleegyezése nélkül való szabad rendelkezése vezérelvvé lőn a magánjogban: de egyrészt a zilált társadalmi viszonyok közt a férjhezmenetel ép oly nehéz, a mily nehéz az önálló megélhetés; másrészt a házasságban is nagyon kevés biztosságot talál a nő; s végre is mily kevéssé védheti a férfi brutalitása ellen a törvény! A törvény . . . melynek beleszólása a házi viszálykodásba a kék foltoknál kezdődik; a hol kék folt nincs a testen — ott, ámbár agyonkínzá lelkét, megtörte szívét egy embertelen férj . . . nincs bíró, ki a női martyriumot megakadályozhatná vagy megboszulná.

Egy szerencsétlensége az amerikai nőnek — az elválás könnyűsége. Némely állam törvényei tizen-négy okot számítanak föl, mik az elválást igazolják, más államokban pedig a bíró nincs is törvényekhez kötve, hanem belátása szerint mondja ki a házasság felbontását. És az ismétli házasság némely államban azonnal, másokban az ítélet után fél, egy vagy több év múlva lévén megengedve: a ki házasodni siet, oly államba költözik át, melynek törvényhozása szelidebb; előbbi nejét elhagyja gyermekeivel, vagy elveszi tőle gyermekeit. Bret Harte regényeiben megható képeit ecseteli az ily szerencsétlen nőknek, kik egy kézről a másikra kerülnek, sehol biztos tűzhelyt nem találnak, s gyermekeiket sem képesek el- és megtartani. Természetesen

megfordítva sok nő is akad, a ki könnyedén elhagyja férjét s gyermekeit, s megy másához s harmadikhoz; s ezen alakokat Bret Harte regényeiben találjuk híven lefestve. (The husbands of Mrs. Skaggs.) Helyesen jegyzi meg Jannot: »Mit nyer a nő azzal, hogy vasúti waggokban s más közhelyeken látszólagos s negélyezett tiszteletben részesíttetik? Mit használ leánykori szabadsága, ha majdan férje könnyű szerrel lerázhatja iránta levő kötelességeit?« s túl adhat rajta, ha megunta?

De mint mondtam, az emancipationalis mozgalom nem ilyen eszmék s törekvések körében mozog. A nők közhelyeken, meetingeken, clubbokban szónoklatokat tartanak a nők politikai jogairól; a férfikkal a közhivatalokban egyenlő osztozkodást sürgetnek; mások ezen is túl mennek, s azon érv alapján, hogy a nő finomabban organisált s élesebb elméjű a férfinnál: fölsőbbséget követelnek mindenben; azután jönnek a szerelem szabadságát követelők s hasonló dőreségek apostolnői.

És találkoznak excentricus írók is, kik ezen eszmét terjesztik, sőt egyes törvényhozások is foglalkoznak velők. Így Wyoming területe képviselő választási joggal ruházta föl őket; ezt tévé 1874-ben Jova állam is, sőt Massachusettsben — a legsolidabb régi államok egyike — csak az elnök döntő szavazata buktatta meg a képviselőházban tett hasonló indítványt.

Azt kérdi ezek után az olvasó: vájjon, milyen tehát a családi élet? minő az anya?

Általán elismert tény, hogy még e század elején a családi erkölcsök szigorúsága, patriarchalis élet, a nő és anya tisztelete — mely ma merő külformasággá fajult — általános volt; válóperek — a családi boldogságnak ezen statistikai kimutatásai — alig fordultak elő,

sőt némely államban még bíróság sem létezett, mely elé utaltattak volna.

Ma mindennap minden hírlapban olvashatók válóperek nyilvános tárgyalásai, a legapróbb, legbotránysabb részletekig. Connecticutban nyolcz házasságra esik egy válópör, Rhode Islandban tizennégyre, a nyugati államokban húszra. Minden lapban hirdetik magukat speciális ügyvédek, kiknek szakmáját »válópörök« képezik, s kik eldicsekszenek, hány válópört vittek szerencsésen keresztül! — Általán, ki amerikai lapokat olvas, rettentő fogalmat kap a házasi élet botránysairól, melyek közt nem ritka a mérgezések gyanúja, mely annál könnyebben talál hitelre, mert mérgegyanyagok szabadon árultatnak; a halottképlet hiányosságát s a tisztviselők megvesztegetését pedig mint lehetőséget föltenni, mind azok után, a miket Amerikáról tudunk: szintén meg lesz engedve.

A családi élet ziláltsága a társadalom ziláltságának következménye. Sok a nomád existencia, sok család folyton vándorol; pár évig éjszakon, megint néhány hónapig délen, majd végül valamely nyugati államban keresi szerencsáját. Ily helyzetben sok gyermek — nagy teher. Ezer más család pedig a külön háztartás költségeit nem bírván (a cselédek fizetése magas, követeléseik nagyok) boardinghouseban telepedik le, hol lakást, szolgálatot, ételmezést jutányos s szabott árakon kaphatni, s hol a nők s ifjú lányai egész nap semmi dolguk sem lévén, fauteuilekben heverve, vagy öltözködéssel s utcai sétákkal töltik tétlenül az időt; s így élnek évekkig más családokkal egy fedél alatt, egy asztalnál, közös »salon«-ban s állandó érintkezésben. Hogy ez a családi élet bensőségét lehetlenné teszi, az ifjúságra nagy veszélyek-

kel van összekötve — képzelhető, de mindennapi tapasztalás is bizonyítja.

Hivatalos adatok szerint a házasságok és gyermekszülések száma kevesbül.

Anyává lenni nem »fashionable«. De meg egy nagy dolgokra termett, a férfiakkal egyenjogú, tudós nőnek méltósága alatt is áll szülni, s gyermekek ápolásával bíbelődni. Ennélfogva — mint Dixon mondja; »házasság elleni társulatok, szabad-szerei, egyletek, anyaság-ellenes clubbok — rendes jelenségek.« (New-America).

A gyermekektől való félelem, s »a két gyermek-rendszer« oly általános, hogy már az ara kiköti vőlegényétől, hogy kettőnél több ne legyen; (mily szüzi szemérem egy — arától!) nevét mondták nekem Ph-ban egy hölgynek! ki ötszázezer dollár örököse, s azon föltétellel ment férjhez, hogy gyermeke ne legyen. — A gyermek-iszony nem retteg vissza a büntől sem. A lapokban állandó rovat az orvosok s főleg orvosnők körülbelül ily tartalmú hirdetései: »A mely nők gyermekeket óhajtanak kapni, vagy ellenkezőleg a kik nem kívánnak gyermeket: forduljanak N. N. gyakorlott orvoshoz; teljes titoktartás biztos.« Ez a legfényesebb üzlet. New-York legelegánsabb utcájában ily orvosnőnek van fényes palotája. Egész szomszédsága folyamodott a rendőrséghez ez asszony lakásának eltávolítása végett» mert üzlete nyilvános botrány, egész nap egymást érik háza előtt az equipagek; s nyílt titok, hogy ott mi történik. De nem bírnak semmit kivinni a nő ellen, mert a legbefolyásosabb családok, kiknek titkaiba avatott, pártfogolják.

Én nem hittem, mit Dixon, s más írók műveiben e tárgyról olvastam, míg Amerikában ezeknek igazságáról

meg nem győződtem; mert hisz ezek mind hivatalosan constatált dolgok. Egy kitűnő orvos munkájában (On criminal abortion by H. L. B. Philadelphia 1874) ezeket olvashatni: »Pirulunk elgondolván, hogy ezen országban, falvainkban, magában e városban, hol föltevésünk szerint a keresztény vallás, a tudomány, az erkölcsiség oly nagy befolyást gyakorolnak ... még is találkoznak férfiak és nők, kik lelkiismeretüket s kezeiket ártatlan, még meg sem született gyermekek vérébe mártják! Az erkölcsi érzék oly mélyre süllyedt, és a tudatlanság az illetők közt oly nagy, hogy nem csak nem vonakodnak, hanem örömmel készek e bűnt elkövetni. A férjezett nők is ezen véglethez folyamodnak, hogy a családi zavar s pénzköltekezés elől szabaduljanak. Ez aljasság nem csak az alsó osztályokban honos; hanem a jól nevelt magasabb osztályokban is dívik; és oly különben kifogáson fölül álló, nők által is gyakoroltatik, kik már meglevő gyermekeik iránt szeretetteljes anyák.« Számos nő kora elvénülésének, s physikai elsatnyulásuknak, sok halál-estnek is oka itt keresendő.

New-York állam egészségügyi bizottságának 1870. évi jelentésében olvasható, hogy New-York városában az arány eredeti amerikaiak és idegenek közt úgy áll mint 557: 447-hez százanként. Elhal pedig száztól 64 amerikai, 36 idegen. Ugyanazon évben 14,524 született gyermekből 2553 amerikaiaktól, 2298. amerikaiaktól s idegenektől vegyest, de 9282 idegenektől származott. Rhode Islandban 100 amerikaiira esik évenként két újdonszülött: ellenben 100 idegenre hat.

Ezek után már meg nem lepő azon tény, hogy a tulajdonképi amerikai faj nem szaporodik, hanem fogy; s hogy Amerika népessége e szerint már csak a nem

amerikai települtek és a bevándorlás által szaporodik; és nem is nagyon merész Dixon azon állítása, hogy az anglo-amerikai faj ki fog veszni.

VII. FEJEZET.

Nevelés. Társas műveltség. Egyenlőség. A művészetek.

Nevelés, education, Erziehung: — ez a kitétel az amerikai szótárban nem található. Fogalma nem létezik. Minden társadalmilag megülledett nemzetenél kifejlődik egyéb tulajdonainak megfelelő saját társas életi codex, bizonyos conventionalis szokások, s érintkezési modor, melyben a gyermek öntudatlanul nő föl, melyet észrevétlenül sajátít el; s mely az egész társadalmat áthatja; s azért nemzeti nevelésnek mondható.

Ez annyira hiányoz az amerikai népnél, hogy saját Íróik vitatkoznak a fölött is: vájjon van-e általán amerikai nemzeti jellem? És ezt eléggé megmagyarázza azon körülmény: hogy a csekély számú tulajdonképi anglo-amerikai nép-elemre ráoltatott egy sokkal számosabb vegyes eredetű nép-elem, mintsem, hogy az ezt assimilálni képes lett volna. A lakosság száz év alatt három millióról 40 millióra szaporodott; de legcsekélyebb részben az eredetinek sokasodása által, hanem túlnyomólag folytonos tömeges és mai napig tartó bevándorlás által, melyben a világ minden nemzete vett részt.

Az igaz, hogy az anglo-amerikai jelleg, mint legerősebb, lassankint rátapad a többiekre; valamint az

angol nyelv is rájuk ragad; és bizonyos külsőségek is hamar elsajátíttatnak, legalább a városi elemek által; de ezek mindössze csak »shablont« képeznek, mely szerint mindenki mozog, a nélkül hogy benseje átalakulna; s e shablon olyforma mint a katonai »réglement«, melyet az illető, míg a sorban van, híven követ: de azon kívül egyéniségét illetetlenül tartja meg. De nemzeti érzület és gondolkozás, nemzeti jellem, — s ennek kiindulási pontja: nemzeti nevelés nem létezik. Az irlandi, a német, a hollandi, a néger, (!) s az anglo-amerikai még egymástói egészben s apró részletekben különböző néptömbek. »Mixture« —úgymond Colonel Anderson — »remains a mixture and cannot combine in a living whole;« — keverék — keverék marad; s nem olvadhat össze élő egészszé. (Calacxy 1876. june.)

A nemzeti nevelés keretében azonban tág tere van különböző családi, igazi nevén: anyai nevelésnek, mely ismét osztályok szerint különböző; s többé-kevésbé egyéni színezetet ad. Nem szerencse, ha valakit egyéni nevelése magasan túl emel az átlagos nemzeti nevelés színvonalán. Minél idegenebb a közérzület irányában: annál kellemetlenebb lesz állása a polgári életben. Meg is lelhető minden országban a törekvés az ebbeli összhangot megtartani, vagy — legalább színlelni.

De ezen családi s anyai nevelés színvonala mily alantias: képzelhetni arról, mit a nők míveltségi s erkölcsi állapotáról tudunk; képzelhetni továbbá, megfontolván: hány ezer család él nomád életet, és hogy a bevándorló tömegek sem hoznak sok míveltséget magukkal, hanem legjobb esetben is »nyers« erőt; és végre, hogy az amerikai nép nagyban és egészben anyagi léteinek megállapítását tekinti főcéljának, — s mívelődési s tu-

dományos iránya, melyen tagadhatlanul csodás magasztot ért el, egyoldalún realistikus; mit John Stuart Mill találón fejezett ki, mondván: »The life of the whole of the one sex is devoted to dollar hunting, and of the other to breeding dollar hunters.« (Az egyik nem egész életét a dollárhajhászatnak szenteli; a másik nem: dollárhajhászok nevelésének.) Nem én vagyok az első — úgymond más angol író — »kit e köztársaságokéul túrájának némi plebejus, durva anyagisága, s prózai józansága megdöbbsent.«

Az amerikainak minden mozdulata olyan, mint a ki falakat dönt le, s embereket gázol el, csakhogy célhoz jusson; és e cél: vagyon-szerzés. Ó mindig siet; neki soha sincs ideje észrevenni embertársát; eszmélni annak jogaira; vagy illemre. Különösen jellemző a fiataltság; a 12—17 év közötti fiúk; ezen borjúkorban legkevésbé szeretetre méltók másutt is; de a legvásottabb európai fiú valóságos salon-alak ilyen yankee fiúhoz képest, otthon is, de főleg közhelyeken; hogy dulakodik, lökdös, mások lábára hág, köpköd: mulatság látni; szülei pedig észre se veszik; mert amerikai szabad nevelés tulajdonkép nem nevelés. De a megnőttek is, férfiak asszonyok sans géneje is föltűnő. Életemben ötven év alatt nem nyúltak annyiszor testemhez, mint Amerikában három hónap alatt. Ha valaki eléd akar lépni, vagy melletted elmenni, vagy melléd ülni: nem szól, nem kér bocsánatot, hanem meglök; elől, hátul, válladon, hátadon, mellben, oldalt, a hogy keze ügyébe esik. Ha leteszed melléd újságodat, vagy könyvedet: más elviszi, szó nélkül; vissza hozza, vagy nem hozza, hanem leteszi másutt. Táskádat leteszi az ülőhelyről, és számolynak veszi lába alá. Ha nagyon nyájas akar

lenni: óraláncodat veszi kezébe, s latolgatja. Szájából kiveszi szemed előtt a bagót, körülötted úgy köpdös; azt se tudod hova rejtse lábadat. — De mind ebben semmi sértő szándéka. Te épen úgy bánhatsz vele, s nem fogja neheztelni.

Jobb modor — kivételes; és a hol nyomára akadsz, meg lehetsz győződve, hogy a régibb államok régibb családainak sarjadékával van dolgod, ki vagyont nem szerzette, hanem harmadik nemzedékben örökölte. Valódi gentleman alig található — a katonatiszteken kívül. Ezeknek őszinte nyílt arcán, fesztelen mondorán látni, hogy nem függenek a nép kegyétől, a választástól, nem kell. népszerűsködniök: állásuk az egyetlen, a mely az amerikai demokracia ingó fővenyén kívül áll, és rendületlen pályájuk az egyetlen, melynek nem a pénzszerzés, hanem férfi kötelesség és becsület képezi végcélját.

A minő emberi s kielégítő látmány különben az osztályok egyenlősége, mely az amerikai társadalmat jellemzi: oly nyomasztó minden míveltebb kedélyű egyénre nézve az egyenlőség oda irányulása, hogy elnyomjon minden finomabb jelenséget, minden nemesebb lendületet, s minden önálló jellemet: mert nem emeli föl a tömeget a míveltebb fölső osztályokhoz: hanem lenyomja ezeket a tömeg alacsony színvonalára . . . Ezen irány pedig politikai intézményei következtében hatalmasodott el; mint azt másutt már kifejtettük.

Az erkölcsi s szellemi sekély színvonalon nem csoda, ha a nép Amerikában tulajdonkép nem tisztel, nem becsül semmit és senkit, mint a vagyont, és a pénzes embert. Hogyan szerezte? nem kérdi. De van neki! Ezt becsüli, ő sem óhajt egyebet. Ha az idegen, az utazó némileg megbecsültetni akar ismeretlenképen

is: húzzon föl és minél több drága gyűrűt, óraláncot, gyémánt-inggombokat, mint az amerikai. Valamint az oláh paraszt egykor a szolgabíró háza előtt levette kalapját: oly áhítatos tisztelettel néz az amerikai polgár egy gazdag ember palotájárás büszkén emlegeti az idegen előtt, hogy mennyi millionár lakik az ő városában; s ki hány milliót ér!

Különben az amerikai alsó osztály politikai befolyása tudatában főnhordja fejét. Ha azzal a millionárral az utcán vagy közhelyeken találkozik, kinek palotáját pár perccel előbb bámulva nézegette — röviden üdvözlő, kalapját érintve, s kezet nyújt neki; illetőleg megrázza annak kezét, melyet az el nem mulaszt oda nyújtani. Ez általános szokás. A piszkos ingben munkába menő szegény, egyenjogúság érzetében szorít kezet a bankárral, polgármesterrel, senatorral, presidenssel, akárhol találkoznak. Sok gazdag embernek nehezeére esik legyőznie dölyfét; s alig várja, hogy ismét bepakoljon, s vagy fél évre Európába menekülhessen e toladó mob elől! Sok szegény iparos, midőn elvál a millióártól, kivel »shakehand«-je volt, gondolja magában; »te gazember«; a másik pedig: »te szemtelen koldus«. Egyáltalán sok ezen egyenlőségi, s szívélyességi látszatban — a komödia — sok a durva tiszteletlenség; kevés a valódi önbecsérzet, a személyes méltóság; legtöbb pedig benne a — korteskedés. Azonban azon lakáj-szerű alázatosság sem nagyon kellemes látmány, mely Európában, s főleg Németországban, és saját hazánkban is a polgári osztályok viseletét — a született aristokratia vagy magas Beamterthum irányában még máig is jellemzi. Különösen pedig nem ártana ha a magyar aristokrata családok 16—20 éves csemetéi néhány hónapi, sőt évi körútra küldetnének Amerikába, de nem nagyon sok pénzzel . . . hogy ezen

demokratikus érintkezésekből megtanulják, hogy nem a bárói és grófi cím, hanem a kiváló műveltség ad címet arra, hogy a társaság különös megbecsüléssel kitüntessen . . . Mert bármi nyers modor uralkodik általán az amerikai társas s köz érintkezéseiben; még is tapasztaltam, hogy ha a tisztességesebb osztályokban észreveszik valakinek magasabb műveltségi állását: igyekeznek irányában tiszteletöket is tanúsítani.

Mindazonáltal e külsőleges demokratizmus alatt erős aristokratiai hajlamok is rejlenek; melyek néha igen grottesk alakban nyilvánulnak. Azon családok, melyek eredetileg az első telepítőkhöz tartoznak, s magas angol aristokratia saljait képezték, és mindaddig békében és hadban vezérszerepet játszottak, míg a demokrata áradat el nem temette, de vagyonukat generációkon át megőrzék; azon családok, kiknek fejei a függetlenségi harc hősei között neveztetnek; de újabb családok is, kiknek vagyona már két-három nemzedék örökségét képezi, s gyermekei ennél fogva finomabb nevelésben részesültek, a kik jobb társaságban mozognak: megannyi címtelen, de tettleges aristokratiai fokozatot képviselnek, kik utcán, s közhelyeken hódolnak ugyan az egyenlőségnek; de kerülik a politikai pályát, s teljesen visszavonulnak a közügyektől; mert vagy büszkébbek, semhogy a nép kegyét hajhászák; vagy gyengédebb becsületérzéssel bírnak, semhogy magukat naponkint az ellenpárt lapjaiban csalóknak, tolvajoknak címeztessék, s a gyakran legaljasabb rágalmaknak kitegyék, mire bizton számíthatnak, mihelyt becsvágyukat a politikai pályán akarják érvényesíteni; ezek külsőleg hódolnak ugyan az egyenlőséggel Amerikában együttjáró nyers modornak: de házuk küszöbén belől aristokratikus önérzettel zárkóznak el minden

plebejus érintkezés elől; és csak kevés rokon elemmel társalognak.

Ez természetes, és érthető; nevetségesek csak a parvenuek, a fölkaponcok aristokratiai velleitásai.

New-Yorkban szemembe tűnt egy utcai bolt fölirata »Heraldic Office«. Heraldikai iroda. Naivságomban azt hittem, hogy egy tudományos heraldikai intézet irodája. Azután tudtam meg, hogy ez tulajdonkép oly üzlet, hol családi leszármazási táblák, családfák és címerek rendelhetők meg. Ki által? Az által a kinek tetszik. Az alkotmány szerint a törvényhozás sincs jogosítva nemesi címeket vagy címereket osztogatni; nem is történik; bárói vagy grófi címeket társalgásban csak az idegeneknek adják meg. Azonban nem vetnék meg, ha használni lehetne; — mert azon hiúság alól, mely az embert ösztönzi hasonmásai közül valamiképen kiválni — az amerikai demokrata sincs kivéve. Az a napszámosból, hordárból, kocsmárosból, csizmatisztóból lett millionár, ki saját equipage-án jár, nem elégszik meg egyszerű hintójával, hanem szeretne annak ajtaján, valamint látogató jegyén is valami címet látni. Ha ambíciója nagyobb, akkor vágyai oda irányulnak, hogy családját azon régi kétségtelenül nemes eredetű angol családokkal hozza vérbeli összeköttetésbe, kik az első települőkkel jöttek be, vagy legalább a kiknek valamely sarja már a szabadság-háború történetében emlegettetik. Elmegy tehát a heraldic Officebe.

»Uraim! én címet akarok magamnak festetni! Készítsenek nekem néhány rajzot választásra. Az én nevem Myer; azt hiszem, volt egykor valami híres Myer, tábornok vagy governor, önöknek kell azt tudni. Én annak unokája vagyok; és ezt szeretném kimutatni.«

»All right« — úgymond a kereskedő; »ha az úr csak egyszerű nemesi címet óhajt: annak színezett rajza 100 dollár. Hanem ha ön az »illustrious« Myerrel akarja összekötni családfáját, ez sok tanulmányt föltételez; de jót állunk róla, hogy sikerülni fog: hanem ennek az ára 600 dollár.«

»Ezt akarom, igen is. Hatszáz dollár Jonathan Myemek nem pénz.« Pár hét múlva Mr. Myernek pompásan színezett címere van kocsiajtáján; egy buffalo feje, melyet egy soha nem létezett ős Myer szarvánál fog, tetején három vagy öt, vagy akár 10 cifra agancsú korona. Ezt akárki megteheti ha pénze van s öröme telik benne; nem is ütközik meg rajta senki.

Az osztályok egyenlőségét szembetűnővé teszi Amerikában az, hogy a szegényebb osztályok, munkások és napszámosok is láthatólag törekszenek tiszta sőt tisztességes ruhában járni. Ha munkaközben föltűrt ingujjakkal, vagy szennyes blouseban látjuk is: szünet után, mikor ebédre megy, leveti azt, s tisztességesen öltözik, mert ő minden társaságban egyenjogú, s mint olyan is akar megjelenni. Ez a társadalmi egyenlőség egyik üdvös következménye. Meg kell vallanom, hogy európai városokban, minél inkább közeledünk kelet felé, és szembetűnőleg Budapesten már a közép sorsúak is ritkán tűnnek ki tisztaság által, és az egyheti ingviselés még uralkodó elvül látszik divatozni; de az alsó osztályúak épenséggel szennyesek, s rongyokba burkoltak: s tapasztalásból mondhatom, hogy ennek fő oka az, mert a mi népünk szerzeménye javát eleszi és eliszsza; míg a német, francia, olasz, amerikai oly súlyt helyez küljelenségére, hogy ennek kedvéért az étel-italból sokat megvon magától. Párisban, Bécsben, Berlinben, Amerika

bármely nagyobb városában a legfínnyásabb ember is beülhet a tramway-kocsiba, vagy omnibusba, s ritkán fog találni olyan egyénre, kinek szomszédságától saját tisztaságát féltenie kellene. Budapesten az ellenkező képezi a kivételes esetet.

Másik tényezője annak, hogy az egyenlőség Amerikában a közhelyeken oly szembetűnőn nyilvánul, ott rejlik, hogy a népoktatás általános, s a legszegényebb osztályok is részesülnek benne, mert ingyenes és kötelező; s népiskolák a legcsekélyebb községekben is találhatóak. Itt ugyan írni, olvasni, számolni megtanul mindenki; a vallásoktatásról pedig az illető felekezetek buzgón gondoskodnak, missiók, szentbeszéddek, biblia-osztogatások s a t. által. A nép nagy tömege tehát az oktatásnak egyenlő színvonalán áll. Az igaz, hogy e színvonal nem magas; és a tudományos kiképzés aránylag csekély számra terjed ki. A vagyonosabb közép osztály fiai is legfőleg 14—15 éves korukig járnak iskolába: aztán nem fér már bőrébe: önálló akar lenni; üzletbe megy mint tanonc, vagy maga vállalkozik a mire képes; azután elmerül a businessben s többé nem tanul. A szellemi kiképzés, magasabb műveltség, tudomány nagyon kis körre szorítkozik.

A szellemi fényűzés: a szépművészetek ápolása még nagyon kezdetleges. A színművészet nagyrészt Európa nyomaiban jár; a drámában Shakespeare az uralkodó; s a hazai színművészek törekednek hőseit illőleg képviselni. Az amerikai dráma a faubourg közönség színvonalán álló sensationális nemű. Alig lelni egy-két városban európai újabb színházakhoz — nagyság, műízlés, célszerű építészet vagy elegancia tekintetében távolról is hasonlítható színházakat. Nem is tartozik

a színművészet a nép napi szükségei közé; legfőlebb valamely vándor virtuóz s európai hírnű színész vagy énekes gyakorol erősebb vonzerőt. A nagy közönség beéri az apró színházakkal, minstrelssekkel, s ezeknek bohózataival.

Zenéhez hiányoz az érzék, mint az angol fajnál általán. A zene-imádat Amerikában a legmulatságosabb észleletekhez tartozik. Eldoradója az már nagy híre szert tett európai virtuózoknak, mert a concertírozás, vagy színházi föllépés hihetetlenül megfizettetik; s a siker nem nagy erőlködésbe kerül; a kritika pedig vagy naiv, vagy megvásárolható. Az építészet legnagyobb műveiben mik láthatók, még semmi nyoma az eredetiségnek; egy a népből, az égalyi s országviszonyokból kifejlődő stylnek. A régibb nyilvános épületekben a római vagy görög alakzat szolgálai utánzása; másutt a legkülönbözőbbek egybetákolása. New-York bizarr templomai közt van egy góth templom a fifth avenuen, melynek támoszlopa egy vonalban a homlokzattal, rádől a sekrestye tornyára ... és így tovább.

A mi a festészetet illeti: Amerikában sok a kitűnő olasz, német, hollandi, spanyol művésztől eredő kép; még sokkal több — eredetinek tartott drágán fizetett rősz copia; van sok képgyűjtemény a nagy városokban, kivált New-Yorkban és Bostonban; többnyire egyes gazdag polgárok által ajándékozott magán gyűjtemény egybeállítása: de egész Amerikában s a műszeretéről híres Bostonban sincs máig is, egy festő iskolának alapul s tanulmányul szolgáló, rendszeresen, nemzeti s történeti iskolák szerint beosztott képtár.

Idő kell ahhoz, míg a népszellem olyan irányt veend, mely a finomabb szellemi műveltségnek kedvez, a műér-

zékét kifejti, s a népet azon eszményi magaslatra emeli, hogy az a művészetek ápolásához ne csak dollárokkal, hanem értelemmel s Ítéző képességgel járulhasson.

VIII. FEJEZET.

Amerikai életmód, háztartás, cselédek, temperance.

A britt és az amerikai angol közt physikumát tekintve is nagy a különbség, melyet megközelítőleg fejez ki azoknak a képes élclapokból ismeretes typusa. John Bull közép termetű, tömör, vaskos izmú, gömbölyű, húsos képű, erőteljes, nyugodt lelket mutató, csaknem kedélyes alak, s többnyire verhenyeges szőke. Ellenben a Yankee hórihorgas, lócláblú, sovány, hosszúdad arcú, melyet hegyes szakál még hosszabbá tesz, szűkmellű, csaknem beteges kinézésű nervosus egyéniség, s többnyire barna. Így rajzolják őket, és egészben találón.

Az amerikaiak régi hazájokból hozott sok szokást, sok életrendi szabályt, melyek Angliában okszerűek voltak, megtartottak; ámbár Amerikában szemlátomást oktalanok. Az égály különbségére legkevésbé sem eszmélnék. Mert Anglia borult ege alatt, nedves levegőjében, és télen-nyáron mérsékelt égalya mellett célszerű sötét színű kelmékben járni, s gyapjú-inget hordani: azt teszik Amerikában is, hol a száraz levegőben a test kigőzölgése magától is hirtelen elpárolog, tehát gyapjú-ingre szükség nincs, hol az égető nap hevében a sötét kelmék kétszeres hőséget fejtenek ki: ők még sem hor-

danak világos öltözéket, s a hideg fürdőket is ép oly kevéssé használják. A sok iskoláztatás dacára, az efféle elemi physikai igazságokról fogalmok sincs.

Az étkezés módját s lényegét szintén megtartották, ss a mit változtattak rajta: azzal még rontottak. Az amerikai étkezés, mondhatni, az angolnak caricaturája. Magából értetődik, hogy egy ország étkezési rendjét, táplálkozása minőségét sehol sem helyes hotelek s kocsmák után ítélni meg. A hotelek és restaurantok non plus ultrája kétségtelenül Párisban van: de mind a mellett a legfinomabb párisi restaurant konyháján minden tekintetben túl tesz egy gazdag és szakértő magánzónak házi konyhája; sőt a középosztály vagyonos házaiban is az étkezés ízletessége, egészséges tápláló volta túl tesz még oly finom restauranton is. Csak kissé tovább kell Párisban időzni, hogy a hotelek diner-ivel jóllakják, amazokét pedig becsülni tanulja az ember.

Így, sőt még inkább kell Amerikában is megkülönböztetni e kettőt. Annál inkább, mert New-York, Chicago, San-Francisco, s még egy-két főváros egyes hóteleit kivéve, — az étkezés egész Amerikában közhelyeken — csaknem kritikán alóli: nem az eledel anyaga miatt, mert hisz jó marha, juh, borjú hús, szárnyas állat, zöldség majd mindenütt kapható: de a készítés és felszolgálás elront mindent.

Képzelnél egy hotel-ebédlőt, hol egy—két száz ember egy időben eszik; és abban félig tunya, félig értelmetlen szerecsen pincéreket, — kettenként 10—12 vendégre! A mint bejössz a terembe: egy szerecsen, mintha beléd szeretett volna, karjával integet, hogy az ő asztalához jér; oda tolja alád a széket; s oda kell leülnöd, akár tetszik a hely, vagy az asztalnál levő társaság,

akár nem. Az amerikai gépileg, leül. Elsőben is nagy poharat tesznek eléd, tele jéggel; aztán étlapot ad kezébe a szerezcsen, s ha nincs épen dolga: bevárja mit rendelsz; ha sok a vendég, nem vár, hanem elszalad, s tíz percig nem látod. Ha tán hirtelenében levest rendeltél nála: akkor el is hozza tíz perc múlva; addig az étlapot tanulmányozod. Van rajta legalább 150—200 étel megnevezve; sült, főtt, párolt, hal, hús, húsféle főzelék, zöldség, saucék, tészták, — egész szakácskönyv. Hanem az a sok név tetteleg nagyon kevésre reducálendő. Eleinte én is oly naiv voltam, hogy választottam valami ételt, s rendeltem. De nagy hamar rájöttem, hogy azt hoz a fekete ördög, a mit akar; azaz minden vendégnek ugyanazt hozza, s hogy legcélszerűbb neki egynegyed vagy fél dollárt nyomni a kezébe: akkor hoz minden a konyhában s kamrában lelhető eledelt, míg csak meg nem parancsolod neki, hogy többet már ne hozzon.

De milyen e fölszolgálat!? Minden pincér nagy fátalcával jó a konyhából, a tálca telerakva 3—4—8 vendégnek való ételekkel; egyszerre mind le nem dobhatja, tehát csak egymásután jó egyhez-egyhez; s némelyik várhat, csak győzze türelemmel. De ha végre hozzád jön: elkezdi rakni eléd az apró csészéket, s tányérkákat tucat számra; az elsón van egy darab roastbeef, a másikon egy darab borjúszelet, a harmadikon vese, a negyedikén sült csirke, az ötödiken főtt hal, mindig ugyanazon pép forma fehér mártással, a hatodikon, hetedikén, tizediken burgonya, zöldborsó, főtt paradicsom, nyers paradicsom, uborka, kukorica kása tejben, riskása: mindez már félig hidegen jó a konyhából, s miután egyszerre le nem nyelheted, teljesen kihűl míg rá kerül a sor. A húsok kemények, szárazak, elsültek; a ragout és már-

tások égetőn fűszeresek; a zöldség félig nyers. Aztán hoz a szerezsen hatféle tortát, s pástétomot: miket minden ember — az angolok kivételével — tragantnak tartanak; végre a gyümölcs és sajt, gyakran ez az egyedül ehető eledel.

Mindez magán házakban másként van. Amerikában mindenütt jó húsokat kapni; s készítésök magán házakban, ha nem is olyan változatos mint nálunk, többnyire egyszerűen saját nedvében sült, de ízletes. Hozzá mindig sült, főtt vagy bármiféle burgonya; zöldbab vagy borsó, nem berántva, csak lepárolva és kevés vajjal föleresztve; saláták-ecet és olaj nélkül, vagy néha azzal is; egy hal, egyféle hús zöldség kíséretében, azután nehéz tészták, jeges tejhab, fagyalt, gyümölcs: ez rendesen a családi ebéd összes tartalma.

A legnagyobb esztelenség azonban az étkezés beosztásában van. Fő étkezés reggel 7—8 tájban közvetlenül a fölkelés után tartatik. Ezen reggelinél adatik a legjobb darab sült hús, roastbeef, muttonchop, birkacomb, cotelettek stb.; s a lunchnél s öt-hat órakor szokásos ebédnél, már csak szárnyas állat s efféle könnyebb hús fordul elő; a mi természetes is, mert a ki reggeli 8-kor, s délben vagy 1—2 órakor jóllakott hússal s nehéz étellekkel: az esti hatkor nem bírhat oly élénk étvágygyal, hogy formyszerű ebédre volna szüksége.

Azokban a reggeli nem áll csak egy húsféléből; ahhoz járul néhány tojás, pörkölt szalonna, füstölt sonka, burgonya, vajas kenyér, tejes kása, vörös répa, nyers paradicsom, nyers uborka, kukoricamálé-forma pogácsa és élesztős kalács, mind a kettő frissen sültve, s azon forrón: ez magában képes gyomorráknak vetni meg alapját.

E kora reggelizés képtelensége ellen sokat írtak már amerikai orvosok és szellemdús tárcaírók, és sok magánember is zúgolódik ellene, de nem képes magát az általános szokás, a »shablon« alól felszabadítani. A háztartást megzavarja az, hogy a cselédeknek egy órával előbb kell fölkelni, hirtelen sütni, főzni, teríteni. A reggelihez a család egybegyűl; nőknek, lányoknak gyorsan föl kell öltözni; a férfiak csak kapkodva hirtele- nében falnak be mindent, eszük már a nap üzleti teen- dőin jár és sietnek az omnibusra; a nők alig isznak pár kanál kávét vagy theát; tulajdonkép étvágygyal senki sem eszik, a gyomor még az éjjeli álmától bágyadt; vagyonos házakban a föltálat ételek kétharmad része ismét kikerül a konyhába; a legszebb hús a cselédeknek marad, sőt ezek sem bírják megenni s rendszerint sze- gényeknek osztogatják. Gondos háziasszony legalább a szép juhcombot vagy roastbeefet menti meg, s aztán az hidegen szolgáltatik föl a lunchhoz s ebédhez, mely lényegileg nem különbözik a reggelitől. Mindehhez iszik jeges tejet, jeges vizet, ritkán jó bort, gyakran nap- közben pálinkát.

Az amerikai tehát gyakran és sokat eszik, de roszúl táplálkozik. Nem csoda, ha sovány, ideges és gyenge. Folytonos indigestióban szenved, s folyvást magával hordja és szedi magába a morrison pilulákat s minden- nemű hashajtó szereket, míg gyomrát s beleit teljesen tönkre tette. Ha az olvasztó szerek véletlenül nagyon erősen hatnak: akkor ellenmértül szolgál a whisky.

Érdekes az uraság és cselédek közti viszonyt ész- lelteni, az egyenlőség és demokratia ezen hazájában. Két ok van, a miért a cselédet jobban kell megbecsülnie a munkaadónak: az egyik az, hogy az alsó osztály is át

van hatva polgári egyenjogúsága érzetétől; másik ok — a cseléd, főleg női cselédek hiánya, melyet már említék. Ezeknek legnagyobb része négerrek vagy irlandiak, kik még folyvást nagy számmal vándorolnak be; — végre az utolsó években nagyon elterjedtek a chinaiak, kik mint szakácsok, ruhamosók, tisztogatók, szóval minden finomabb házi munkában igen ügyesek. A néger jó kocsinak, groomnak s félig heverő házi szolgának.

A ház asszonya keres szakácsnőt: jelentkezik egy; bejő tisztességesen öltözve, kalappal fején, s kínálva vagy kínálás nélkül leül a fauteuillebe vagy pamlagra s úgy alkudozik az asszonynyal; megnézi szobáját — külön szobájának kell lenni, — megvizsgálja az ágyát, s ha megvan elégedve s beszélődik: illő tisztelettel viseltetik asszonya iránt; s talán kevésbé goromba, mint nálunk, hol, hogy igazságosak legyünk, az úrnő nem ritkán vetélkedik a cseléddel gorombaságban. Fizetése egy szobaleánynak 12—18, a szakácsnének 20—30 dollár havonkint.

A »temperance« mozgalom, a mérsékleti társulatok szintén az angol és az amerikai társasélet különlegességeihez tartoznak. A szeszes italok szabad kimérése s eltiltása vagy legalább korlátozása ügyében, — s az azoknak élvezetéről való önkéntes lemondás végett nagy társadalmi izgatás van állandó folyamban. Az angol faj furcsaságai közé, mik a különben elfajzott amerikai angolon tapadtak, tartozik az is, hogy az ivásban nem tud mértéket tartani. Százezeren megállják, hogy hosszú éveken át egy csöpp szeszt se vegyenek ajkaikra semmiféle alakban. De ezeknek fele olyan, hogy ha egyszer véletlenül egyet iszik, mint a vért szagolt vadállat, előbb nem hágy fel vele, míg teljesen meg nem részegszik. És

pedig e féktelenség nem csak az alsó vagy kevésbé művelt középosztályt jellemzi, alóla nem ment a műveltebb egyén is. Tehát a faj sajátsága. És így indokolni s helyeselni lehet, hogy a »temperance society«-k nem elégszenek meg azzal, hogy mérsékletet javasolnak s prédikálnak: hanem oly rendszabályokat erőszakolnak, melyek a szeszes italokat a forgalomból absolute kizárják. A mozgalom fő tényezői egyes buzgó emberbarátokon kívül, főképen a papok és a nők, és miután a vasárnap szigorú ünneplése, kényszerű templomlátogatás, mindenemű mulatóhelyek s korcsmák zárva tartása, nem elég hathatós eszközük; sőt ellenkezőleg valószínű, hogy az unalomra kárhozott ember kétségbeesésében ivásra adja magát: a jámborok némely állam congressusánál oly törvény hozatalát szorgalmazzák, melynél fogva a bor és pálinka teljesen eltiltatnék. New-Yorkban nem rég methodista papok vezetése alatt, néhány ezer asszonyból álló processio szent zsoltárokat énekelve és esdekelve járult nem rég a congressus elé; és az ily demonstratiók gyakoriak, sőt a temperancenek vannak olyan fanatikusai is, mint Ha van methodista püspök, ki fegyverre hívja a két ellenpártot, mert e nagy kérdés — a pálinkaivás vagy nemivás eldöntésétől függ Amerika, sőt a kereszténység fönnállása vagy bukása. »A mily bizonyos, hogy itt állok, úgy fog a pálinkaüveg elleni háború vérrrel vívatni, s akkor fog ez országban a szabadság valósággá válni, s minden fiatal ember s ifjú asszony békében élni e hazában.« Az államhatalom azonban eddig eleget vélt tenni a vasárnap ünnepeletése fölött örködvén, s a részeg embereket az utcákról gondosan fölszedvén: a mi azonban nem elég. Ellenben a társadalmi téren gyakorolt nyomás, mely például ele-

gendő arra, hogy New-Yorkban is a legnagyobb mulatóhelyeken vasárnap szeszes italt mérni nem mernek, boszantja a tisztesebb osztályokat is; s a személyes szabadságot oly mérvben korlátozza, hogy azt — Amerikán kívül — sehol el nem tűrnék.

Szeszes italok mértékletes használata az amerikai égaly alatt, kivált sok helyen rász lévén a víz, egészségi szempontból sem föltétlenül kárhuzatos. De az erőszakolás és abszolút tilalmak helyett célszerűbb volna az egészségrendőri közigazgatásnak arra terjeszteni ki figyelmét, hogy a szegény nép, a velejét megzavaró, idegeit fölizgató mérges keverékek helyett — mik ma bor, sör és pálinkák neve alatt árultatnak — egészséges szeszes italokat kaphasson közhelyeken; továbbá nem arra kell kényszeríteni a népet, hogy puritán mogorvasággal legyen kénytelen átunni az egész vasárnapot, hanem hogy ha délelőtt a templomban meghallgatta az egyházi beszédet, s lelkét egy pillanatra fölemelte a földi élet salakjából az örökkévalóság magasabb régióiba: délután legyen alkalma ártatlan szórakozást találni, zenét, színelőadásokat, állatkerteket, oktató mulattató látványokat; de a mi végre is fő dolog: a nép nevelése, — nem kell a csak megélhetéséért küzdő, az egyedül pénzcsinálásba merült barbárrá lesülyedni engedni, hanem kifejtteni benne az élet nemesebb élvei iránti érzéket is.

IX. FEJEZET.

Az indián, a néger és a chinai kérdés.

1. Az indiánok.

A washingtoni kormány politikája az indián törzsek irányában, ha ugyan politika névre méltó, általában egyedül a megoldás lehetetlenségének tudata által diétáit halasztgatás és az alkalmi »expediensek« politikájának nevezhető. A leggyávább s legszivtelenebb politika, mely Amerikának sok ártatlan vérébe s igen sok pénzébe kerül, s mely csak az utolsó indiánus kiirtásával fog véget érhetni.

Mint már fentebb érintém, a legyőzött s csekély töredékig megtizedelt törzsek oly területekről, melyeket az amerikaiak a »civilisatiónak« lefoglalni, népesíteni, művelni indultak, többnyire kétoldalú szerződések alapján elvonultak beljebb a pusztaságba, s a még talán fehérek által nem is látott, nem ismert hegyek közé. Ezen területek demarcationális vonalai, úgy a hogy megjelöltetnek; s az indiánoknak kizárólag »reservált területek«-nek (reservation) nyilvánítatnak, hol fehéreknek nem szabad letelepedni az ő beleegyezésük nélkül, kivéve a washingtoni kormány ügynökeit, kik közte és a reservation lakó indiánok közt a közvetítő személyt képezik, s indian-agentnek neveztetnek. Tekintet volt mindenkor arra, hogy e területek terjedelmesek legyenek, s a »buffalo« számára elegendő prairie biztosítsa a vadászatot; a mennyiben pedig ez nem volna elegendő az indiánok élete főtartására: a washingtoni kormány biztosít és ad

ingyen az illető törzsnek mindaddig, míg a bőket fönn tartja, évenként ennyi és ennyi adag húst, rizst, bőröket, gyapot és szőr takarókat, ruhaneműeket, csizmát stb. A szerződés kivitelére s az adományok kiosztására kormánybiztosok neveztetnek ki.

Ezen szerződések mindkét oldalról a legjobb hiszemmel köttetnek. A törzsek fejei belátják, hogy nagyobb hatalommal állanak szemközt; s a néptanácsban (pow-wow) ki is viszik a szerződés elfogadását, s mint az ily gyülekezetekről létező hiteles feljegyzések mutatják, érveléseik helyessége s az éles elme, mely e vitáknál nyilatkozik, e vad emberek becsületére válik. Nem érznek nagy bizalmat a »big father« a nagy apó iránt; (így nevezik a Praesidentst), mert hisz már annyiszor csalattak meg; de be látják a kényszer-helyzetet s engednek.

De ezen »indián agents«-ek nem volnának amerikai tisztviselők, ha becsületesek volnának. Tehát nagyobb részük gaz csaló, kik vagy nem szolgáltatják ki a nyomorult népnek a nekik járó cikkeket, vagy csak a maga nemében legsilányabb minőségben. A mint is ezen urak pár év alatt rendesen roppant vagyonra tesznek szert.

A megcsalt indiánok föllázadnak, egy ágenst agyon vernek, néhány fehér települőt scalpíroznak; a reservatióból kitörnek; a határszéli vidéken ölnek, rabolnak, pusztítanak. Mire a washingtoni kormány megtudja a történeteket, s intézkedik, addig már sok vér folyt. Ha a kormány nem akar azonnal fegyverhez nyúlni: vizsgálót küld ki. A biztosok megjönnek, az indiánok panaszait meghallgatják; de az »ágensek« által hamisan informáltatva, nem tudják mit tegyenek. Az »ágensek« jobban ismervén a tért, cselszövényeikkel oda viszik a dolgot,

hogy az indiánok bizalmatlankodni kezdenek a kormány küldöttei ellen: gyűlést tartanak, hogy mit tevék legyenek? Az öregebbek és tapasztaltabbak, kik tán Washingtonban is és a big fathemál voltak már, s tudják, hogy túlnyomó hatalommal állnak szemben: békés egyezkedést ajánlanak. De a fiatal »hősök«, kik a scalp és dicsőség szomjában nevedtek föl, elragadják a tömeget s háborúra ingerük. Követek küldetnek a szomszéd törzsek fejeihez; általános a fegyverkezés. A kormány küldöttei nem képesek többé érintkezni azokkal, kik előbb panaszaiikkal a kormányhoz fordultak. A vizsgálatnak vége; az ágensek nyugodtan nézhetik a háborút; az ő rablott kincseiket már senki sem veszi el tőlük.

Ez a háború nevetségesnek látszik. Azt hinnők a néhány ezer harcost kiállítani alig képes indián-törzseket sétálva tiporja el a hatalmas amerikai állam hadserege, habár béke idejében alig áll 30 ezer emberből. De nem így van. Az itteni hadviselés rendszerint csak guerilla-harc, melyben az indiánoké minden előny. Ők nagy tömegekben nem állanak helyt. Kis csapatokra oszolva, hol itt, hol ott jelennek meg: ha kis csapatra találnak, azt leölik s eltűnnek. Nyomukra lelteni bajos; a vidéket minden titkos lebujaival s megmászatlan szirtjeivel, áthághatlan mocsáraival csak ők ismerik. Az amerikai hadvezérek indiánus kémeket használnak ugyan, kik a vidéket ismerik, s talán velök ellenséges törzsek ellen megbízhatók is: de ezek legfelebb azt nyomozzák ki, merre vonultak nagyobb csapatok? hol vannak friss lönyomok; az ellenség zöme az alatt tovább állt: s számos utóőrei a hegytetőkön barangolva hiúz szemeikkel kilesik a közeledő hadsereg minden mozdulatát. Lőfegyvereik oly jók, mint az amerikaiaké; hiszen részint ajándékba

kapták az utolsó szerződés megkötésekor a nagyapától (a kölcsönös bizalom megpecsételésekül), részint pénzen veszik maguktól az amerikaiaktól. Ritka eset, hogy e kis harcban az amerikai hadsereg győzelmet vívott volna ki. Mindazonáltal nem hittem volna, hogy még ma is lehetséges oly borzasztó eset, mint a minő ez idén Amerikában létem alatt történt.

Már május közepén híre járt egész Amerikában, hogy az indiánok legvadabb és bátrabb törzse — a Sioux — harcra kelt. (»To go in the war path«.) A Pacific-vasút nyugat-éjszaki oldalán, a határszéli vidéken rémhírek keringettek a Siouxk garázdálkodásáról. Omahába érve, a várost nagy fölindulásban találtam. Néhány nap előtt jöttek ugyanis menekültek Custer-Cityből, kik azt hozták hírül, hogy három hét előtt az indiánok megtámadták e várost; leégették a város közepén állt nagy éléstárt. A 4000 lakóval bíró városból senki sem mer kimozdulni; a ki negyedóránnyira kimerészkedik, annak lenyúzzák fejét. Rosebirdben megtámadták egy bányász házát, s az egész családot leölték. Másutt egész családokat darabokra aprítottak. Az elnök fölkéretett, hogy a határszéli lakók védelmére katonai csapatokat küldjön, ez azt válaszold, nem teheti, mert a seregek útban vannak a harctér felé. Sherman tábornok egy jelentésében pedig azt mondja: hogy sok rablást és gyilkosságot gonosztevő fehérek is követnek el — az indiánok rovására! Egyáltalán a katonai készülődés hónapokig elhúzódott; a mi az Egyesült-Államoknak békés időben csekély és laza szervezete mellett, de tekintve a harctér nagy távolságát is, megfogható. Azonban igaz, hogy rendesen nagyon nehezen határozza el magát a washingtoni kormány a harcra. Sokáig azzal is hitegették magukat az ameri-

kaiak, hogy a Siouxc nem tartanak össze; s egyes törzseik megnyerhetők lesznek: a mi csalódásnak bizonyult.

Június közepe táján indult meg a hadjárat. Az alig ismert Black Hills, fekete hegyek közé kellett hatolni, hogy az ellenséget fészében lepjék meg. Az amerikai hadsereg, mindössze tán ezer ember, három szakaszra oszolva indult meg más-más irányban, bizonyos időre találkozandók a Little Horn hegyen, a regényes Yellowstone folyó közelében. Az egyik szakasz Custer tábornok, a másik Terry tábornok, a harmadik Reno ezredes vezénylete alatt állt. — Mind a három szakasz találkozott indián csapatokkal, s harcolva lassan haladott a kitűzött központ felé. Custer tábornok vezetve az ismeretlen hegyszorosok között a siouxkkal ellenséges indián kémek által, hihetőleg elővigyázat hiányából oly bezárt térre jutott egész csapatával, honnan visszavonulnia nem lehetett, míg a továbbmozdulást a hegytetőkön és a sziklaszorosok nyílásainál harcra készen álló siouxc lehetetlenné tették. Custer már előbbi indiai hadjáratokban kitűnt hős, talán kissé elbizakodottan járt el, s veszélytől nem tartott; azt következtethetni abból, hogy kíséretében volt bátyja, saját fia, unokaöccse és veje; és Mr. Kellog, egy newyorki lap tudósítója. Nehéz helyzetbe jutott, s a vadak nagy előnyben voltak; az amerikai katonák a folyótól el lévén vágva, a nagy hőségben egész nap tartott csatározás után égető szomjukban nem bírtak enni, a sebesülteket nem lehetett ápolni. A folyóhoz egy tekervényes hegyszoros vezetett, melynek nyílásától harminc lépésnyire volt a part: de e kijáratnál is őrt álltak az indiánok; s a vízért jött bátor katonákból néhányat

meglöttek, másokat megsebesítettek. A harcz már egész nap folyt, másnap újra kezdődött; Custer hadsapata előbbre hatolva oly pontra jött, hol nem volt képes szétszolni, s a mint sűrű tömbben álltak gyalogok és lovasok — úgy lövettek le csaknem a védelem lehetőségére nélkül egy szálig. Száznyolczvan ember veszett el itt; s Reno, ki másnap érkezett meg, (mint mondják elkésetten) s az indiánok hült helyét találta, — itt lelé a rémséges mézszárlás holt tanúit, kirabolva, scalpírozva. Itt feküdt Custer, az egyetlen, kinek holtteste bántatlan maradt, közel hozzá 19 éves fia, — és családjának összes férfi tagjai, öcsce, veje, unokaöcsce; — és Mr. Kellog, mint írói buzgalmának s tudvágyának áldozata. A két másik hadcsapat pedig nem volt képes nyomába jönni a majd itt majd ott kis csapatokban fölmerülő s ismét eltűnő indiánoknak, s ellenök valami sikert vívni ki.

Borzadály és düh fogta el egész Amerikát e hírek hallatára. De mire legtöbb ok lett volna: a szégyenérzetre, nem találtam sehol. Pedig nem gyalázat-e? nem az, hogy amerikai hadsereget megverni képes egy maroknyi nyomorú vad nép? hanem az: hogy egy negyven milliónyi, magát szabadnak, míveltnek hívő nemzet nem tud másként elbánni e szerencsétlen fajjal, mint azt el- és kipusztítani, azon ürügy alatt, hogy a civilizációra képtelen?

Valóban e hadi vereség fölött nem volt észrevehető a nemzeti büszkeség legcsekélyebb megilletődése. Ki kell békülni a siouxkkal! Meg kell őket nyugtatni! ez lőn a jelszó az Atlantitól a csendes Óceánig. És azóta fél év múlt; nem is hallottuk, hogy Custer megboszlattott, a siouxk megverettek, s megaláztattak volna.

Azóta már megbékéltettek — a mi nem kevésbé emelendi e vadak önhittségét; de más oldalról lehetővé teendi az eddigi »politika« folytatását, mely abban áll: egy törzset eltelepíteni, megcsalni, kétségbeejteni; és ha föllázadt: akkor más indián de ellenséges törzset fegyverezni föl ellenök, hogy Sioux és Cheyenek Senecák és Blackfootok egymást irtsák ki.

Igaz, hogy a tudósok azzal vigasztalnak, hogy e népfaj így is úgy is el fog pusztulni. A hol fehérekkel vegyül: az első nemzedék (a mestiz) még szerencsés vérvegyüléknek látszik; de minden további vegyülékkel elgyengül, elfajul, meddő lesz, és kivész. Az is igaz, hogy a whiskynek is van része: ez leghatós b mérge e fajnak.

En somme toute: elpusztulásra kárhoztatott faj! Vessünk rá keresztet!

2. A néger kérdés.

A rabszolgaság és az azt szabályozó és szentesítő törvények oly szenyfoltot képeztek az éjszak-amerikai szabadság zászlaján, mely azt csaknem egészen elhomályosította. Az 1860—5-ki polgárháború örökké emlékezetes eredménye a feketék teljes fölszabadítása, s egyenjogosítása. Ez ugyan nem volt eredetileg s a háború kezdetekor az éjszakkéleti államoknak célja, sőt ezek jó ideig hajlandók voltak a déliekkel valamely, az előbbiekhez hasonló compromissum alapján, békét kötni: de a déliek makacssága, a háború tartamával mindinkább növekedő vér- és pénzáldozatok szüksége végre annyira felbőszíté az előbbieket, hogy a föltétien abolitio pártja kerekedett fölül. És ez volt a szerencse; mert ha

ismét valamely compromissum jött volna létre: az csak úgy mint az előbbieket folytonos súrlódásokat, s utóvégre mégis háborút idézett volna elő. Az Egyesült-Állam politikai és gazdasági érdekeinek nem kevésbé, mint a humanitásnak követelménye gyanánt előbb-utóbb végleg meg kellett oldani a kérdést; véget vetni azon dualismusnak, mely az Unió államai közt válaszfalat képezett s tarthatlan volt.

Mind a mellett a szenvedély mindenkor rász tanácsadó lévén — nagy hiba volt az, hogy a rabszolgatartó földes urak »törvényes« birtokuktól egyszerűn, minden kárpótlás nélkül megfosztottak. Ez által nem csak hogy sok ártatlan, sok özvegy és árva sújtatott, s sok család juttatott koldusbotra: hanem egy, magukra az éj szaki államokra is visszaható gazdasági zavar és válság idéztetett elő. A földbirtokos osztály egyszerre tönkre volt téve: megmaradt pusztá földje, munkás kéz s instructio nélkül. Ez utóbbira nem volt sem pénze, sem hitelforrásai; — a négerek tömege pedig eleinte úgy gyönyörködött szabadságában, hogy semmi áron sem szegődött be előbbi uraihoz . . . körülbelől mint a volt jobbágyok nálunk is, másutt is tevék; sőt nagy részek szétfutott; városokba vonultak, ott dologtalanul Csavartogtak, vagy tolvajlásra adták magukat, s a közbiztonságot mindenfelé veszélyeztették. Sok ezren veszték el ínségesen. Ennek következtében a legértékesebb nyers-termékek — rizs, dohány, gyapot, cukor termelése, sok milliót behozó export megszűnt. A háború folyama alatt pedig az államok és községek adósságokba merültek, a déli confoederáltak több száz millióra menő papírpénze érvénytelenné lőn; egész városok porrá égtek; bankok, biztosító intézetek, részvénytársulatok, gyárak megbuk-

tak, elpusztultak; a hajózás megszűnt, a dél fővárosa, a világváros jellemével bírt New-Orleans jelentéktelenné süllyedt le; a kelet-éjszaki államok gyár- és kézműiparuk legjobb piacát elveszítették.

Az Unió győzelmét nem követte nyomban kibékítő politika. Természeteszerű, hogy a reconstructio s rendezés művénél még némi bizalmatlanság, a separatisticus hajlamokkal való gyanúsítás vezérelte az Unió kormányát.

Sok idegen hivatalnok hozatott be más államokból, kik természetesen nem a legsolidabb elemekhez tartozhattak, s máig is »carpet-bagger« gúnynévvel illetetnek; (szőnyeg-tarisznyások) mintegy jelzéséül annak, hogy csak egy tarisznyával jönnek be az országba, s aztán gazdagon hagyják el. Ezek mindenkép boszantják a volt urakat, s izgatják a négereket a fehérek ellen; s a gyűlölködést szítják. Azonkívül a hadseregnek is nagyobb része, mint sem azelőtt, a déli államokban van elhelyezve; nem egészen ok nélkül, ha csak a feketék s fehérek közti súrlódások megakadályozására is. Végre jó a nagy adó. Nincs mit csodálni tehát, hogy a déliek hangulata az éjszakaiak ellenében ma is keserűséggel telt.

Mindazonáltal az elpusztult déli államok kezdik magukat összeszedni. Az anyagi sebek gyorsabban hegednek mint az erkölcsiek. A gazdagság forrásai — az égaly és föld termékenysége nem tűntek el. A négerek egy része már dolgozik, részint mint napszámosa, részint mint »a termés felére« bérlője előbbi urainak. Ez a fődolog: mert a négert fehér telepítőkkal itt nem lehet pótolni; a fehér nem állja ki a versenyt ezen forró, nedves s egészségtelen égaly alatt oly nehéz munkában, minő a gyapot, vagy nádcukor s dohánytermelés. És a

négerek, a hol dolgoznak, boldogulnak is; mint farmerek gyarapodnak; kisebb-nagyobb földbirtokot szereznek; az értelmesebbek a városokban üzérkednek. Különben az Unió egész területén találhatók mint cselédek, komornyikok, portások, kocsisok, pincérek, teherhordók... értelmi tehetségök fokozata szerint.

Beszélnek angolul, de sajátos torokhangokkal és komikus ferdítésekkel; szolgálatuk gépiesen betanult; — mint a kik annak, a mit tesznek, okát nem tudják, nem is keresik; értelmi fölfogásuk többnyire nagyon korlátolt; de csoda-e ez, ha meggondoljuk, hogy ez az egész nép még néhány év előtt baromi állapotban és baromnak is tartatott; kit ütöttek, vertek, mintegy istállóban tartottak; feleségét, gyermekeit soha magáénak nem tekinthette, mert ura tőle minden percben elvehette, eladhatta másnak, a piacon; — iskolába nem csak nem járatnak, hanem írni, olvasni, tanulni nem is volt szabad. Ilyen állatnak nevelt generációban csoda, hogy ennyi értelmes ember is található. Ha néhány nemzedéken át önállón saját munkásságából fog élni; rendszeres oktatásban részesülni; más emberekkel egyenjogúlag érintkezni: a faj nemesülni, koponyája fejlődni, veleje gyűlni, s minden generatio megelőzőjén túl fog emelkedni

Jelenleg azonban a fehérek s feketék közti érintkezés még az éjszakkéleti államokban is távolról sem bír az egyenjogúság jellemével. Csak is az alsó osztályok vegyülnek velők; s ámbár az egyes államokban, mint p. o. Mississippi, Louisiana, Carolina stb. a congressusban számosan ülnek, s néhol a többséget képezik; sőt a szövetségi képviselő házban s a Senatusban is van már néhány »coloured gentleman«: társas érintkezés a

vagyonosabb osztályban nem vehető észre. A déli államokban, hol számuk nagy, a gyűlölködés rendszeres, és majd mindennap hoznak az újságok utcai viaskodások, véres összeütközések és gálád »lynch« eseteit, miknek nagyobb részében, meg kell vallani, a fehérek a kezdők és a bűnösök; a feketék az erőszakot szenvedők.

Néhány példa: Nem messze Cincinnatyól az állam által épített zsilip elkészítésével megbízott vállalkozó kétszáz néger munkást fogad föl: a fehérek fölfegyverkeznek, megtámadják a negrokat; ezek megijednek s kijelentik, hogy készek elmenni; a kiegyezés megtörtént; a négerek elvonulnak; de a vállalkozó is megszökik; inkább ott hagyja vállalatát, semhogy munkásai által terrorisáltassa magát.

Hambourghban (Columbia) april 16-án reggel néhány ember a kerületi fogház tömlöctartóját fölkölti; ez kinyitja az ajtót, négy álcázott fegyveres ember revolvert szögez mellé, néhányan bemennek a tömlöcbe és onnan Tom Tarpin mulattot, ki azon vádra, hogy Lee Erwin 7 éves lánykán erőszakot követett el, ott fogva volt, elviszik magukkal. Másnap reggel a mulattot egy fára függesztve találták.

Petersburgban május 28-án utcai gyerekek s csavargók azon mulatságot csináltak maguknak, — a mely kedvenc sportja a csöcseléknak, — hogy néhány négert kegyetlenül megköveztek. Másnap reá a négerek kettésével, hármásával, állítólag verekedési szándékból botokkal fölfegyverkezve, vagy ötvenen jöttek össze az Appomatox folyó hídjánál »lázadó hangulatot mutatva«, mint a fehérek mondák. Két rendőr (fehér) fölhívására, hogy oszoljanak szét, nem engedvén: pisztolyok lövettek

rájuk, s 14 elfogatott. A bírói vizsgálat teljes ártatlanságukat constatálta.

Másutt is — Floridában — Californiában — rendszeren azon ürügy alatt, hogy a negrok lázadást terveznek, a fehérek a négerök lefegyverzését sürgetik; s találkozik tisztviselő, ki minden jogosultság nélkül rájuk parancsol, hogy adják ki fegyvereiket. Ezek félvén, hogy ha lefegyverezve lesznek, a fehérek le fogják mészárolni: megtagadják fegyvereik kiadását. Ekkor minden tényleges ok nélkül rájuk támadnak a fehérek, s mint hajtóvadászaton — rakásra lövöldözik az ügyetlen megfélemlített feketéket.

Egy néger egy fehér kisasszonyt megtámadott, s rajta erőszakot akart tenni, (ez a vád hat az amerikaiakra leglázítóbban), tömlöcbe zárattott a békebíró által: a csöcselék föltöri a tömlöcöt, kihurcolja a szerencsétlen vádlottat, s agyonveri.

A brutális lynch-justitia ilyen esetei rendszerint büntetlenek maradnak, mert a tettesek száma nagy; s a fehérekből álló hatóság és esküdtszék osztja ellen-szenveit.

Mint ezen tényekből látható, a szabályszerű társas viszony, s összeolvadás fehérek és négy millió feketék közt még eddig jámbor óhajtás; — főleg a déliebb államokban; előrehaladottabb az éjszakkéletiekben, hol kivált az alsóbb osztályokban az összeházasodás nem ritka; és a mi a fehér faj fölényét mutatja a fekete fölött, — a sarjadék egy nemzedékről a másikra mind fehérebb lesz, míg a néger nyoma teljesen elvész. Láttam egy koromfekete négert lángvörös göndör hajjal: ez a természet legszeszélyesebb torzképei egyike volt.

A néger, ki olyan vagyoni helyzetben van, hogy maga ízlése szerint öltözködhetik, meglehetősen tarkabarka alak. A nők — köztük van, de csak nagyon kivételesen, a fél- és negyedvérűek közt ellenben több érdekes arcú s kecses magatartású is, — többnyire zsarószínű vagy kék ruhában láthatók. A gazdag négernek, minő a nagy városokban akad elég, ha equipaget tart: fő büszkesége fehér kocsist ültetni bakjára; maga mindig salon-öltözetben van, a lehető legfehérebb nyakkendőben, s a lehető legfényesebb cylinderrel; s ragyogó fénymázos cipőben. Még láthatólag gyönyörködik annak tudatában, hogy — ember.

8. A chinai kérdés.

Az Éjszak-Amerikában tartózkodó chinaiak számát 150 ezerre teszik. Ők csak tartózkodnak Amerikában; le nem települnek; jönnek dolgozni, s pénzt szerezni; szerzeményüket rendszeren haza küldik, míg utóbb maguk is követik, ha csak előbb véletlenül meg nem halnak; sőt a halottnak is csontjai visszaküldetnek a mennyei birodalomba.

A bevándorlók egy része önkéntesen, s önállón jő; több-kevesebb üzleti tőkével, melylyel valami vállalatot, kereskedést, pénzváltó bankot vagy kézműipart kezdenek; nagyobb része azonban China túlnépes tartományainak kiéhezett szegényei, kik a Goolie (=Kuli) exporttal foglalkozó s gazdag dunaiakból és amerikaiakból álló consortiumok által tömegesen hozatnak be; s a San-Franciscóban létező nagy házakba elszállásoltván — ugyancsak a társulat által helyben vagy másutt valaminő munkára beszerződtenek. A consortiummal levő szer-

zódése szerint tartozik a Coolie szerzeményének bizonyos részét utazási költségei és egyéb előlegezett összegek lefizetéséig amannak átszolgáltatni. Az ebbeli szerződési viszony elég nyomasztó ugyan: de még sem hasonlítható azon rabszolgasághoz, melyre a Madagas. carba szállított cooliek gáládul juttatnak; — s nem teszi lehetetlenné, hogy a szorgalmas s takarékos munkás terheit lerőjja, s bizonyos évek alatt némi vagyonra is tegyen szert.

A chinai cooliek mind szaporább bevándorlását az amerikai nép nagy ellenszenvvel, a politikusok némi aggodalommal szemlélik. A munkás osztály, melynek munkabérért versenyök lenyomja, erősen gyűlöli; és sok hírlap izgat ellenük. »Országunk tele van alkalmazást nem kapó iparosokkal; s minden chinai, a ki bejő, elvonja egy egész család ételmi forrását; munkásságuk s kitartó szorgalmuk minden iparágban sikert vív ki; s az amerikai a kereskedésben sem állj a ki vele a versenyt.« E panaszokat hangoztatják mindenfelé, főleg Californiában, hol legtömegesebben maradnak; — s honnan számos aláírásokkal ellátott emlékirat adatott be a congressushoz, azon kérelemmel, hogy bevándorlásuk betiltassék; illetőleg a Chinával kötött u. n.: Burlingam szerződés, mely szerint a két állam polgárai kölcsönösen jogosultak a másik államban üzleti érdekből letelepedni, változtassék meg; minthogy e paritás valósággá úgy sem lőn, nem is lehet; mert míg a chinai szabadon s teljes biztossággal telepedhetik le Amerikában, az amerikai nem merészel, s tetteleg nem is volna neki tanácsos a chinai birodalom belsejébe menni.

A chinaiak kiutasítását indokolók nem mulasztják el a legsúlyosabb vádat hozni föl azoknak erkölcsisége

ellen. Azt mondják: jog és törvényről fogalmuk sincs. Csalfák, hazugok; pár dollárért tanúskodik, sőt megesküszik mindenikök mindenre, habár saját vallásabeli szertartással, cabalistikus papírszeletkéek elégetése mellett esketik is; — (a mi azt jelenti, hogy úgy égjen el lelke mint az a papiros, ha hazudik;) a miért is tanúknak nem fogadtatnak el a törvényszékek által, mi a chinaiakkal való élénk üzleti érintkezés mellett a legnagyobb jogzavart vonja maga után. Családi életet nem ismernek; a chinai mint barommal bánik nejevel; ha megöregszik, egyszerűn elúzi; nejét úgy is csak kevés vagyonos hozza magával; a többi nő szégyenletes üzlet tárgya. — Ha mint csavargók, hamis játékosok, tolvajok vagy súlyosabb bűn vádja alatt állók bezáratnak: a fogházakban az általuk szokottnál jobb eledel, kényelmesebb fekhely mellett jól érzik magukat. Nem lehet tehát rajtuk kifogni. De saját moráljuk, saját törvényeik, és titkos hatáságaik vannak: az amerikainak csak külsőleg s passiv vetik magukat alá. — Tehát őket polgárosítani, velök társadalmi vagy éppen családi összeolvadást képzelni sem lehet; ők államot képeznek az államban.

Ez utóbbi igaz; vájjon az ellenök fölhozott vádak nem-e roszakarat s féltékenység által túlzottak-e? Valószínűleg. Hanem ha igazak: akkor. földadatát ismerő kormány ezen viszonyokat tétlenül nem tűri. Azonban komoly rendszabályok, — a bevándorlás korlátozása vagy betiltása helyett — a szabadon s nemzetközi szerződési alapon bejött chinaiak nem csak a mob gyűlölködésének védtelenül kitévők, hanem a hatóságok részéről is csak apró chicanokban részesíttetnek.

A bevándorlónak megérkezésekor tíz dollár díjt kell fizetnie; minden hazaküldött halottért szintén; minden bevándorlott tartozik magát beoltatni, s azért 10 dollárt fizetni. Hogy beoltatik, az rendén van; mert a nélkül hogy a himlőoltás sikeres voltának kérdésében laicus létemre pártállást foglalnék, constatálom, hogy köztük a himlőhelyesek, vulgo ragyások, oly gyakoriak, mint az egyptomi arabok közt; hanem hogy 10 dlt. kell fizetniök, ez zaklatás.

Apró boszantásuk az utcán s közhelyeken napirinden van. De durva bántalmazásuk sem ritka; például levágják copfjukat: a mi fogalmaik szerint legnagyobb szegény. — 1871. május 31-én San-Francisco utcáin vásott fiúk kövekkel dobáltak s lécekkel agyonvertek egy ártatlan chinait. A coroner-jury azt ítélte, hogy a coolie zúzás és veleje kifolyása következtében halt meg, melynek oka nem tudatik.

Személyes tapasztalataim szerint, és azon magánházakban, a hol chinai cselédekét találtam, kérdezősködésim után a chinait csendes, engedelmes, nem rász kedélyű népnek kell tartanom; meglehet, hogy az igazmondás s point d'honneur rá nézve ismeretlen fogalom: hanem tolvaj aligha akad köztük több, mint más népfajú cseléd s alsó osztálya közt. Arcaikban kevés egyéni, föltűnő népfaji jellem. Többnyire alacsonyak, valószínűleg nem első rendű chinai népfajhoz tartozók — halvány, sárgabarna arcbőrűek. Öltözetük sötétkék vászon vagy selyem blouse és hasonló bő nadrág, fejökön fekete kemény gömbölyű kis sipka, ellenző nélkül; lábaikon cipő. Tisztességes nőt nem láttam köztük. Esznek gyanúsán kinéző húsokat és halakat s utálatos dolgokat is, p. o. eleven gyíkot; evőeszközük kötőtűhöz hasonló hosszú

elefántcsont-tű. Orrát finom papírba fűjja, melyet elvet; s az európai zsebkendő divatot igen csúfnak tartja, a miben igaza van. Míveltségi foka a tömegnek igen csekély, ámbár chinai nyelven írni s olvasni majd mindenik tud. Írása nem balról jobbra tart, mint a mienk, sem jobbról balra, mint a keleti népeknél, hanem fölülről lefelé jobbról balra folytatva a sorokat. Majd mind megtanul angolul, de *B*-t nem ismervén — az angol kiejtést nem bírják elsajátítani olyanok is, kik jól imák angolul.

Az amerikaiak egy része azzal hízeleg magának, hogy a chinai bevándorlás apadni fog, miután a Pacific-vasút megépültével kevés közmunkát találnak; a californiai bányákban sem lesz már több munkásra szükség, mint a mennyi már van. Mások azonban a chinai birodalom túlnépesedésétől, melyen akár néhány milliónak kivándorlása még csak észre sem vehető, tartanak; míg más oldalról azt hiszik, hogy a munkáskezek és cselédség hiánya elegendő arra, hogy nagy számú kiéhezett chinait vonzzon át Amerikába, annál inkább, mert az európai bevándorlók száma aligha fogja még elérni azt a magaslatot, melyet az 1840—68. évek között elért.

Mind az indián, mind a néger, mind a chinai kérdésben a halogatás, a határozatlanság, s azon hajlam — az időtől remélni a baj enyhülését, a dolgok természetes lefolyásától várni a kérdés megoldását — jellemzi az amerikai politikát. Az indiánok csakugyan az elpusztuláshoz közelednek. A rabszolgaságról azt mondák: a rabszolgakereskedés megtiltásával magától fog megszűnni; azonban még máig is főállana, ha a déliek lázadása annak megszüntetését, mondhatni erőszakosan, s előszámítás nélkül nem idézte volna elő. És a négerék társadalmi állásának megszilárdítására, vagy a déli ál-

lamok morális meghódítására, a fehérek és feketék egymással való kibékítésére célzó magasabb politika ma is hiányzik. A mormonismust is kicsinyelték, míg nyakukra nem nőtt. A chinai kérdés fontossága elől is szemet hunynak Amerika vezér-politikusai, azt most jobbra kortes célokra zsákmányolják ki; hanem azzal hitegetik magukat, hogy az nem bír jelentőségre emelkedni. De vannak komoly politikusok, kik attól tartanak, hogy az idővel ép oly súlyos kérdéssé fog kifejlődni, minő a rabszolgaság volt; mert ha milliókra nem szaporodnak is, a mi nem bizonyos, egy szabad állam természetével meg nem fér, és institúciói tisztaságát veszélyezteti oly helota osztály keletkezése, melyet polgári joggal fölruházni nem lehet, s mely népfaji és családi elkülönzöttségében állandó gyűlölködés forrása, s minden esetben államot képezne az államban; s mely annál tűrhetlenebb, mert az állam közigazgatási viszonyait a politikailag uralkodó nép hátrányára teljesen megzavarja, mert ügyesége s erkölcstelensége a vele való versenyt lehetlenné teszi.

X. FEJEZET.

Bezáró elmélkedés.

Az amerikai eddig vak imádója volt az ő hazai intézményeinek, s hitét Európában is sokan osztották, míg nem ismerték.

Nem csoda. Ő azon hiedelemben nőtt föl, hogy azok a világon legtökéletesebbek; azt hitte, hogy azok a

közszabadság és egyéni jog, az egyenlőség és társadalmi rend összeegyeztetésének örök problémáit már végleg megoldották. Hogy az amerikai nép a politikai műveltség legmagasb fokán áll. Hogy alkotmánya hibátlan s az állambölcsesség netovábbja. Azon tény, hogy Európából az óvilág elégtelenei, kitagadottjai és számkivetettéi milliókint vándorolnak be, azt hiteti el vele: hogy Európa a szegénység, szolgaság s műveletlenség hazája, elaggott, kimerült, meddő culturával, melyből mit sem tanulhatni, melynek történetét vagy további fejlődését nem érdemes figyelemmel kísérni, s a melyről valóban alig is tud valamit, önhitségében még saját kárán sem tudott okulni, s csak az utolsó években beállt gazdasági s politikai válsággal kezdett derengeni annak homályos sejtelve: hogy Amerikában sincs minden rendén, hogy reformok nem csak pártjelszónak valók, hanem égető szükségét képeznek.

Azon — amerikaiak s európaiak különbség nélkül — kik behatóbban tanulmányozták az éjszak-amerikai viszonyokat, régebben tisztába jöttek az iránt, hogy politikai intézményeik nem a nép érdekeit biztosítják: hanem azokat a nép alsóbb osztályainak kezére játszóknak, melyek annál bizonyosabban eszközei a legrosszabbnak, minél szélesebb körökre terjed ki a kormányzati s közigazgatási hatalom tetteles gyakorlata. Ez szülte az új világban példátlan, és csak az ó római köztársaság vonagló korára emlékeztető — politikai corruptiót.

Ezt fokozza — illetőleg egymást kölcsönösen ápolja — a társadalmi corruptio, melyet az anyagi érdekek egyoldalú istenítése szült; a pénz monopóliuma, — mely mellett az egyenlőség, a szabadság, a jog és törvény csak satyra.

Nem lehet tagadni, hogy az amerikai nép nagy dolgokat alkotott; s a tudomány és műveltség magas fokát érte el. De e tudomány egyoldalú; a gépészet és technika hasznosítható terén túl alig terjed ki; és a műveltség szintoly egyoldalún anyagi irányú; s még legkitűnőbb irodalmi műveit is ez jellemzi. Az amerikai szellemi műveltségben hiányzik az összes emberiséggel összekötő kapocs. Az Ő világtörténetök Amerika függetlensége kimondásáig, — legfőlebb Amerika felfedezéséig megy vissza: világnézetük tehát nem is mondhatni hogy korlátolt, hanem — nincs is semminő. Műveltségök érintetlenül hagyja a kedélyt, az emberi lélek nemesebb húrjait, a szép érzékét: mert az ó-classicai irodalom egy-két egyetemen való hiányos tanulmányozásán kívül — tanrendszerükből hiányzik; az európai népek irodalma elhanyagolt; emberiség, s ennek egyetemes története nem létezik. Az ifjúság annyit tanul, a mennyire az üzletben szüksége lehet. Tanul német s francia nyelvet is kivételesen: de az egész oktatás nem magasabb szellemi, csak hasznossági szempontból indul ki.

Nem csoda, hogy az anyagiság hatja át a nép minden köreit. Az eszményi lendület, szépművészeti érzék, szellemi élet és kedélyműveltség ezen teljes hiánya okozza, hogy a legnemesb lelkek oly hamar lettek Amerika-unottak, mint Lenau, Kümberger és mások, hogy a legkitűnőbb amerikai írók, Amerikán kívül kerestek szellemüknek tápot, tolluknak tárgyat és eszményt.

Ez magyarázza meg, hogy az amerikai, nagyokat alkotó műveltsége mellett is — barbár maradt. Társadalmi egyenlősége — nyers és durva modorban nyilatkozik. Vallási szabadsága — nevetséges vagy vissza-

taszító kinövéseket szült, nem annyira vallásosságot, mint hypocritaságot nevelt. A nép felének — a nőnemnek — eszméi és erkölcei, feje és szíve meg van zavarva. Az általános chaosban és hullámszásban egyedül csak az aranyborjú áll szilárdan.

Valóban nem a mai Amerika azon eszmény, mely Franklin, Washington, Lafayette, s a többi hős és bölcs lelki szemei előtt lebegett, midőn a tizenhárom gyarmat szabadságáért harcoltak. A mai Amerika nem érdemelte volna meg azoknak fáradalmait, s az érette nemesen ontott vért.

De ezzel semmi sincs mondva; s ez nem lehet Amerikáról utolsó szavunk; annál kevésbé, mert az önismeret ébredésének oly jelei mutatkoznak, melyek a szebb jövőnek biztos hírnökei. Így a többi közt a legjelesebb folyóiratok egyike, a philadelphiai kiállítás és száz éves ünnepély alkalmából, szemlét tartva Éjszak-Amerika múltja s jelene fölött, miután constatálta az anyagi téren tett nagyszerű haladást, így folytatja:

»Az életnek széles alapjait tettük le; de magát az életet még nem kezdtük meg. Azon magasabb művészetek, melyek a legmagasb polgárosodást jelzik, csak kevésbé fejlődtek. A fényűzés és anyagi javak hajhászata, mely bennünket lealázott, még nem adott tért azon nemesebb törekvéseknek, melyek megtisztítanak s föl-emelnek. Hiúk voltunk előhaladásunkra, s bevégzett művünkre. Hiúk voltunk vagyonságunkra, s kincsforrásainkra. Megvetőleg néztük le az ó világ meddő műveltségét. Szerencsés körülmény ennél fogva, hogy nemzeti életünk második százada kezdetén fölismerjük, hogy hol, s a nemzeti lét mily alacsony színvonalán

állunk. Üdvözljük megaláztatásunkat, mint jövődő haladásunk komolyságát.«

És hasonló nyilatkozatok, melyek a közérzület s közvélemény fordulatát készítik elő, sőt már jelezik, minden oldalról szaporodnak. Eddig a bámulatos anyagi fejlődés eltakarta az államszervezet s intézmények hiányait. Idő kellett ahhoz, a néhány év óta dúló gazdaszati válság, és a corruptió fekélyének nyilvánosságra kitörése, végre az elnök-választás által előidézett zavarok, hogy a gyengébb szemek is megnyíljanak; s hogy a központi hatalom laza s elégületlen szervezete, a demokratia s választás elvének végkövetkezményeig való alkalmazása, minden hivatalnak a választás esélyei alá vetése, gyakorlati eredményében fölismertessék; mely is nem egyéb, mint az állam léteiének, a társadalom összes érdekeinek — a legmegbízhatlanabb néposztály hatalmába való kiszolgáltatása, mely mindig és mindenütt a szabadság bukásához s caesarismushoz vezetett.

A reactio a szellemekben meg van, s magán körökben még erélyesebben nyilatkozik, mint a lapokban s nyilvános beszédekben. Meglepetve hallottam tisztességes körökben azon meggyőződést fejezni ki, hogy Amerikának dictaturára van szüksége; és hogy előbb-utóbb monarchiára kellend átmennie. Ez utóbbi nézethez általán az európaiak hajlanak. Ez azonban csak fölületes fölfogás, s meggondolatlan nyilatkozat, és az amerikai részéről legfölebb annak homályos sejtelmét jelenti, hogy szélesebb hatáskörrel bíró szövetségi kormányra volna szükség; és a mob uralmának korlátokat kellene szabni.

Általán Éjszak-Amerikát nem szabad európai szemüvegen át nézni. Ez egy még meg nem üllepedett álla-

dalom, még egymással küzdésben levő chaoticus elemekkel: »Kormány — úgymond Tocqueville — nem annyira szövetségi, mint inkább tökéletlen nemzeti kormány.« Sokféle vegyülékű népessége még nem olvadt egybe, még nem érett meg nemzetté. Gyéren lakott, nagy távolságokat képező, puszták által megszakított államban, egyetlen központból, sem monarchiái sem despota kormány nem felelhetne meg egy civilisált ország igényelte közigazgatás eszméjének. Igaz, hogy azon politikai intézményei s államalkotmánya, melyek száz évvel ezelőtt a három millió lakosságú 13 állam szövetségének elegendők voltak; ma, midőn a szövetség egy egész világrészre terjedt ki, 38 államból áll 40—45 millió lakossal: szintén már elégtelenek, s veszélyesek; maholnap képtelenek fognak lenni. Ezen intézmények száz év óta fejlődtek és módosultak ugyan; de természet szerint a régi localis municipalis alapokon, nem pedig a fejlődő állam fokozódó kormányzati szükségeinek megfelelőleg. Mindazonáltal minden háború és minden válság után egy-egy lépés történt a szorosabb egyesítés felé. Más oldalról, ámbár Tocqueville már negyven év előtt kimondá, hogy »el fog jönni a pillanat, midőn az amerikai republicák kénytelenek lesznek választási rendszerökben sokszorozni a kettős választás alkalmazását — különben a demokratia szirtei közt nyomorultan elfognak veszni:« ellenkező történt; s az általános szavazattal közvetlen választás kiterjesztetett a képviselőkről — a városi s községi tisztviselőkre, végre a bírák választására is. Azonban úgy látszik, hogy ezen irányzat is elérte tetőpontját.

De a fordulat és reform műve nehéz lesz; akadályai elcsüggesztők; és hol van oly élénk képzelő tehetség,

mely ennek lehető phásisait, melyek évszázadokat tölthetnek be, megjelölni, hol a látnok, ki megjósolni bírná?

Itt egy nagy világrész fekszik előttünk, hova az egész világból még sok és sok millió ember vándorolhat be, a nélkül, hogy túlnépesedés állana be; anélkül, hogy egyik ember a másiknak útjában állana, vagy megélhetését nehezítené. Csak az oktan emberi intézmények idézhetnék elő ezen calamitást. Mert hely; tér, élelmet, fémeket, érceket termelő föld van itt háromszáz millió emberre elegendő.

Ha egykor a termőföld, a munkatér jobban el lesz foglalva, a szerzemény nehezebb, az érdekek súrlódása erősebb lesz; és akkor a mai primitív intézmények, az általános szavazattal választott hatóságok lehetetlenné váltak; — ha majd az emelkedő gazdaszáttal és szaporodott népességgel az érdekek azon ellentéte, mely ma már válaszfalat képez az éj szaki s déli, — iparos és földműves államok közt, élesebbre fog kifejlődni; és a nyugati államok a csendes tenger felé fognak gravitálni? Lesz-e oly erős érdek, oly nagy közös eszme, melynek magukat alárendelendik? vagy képzelhető-e oly erőhatalom, mely ezen nagy világrészt összetartani bírná? van-e oly kormány-forma, melylyel azt egy központból igazgatni, vezetni lehetne?

Ezek a jövő gondjainak látszanak. De Amerika oly gyorsan fejlődik, hogy a mi századoknak látszik fenntartva, egy nemzedék megélheti. Még az ötvenes években hiú jóslgatásnak tartatott a secessionalis háború, mely tíz éve már hogy kivívatott, s az Unió történetében legnevezetesebb fordulatot képezett.

A mai Amerika: csak egy új-világ óriási embryoja; mai küzdelmei csak annak vajúdásai. Az idő egy új emberiséget hord itt méhében, melynek nyelve talán ép oly kevésbé lesz angol, a mily kevésbé római a mai francia, vagy spanyol; s a melynek társadalmi szervezete hihetőleg nem is fog hasonlítani azokhoz, mikről eddig fogalmunk van. Ilyen világtörténeti szempontokra emel azon jelenségek összege, melyekkel e földrészen találkozunk. Nagy iskola ez az Amerika; hol a philosoph, a történész, az államférfi látköre tágul; hol kevés az utánozni való, de minden érdekes és tanulságos.

IRODALOM.

Azon jeles munkák jegyzéke, mikre a szerző e könyv folyamában hivatkozott, vagy miket forrásul, avagy tanulmányul használt; s miket az olvasó figyelmébe ajánl:

1. ö. Buttimmann: Kirche und Staat in Nord-Amerika. Zürich, 1871.
2. B. H. Tyler: American Ecclesiastical Law. Albany, 1866.
3. G. P. Thompson: Kirche und Staat in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Berlin, 1873.
4. Büttimmann: Das Nord-Amerikanische Bundesstaatsrecht. Zürich, 1875.
5. „The Federalist“. Ez azon napló, vagy inkább hírlap, mely az amerikai alkotmányterv magyarázatára s indokolására adatott ki az alkotmánytervezet elsőrendű munkatársai John Jay, Hamilton és Madisson által; mely máig is az amerikai alkotmány leghelyesebb kommentárjának tekintetik; s általán minden politikusra nézve tanulságos könyv.
6. Toqueville (Alexis de —). De la Démocratie en Amérique. Paris, 1868. XV-éme ed. M. Lévy frères. I., II., III. kötet.
7. Jannot (Claudio). Les états unis contemporains ou les moeurs, les institutions, et les idées depuis la guerre de la sécession. Paris. E. Plon, 1876.
8. Dixon (William Hepworth —). »New-America.« 2. vol. Leipzig, Tauchnitz édition.
9. Dixon (W. H.) »White conquest.« 2. vol. Leipzig. Tauchnitz, 1876.
- 10... Schlagintveit (Robert von—). Die Mormonén oder die Heiligen von jüngstem Tage. 1874. Cöln und Leipzig. E. H. Mayer. I.
11. Schlagintveit (R. v.) Californien. Land und Leute. E. H. Mayer, 1871.
12. Schlagintveit (R. v.) Die Pacific-Bahn. (Wie oben.)
13. A lady's dife among the Mormons, hy Mrs T. R. H. Stenhouse. New-York. 1872.
14. Les Harems d'Orient et d'Amérique. Th. Bentzon. Revue deux mondes Janvier, 1874.
15. Westward by rail. W. F. Rae. Ch. VII.—XIV.

16. Baron de Hübner: Promenade autour du monde. I., II. Paris. Hachette 1873.
17. Le Mormonisme et les Etats Unis. Par Elisée Beclus. Revue de deux mondes. 1861. Avril.
18. Voyage au pays des Mormons p. Jules Bémy. Paris, 1860. 2. vol.
19. Geographische Wanderungen von Karl Andree. Dresden, 1859.
20. Geological survey of the territory of Utah. By XL Engelmann. Washington, 1870.
21. Friedrich Zapp: »Aus und über Amerika«. Berlin. Springer, 1876.
22. Hittel (John S. —) The resources of California. San-Francisco. A. Roman et Co. 1874. Sixth edition.
23. Venen (Max von —). Transatlantische Streifzüge. Erlebnisse und Erfahrungen aus Nordamerika. Leipzig. Duncker & Humblott, 1876.
24. American News Paper Directory, Containing accurate lists of all the newspapers, and periodicals published in the United States and territories etc. Geo. P. Rowell et Co. — New-York, Park Row. 41. 1871. (Az időszaki nyomtatványok statisztikai kimutatása).
25. Fröbel (Julius —). Aus Amerika, Leipzig. Dick, 1856—7.
26. History of the Indian tribes of the U. S. — By H. R. Schoolcraft Philadelphia 1857.
27. Gtörtz (Graf Karl v. —) Reise um die Welt, 1844—7. — Stuttgart. Cotta, 1852. 1—3.
28. SohlagIntveit (R. s.) Die Prairien des amerikanischen Westens. 1876. Köln u. Leipzig. Meyer.
29. Braohvogel (Udo —) Im Herzen der Felsengebirge. Yellow-Stone-River. (Westermann Hl. Monatshefte. Mai—Juni 1875.)
30. Les grands lacs de PAmerique du nord. par M. L. Simonin Revue de deux mondes 1875. 1er juin.
31. Hutohings. (J. M. —) Scenes of wonder and curiosity in Californ. San-Francisco 1862.
32. Seaman (E. C. —) The system of American government. 1870.
33. Wilson (Henry) History of the rise and fall of the slave power in America. (Boston Osgood 1872.)
34. Duvergier de Hauranne: Huit mois en Amérique. II. t. Paris; ugyanennek cikkei a Rev. d. d. mondes 1867. nov. 15, 1858. dec. I. füzetekben.